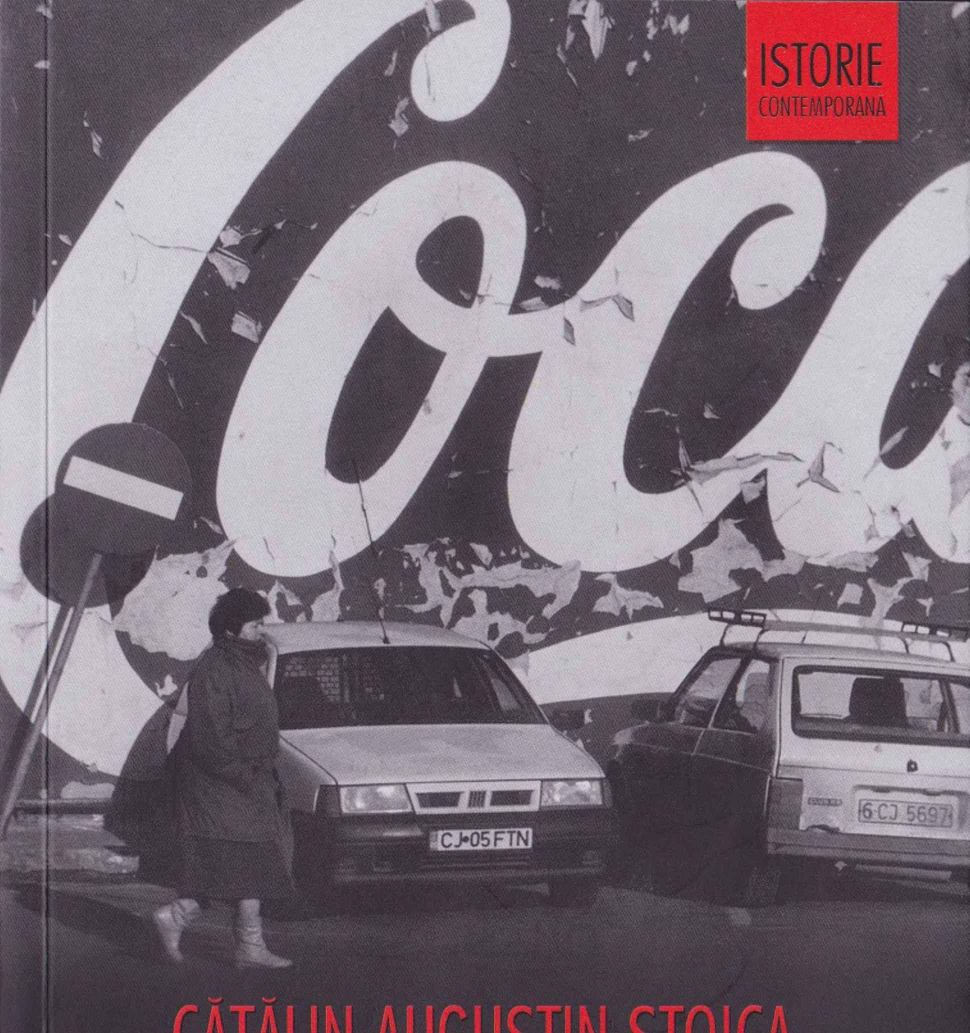
ISTORIE
CONTEMPORANA

CĂTĂLIN AUGUSTIN STOICA

ROMÂNIA CONTINUĂ

Schimbare și adaptare în comunism și postcomunism

HUMANITAS

ISTORIE
CONTEMPORANĂ

Cătălin Augustin Stoica este doctor în sociologie al Universității Stanford; are două masterate în sociologie – unul la Stanford și unul la Universitatea Central-Europeană. În prezent este conferențiar la Facultatea de Științe Politice din cadrul Școlii Naționale de Studii Politice și Administrative. Între 2007 și 2015 a fost director general al Centrului de Sociologie Urbană și Regională (CURS). A publicat studii pe tema comunismului și postcomunismului în reviste și volume de specialitate apărute în România, SUA, Germania și Polonia.

CĂTĂLIN AUGUSTIN STOICA

ROMÂNIA CONTINUĂ

Schimbare și adaptare în comunism și postcomunism

Seria „Istorie contemporană“ este coordonată
de Cristian Vasile și Vladimir Tismăneanu.

Redactor: Andreea Niță
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
DTP: Dragoș Dumitrescu, Dan Dulgheru

Tipărit la Artprint

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Stoica, Cătălin Augustin
România continuă: schimbare și adaptare în comunism
și postcomunism / Cătălin Augustin Stoica.-
București: Humanitas, 2018
Conține bibliografie
ISBN 978-973-50-6287-3
316

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021 408 83 50, fax 021 408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 021 311 23 30

Cuprins

Mihaelei, Mayei şi Sarei

Cuvânt înainte

Surprinzătoarele revoluții din 1989 și schimbările ce le-au urmat au făcut obiectul a numeroase studii, ducând la apariția unei adevărate industrii. Interesul pentru tranziție e absolut legitim, întrucât perioada de după căderea comunismului s-a dovedit fascinantă. Parafrazându-l pe istoricul american Martin Malia, problema pusă cercetătorilor și decidenților politici poate fi sintetizată cu umor, nu lipsit de amărăciune, astfel: e ușor să faci o ciorbă de pește dintr-un acvariu, dar cum transformăm ciorba înapoi în acvariu?[1]

Sarcina refacerii acvariului a fost și mai dificilă dacă ținem cont de condițiile specifice fiecăreia dintre fostele țări comuniste. Conform unuia dintre personajele volumului de semificțiune *Adam Smith Goes to Moscow: A Dialogue on Radical Reform*, de Walter Adams și James W. Brock, pentru un prim-ministru al unei țări din centrul și estul Europei, aceste condiții sunt extrem de importante: „Trebuie să avem în vedere faptul că, bunăoară, potrivit Centrului pentru Studierea Opiniei Publice din Moscova, în 1990, 42% dintre cetățenii fostei URSS credeau în telepatie, 57% credeau în curele de vindecare transmise în direct la televizor, 42% în astrologie și 35% în vrăjitorie [...]. În alegerile generale din Republica Cehă [de la începutul anilor '90 – n. m.*] au candidat 40 de partide, coaliții și mișcări politice, inclusiv formațiuni precum

---

* Toate completările dintre paranteze drepte îmi aparțin.

Prietenii Berii sau Inițiativa Erotică Independentă."[2] Exemplele invocate de înaltul oficial est-european fictiv aveau rolul de a tempera entuziasmul unui consultant economic american în legătură cu aplicarea terapiei de șoc în toate fostele țări comuniste, indiferent de specificul și istora recentă a acestora.

Trei decenii mai târziu, mulți est-europeni par a fi dezamăgiți. Nu e vorba de faptul că așteptările inițiale cu privire la prosperitate și democratizare nu s-au realizat întocmai și mai ales imediat. Nici nu se putea, întrucât așteptările de atunci erau nerealiste – un lucru pe care azi îl admit mulți. E vorba despre altceva, despre sentimentul că ceva, undeva, încă mai scârțâie. Deși țările din regiune au trecut prin numeroase transformări și au înregistrat progrese evidente în multe domenii, unele aspecte ale prezentului pun sub semnul întrebării radicalismul momentului de ruptură din 1989, generând impresia de „deja fu" – așa-zisul sentiment oltenesc de retrăire al unui moment din trecut.[3]

Spre exemplu, potrivit primei ediții a suplimentului revistei *Capital*, „Top 300 cei mai bogați români", în anul 2003, pe primele douăzeci de locuri se situau șapte persoane despre care se spune că, direct sau indirect (prin intermediul familiilor), au avut legături cu vârfurile sistemului comunist sau au fost lucrători ai Securității, conform propriilor declarații (*e.g.*, Iosif Constantin Drăgan, familia Păunescu, familia Voiculescu, George Copos, Nicolae Badea – fostul ginere al lui Ion Dincă, înalt oficial al regimului Ceaușescu –, Viorel Cataramă și Ioan Niculae). Acestora li se adăugau alte cinci persoane care fie aveau experiență de afaceri în afara țării, fie activaseră în țară în minusculul sector economic privat ori în cel al economiei gri (ilegale) din timpul comunismului (*e.g.*, Ion Țiriac, Frank Timiș, Fathi Taher, George Becali, Dinu Patriciu).

În ediția din 2017 a aceluiași supliment, între primii douăzeci cei mai bogați români se situau trei persoane despre care se spune că, direct sau indirect (prin intermediul familiilor), au avut legături cu vârfurile sistemului comunist (*e.g.*, I.C. Drăgan, Gabriel [Puiu] Popoviciu – și el fost ginere al lui Ion

Dincă – și familia Voiculescu). Tot în primele douăzeci de locuri se mai situau trei „noi" capitaliști cu experiență de afaceri fie în afara țării, fie în țară, în economia secundară de dinainte de 1990 (*e.g.*, Ion Țiriac, Frank Timiș și George Becali).

Subliniez faptul că rândurile de mai sus se referă la vârfurile topului celor mai bogați 300 de români. Și în 2003, și în 2017, întregul top era populat cu mult mai multe astfel de persoane.[4] De asemenea, deși unii dintre ocupanții primelor 20 de poziții ale topului din 2003 menționați anterior nu se mai aflau în primele 20 de locuri în 2017, aceștia nu au ieșit din top 300, ci au ajuns pe locuri inferioare.

Din rațiuni pe care le voi explica de îndată, mă opresc asupra ocupantului primului loc al ediției din 2003 a topului revistei *Capital*, I.C. Drăgan. Potrivit unor diverse surse, I.C. Drăgan a fost apropiat ori simpatizant al Gărzii de Fier. Plecat la o bursă de studii în Italia în 1940, a rămas acolo și – după cel de-al Doilea Război Mondial – a pus bazele unei afaceri de distribuție a gazului lichefiat, ce s-a dovedit a fi extrem de profitabilă. Într-o primă etapă, regimul comunist de la București îl consideră persona non grata, dar, spre sfârșitul anilor '70, are loc un dezgheț al relațiilor cu România socialistă. Apropierea de Ceaușescu s-ar fi datorat pasiunii pe care I.C. Drăgan o avea pentru istoria tracilor și a dacilor, pasiune ce s-a concretizat în scrieri și acțiuni consonante cu ideile protocroniste promovate de regimul de la București.[5] Pasiunii pentru traci i s-a adăugat admirația pentru Ion Antonescu, admirație concretizată prin coordonarea și publicarea în Occident a patru volume dedicate acestuia.[6] Conform unor foști oficiali comuniști, I.C. Drăgan ar fi încercat, și, după alții, a și reușit să facă afaceri cu România lui Ceaușescu.[7] După 1989, a revenit în țară, unde a înființat o editură, posturi de radio, un ziar, o fundație și o universitate, având legături mai mult decât amicale cu Eugen Barbu și Corneliu Vadim Tudor.* Evident,

---

* Un „negaționist selectiv" al Holocaustului din România și autor al unor incredibile explicații cu rol justificativ pentru politicile criminale ale lui Hitler, I.C. Drăgan s-a bucurat la începutul anilor '90 de trecere

alături de aceste inițiative cultural-educaționale, și-a extins afacerile din Italia în România, mai ales prin compania Butan Gas. La venerabila vârstă de 78 de ani s-a căsătorit cu o tânără româncă de numai 22 de ani. Aceasta din urmă era fiica generalului Ștefan Gușă, fost șef al Marelui Stat-Major, trimis de Ceaușescu la Timișoara în 1989 pentru a reprima mișcările de protest și recuperat apoi de Ion Iliescu și guvernul său provizoriu.

Ceea ce îl distinge pe I.C. Drăgan este flotabilitatea sa extraordinară, biografia sa reprezentând un adevărat arc peste timp și regimuri politice. Așa cum am menționat anterior, și în cazul altor persoane din topul revistei *Capital* există numeroase legături biografice și de afaceri cu trecutul, mai ales cu cel comunist. Parcurgerea acestui clasament sau a altora similare (*e.g.*, topul 500 *Forbes România*) poate genera frustrări și depresii multor cetățeni ai acestei țări, în special celor care au trăit momentele de euforie din decembrie 1989 și au crezut că structurile regimului comunist au fost total dezintegrate. Parafrazând titlul excelentei etnografii a lui Caroline Humphrey, *Marx Went Away – But Karl Stayed Behind*, se pare că, deși Ceaușescu a plecat, nea Nicu a rămas – într-o formă sau alta – cu noi.[8]

Pe același coordonate, antropologul american Katherine Verdery nota recent că „a fetișiza anumite date istorice ne determină să vedem lucrurile în termenii unor rupturi în timp – cum ar fi faptul că România înainte de 1918 sau 1944 era complet diferită de România anului 1920 sau de cea a anului 1950".[9] De pe aceste poziții, consideră Verdery, pentru a înțelege evoluția istorică a României ultimilor o sută de ani poate că ar fi mai util să ne aplecăm mai mult asupra continuităților și mai puțin asupra așa-ziselor momente (ori date) de ruptură.[10]

și la cel mai înalt nivel al conducerii României (vezi și Elie Wiesel *et al.*, *Comisia Internațională pentru Studierea Holocaustului în România – Raport Final*, ed. cit.).

Studiile incluse în acest volum se concentrează pe problema continuităților cu trecutul, pe fondul (sau, mai bine zis, în ciuda) transformărilor radicale pe care le-a cunoscut România în ultimele șapte decenii. Prin „continuități" mă refer la indivizi și biografiile lor, structuri sociale de nivel mediu (rețele sociale), rutine și practici sociale, plus elemente culturale. Sintagma „elemente culturale" nu se referă la des invocatele „mentalități" – o noțiune devenită desuetă în literatura de specialitate anglo-saxonă, dar folosită intens și greșit la noi de diverși analiști omniprezenți în studiourile de televiziune. Adjectivul „cultural" face trimitere la definiția culturii propusă de Ann Swidler, *i.e.*, „o cutie cu «unelte» (*tool kit*) precum simboluri, povești, ritualuri și viziuni asupra lumii pe care oamenii le pot folosi în combinații variate pentru a rezolva diferite probleme".[11] De pe aceste poziții, rolul ei este de a „furniza elementele necesare elaborării unor strategii de acțiune" mai ales atunci când indivizii se confruntă cu situații noi.[12] Cum repertoriul acțional este transmis intergenerațional, reacțiile indivizilor în fața unor schimbări majore capătă alura „continuităților". O astfel de înțelegere a elementelor de ordin cultural face posibilă evitarea capcanei unui discurs moralizator, care, din păcate, a fost folosit în studii românești, dar mai ales străine cu privire la tranziție. Potrivit acestui discurs, pe care îl dezavuez total, românii (alături de alți est-europeni) ar fi incapabili să se schimbe, sunt nostalgici ai comunismului, animați de un colectivism profund, opus idealizatului individualism de inspirație liberală, propriu Vestului „civilizat".

În ciuda dramaticelor transformări prin care a trecut România în secolul XX, o serie de elemente, practici și instituții informale au supraviețuit, s-au adaptat și continuă să genereze efecte și în prezent. Spre exemplu, „pilele, cunoștințele și relațiile" – practică aflată în strânsă legătură cu „penuria generalizată și cu existența unui sistem de privilegii propriu regimurilor comuniste"[13] – nu constituiau decât forme

mutante ale relațiilor clientelare preexistente regimului comunist, adaptări la un sistem nou, cu provocări specifice. Pe fondul transformărilor postsocialiste, importanța unor astfel de relații, cel puțin în anumite domenii, nu a scăzut, ci s-a amplificat. Recentele scandaluri de corupție din diferite domenii ne relevă existența unei încrengături de relații ori rețele sociale care nu de puține ori își au originea în perioada de dinainte de 1989, mai exact, în biografiile indivizilor din aceste rețele.

Profilul actualei clase politice pare a fi rezultatul unei selecții bazate aproape exclusiv pe loialitate politică și potență financiară. Problema nu este însă nouă: după cum discut în paginile acestui volum, defunctele partide comuniste din Europa Centrală și de Est s-au confruntat cu probleme similare în recrutarea de cadre, când prevalau criteriile loialității politice necondiționate în detrimentul celor ce vizau meritele profesionale ale indivizilor. Sistemul politic al României începutului de secol XX și mai ales idealizata perioadă a democrației interbelice au fost de asemenea marcate de relații clientelare, corupție, favoritism, nepotism. Mai mult, actuala „birocrație prădalnică", care pare a urmări doar satisfacerea propriilor interese și este volatilă politic, nu e o creație postcomunistă; existența unei funcționărimi corupte, parte a unei oligarhii, a reprezentat o reală problemă și în perioada interbelică.[14]

Recentele tunuri financiare date, se pare, sub protecție politică – expresie a unei forme specifice numite „capitalism politic", pe care o discut în Capitolul 4 – au și ele corespondențe în perioada interbelică (a se vedea, bunăoară, celebra „Afacere Škoda" – păgubosul contract de înzestrare a armatei din care au câștigat însă comisioane grase persoane aparținând așa-numitei camarile a lui Carol II).

Rândurile de mai sus nu trebuie nicidecum interpretate drept expresia unui pesimism extrem, sintetizat, de pildă, prin sintagma *plus ça change, plus c'est la même chose*. De asemenea, considerațiile anterioare nu constituie un indicator al unei opțiuni personale pentru o variantă „tare" a teoriilor dependenței de trecut (*path dependency*). Dimpotrivă, sunt

de părere că, în ultimul sfert de secol, România a înregistrat numeroase progrese, chiar dacă ele sunt poate mai lente și mai puțin radicale decât ne-am fi dorit. Insistând asupra problemei continuităților (surprinzătoare), putem înțelege mai bine de ce, post-1990, lucrurile au evoluat așa cum au evoluat, atât din punctul de vedere al profunzimii schimbărilor, cât și al vitezei acestora. Mai mult, în condițiile în care în jurul nostru țări precum Ungaria ori Polonia – fostele „premiante“ ale reformelor postsocialiste – par să se transforme în regimuri iliberale, studiul schimbărilor și al continuităților ne poate fi de un real folos pentru a înțelege astfel de deraieri.

Studiile din acest volum se referă la cazul românesc, dar ele nu trebuie citite în cheia „excepționalismului“ autostigmatizant („ca la noi, la nimenea“ ori „nu ai să vezi așa ceva nicăieri în altă parte!“). Dimpotrivă, alte țări din Europa (mai ales fostele țări comuniste, pe care tindem să le ignorăm) s-au confruntat până nu demult sau încă se confruntă cu probleme similare (corupție, inegalități economice și sociale majore, politicianism, tendințe iliberale, influența tot mai mare a corporațiilor multinaționale etc.). Acest lucru nu trebuie scăpat din vedere și – în măsura în care a fost posibil – am inclus exemple din alte țări, măcar pentru a mai diminua frecvența atacurilor colective de panică și a ne spulbera iluziile unicității.

Primul studiu din cartea de față[15] este rezultatul unei întâlniri fericite cu antropologii americani Katherine Verdery și Gail Kligman. Pe ambele cercetătoare le cunoșteam indirect, prin intermediul studiilor pe care le publicaseră despre România și pe care le citisem pe nerăsuflate. În primii ani ai studiilor doctorale în cadrul Departamentului de sociologie de la Universitatea Stanford, am avut ocazia să o cunosc personal pe Katherine Verdery – ea însăși alumnă a Universității Stanford – revenită pe Coasta de Vest în calitate de fellow la prestigiosul Centru pentru Studii Avansate în Științe Comportamentale (Center for Advanced Studies in Behavioral

Sciences). La acea vreme, Katherine Verdery pregătea alături de Gail Kligman realizarea unei cercetări de amploare pe tema colectivizării agriculturii românești. Am fost invitat, alături de alți doctoranzi români din SUA, să mă alătur proiectului lor extrem de ambițios și fascinant. Le mulțumesc încă o dată pentru invitație și oportunitatea oferită! Capitolul 1 din acest volum reprezintă o parte a contribuției mele la acest efort de cercetare și tratează, la nivel micro, temele construcției partidului-stat și ale constituirii unor noi forme de proprietate. Fundalul analizei mele este reprezentat tocmai de procesele de schimbare de la începuturile anilor '50 ai secolului trecut, de decuplările instituționale dintre noile structuri de vechile practici, și rezistența la transformările impuse de regimul comunist, conform tiparelor sovietice.

Cel de al doilea studiu[16], referitor la bazele sociale ale defunctului Partid Comunist Român (PCR), s-a conturat din nevoia de a înțelege mai bine trăsăturile comunismului autohton prin prisma mașinăriei sale politice. La momentul scrierii sale, existau numeroase studii referitoare la *istoria elitei PCR*, iar la acest punct se distingeau, prin erudiție și excelență, cele ale lui Vladimir Tismăneanu. Din motive pe care le evidențiez în Capitolul 2, în anii 2000, nu se știau însă prea multe despre compoziția socială a PCR-ului ori despre membrii săi de rând. Studii despre profilurile socio-demografice ale membrilor obișnuiți ai partidelor comuniste din Ungaria, fosta Cehoslovacie, Polonia, Rusia sau China fuseseră publicate în reviste de specialitate din SUA încă de la finele anilor '80. Folosind date ale unor anchete sociologice realizate pe eșantioane reprezentative la nivel național, anchete sociologice care i-au întrebat pe respondenți despre apartenența la fostul PCR înainte de 1990, studiul meu încearcă să răspundă următoarelor întrebări: Care a fost structura socio-demografică a PCR-ului? Ce rol a jucat nivelul de școlaritate pentru obținerea statului de membru de partid în România? Cât de importantă era originea socială pentru recrutarea în partid? Ce șanse aveau minoritățile sociale (*e.g.*, femeile și minoritățile

etnice) să intre în partid? Dintr-o perspectivă mai generală, care a fost evoluția PCR-ului în comparație cu alte partide comuniste din regiune în ceea ce privește compoziția sa socială?

Capitolul 3[17] tratează un subiect încă foarte familiar, din nefericire, majorității cititorilor: pilele, cunoștințele și relațiile. După cum discut în acest capitol, potrivit unor autori, legăturile sociale specifice perioadei comuniste nu numai că au supraviețuit tranziției, ci chiar au devenit stâlpi de susținere ai noilor instituții economice și politice din Europa de Est și din China.[18] Principalele întrebări cărora încerc să le răspund prin acest studiu sunt următoarele: Care a fost frecvența așa-numitelor legături sociale personale și instrumentale („pile") în 1989? A scăzut sau a crescut incidența lor pe perioada tranziției? Care sunt factorii individuali ce influențează capitalul de relații utile la finele primei decade a anilor 2000?

Ultimul capitol[19] abordează specificul noii ordini economice din România postcomunistă. În versiunea sa idealizată și inspirată din liberalismul clasic, capitalismul vestic este bazat exclusiv pe libera concurență, domnia legii, raționalitate, proprietate(a) privată (a majorității companiilor), un stat minimal, dar eficient din punct de vedere administrativ și absența oricăror interferențe ale politicului în piață. În România, potrivit unor voci din spațiul public, noua ordine economică se bazează pe cu totul alte criterii și resurse, iar acest lucru se datorează existenței unui stat (încă) supradimensionat, cu raționalitate administrativă scăzută și legăturilor oneroase între politic și economic, unde prevalează criterii particulariste (relații politice și/sau personale) ca elemente definitorii ale obținerii de profit. Pe acest fundal, în Capitolul 4 îmi propun să analizez trăsăturile capitalismului local postcomunist de-o manieră sistematică și fără a glorifica virtuțiile unor modele („capitalismul vestic" ori cel „adevărat"). O astfel abordare relevă faptul că noua ordine economică din România nu reprezintă o excepție. Pe de-o parte, fenomene asociate capitalismului politic le regăsim în istoria modernă a României, îndeosebi în prima

jumătate a secolului XX. Pe de altă parte, capitalismul politic a fost și încă mai este prezent – cu o amploare mai redusă, e drept – în Polonia, Ungaria sau fosta Cehoslovacie.

Variante inițiale ale studiilor din acest volum au apărut în reviste și volume de specialitate publicate în SUA, Germania și România. În capitolele următoare, cititorii vor întâlni o serie de teme recurente, prezentate în linii mari în această introducere; recurența unor idei se datorează și faptului că, inițial, aceste studii au fost gândite ca având un caracter de sine stătător. Din acest motiv, capitolele pot fi citite independent unul de celălalt, potrivit intereselor pentru anumite subteme sau perioade. Evident, studiile au suferit modificări de formă, adăugiri, completări, precizări și actualizări, dar toate acestea nu au afectat viziunea originală.

Scrierea acestor studii nu ar fi fost posibilă fără sprijinul și influența intelectuală a multor persoane. Mulțumesc înainte de toate lui Andrew G. Walder, Mark S. Granovetter și John W. Meyer – coordonatorii tezei mele de doctorat de la Universitatea Stanford. Pe parcursul șederii mele în SUA, am beneficiat enorm de pe urma prieteniei, sprijinului și sfaturilor lui John F. Ely, pe care l-am cunoscut inițial în România în 1992 în calitatea sa de visiting professor prin programul Civic Education Project. Le sunt recunoscător, de asemenea, lui Coye Cheshire, Elaine Coburn, James Evans, Alison Bianchi, Robin Marie Cooper, Chris Bourg, Bobai Li, Su Yang, Valery Yakubovich, German Dziebel, colegi doctoranzi la Stanford, oameni la care am apelat în numeroase rânduri fie pentru sfaturi profesionale, fie pentru sfaturi personale.

Înainte de a ajunge la Stanford, am petrecut un an în calitate de student al programului de master „Society and Politics“ în cadrul Departamentului de sociologie de la Central European University, aflat în acea perioadă la Varșovia. Acolo am avut ocazia să întâlnesc un om și un profesor extraordinar, care a crezut enorm de mult în mine. Este vorba de regretatul Edmund Mokrzycki, căruia îi rămân profund îndatorat pentru tot sprijinul acordat.

Anii petrecuți în SUA mi-au oferit ocazia stabilirii unor contacte care s-au concretizat în realizarea unor proiecte comune (cum a fost cazul lui Katherine Verdery și al lui Gail Kligman) sau în conturarea unor prietenii de durată, cum este cazul lui Vladimir Tismăneanu. Sfaturile și cunoștințele sale remarcabile în domeniul sistemelor comuniste și îndeosebi al celui autohton mi-au fost de un imens ajutor în scrierea studiului privind bazele sociale ale PCR. Ivan Szelényi, reputatul sociolog american de origine maghiară, pe care l-am întâlnit în câteva ocazii, a avut o influență majoră asupra modului în care m-am raportat la trecutul apropiat și la controversata tranziție postcomunistă.

Pe frontul românesc am beneficiat enorm de pe urma discuțiilor cu Sorin Antohi; atât lui, cât și soției sale, Mona Antohi, le mulțumesc pentru prietenie! Liviu Chelcea mi-a fost un prieten fantastic, dar și un critic atent și empatic de-a lungul ultimilor 20 de ani – îi mulțumesc! Reîntâlnirea cu Vintilă Mihăilescu și prietenia cu Bogdan Iancu – colegi în cadrul Departamentului de sociologie al SNSPA – mi-au revigorat energia și entuziasmul profesional, la fel cum a făcut-o și prietenia cu Gabriel Jderu.

Le adresez mulțumiri lui Dumitru Sandu, lui Septimiu Chelcea, lui Lazăr Vlăsceanu (de la Universitatea București), lui Dorel Abraham și lui Corneliu Cârțână (de la Centrul de Sociologie Urbană și Regională – CURS) – oameni de la care am avut multe de învățat în anii de început ai carierei mele. Sunt recunoscător Mirunei Voiculescu pentru traducerea inițială din limba engleză a studiilor din acest volum, pentru sugestiile făcute la unele capitole și mai ales pentru încurajarea de a publica aceste contribuții în limba română.

Laudele sau criticile pentru titlul acestei cărți – „România continuă...“ – trebuie adresate amicului Florin Dumitrescu, poet, scriitor și textier fabulos al unor trupe precum Timpuri Noi sau Sarmalele reci – mulțumesc!

Dedic acest volum soției mele, Mihaela, și fiicelor mele, Maya și Sara. Întrebată la școală despre ocupația tatălui ei, Sara, fiica cea mică, a spus „Tata e sociolog de oameni“. Este

posibil ca, având o colegă al cărei tată este „doctor" veterinar și știind că și eu am un titlu de doctor, cele două noțiuni să se fi combinat în mintea ei. Sper că, peste ani, volumul acesta îi va disipa măcar o parte din confuziile cu privire la meseria pe care o practic.

1. „Un pas înapoi, doi pași înainte“:
Instituționalizarea partidului-stat și a proprietății colective – studiu de caz

În a doua jumătate a anului 1957, în ciuda metodelor deosebit de violente folosite de echipele de colectivizare, alcătuite aproape în exclusivitate din muncitori și activiști de partid, colectivizarea regiunii Galați se lovește de rezistența țăranilor. În câteva sate și comune din raionul Liești (*i.e.*, Suraia, Răstoaca și Boțârlău), țăranii ocupă primăriile și dau foc cererilor de înscriere în colectiv, fapt ce determină intervenția forțelor de ordine, care operează arestări. La 1 decembrie 1957, localnicii dintr-un sat învecinat cu cele de mai sus, Vadu Roșca (parte a comunei Vulturul, actualmente în județul Vrancea), se opun intrării pe teritoriul lor a unei „echipe de lămurire“. Două zile mai târziu, autoritățile regionale însoțite de președintele sfatului popular al comunei Vulturul încearcă din nou să intre în Vadu Roșca. Țăranii se împotrivesc și, după o încercare de sechestrare a primarului și reprezentanților de la raion, se ajunge la o înțelegere: echipa este lăsată să plece, urmând ca a doua zi sătenii să se întâlnească cu reprezentanții autorităților pentru negocieri. În vreme ce țăranilor li se dau asigurări că în Vadu Roșca nu se va folosi forța în colectivizare, satul este înconjurat de Securitate, izolat de restul comunei, și este declarată stare de asediu.

La 4 decembrie 1957, în jurul orei 9 dimineața, după, se pare, o scurtă altercație verbală între localnici și oficiali, asupra sătenilor adunați la locul numit „cazemata“ se deschide focul. Bilanțul victimelor se ridică la 9 morți și circa 60 de

răniți, operându-se și numeroase arestări. Tânărul, pe atunci, Nicolae Ceaușescu este trimis să coordoneze operațiunile de „pacificare" a satului. Organizația Partidului Muncitoresc Român din comună – care număra 11 membri – este desființată de către Ceaușescu: „Voi, în calitate de membri de partid, v-ați ascuns sub pat! Unșpe inși cu unșpe pari puneați satul ăsta de reacționari la punct! Dizolv organizația de partid!" au fost, conform unui martor ocular (*i.e.*, M.A., președinte al Sfatului Popular al comunei Vulturul în acea perioadă), cuvintele lui Ceaușescu.* În final sunt pronunțate 18 condamnări la închisoare pentru participare la revolta din Vadu Roșca, iar colectivizarea satului este stopată din 1958 până în 1960.

Ulterior revoltei din Vadu Roșca, în unele dintre satele învecinate se procedează la înapoierea cererilor de înscriere în Gospodăria Agricolă Colectivă (GAC, așa cum se numeau

---

* Prezența lui Nicolae Ceaușescu în Vadu Roșca este o chestiune controversată. Bunăoară, volumul Laviniei Betea, *Maurer și lumea de ieri. Mărturii despre stalinizarea României*, Dacia, Cluj-Napoca, 2001, include interviuri cu Alexandru Bârlădeanu și Gheorghe Apostol. Potrivit acestora, Ceaușescu ar fi fost cel care a coordonat acțiunile de reprimare a revoltei. Gheorghe Apostol situează revolta de la Vadu Roșca în 1959. Într-un interviu acordat cotidianului *Jurnalul Național*, Apostol reia povestea implicării lui Ceaușescu, însă, de această dată, plasează revolta din Vadu Roșca în 1949, deși acțiunile țăranilor au avut loc în 1957 („Confesiunile ultimului mohican al dinastiei comuniste: interviu cu Gheorghe Apostol", *Jurnalul Național*, 11 februarie 2004). Gaston Marin – oficial de seamă al regimului comunist din România – susține și el că Ceaușescu ar fi fost implicat în înăbușirea unor revolte țărănești, care ar fi avut însă loc în „câteva sate de-a lungul Oltului" (vezi Gaston Marin, *În serviciul României lui Gheorghiu-Dej. Însemnări din viață*, Evenimentul Românesc, București, 2000, p. 185). Cei pe care i-am intervievat în Vadu Roșca și Nănești, atât foști reprezentanți ai guvernului comunist, cât și participanți la revoltă, spuneau că Ceaușescu ar fi venit în Vadu Roșca după ce s-a deschis focul asupra țăranilor; prin urmare, el ar fi implicat doar în investigarea evenimentelor de la Vadu Roșca și pedepsirea țăranilor, postrevoltă (vezi interviurile din acest capitol).

inițial Cooperativele Agricole de Producție [CAP]). În Nănești, unul dintre aceste sate, Ceaușescu vine personal în primăvara anului 1958 și consimte la restituirea cererilor de înscriere în colectiv spunând „Ne vom da azi un pas înapoi pentru a face mâine doi pași înainte. Vi se vor înapoia cererile, însă o să veniți să ne rugați voi singuri să intrați în colectiv! Vom zdrobi cu pumnul de fier pe toți cei ce ni se vor opune!" (interviu cu B.N., Nănești). După doi ani de întrerupere și ezitări, colectivizarea va fi reluată în Vadu Roșca și în satele învecinate. În Vadu Roșca, procesul de colectivizare post-revoltă, reluat în 1960, va decurge fără incidente majore, amintirile represiunii din 1957 jucând, se pare, un rol important în acest sens.

Rândurile de mai sus sintetizează, fără pretenții de exhaustivitate, cele petrecute în Vadu Roșca, unde, spre deosebire de Nănești, rezistența la colectivizare și represaliile autorităților au luat forme extreme. Pornind de la experiența tragică a celor două sate, în acest capitol abordez problema colectivizării în relație cu cea a construcției partidului-stat, sugerând că schimbările induse după 1945 au fost profund marcate de fenomenul *decuplării* dintre noile forme instituționale și practicile (vechi și noi) adoptate pentru implementarea lor.

Consecințele acestei decuplări au fost dramatice, conducând la delegitimarea noilor forme de proprietate colectivă asupra pământului și – în ultimă instanță – la subminarea șubredei autorități a noii puteri. În Vadu Roșca, lipsa de legitimitate a regimului comunist și a colectivizării – indusă mai ales de abuzurile comuniștilor locali – s-a tradus prin revolta țăranilor în 4 decembrie 1957. În Nănești, felul cum au reacționat autoritățile la Vadu Roșca a potolit orice încercare de a protesta fată de colectivizare; oricum, așa cum detaliez în acest text, lipsa de legitimitate a regimului comunist și a proprietății colective vor reprezenta elemente comune celor două așezări rurale în perioada socialistă. Ilustrez cele de mai sus pe baza interviurilor realizate cu foști participanți la revoltă și cu foste autorități din ambele sate. Pentru a asigura anonimitatea, inițialele prezentate pe parcursul capitolului nu corespund identităților reale ale respondenților.

Formulările (cu toate inexactitățile și ezitările lor) aparțin, evident, intervievaților.

Capitolul este organizat astfel: prima parte conține o scurtă prezentare a metodologiei de cercetare, urmată de o scurtă prezentare a celor două sate. În partea a treia discut problema construirii partidului-stat, iar în partea a patra abordez chestiunea instituționalizării unor noi forme de proprietate. Ultima parte conține un sumar și o interpretare a celor discutate pe parcursul studiului.

Precizări metodologice

Acest studiu face parte dintr-o cercetare amplă pe tema colectivizării agriculturii din România, o cercetare multidisciplinară, de grup, inițiată și coordonată de Katherine Verdery ([pe atunci la] University of Ann Arbor, Michigan, în prezent la City University of New York) și Gail Kligman (University of California, Los Angeles). Proiectul se numea „Transformarea proprietății, a persoanelor și a statului: Colectivizarea în România, 1949–1962" („Transforming Property, Persons, and State: Collectivization in România, 1949–1962") și a beneficiat de sprijinul financiar oferit celor două cercetătoare de US National Science Foundation, National Council for Eurasian and East European Research, alături de o serie întreagă de alte instituții din SUA și Marea Britanie.[20] Echipa de cercetare condusă de Katherine Verdery și Gail Kligman i-a inclus pe Julianna Bodó, Liviu Chelcea, Dorin Dobrincu, Călin Goina, Constantin Iordachi, Daniel Puiu Lățea, Robert Levy, Linda Miller, Eugen Negrici, Sándor Oláh, Marius Oprea, Octavian Roske, Dumitru Șandru, Michael Stewart, Virgiliu Țârău, Smaranda Vultur și pe mine.

Tema principală a cercetării a vizat modul în care modernizarea producției agricole după tiparele URSS prin colectivizare (deci prin schimbarea regimului juridic de proprietate) a transformat nu doar tehnologiile puterii și ale guvernării, ci și „relațiile culturale, sociale și politice [precum și modul

în care] locuitorii de la sate se raportau la pământ și, de asemenea, la ei înșiși, la ceilalți săteni, la stat și chiar la univers [devenind astfel] noi tipuri de subiecți ori de persoane“.[21] Principalele sub-teme pe care le discut în acest capitol sunt cele legate de construirea partidului-stat, legitimarea unor noi forme de proprietate și reacția țăranilor la marile transformări post-1945.

EŞANTION

Am realizat un număr de nouă interviuri în satul Vadu Roșca și 12 în Nănești în perioadele august–septembrie 2001 și mai–iunie 2002. Cele două sate îmi fuseseră alocate în proiect datorită faptului că rudele din partea tatălui meu – bunici, nouă unchi și mătuși, plus veri, verișoare – erau din satul Nănești, centrul comunei cu același nume. Cunoșteam destul de bine satul întrucât cele mai multe vacanțe de vară ale copilăriei din perioada comunistă mi le petrecusem acolo, la un frate al tatălui meu și soția sa care aveau trei copii de vârste apropiate mie. Unchiul la care stăteam era șofer pe ambulanța spitalului din comuna vecină Măicănești; locul de muncă îi aducea un venit nu doar bun, ci și regulat, ceea ce era un avantaj prin comparație cu lucrătorii la CAP. În plus, prin natura muncii lui, fiind mai mereu pe drumurile județului, căpătase și reputația unui Sinbad marinarul, chiar dacă un Sinbad de uscat. Cele mai profitabile curse cu Salvarea erau cele la Focșani – reședința de județ –, de unde se întorcea cu cinci-șase pâini albe și ceva „mezel“, alimente care lipseau aproape cu desăvârșire de la magazinul sătesc. În schimb, ca multe alte femei de la CAP, mătușa era, mi-o amintesc, ruptă cu munca și terorizată de normele zilnice de la colectiv. Acestora li se adăugau, mai ales în anii '80, controalele minuțioase făcute de responsabili de la județ, împreună cu miliția pentru ca nu cumva femeile de la CAP să fure din recoltă (de obicei câțiva știuleți de porumb sau niște fasole).

În vacanțele petrecute acolo auzisem povestindu-se, sporadic și cu precauțiile de rigoare, despre actele de rezistență

la colectivizare ale țăranilor din zonele învecinate, mai ales la Răstoaca și Suraia.* Cele mai multe din aceste istorii le aflasem de la mătușa mea, originară din satul vecin Călienii Noi, care nu se sfia să își manifeste resentimentele față de comunism, CAP și confiscarea terenurilor deținute de tatăl ei, un țăran mijlocaș. Paradoxal, la momentul colectivizării mătușa era încă un copil, dar se pare că suferința tatălui ei după pierderea pământului a marcat-o. După căderea comunismului, când o mare parte din țară votase cu FSN și Iliescu, ea a fost una dintre puținele persoane din comună care a votat cu PNȚCD și Ion Rațiu.

Pe măsură ce pregăteam cercetarea de teren, tatăl meu și alte rude din Nănești mi-au atras atenția asupra evenimentelor din 1957 de la Vadu Roșca, un sat aflat la 16 km de

---

* Teama față de autorități făcea ca discuțiile despre anii colectivizării să fie mai puțin frecvente decât, de exemplu, cele despre perioada celui de-al Doilea Război Mondial – cel puțin în cercurile rudelor și cunoștințelor mele. În Nănești fuseseră staționate trupe germane, iar unii localnici (inclusiv tatăl meu, copil pe atunci) își aduceau aminte de tratamentul prietenos al soldaților germani față de săteni. Gentilețea germanilor se datora faptului că România antonesciană a fost aliata Germaniei naziste – un amănunt care le scăpa (voit sau nu) localnicilor. Ulterior, în Nănești au fost staționate trupe sovietice, iar amintirile legate de acestea erau sumbre și contrastau radical cu „civilitatea" nemților. Ca în alte părți, imaginea rușilor era de bețivi, hoți, fustangii, violatori. Două dintre surorile tatălui meu erau adolescente la acea vreme; cum rușii căutau „domnișoara", un om de „bine" îi îndreptase pe soldații ruși către gospodăria bunicilor mei. Soldații ruși nu le-au găsit pe cele două tinere, care fuseseră deja trimise de acasă de bunicii mei de teama rușilor. După ce i-au bruscat, încercând, fără succes, să-i facă să spună unde le sunt fetele, un sovietic i-a pus pe bunicii mei să numere stelele de pe cer toată noaptea sub paza unui alt soldat, până vor ceda și vor mărturisi. Nici strategia asta nu a funcționat și lucrurile s-au sfârșit cu bine. Totuși, de ce astfel de istorii erau spuse mai pe șleau decât cele referitoare la colectivizare? Speculez că acest lucru se datorează și distanțării oficiale de URSS din anii respectivi; a-i vorbi de rău pe ruși nu mai reprezenta un delict, ci, dimpotrivă, servea intereselor politicii de autonomie promovate de Ceaușescu.

Nănești, unde mi s-a promis că voi avea acces, prin niște cunoștințe, la cei implicați în revoltă. Am ajuns astfel să realizez nouă interviuri sistematice în Vadu Roșca cu următorii: 1) un țăran care a refuzat să intre în GAC (Gospodăria Agricolă Colectivă, ulterior CAP – Cooperativă Agricolă de Producție) și în urma confiscării pământului de către stat, a funcționat ca „particular“ (*i.e.*, și-a lucrat pământul din intravilan care i-a rămas și si-a câștigat existenta din „cărăușie“ ori din transport și lucru cu căruța pe cont propriu); 2) un participant la revoltă; 3) un participant la revoltă care a atacat cu cuțitul una dintre mașinile forțelor de ordine trimise în sat – fapt perceput drept „scânteie“ a revoltei; 4) un participant de frunte la revoltă, condamnat și el la închisoare; 5) unul dintre capii revoltei din decembrie 1957, condamnat la închisoare; 6) primul șef de GAC din satul Vadu Roșca și ulterior (până la pensionare) șef de brigadă la CAP în comuna Vulturul; 7) fostul președinte al Sfatului Popular al comunei Vulturul (*i.e.*, primar) în perioada 1956–1961; 8) un fost învățător și director al școlii din sat (tânăr intelectual în sat în anii colectivizării); 9) un profesor de istorie și fost director al școlii din Vadu Roșca în anii '70 și secretar al organizației de partid în Vadu Roșca. Pe lângă cunoștințele extinse asupra evenimentelor din 1957, profesorul de istorie mi-a fost de un imens ajutor în calitate de intermediar și respondent-cheie (*key informant*), înlesnindu-mi accesul în comună și în contactarea celor intervievați.

Evident, datorită contactelor personale și a posibilității de a efectua comparații, am mai realizat un număr de 12 interviuri sistematice, în profunzime, în satul Nănești, comuna Nănești, județul Vrancea, situat la 16 km de Vadu Roșca. În acest sat, deși nu s-au înregistrat acte de rezistență semnificativă și organizată la colectivizare, procesul de transformare socialistă a agriculturii a fost relativ întârziat datorită evenimentelor din satele vecine, Vadu Roșca, Suraia și Răstoaca.

În satul Nănești i-am intervievat pe următorii: 1) un membru CAP care s-a înscris în TOZ (prescurtarea de la „întovărășiri agricole“) și apoi CAP, în pofida opoziției familiei,

fiindcă nu avea cum să-și întrețină nou-întemeiata familie; 2) un fost brigadier al CAP-ului din comună; 3) un alt „particular“ care nu a „trecut la CAP“ și a continuat să lucreze pământul repartizat cu zgârcenie de primărie; 4) un fost membru CAP, care a lucrat apoi în comuna Nănești la SMA (Stațiunea pentru Mecanizarea Agriculturii); 5) un fost membru CAP al cărui tată a fost desemnat de câteva ori chiabur și apoi „dezchiaburit“; 6) doi „particulari“, soț și soție, care au refuzat sa treacă la CAP; 7) fostul secretar UTC și ulterior secretar al organizației de partid din comună în anii ’80; 8) o femeie dintr-o familie de mijlocași, care, la vremea colectivizării locuia în satul învecinat Călienii Noi, dar avea pământ și lângă Vadu Roșca; 9) un țăran mijlocaș care inițial a refuzat sa treacă la „colectiv“, după care a fost „convins“ (prin mijloace violente) să se alăture gospodăriei colective; 10) unul dintre primii membri de partid din comună; 11) al doilea președinte al GAC-ului și fost primar în anii ’60–’80; 12) primul președinte de GAC.*

Informațiilor din aceste interviuri li se adaugă cele culese prin discuții cu alți locuitori din cele două sate, discuții care însă nu au avut caracterul sistematic presupus de un interviu. Nu am reușit să intervievez nici un colector de cote și nici un chiabur în ambele sate. De altfel, în satul Vadu Roșca, singurul (pare-se) chiabur, J., a murit în anii ’80; cele două fete ale sale locuiesc – cea mai mare parte din an – în alte localități. În Nănești, cei mai mulți dintre foștii chiaburi au decedat, iar unii s-au mutat din localitate.

Structura eșantionului meu ridica inițial câteva probleme: bunăoară, în Vadu Roșca foștii participanți la revoltă erau suprareprezentați. Acest fapt, așa cum detaliez mai jos, poate constitui o evidentă sursă de distorsiune în înțelegerea celor petrecute la Vadu Roșca. Am încercat să minimizez astfel de

---

* În limbaj de specialitate, eșantioanele folosite au fost neprobabiliste, de tipul eșantioanelor intenționale (*purposive judgement sample*); tehnica de selecție a celor intervievați a fost cea a bulgărelui de zăpadă (*snowball sampling*).

distorsiuni prin includerea în eşantion a unor reprezentanţi ai autorităţilor locale din 1957. După 1990, procesul colectivizării şi rezistenţa ţăranilor la colectivizare au făcut obiectul atenţiei – mai mult sau mai puţin sistematice – a numeroşi jurnalişti şi cercetători. Unii dintre aceştia au fost mai puţin interesaţi de partea de poveste spusă de fostele autorităţi locale. În Vadu Roşca, spre deosebire de eroii revoltei din 1957, fostul primar, fostul şef de GAC, ori fostul învăţător (conform spuselor acestora) nu fuseseră intervievaţi de nimeni până la venirea mea.

ARHIVE DISPĂRUTE SAU INACCESIBILE

În prima vizită din 2001, am reuşit să arunc o privire în arhivele comunei Vulturul; acestea cuprindeau registrele agricole şi procesele-verbale ale Sfatului Popular al Comunei Vulturul, de care aparţine Vadu Roşca. Lipseau însă procesele verbale ale şedinţelor Sfatului Popular din perioada premergătoare şi imediat următoare revoltei din 1957 (din 30 iulie 1957 până în 28 februarie 1958). Nici unul dintre reprezentanţii primăriei nu a putut să-şi explice dispariţia lor; mi s-a sugerat că, probabil, ar fi fost transferate, cândva, la arhivele naţionale de la Focşani. (Descriu mai jos experienţa de la aceste arhive.)

Suprautilizând limba de lemn, informaţia conţinută în aceste procese-verbale pare puţin relevantă pentru descrierea şi înţelegerea adecvată a procesului de colectivizare din Vadu Roşca. Rapoartele şedinţelor primăriei discutau în general planurile de contractări şi achiziţii, analizau campania de însămânţări, starea dispensarului din comună, munca sanitar-veterinară, pregătirea campaniei de treierat şi colectarea impozitelor. Redau pentru savoarea lor tristă câteva exemple din aceste procese-verbale: „La şedinţă au fost invitaţi un număr de 3 tovarăşi [din afara comunei] care au fost cu toţii prezenţi. Se discută [de către cei prezenţi] arătând că tovarăşul P. are să ducă munca cu mai multa tărie la sfatul popular. O lipsă o are că bea prea mult şi se recomandă să se lase de

aceste vicii ca să sprijinim construcția căminului cultural. Tovarășul P. este de acord cu propunerea făcută“ (proces-verbal din 20 martie 1956). Sau „Tovarășul Președinte de Sfat arată căci este de acord cu lucrările întocmite, de a fi prezentate adunării populare în ziua de 20 aprilie 1958“ (proces-verbal din 18 aprilie 1958).

Poate cel mai interesant aspect menționat în treacăt în unul dintre procesele-verbale vizează faptul că „[membrii conducerii] nu găsesc suprafețele de teren din comuna Vulturul“ (proces-verbal din 24 mai 1958). Bănuiesc că mențiunea de mai sus se referă la faptul că localnicii, în încercarea de a nu fi trecuți în categoria „chiaburilor“, declarau că au în proprietate suprafețe de teren mai mici decât dețineau în realitate. De aici și confuzia (mimată sau nu) a celor din conducerea comunei cu privire la „evaporarea“ sau – pentru a o parafraza pe Katherine Verdery – elasticitatea pământului din comună.[22]

În Nănești, am consultat dosarele cu cererile de intrare în „colectiv“ pentru că nu am găsit procesele-verbale ale ședințelor Sfatului Popular (primăriei) din anii colectivizării. Așa cum am menționat anterior, în încercarea de pacificare a țăranilor din comunele învecinate, Ceaușescu a dispus înapoierea cererilor de intrare în colectiv în timpul vizitei sale din 1958. Cererile pe care le-am văzut datează de prin 1959 și mai ales 1960, când procesul colectivizări a fost reluat, însă cu mijloace mai puțin violente. Cererile au o formă standard: „Subsemnatul [...] cer să fiu înscris în GAC «Tractorul» din comuna Nănești ne silit de nimeni [...]. Trăiască lupta pentru pace!“ Sau „Prezenta cerere este făcută de subsemnatul din proprie inițiativă și nesolicitat de nimeni ci izvorâtă din dorința de a participa activ la socializarea agriculturii în patria noastră, Republica Populară Română. Trăiască lupta pentru pace!“ Ori „Cer să-mi dați de muncă în GAC «Tractorul» chiar de astăzi. Luptăm pentru pace!“. Formulele de încheiere variau de la „La luptă pentru construirea socialismului!“ continuând cu „La luptă activă pentru pace!“ și încheind cu „Drept pentru care semnez benevol [...]“.

În încercarea de a găsi procesele-verbale ale Sfatului Popular din Vulturul (de care aparţine comuna Vadu Roşca), în 2002 am ajuns la Arhivele Naţionale Focşani (AN în cele ce urmează). Vizitele mele nu au fost încununate de succes: la AN Focşani mi s-a spus că dactilografa (*i.e.*, secretara care se ocupa de alcătuirea şi ordonarea acestor dosare/opis-uri) a ieşit la pensie în urmă cu un an şi jumătate şi de atunci „postul" a fost blocat „undeva, la centru". Practic, cei de la AN Focşani susţineau că, din lipsă de fonduri, nu au putut angaja o altă persoană în locul celei pensionate. Unul dintre angajaţii de la AN Focşani s-a gândit să apeleze la mine, deşi, aşa cum le-am spus, nu aveam nici o legătură cu nici un fel de autoritate centrală şi locală: „Poate – spunea el – vorbiţi dvs. la Bucureşti să ne deblocheze postul de dactilografă!" Nu am reuşit, aşadar, nici măcar să văd ce documente referitoare la cele două sate existau la AN, întrucât, mi s-a spus, nu există o evidenţă a lor. Am insistat (cu atenţiile şi coreografia de rigoare) să fiu cumva ajutat, însă angajaţii AN au ţinut să mă asigure că nu e vorba de rea-voinţă, ci pur şi simplu nu au cum să-mi pună momentan la dispoziţie dosarele din cauză că nu fuseseră inventariate.

Nu ştiu în ce măsură cele spuse erau adevărate sau nu, însă angajaţii AN Focşani au părut extrem de deschişi şi sinceri. Am aflat astfel că şi arhivele, şi inventarele fostelor Întreprinderi Agricole de Stat (IAS) din Vrancea au dispărut şi ele. S-au „evaporat" misterios în urma unei mutări a documentelor de arhivă dintr-un loc în altul. De asemeni, domnul B de la AN Focşani (iniţiala nu corespunde identităţii reale) mi-a povestit că prin 1985 a avut întâmplător ocazia să-l cunoască personal pe unul dintre cei care au condus operaţiunile de reprimare a revoltei din Vadu Roşca. Acest personaj, conform domnului B, povestea cu nonşalanţă cum i-au împuşcat pe ţăranii din Vadu Roşca în 1957. Am încercat să aflu mai multe despre acest personaj, însă mi s-a spus că decedase între timp.

O notă suplimentară: ca orice înscris oficial, documentele aflate în aceste arhive judeţene şi centrale trebuie privite cu

reticență. Un văr de-al meu, fost secretar de partid, îmi povestea cum se contrafăceau procesele-verbale ale ședințelor de partid din comună prin anii '70–'80. Ședințele de partid trebuiau ținute cu regularitate (lunar, cel puțin). Din pricina lipsei de timp și din alte motive, acest lucru nu se întâmpla. La județ trebuia însă să se raporteze că ședințele au avut loc, iar dovada în acest sens era reprezentată de procesele-verbale de ședință, care trebuiau apoi depuse la arhiva județeană. O dată la 4 ani și jumătate, comisii trimise de la județ verificau activitatea organizației de partid din fiecare comună. Pentru a demonstra faptul că aceste ședințe au avut loc, cei din comună se duceau la arhiva de la județ, mituiau angajații și „împrumutau" pentru câteva zile procesele-verbale de ședințe, *anterior* depuse la arhive. În decursul acestor zile de împrumut, se ștergeau și modificau datele din procesele-verbale din anii anteriori sau pur și simplu se copiau (cu modificări) procesele-verbale din trecut. Apoi, după control, erau depuse din nou la arhive.

INTERVIURI ȘI CHESTIUNEA MEMORIEI

Una dintre principalele limite ale interviurilor realizate s-a datorat în primul rând specificului ori, mai bine spus, renumelui satului Vadu Roșca – un sat în care rezistența la colectivizare a luat forme extreme și a dus, așa cum spuneam, la un număr de 9 morți, 60 de răniți și 18 arestări și condamnări. Deși eram interesat de procesul mai larg al colectivizării, de cele mai multe ori a fost extrem de dificil să obțin informații despre colectivizare, discuția centrându-se asupra evenimentelor din 2–4 decembrie 1957 și asupra experiențelor din timpul anchetei și detenției. Revolta din decembrie 1957 ocupa un loc central și în discuțiile purtate cu persoane care nu au participat la ea; multe dintre temele istoriilor relatate de participanții la revoltă se regăsesc într-o măsură semnificativă în discursurile celor neimplicați sau a urmașilor acestora.

Ca posibile explicații pentru acest fapt consemnez aici două: în primul rând, se pare că – deși acțiunea de colectivizare a zonei a fost oprită pentru aproape doi ani după revoltă – odată reîncepută, din cauza terorii și represaliilor din 1957, colectivizarea a decurs relativ liniștit. În al doilea rând, aproape toți participanții la revoltă pe care i-am întâlnit fuseseră intervievați *anterior* de către jurnaliști și istorici. După cum mi-a spus unul dintre acești participanți „Mata ești al cincilea care îmi ia interviu. Știu cum e! A mai venit băieți ca mata de pe la Cluj, de pe la Iași“ (interviu cu N.S., Vadu Roșca). Eroii revoltei din 1957 au fost intervievați și de Lucia Hossu-Longin, care a dedicat un episod al serialului documentar *Memorialului durerii* revoltelor din Suraia, Răstoca și Vadu Roșca. Nu pot aprecia exact în ce măsură realizatorii *Memorialului durerii* sau alți cercetători (specialiști sau nu) au influențat memoria celor petrecute în 1957. O influență, totuși, există. Bunăoară, la replicile mele potrivit cărora nu știu exact ce s-a întâmplat atunci și tocmai de aceea mă aflu în sat, unul dintre cei intervievați mi-a dăruit o carte, *Rezistența armată anticomunistă din munții României: 1946–1958*, scrisă de Cicerone Ionițoiu, fost deținut politic și membru PNȚCD. Cartea, alcătuită pe baza celor relatate lui Cicerone Ioniţoiu în închisoare de foști deținuți politici, conţine și câteva pagini care tratează, cu destule inadvertențe, revolta din Vadu Roșca.

Volumul mi-a fost dat pentru a afla „cu exactitate“ ce s-a întâmplat în iarna lui 1957. La întrebarea mea „Dar dvs. cum de aveți cartea asta, la ce vă folosește?“, am primit răspunsul: „O mai citesc și eu din când în când... să mai îmi aduc aminte cum a fost atunci [în 1957]“ (C.A., Vadu Roșca). Așa cum voi discuta în paginile următoare, nu am întâlnit confuzii referitoare la cine sau – mai precis – „sub cine?“ ori pe „timpul cui?“ [Dej sau Ceaușescu?] s-a făcut colectivizarea.[23] În cazurile studiate de mine, memoria colectivizării părea clară, mai ales datorită faptului că Nicolae Ceaușescu a fost prezent la „pacificarea“ ţăranilor din Vadu Roșca și Nănești ca trimis al guvernului ori *subaltern* al lui Gheorghiu-Dej.

Revenind la chestiunea interviurilor, limitărilor menționate anterior li se adaugă o alta. Într-o discuție purtată cu Dorin Dobrincu (membru al acestui proiect de cercetare), acesta menționa că, potrivit experiențelor sale de teren, după alegerile din 2000 și revenirea la putere a grupării Iliescu, țăranii din Vadu Roșca erau extrem de dezamăgiți și reticenți în a discuta cu persoane din afara comunei despre ceea ce s-a întâmplat în 1957.

Chestiunea memoriei colectivizării (*i.e.*, politica memoriei și memoria politicii) este tratată exemplar de Kligman și Verdery în volumul *Țărani sub asediu: Colectivizarea agriculturii în România (1949–1962)*.[24] În cele ce urmează, mă voi mărgini să consemnez câteva elemente legate de memoria colectivizării. Un aspect interesant este cel al narațiunilor despre colectivizare și GAC/CAP. În multe dintre lucrările apărute după 1990 care tratează colectivizarea și comunizarea în România pot fi regăsite o serie de laitmotive care simplifică (poate nepermis) complexitatea acestor procese ale istoriei recente. Potrivit unuia dintre aceste laitmotive, *majoritatea* țăranilor români, mai ales cei mijlocași, s-ar fi opus cu îndârjire, în masă, cu eroism și fără excepții colectivizării. De pe aceste poziții, „colectivul" ar fi fost îmbrățișat cu precădere la nivel local de câteva caractere reprobabile (*e.g.*, „țărani săraci", „țigani", „leneși", „bețivi", „comuniști", muncitori industriali și alte „cozi de topor" ale fostului regim etc.). Un alt laitmotiv este cel al strategiilor de rezistență ale celor mai mulți țărani la plata cotelor și înscrierea în colectiv.

Informațiile pe care le-am cules din teren pun sub semnul întrebării laitmotivele prezentate mai sus. Nu întotdeauna indivizii cu o moralitate îndoielnică au fost cei care au realizat primele întovărășiri agricole și GAC-uri. Dimpotrivă, una dintre strategiile regimului comunist pare să fi fost atragerea gospodarilor ori a fruntașilor din comune în TOZ-uri și GAC-uri. În unele cazuri astfel de fruntași ai satelor au îmbrățișat – cu mai puține rezerve decât m-aș fi așteptat – TOZ-urile și GAC-ul. În chestiunea plății cotelor ori în cea a „chiaburilor",

complicitățile locale și rețelele sociale au jucat un rol important, atenuând și chiar contracarând excesele politicilor centrului.

Un alt motiv este cel al gospodăriilor colective, portretizate exclusiv în culori cenușii, sumbre în literatura postcomunistă. Nu vreau să fiu înțeles greșit: rațiunile unei atare portretizări există și – alături de alți autori – deplâng și condamn exproprierea țăranilor de către regimul comunist, o adevărată tragedie ce ocupă un loc important în istoria recentă. Totuși, cel puțin în cazul unora dintre cei intervievați de mine, experiențele din gospodăriile colective nu sunt întotdeauna valorizate negativ. Unele perioade din istoria funcționării colectivului sunt chiar idealizate, în special cea din anii '60–'70, care contrastează puternic în amintirile localnicilor cu perioada anilor '80 și a anilor de după decembrie 1989. Așa cum arată și Călin Goina în cazul comunei Sântana din județul Arad, criteriile succesului economic joacă un rol însemnat în modul în care localnicii se raportează la experiențele muncii în colectiv și, în cele din urmă, la problema proprietății colective.[25]

Prezența acestor laitmotive în diferite abordări postdecembriste este comprehensibilă și scuzabilă, mai ales prin prisma eforturilor – lăudabile, de altfel – de a recupera și face cunoscute publicului larg evenimente importante, dar încă obscure ale istoriei recente. Consider însă că, pentru a înțelege procesele colectivizării, al comunizării și al decomunizării, trebuie să trecem dincolo de astfel de simplificări, iar semnalarea temelor de mai sus poate constitui un punct de plecare util în acest sens.

În fine, paginile următoare nu trebuie interpretate ca o încercare de a restaura „adevărul" celor petrecute cu decenii în urmă. Unele interviuri au o acuratețe istorică mai scăzută; am preferat să las respondenții să vorbească, tratând lipsa de acuratețe ca un indicator al confuziei și al interpretărilor divergente cu privire la cele întâmplate în 1957. Deși faptele și cronologia evenimentelor sunt importante, scopurile acestui studiu au vizat percepțiile, reacțiile și interpretările celor care au trăit evenimentele dramatice asociate schimbării de regim

și colectivizării agriculturii. La același capitol, al validității, notez că în ciuda unor diferențe induse de contexte diferite, cele mai multe dintre datele mele etnografice sunt concordante cu cele întâlnite în celelalte 11 studii de caz realizate *independent* de cercetătorii incluși în proiectul menționat anterior.

Scurtă prezentare a satelor Vadu Roșca și Nănești

Satul Vadu Roșca este (acum) parte a comunei Vulturul, județul Vrancea, situat între orașele Focșani și Galați, la 25 km de primul și 69 km de cel din urmă. Este așezat în partea nordică a comunei, la circa 2 km de satul Vulturul, între albiile râurilor Putna și Siret. A fost atestat documentar în jurul anului 1500; numele satului provine de la un anume Roșca, care avea un pod plutitor peste Siret. Satul era și la începutul anilor 2000 relativ izolat; în ciuda podurilor construite peste Putna, drumul ce leagă satul de centrul comunei era extrem de precar, ploile făcându-l greu practicabil.

La începutul anilor '50, populația satului se ridica la circa 400 de familii. În privința compoziției etnice, satul era și este relativ omogen, cu numai patru familii de romi; toți locuitorii sunt de religie creștin-ortodoxă. Înainte de colectivizare, principalele îndeletniciri ale localnicilor erau agricultura (culturi de porumb, grâu și viță-de-vie), alături de manufacturarea și comercializarea produselor din papură (*e.g.* coșuri, rogojini etc.). Se pare că această din urmă ocupație constituia nota distinctivă a satului Vadu Roșca în raport cu celelalte sate componente ale comunei, în care agricultura era ocupația majoră. Încă de la începutul secolului XX, în Vadu Roșca sunt atestate documentar convoaie de șase până la zece căruțe care porneau spre bălțile Dunării, la distanțe apreciabile de sat, după papură; aceste forme de cooperare, „cete", se constituiau în principal pe baza legăturilor de rudenie.[26]

Din punctul de vedere al proprietății asupra pământului, se pare ca nu existau inegalități mari. Suprafața relativ re-

dusă de pământ, ca rezultat probabil al așezării satului între râurile Putna și Siret, a făcut ca cele mai multe dintre familii, conform fostului învățător și director de școală, să fie mijlocașe, deținând între trei și cinci hectare de pământ. Părerile sunt însă împărțite: alți intervievați au declarat că cei mai mulți dintre locuitorii comunei, după cel de-al Doilea Război Mondial, erau mai degrabă săraci (*i.e.* aveau între unu și trei hectare de pământ). Erau, într-adevăr, și câțiva săteni „înstăriți“ (*i.e.* peste șapte hectare de pământ), însă „nu a fost nimeni [în sat] *tare* înstărit“ (interviu cu D.N., Vadu Roșca – *sublinierea mea*). La începutul colectivizării, Vadu Roșca nu avea nici un „boier“, iar cu ocazia colectivizării doar o singură persoană din sat – B., care avea în jur de 10-11 hectare de pământ – a fost trecută, pentru o scurtă perioadă, în categoria chiaburilor și apoi dezchiaburită. În ciuda divergențelor de opinii cu privire la preponderența „mijlocașilor“ sau a „săracilor“, este aproape cert că inegalitățile bazate pe proprietate dintre locuitorii comunei erau relativ reduse.

Satul Nănești este așezat aproape de malul Siretului, la 57 km de Galați și 35 km de Focșani, și este centrul comunei Nănești, din care mai fac parte satele Călienii Noi și Călienii Vechi. Satul are o vechime de peste un secol; potrivit localnicilor, numele său ar proveni de la un anume Nănescu, probabil întemeietorul satului – o explicație împărtășită de mulți localnici, dar care, potrivit lui Agafiței[27], nu este confirmată documentar. La recensământul din 1948, Năneștiul număra 1.417 locuitori. Satul era aproape în întregime alcătuit din români; existau și patru-cinci familii de romi. Șapte sau opt familii aparțineau „Oastei Domnului“ – o mișcare evanghelică întemeiată în sânul Bisericii Ortodoxe Române în perioada interbelică de preotul ortodox Iosif Trifa[28] –, iar restul populației era de confesiune creștin-ortodoxă. Cele mai multe familii aparțineau categoriei țăranilor mijlocași. Se pare că inegalitățile bazate pe proprietate erau mai mari decât în Vadu Roșca, satul Nănești având în jur de opt familii care dețineau proprietăți mai mari de 10 ha, dintre care cel puțin patru au fost ulterior trecute în categoria chiaburilor.

Singurul moșier ale cărui terenuri se aflau pe teritoriul *satului* Nănești (circa 80 ha) – un anume N.T. Filittis – a fost expropriat în 1946.[29]

Construirea partidului-stat

SCHIMBĂRI INSTITUȚIONALE DUPĂ 1945 ȘI EFECTELE ACESTORA

În abordarea acestei chestiuni apelez la cadrul teoretic furnizat de curentul de gândire și analiză sociologică numit neoinstituționalism[30], preocupat, printre altele, de mecanismele și efectele așa-numitelor schimbări instituționale izomorfice. După cum am menționat în introducerea acestui volum, astfel de schimbări se referă la „procese de constrângere ce forțează un «individ» [organizație, firmă, stat național] aparținând unei populații să devină similar cu alți «indivizi» ori «unități» ce se confruntă cu aceleași condiții de mediu".[31] Sociologii Paul DiMaggio și Walter Powell disting trei forme de schimbare instituțională izomorfică: 1) schimbare instituțională izomorfică de tip *normativ* (*i.e.*, rezultat al profesionalizării; acest tip de schimbare este indus de diferite categorii profesionale la nivel global, cum ar fi instituirea unor bune practici și standarde profesionale în toate domeniile de activitate); 2) schimbări instituționale de tip *mimetic* (*i.e.*, adoptarea ori copierea unor forme organizatorice „corecte" sau „de succes"); 3) schimbări instituționale de tip coercitiv (*i.e.*, rezultat al presiunilor formale și informale exercitate de alte organizații și de așteptările culturale ale unor contexte particulare).[32] Cele trei tipuri au un statut analitic; în realitate, ele pot fi întâlnite simultan, în combinații diferite. W. Richard Scott distinge între (1) schimbare coercitivă indusă prin intermediul unei *autorități legitime* și (2) schimbare indusă de o autoritate percepută ca *ilegitimă* (și care poate genera forme relativ violente și numeroase de rezistență la schimbare).[33] Ambele subtipuri de schimbări pot folosi forța; ceea

ce le distinge este caracterul legitim (sau nu) al autorității care provoacă schimbarea.

Ultimul subtip, consider, caracterizează natura schimbărilor induse de Uniunea Sovietică la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial în Europa de Est. Cu puține excepții, nici unul dintre partidele comuniste ale Europei Răsăritene nu avea baze de susținere însemnate și toate se confruntau cu serioase probleme de legitimitate. În România, țară preponderent agrară, legitimitatea minusculului partid comunist era subminată și de faptul că acesta era perceput ca marioneta URSS și antinațional.[34] Așadar, în centrul și estul Europei istoria comunizării este în primul rând istoria unei schimbări coercitive prin intermediul unei autorități percepute ca ilegitimă. Fără îndoială, modul în care a avut loc redefinirea noilor realități poate fi de asemenea descris drept schimbare instituțională de tip mimetic; multe dintre formele organizaționale și instituționale adoptate după 1945 au fost în bună măsură copii ale celor existente în URSS. La acest punct, politologul american Kenneth (Ken) Jowitt vorbește de emularea formelor sovietice de către comuniștii români.[35] Diferența dintre poziția lui Jowitt și a mea ține de faptul că eu interpretez emularea sau importul cultural-organizațional ca efect (predictibil și inevitabil) al schimbării instituționale de tip coercitiv.

Cele de mai sus reprezintă doar o parte a istoriei construcției partidului-stat și se referă la scopurile și cadrele generale ale comunizării României (printre alte state din estul Europei). Cealaltă parte a poveștii comunizării face referire la faptul că toate tipurile de schimbare instituțională menționate anterior sunt însoțite de grade diferite de decuplare (*decoupling*) între, pe de o parte, noile forme organizaționale adoptate, iar pe de altă parte, practicile existente anterior adoptării acestor forme, precum și strategiile folosite pentru implementarea noilor tipare instituționale.[36] Deși, așa cum subliniază Clemens și Cook[37], neoinstituționalismul a acordat puțină atenție consecințelor decuplării între noi forme instituționale și vechile practici, studierea mecanismelor de decuplare este

importantă mai ales în condițiile în care rezultatele practice ale schimbării instituționale sunt uneori contrare scopurilor acesteia. De pe aceste poziții, disting analitic trei niveluri ori paliere la care această decuplare a avut loc:

Nivelul relațiilor dintre URSS și țările-satelit: în ciuda presiunilor imense ale reprezentanților Uniunii Sovietice, unii dintre comuniștii locali s-au opus adoptării necritice a modelului sovietic, ceea ce a dat naștere la importante diferențe instituționale în cadrul blocului comunist. În Polonia, bunăoară, Biserica Catolică și-a păstrat un grad relativ ridicat de autonomie; tot în Polonia, nu s-a procedat la colectivizarea masivă a agriculturii. În condițiile în care ne referim la sud-estul Europei, cazul fostei Iugoslaviei sub Tito ilustrează foarte bine diferențele instituționale dintre țările „surori".

De asemenea, deși Ungaria și Polonia, alături de alte țări din centrul și estul Europei, au adoptat – la presiunea URSS-ului – configurații statiste sub comunism, au existat totuși diferențe între ele din punct de vedere al organizării societății (*i.e.*, măsura în care indivizi autonomi sau elemente corporatiste [sindicate, asociații profesionale, patronale, religioase etc.] sunt percepuți drept actori legitimi[38]). Polonia comunistă, cu a sa Biserică Catolică și cu sindicatul liber Solidaritatea, era mai degrabă „corporatistă" în organizarea societății civile. Sociologul Iván Szelényi sintetizează elegant diferențele instituționale din punct de vedere al organizării societății: „În vreme ce maghiarii [din 1970 până în 1980] au încercat să-și mărească autonomia în raport cu statul socialist prin intermediul economiei secundare (urmând așadar o strategie *individualistă*), polonezii au contestat structurile de putere direct prin intermediul sferei politice, prin sindicate libere [...], prin organizații politice și prin acțiune colectivă."[39] Conform unor autori, unele dintre aceste diferențe instituționale au sfârșit prin a submina regimurile comuniste din Ungaria și Polonia și au dus la prăbușirea acestora.[40]

Nivelul elitelor locale este al doilea palier important la care a avut loc decuplarea dintre noile tipare instituționale și practicile folosite pentru implementarea lor. Menționez aici deza-

cordurile și luptele interne la nivelul elitelor (*i.e.*, staliniști ortodocși *versus* reformiști; moscoviți *versus* autohtoniști); astfel de diferende au existat în toate partidele comuniste din Estul Europei.[41] În România, Robert Levy pune în evidență prezența unor dezacorduri similare (și importante) în cadrul elitei comuniste cu privire la modul și ritmul colectivizării agriculturii.[42]

În al treilea rând, decuplarea dintre intenții/forme și practici a implicat dinamica relațiilor de putere dintre centru (elita) și factorii locali de decizie. Pe de o parte avem încercările centrului (*i.e.*, forurile superioare ale statului și PMR/PCR-ului) de a „standardiza" procesul de redefinire a agriculturii românești și de a impune aceste standarde la nivelul județelor și localităților. Pe de altă parte, avem de-a face cu implementarea acestor standarde și politici în teren, la firul ierbii. În unele cazuri, obtuzitatea activiștilor locali și „stahanovismul" acestora au fost privite ca neproductive de către centru, mai ales în condițiile în care mulți țărani mijlocași erau trecuți la categoria „chiaburilor", fapt ce putea crea nemulțumiri în rândurile majorității țăranilor. În alte cazuri, complicitățile locale – fie construite pe baza unor legături de rudenie, fie fundamentate pe urmărirea satisfacerii propriilor interese – au subminat într-o măsură relativ importantă intențiile și politicile centrului. Nu exclud la acest punct și existența unor „despoți locali luminați" – pentru a parafraza o expresie de oarecare faimă din anii '90 – care au încercat să promoveze interesele locale, încercând să tempereze excesele politicilor centrului. Decuplarea dintre formele instituționale adoptate și promovate de centru și practicile adoptate la nivel local în colectivizare poate fi citită prin prisma ipotezei statului socialist ca stat slab ce depindea de informațiile și acțiunile eșaloanelor inferioare ori locale de putere.[43]

Înainte de a continua, țin să subliniez că distincția făcută mai sus are un caracter analitic. În realitate, decuplările între structurile formale și practicile la diferite paliere (și efectele instituționale ale acestor decuplări) au fost strâns legate. Bunăoară dezacordurile dintre București și Moscova (atâtea

câte au fost la începutul anilor ’50) s-au tradus în dezacorduri între facțiunile elitei comuniste românești. Acestea din urmă au reverberat în teritoriu, fiecare dintre patronii de la centru având clienții lui în teritoriu (la nivel regional, județean și al localităților), subiect asupra căruia voi reveni în cele ce urmează.

LEGITIMITATEA NOII POLITICI AGRARE

Din discuția anterioară devine clar faptul că una dintre problemele-cheie în remodelarea României după tiparele modelului sovietic a fost cea a legitimității. Cu referire directă la colectivizare, problema legitimității se traduce prin întrebarea: „*Cum* și mai ales *cu cine* se face colectivizarea?“ În teorie, soluțiile ar fi fost: 1) folosirea exclusivă a membrilor de partid din fiecare localitate; 2) trimiterea unor activiști și membri de partid din alte regiuni și 3) atragerea în partid și „colectiv“ a unor persoane respectate în comunitățile locale. În practică, toate cele trei soluții au fost adoptate în grade diferite. Mai jos, tratez pe rând aceste strategii, așa cum le-am întâlnit în satele studiate.

Soluția folosirii exclusive a membrilor de partid locali nu s-a dovedit viabilă din cauza numărului lor redus în cele două sate. În Vadu Roșca erau 11 membri de partid, iar în Nănești, în prima organizație, 16. Unii membri de partid și activiști locali erau în general (dar nu exclusiv) *percepuți* drept caractere reprobabile: „Cine s-a înscris primii în partid? Păi tractoriștii, bețivii și țiganii! Cu ăștia s-a făcut partidu’ în comună!“ (C.M., Vadu Roșca). Sau, „Păi uite ăla care a sărit la mașina [secretarului Vasile Marin] și a dat cu cuțitul în ea, era membru de partid. Vasile Marin spunea «Dă-te, tovarășe, la o parte, că eu reprezint partidu!» și ăsta zice: «Tu, partid? Eu tot partid!» Adică, mă înțelegi, și el e membru de partid... și dă-i cu cuțitu’ în mașina secretarului [de partid]... El partid, auzi!“ (D.N., Vadu Roșca). Ori: „Da, am avut în sat [în Vadu Roșca] 11 membri de partid; unii din ei era vai de capul lor.

Ăla care a sărit la mașina [secretarului Vasile Marin] și a întors-o din drum era membru de partid, dar el nu știa nici măcar să citească tăblița [cu numele satului] de la intrarea în Vadu Roșca! Analfabet, domnule, analfabet!“ (S.D., Vadu Roșca). La fel, în satul Nănești, „pe cei mai mișei i-a băgat la comuniști!“ (L.S., Nănești).

Au existat însă și excepții de la această regulă. Câțiva comuniști locali aveau o imagine bună în rândul celor intervievați. Tot în Nănești, așa a fost, se pare, cazul lui Gică Comunistu' (evident un pseudonim). Conform unui intervievat: „Ăsta, Gică, a fost un om bun: ăsta a crezut în ce făcea și nu era om rău. Nu s-a ales, săracu', cu nimica de pe urma partidului. Păi ce are el acuma? O garsonieră în Brăila și cocioaba asta din sat. Atâtica! Alții? Hahaha! Păi alții a furat de i-a luat dracii! [Din ce au furat] și-a făcut case lor și la copiii lor și era mereu cu gura pe oameni!“ (G.O., Nănești).*

O altă excepție de la regula „bețivilor, săracilor și tractoriștilor“, așa cum am menționat, este fostul primar al comunei Vulturul în perioada revoltei de la Vadu Roșca: „Tata a fost membru al Partidului Național Țărănesc, dar când i-a împușcat [țărăniștii] pe muncitori la Lupeni și Grivița, tata s-a lipsit de țărăniști. În 6 martie 1945 l-au făcut pe tata membru de partid și l-au pus primar. După aia, tot în '45 l-a chemat pe tata la o ședință la Focșani. Și era ruși la ședință și le-a spus celor adunați acolo: Câți boieri aveți voi în comună? Uite lada asta de grenade. Luați și aruncați grenade pe geamurile boierilor care v-au exploatat!“ Și unul din ruși avea un pistol în mână și pistolul s-a descărcat în aer, și de atunci tata a rămas cu șocu' [a avut un șoc nervos] și s-a retras apoi din politică. Apoi, în 1956, [comuniștii] au venit la mine să mă trec la partid. Am refuzat la început pentru că mama lăsase cu limbă de moarte să nu fac politică“ (M.A., Vulturul).

---

* Am putut verifica personal cele de mai sus în urma unui interviu cu Gică Comunistu' din Nănești; casa (ori, mai bine zis, cocioaba) sa din sat era alcătuită dintr-o singură cameră care servea drept bucătărie, dormitor și atelier de pielărie.

Ulterior, din cauza presiunilor exercitate de cei de la raion, s-a înscris în partid și a fost numit primar. Dincolo de presiunile celor de la raion, dezacordul față de anvergura inegalităților sociale de la finele celui de-al Doilea Război Mondial a jucat, se pare, un rol relativ însemnat în decizia primarului de a se alătura comuniștilor.

Am menționat deja că, după revolta din Vadu Roșca, organizația de partid a fost dizolvată personal de Nicolae Ceaușescu. Conform spuselor unui alt martor ocular, la întâlnirea dintre Ceaușescu și membrii de partid din Vadu Roșca, primul le-ar fi reproșat lipsa de vigilență și pactizarea cu elemente dușmănoase: „Voi ce ați făcut? Ați dat cu noroi în obrazul țării! Ce fel de membri de partid sunteți?! Dă carnetul de partid încoace!" (M.A., Vulturul).

Potrivit fostului director al școlii din Vadu Roșca și secretar de partid în anii '70–'80, regimul comunist a continuat să fie extrem de suspicios chiar și după două decenii de la revoltă; organizația de partid din sat a rămas de dimensiuni relativ reduse, întrucât „satul avea bube" [cu referire la revolta din 1957]. Verificarea sătenilor care doreau să devină membri PCR era mult mai minuțioasă decât în cazul locuitorilor din alte sate ale comunei Vulturul, iar principala grijă a celor ce îi evaluau pe candidați viza posibilele legături de rudenie ale acestora cu foștii participanți la revolta din decembrie 1957.

Strategia folosirii unor activiști și membri de partid din alte regiuni a fost, se pare, una dintre cele mai des utilizate. La acest punct trebuie făcute următoarele precizări: eșaloanele superioare la nivel regional, din spusele celor intervievați, includeau cu precădere (dacă nu exclusiv) activiști din alte regiuni sau „trimiși" de la centru. Posibile explicații pentru acest fapt ar fi: 1) numărul scăzut de activiști de încredere ori de nădejde la nivel național (în anii '50), ceea ce implica folosirea lor prin rotație în diferite regiuni; și 2) nu atât lipsa unor cadre de nădejde, cât existența unei politici deliberate de trimitere a unor cadre alogene pentru a submina legăturile sociale și complicitățile locale, care ar fi întârziat procesul colectivizării. Ambele rațiuni, cred, au influențat folosirea în

fostul raion Lieşti a unor persoane străine de comunitate; nu pot preciza însă măsura în care unul sau altul dintre criteriile menţionate anterior au prevalat în selectarea celor trimişi în regiune.

Bunăoară, folosirea metodelor violente în zonă a fost pusă de o serie de intervievaţi pe seama unui anume Vintilă Marin. Potrivit unora dintre respondenţi, Vintilă Marin a fost numit în 1957 prim-secretar al regiunii Galaţi, după ce încheiase cu succes şi într-un ritm record, în câteva zile, colectivizarea regiunii Dobrogea, utilizând aproape exclusiv mijloace violente. Cunoscându-i reputaţia, primarul de atunci al comunei Vulturul s-ar fi opus intrării echipelor în comună.* Folosirea „echipelor" ar fi fost metoda favorită a lui Vintilă Marin în colectivizare. Conform fostului primar din Vulturul: „[E]u m-am opus intrării în sat a echipelor! Şi Chiriţă [activist de partid de la raion, subaltern, probabil, al lui Vintilă Marin] a spus: «Te-ai demascat: Eşti împotriva colectivizării!» Am încercat să-mi dau demisia atunci, însă mi-au spus: «Lasă că te scoatem noi [din partid] cum vrem noi, şi nu cum vrei tu!» M-au ameninţat cu închisoarea [dacă nu fac colectivizarea].

---

* Este vorba aici despre modul în care Vintilă Marin a fost perceput de către locuitorii din Vadu Roşca. Potrivit studiului lui Constantin Iordachi, („«Constanţa: prima regiune colectivizată»: specific regional, colectivizare şi propagandă în Dobrogea, 1949–1962. Studiu de caz: satul Jurilovca, judeţul Tulcea", în Dorin Dobrincu, Constantin Iordachi (eds), *Ţărănimea şi puterea. Procesul de colectivizare a agriculturii în România, 1949–1962*, ed. cit.), de fapt, Vintilă Marin era considerat reprezentantul unei aripi relativ moderate a aparatului local de partid; Marin eşuase în colectivizarea din Dobrogea şi fusese înlocuit de Vasile Vâlcu, cel care avea să încheie colectivizarea în Dobrogea la sfârşitul anului 1957. Aşa cum sugerează Iordachi, poate pe Marin îl radicalizase experienţa demiterii sale din Dobrogea, el pierzând-şi postul în favoarea unor reprezentanţi mai duri ai regimului; pe de altă parte, este posibil ca ecoul violenţelor din 1957 din Dobrogea să fi influenţat percepţia locuitorilor din Vadu Roşca, proiectată apoi şi asupra lui Marin. (Le mulţumesc lui Constantin Iordachi şi Dorin Dobrincu pentru clarificările aduse la acest punct.)

Era o chestie istorică [pe care] nici nu o mai înțelegeam!" [sublinierea mea] (M.A., Vulturul).

Este greu de evaluat rolul opoziției primarului. Se pare că cel puțin în satul Vadu Roșca nu a fost semnalată prezența echipelor de muncitori, deși în satele și comunele învecinate (de exemplu, Hângulești, Maluri, Călieni și Nănești) s-ar fi aflat circa 500 de muncitori și activiști. Cât despre compoziția „echipelor" de lămurire, lucrurile sunt oarecum neclare. Este cert că grosul echipelor era întotdeauna format din persoane din afara satului/comunei. Într-o primă etapă a colectivizării, se pare, aceste echipe erau alcătuite exclusiv din muncitori și activiști de partid din centrele industriale apropiate, străini de satul/comuna în care acționau. Cei intervievați susțineau că acești muncitori erau plătiți în funcție de numărul celor pe care reușeau să-i convingă să se înscrie în colectiv, fapt ce ar putea explica într-o anumită măsură excesul de zel (bătăile administrate țăranilor) de care au dat dovadă. Conform, din nou, fostului primar al comunei Vulturul, „ăștia [echipele] era dublura mea, dar eu nu îi suferearn [...]. Intrau în sat 200 de muncitori și îl luau de la un capăt la altul. Eu am zis că ăștia [echipele] or să o încurce la Liești [comuna învecinată], fiindcă ăia sunt neam de răzeși liberi de-ai lui Ștefan cel Mare" (M.A., Vulturul).

Într-o a doua etapă a colectivizării, după revoltă, compoziția „echipelor de lămurire" s-a schimbat, incluzând preponderent țăranii și muncitori din sate, comune, regiuni apropiate și/sau în care colectivizarea fusese deja încheiată. În Vadu Roșca și Nănești, unii dintre cei intervievați au menționat echipe formate din țărani și muncitori în cooperațiile meșteșugărești de la Pechea – prima comună colectivizată din regiunea Galați. De altfel, succesele și „realizările" GAC-ului din Pechea erau deseori invocate în munca de lămurire în Vadu Roșca și Nănești (și, foarte probabil, în alte comune învecinate): „Cum dădea vreo molimă în animale se dădea exemplu că cât de bine o duc animalele la ferme, la care era cooperativă" (D.N., Vadu Roșca). Filmele propagandistice, aduse cu caravana cinematografică, au fost de asemenea folosite pentru a ilustra

avantajele socializării agriculturii, însoțite adeseori de sloganuri și cântece mobilizatoare precum: „Pui un bob / Din el răsare / Mia de mărgăritare!" (D.N., Vadu Roșca) ori „Munca înfrățită pe ogoare / Ne aduce bunăstare!" (M.A., Vulturul).

Alteori, exemplificarea succeselor din comunele cooperativizate lua forme mult mai directe: unul dintre respondenții din Nănești, care se opunea vehement intrării în colectiv, a fost luat cu forța și dus, se pare, în comuna Pechea, pentru a vedea cât de bine o duc țăranii din GAC-ul model de acolo. Pentru a-l convinge pe deplin de avantajele colectivizării, pe drumul cu duba miliției spre și dinspre Pechea, localnicul din Nănești – un unchi de al meu – a fost bătut temeinic. În urma acestui instructiv voiaj, a consimțit să se înscrie printre primii în colectiv și a fost, pentru scurtă vreme, un element de bază în GAC-ul „Tractorul". Călătoria la Pechea și înapoi a lăsat totuși urme; G. nu a mai fost același om și „s-a îmbolnăvit de nervi" – cum spuneau consătenii săi.*

---

* În sat, circula o istorioară potrivit căreia unchiul meu a reușit, totuși, să se răzbune, în felul lui, pe autorități. Prin anii '80, când devenise un soi de bufon local ce „făcea panaramă" pe ulițele satului, moș G. – cum i se spunea acum – păzea recolta sau uneori vacile CAP-ului. Atunci ar fi a găsit în câmp, îngropată, o pușcă din al Doilea Război Mondial. Arma nu era funcțională; din ea mai rămăseseră întregi doar țeava și patul. Moș G. a început să patruleze țanțoș pe tarlale și a fost văzut de niște localnici, care, știind că omul are „probleme cu nervii", l-au alertat pe șeful postului de miliție. Într-un final, șeful de post l-a găsit pe moș G. pe câmp, dar acesta din urmă nu l-a lăsat să se apropie de el. Dacă ar fi făcut-o, șeful de post și-ar fi dat seama că pușca e mai degrabă un obiect de recuzită și nicidecum o armă funcțională. Moș G. ar fi îndreptat așa-zisa pușcă spre milițian și i-a ordonat să se culce la pământ. Potrivit sătenilor, moș G. ar fi făcut apoi instrucție cu șeful de post alternând comenzile „Culcat!", „Salt înainte!", „Aviație inamică!" cu cele de pas de defilare și „Fuga marș!" până în sat pe o distanță de circa 2 km, sub un soare năucitor. De aici, versiunile poveștii diferă. Potrivit unei versiuni, în sat șeful de post ar fi reușit să-l imobilizeze pe moș G. și l-ar fi dus la postul de miliție, unde i-ar fi administrat o bătaie groaznică. Potrivit unei alte versiuni, după ce au intrat în sat, moș G. s-a dus acasă și

La reluarea colectivizării postrevoltă, spuneam, echipele de lămurire au luat alte configurații în care prezența alogenilor era mai redusă decât înainte de 1957. Conform fostului învățător din Vadu Roșca, „[e]chipele [cuprindeau]: un muncitor de la Focșani, un muncitor din cooperative meșteșugărești de consum [din alte sate], doi indivizi din localitate de diverse profesii și un activist de la raion, de cele mai multe ori. Singura cerință de selecție în echipă era să fie buni de gură. Și eu am fost în echipă, dar se foloseau alte mijloace; se vorbea acum [după revoltă] cu oamenii, îi luau cu frumosul, cu argumente de ordin economic. Eu la neamurile mele le spuneam dinainte că vin cu echipa. Și spuneau unchiul și mătușa: «Tu să-ți vezi de trebile tale și să nu vii cu d-astea la noi, că noi te-am crescut!» Trebuia să am grijă ce spun când eram cu echipa. Era așa... un fel de duplicitate [din partea sa], dar nu aveam ce să fac, că tovarășu' [activistul din echipă] pleca la Galați, iar eu rămâneam aici în sat, cu oamenii. Și îmi dădeau foc la casă, dom'ne!“ (M.A., Vadu Roșca).[44]

Care au fost însă reacțiile localnicilor fată de vizitele reprezentanților ori ale simpatizanților noului regim? Citatul anterior ilustrează de o manieră convingătoare atitudinea negativă a sătenilor față de localnicii cooptați în echipe de lămurire. Din acest motiv, învățătorul, conform propriilor spuse, nu făcea exces de zel în a-și convinge consătenii de avantajele colectivizării. Notabile sunt și fricțiunile între reprezentanții puterii locale și cei trimiși de la „centru“ (*i.e.*, raion). Anterior am citat spusele fostului primar al comunei Vulturul, care ar fi dezavuat metodele folosite de cei „veniți din afară“. Conflicte similare s-au înregistrat și în Nănești. Conform primului

---

s-a culcat. Șeful de post, fericit că a scăpat cu viață, a anunțat Securitatea de la Focșani, care a trimis imediat o echipă la moș G. acasă. Acesta din urmă a fost foarte cooperant și le-a arătat pușca; la vederea stării jalnice în care se afla așa-zisa armă, securiștii ar fi izbucnit în râs. În plus, când au aflat că moș G. avusese antecedente psihiatrice, securiștii au început să-l ironizeze pe șeful de post și să-i reproșeze că le-a irosit timpul prețios cu prostii.

președinte de GAC, „echipele n-aveau habar cum să vorbească cu oamenii; săreau cu bătaia pe ei, de se ascundeau oamenii care pe unde puteau, dar ăștia [echipele] venea cu Miliția după ei. Activiștii [de la regiune sau din afara comunei] făceau rău; băteau cu ciomege. Și eu am spus într-o ședință la raion: «Eu fac colectivizarea, dar fără activiști care fac rău!»... Venea activiștii și echipele la mine acasă și spunea: «Tovarășu' B., mergeți și dvs. cu noi la oameni, că ei nu vor să se treacă [la GAC] dacă nu vă văd pe dvs.!» [În plus, echipele] veneau și luau cu forța produse de la oameni sau de la GAC. Am bătut un activist care luase brânză [...]. Eu îi taxam pe activiști pentru cele consumate în comună! Le spuneam: «De ce, tovarășe, să iei pe gratis? Că doar partidul te plătește bine! Ai salariul dublu [față de alți muncitori]»“ (N.B., Nănești).

Capacitatea de a contracara abuzurile „echipelor“ sau ale trimișilor de la raion depindea de relațiile pe care primarul sau șeful de la GAC le avea la raion sau chiar la București. Altfel spus, în spiritul logicii clientelismului de partid, cariera și autoritatea unui primar sau șef de GAC depindeau de poziția și puterea patronului său politic: „Eu am luat măsuri bune! Le spuneam celor de la raion: «Eu muncesc, tovarăși, eu nu beau [cum făceau cei trimiși cu echipele]! Eu progresez înainte!» Mă iubea secretarul de la regiune!“ (N.B., Nănești). Ulterior, dragostea celor de la regiune față de primul președinte de GAC din Nănești s-a concretizat în avansarea soției la raionul de partid și apoi în „Comitetul Central [?] alături de Dej, fiindcă [soția] avea papagalu' bun... era pricepută cu propaganda“. Se pare că promovarea soției a reprezentat o recompensă pentru faptul că „directive venite de sus“ [de la alți patroni, politici probabil] au dus la înlocuirea sa, a primului președinte de GAC din Nănești, cu o altă persoană. Paradoxal, noul numit „s-a ascuns în podul casei, că umblau ăștia [activiștii] să-l pună șef în locul meu la GAC“ (N.B., Nănești). Importanța patronilor politici de la centru era un motiv esențial și în discursul celui de-al doilea președinte de GAC din Nănești, ulterior primar al comunei (aproximativ anii '60–'80). Acesta mi-a arătat cu mândrie poze (propagandistice) în care apărea

alături de Gheorghiu-Dej (două poze), de Nicolae Ceaușescu și de alți oficiali comuniști (trei poze), la diverse consfătuiri cu oameni ai muncii din agricultură sau la congrese de partid.

Dacă, așa cum am discutat anterior, de multe ori neînțelegerile dintre „străini“ și autoritățile locale erau rezolvate de o manieră informală (fie prin invocarea patronilor politici, fie prin simpla negociere), uneori părțile aflate în conflict făceau apel la „litera legii“. Primul președinte GAC din Nănești, așa cum am văzut, a invocat caracterul ilegal al confiscărilor făcute de echipele trimise de la raion. La fel a procedat și primarul comunei Vulturul când le-a făcut celor din Vadu Roșca promisiunea că procesul colectivizării nu se va înfăptui cu forța, ci așa cum spune legea, prin liberul consimțământ al țăranilor. Un alt exemplu de apel la „litera legii“ îl constituie încercarea lui Nicolae Ceaușescu de pacificare a țăranilor din comunele învecinate cu Vadu Roșca. În 1958, în Nănești, bunăoară, Ceaușescu ar fi ținut un discurs în care a condamnat excesele comise în colectivizare și a recomandat restituirea cererilor de intrare în „colectiv“, întrucât ele nu ar fi fost făcute din inițiativa și pe baza liberului consimțământ al țăranilor. Drept urmare, majoritatea țăranilor din Nănești (cu numai patru excepții) și-ar fi retras – pentru scurtă vreme – cererile de înscriere în colectiv.

Așa cum am menționat, în Vadu Roșca – sat relativ izolat de restul comunei Vulturul – echipele de muncitori nu au pătruns înainte de 1957. A fost semnalată, e drept, prezența unor reprezentanți izolați trimiși fie de la centrul de comună (Vulturul), fie de la raion. Dintre aceștia, reprezentantul cel mai vizibil al autorităților din centrul de comună era colectorul de impozite, ulterior colectorul de cote. În Vadu Roșca, în anii de început ai regimului comunist, colectorul era „un codaș, sărac și bețiv“ – și deci coruptibil. Pentru a submina complicitățile locale, s-a luat măsura trimiterii unor colectori de cote și activiști străini de loc. Dacă la o primă vedere chestiunea cotelor apare ca un proces inexorabil, căruia nimeni nu i se putea sustrage, cel puțin în cele două sate studiate lucrurile stau un pic diferit. Mă refer aici la ceea ce Puiu Lățea desemna

ca strategii de negociere, evaziune și „tocmeală“ – bazate fie pe legături sociale preexistente și de durată, fie constituite ad-hoc în funcție de caracteristicile contextului local.[45]

O primă parte a discursului celor intervievați accentua tragediile implicate în colectarea dărilor către stat. În Vadu Roșca și Nănești, cotele se stabileau în principal în funcție de suprafața de teren deținută și de numărul de animale. Conform interlocutorilor, cotele creșteau foarte mult, „în proporție aproape geometrică“, în funcție de întinderea proprietății (N.N., Nănești). Percepția aceasta este într-o foarte mare măsură corectă, întrucât la nivel național cotele se stabileau în funcție de suprafața de teren deținută, și nu de productivitatea acestuia, iar predarea cotelor avea un caracter obligatoriu, proprietarii de pământ răspunzând penal pentru nepredare.[46] Pentru a încerca să-și ușureze situația, unii țărani din Vadu Roșca și din Nănești declarau că dețin pământ mai puțin decât în realitate. Însă „comuniștii și-au dat seama. Și când a fost cu tarlarizarea [desființarea și comasarea loturilor individuale] s-a ieșit cu pământ în plus în sat. Însă comuniștii nu au vrut să-l mai dea înapoi: «Atât ai declarat, atât ai plătit impozit, asta e!» Și uite așa a ieșit [comuniștii] cu pământ în plus“ (G.O., Nănești). Sau: „Venea, dom'ne [colectorul], și dacă îți găsea [ceva ce nu ai declarat], îți lua! Îți lua până și făina din covată!“ (C.A., Vadu Roșca). Similar, „tata a încercat să ascundă [produse] și a făcut un perete fals la grajd, unde a ascuns vin și ce a mai avut el. Însă ne-a prins! Nu știu, poate a spus vreun vecin. Atunci m-au dat pe mine afara de la școală“ (B.S., Nănești).

Pe de altă parte, pe măsură ce dialogul cu intervievații continua, chestiunea cotelor devenea mai nuanțată. „Cotele se stabileau după cum aveai prieteni la sfat [primărie]. Dacă aveai femeie sau fete frumoase, erai prieten și cu milițianu', și cu primaru'... Înțelegi dumneata la ce mă refer?“ (C.A., Vadu Roșca). Sau „Dădeai spagă la activistul de partid. Venea activistul să strângă cotele și îl puneai la masă, mânca o găină. Le cărai [le dădeai daruri], dom'ne! Ca acuma [în zilele noastre]. Că suntem balcanici, păi nu?!“ (D.N., Vadu Roșca).[47]

Poate cel mai ilustrativ exemplu pentru „cooptarea" de către localnici a activiștilor trimiși de la centru este cel al singurului chiabur, J., din Vadu Roșca. Colectorul de cote de la raion a fost găzduit de către J., „Or acesta avea două fete frumoase... Nu vedeai fete mai frumoase pe aici primprejur" (S.N., Vadu Roșca). Una din cele două fete a închegat o relație amoroasă cu oaspetele tatălui (*i.e.*, „colectorul"); în urma acestei relații, colectorul le-a consiliat pe fete cum să facă să-l scoată pe tatăl lor de pe lista „chiaburilor". În urma sfaturilor primite, J. a donat circa două hectare de pământ din cele peste 10 hectare pe care le avea, fiind apoi „dezchiaburit". Mai mult, în strânsă legătură cu tema continuității, se pare că J. și-a păstrat restul important de pământ pe toată durata regimului comunist, lucrându-l ca „independent".

Atragerea în partid, întovărășiri și GAC a unor persoane respectate din comunitate a reprezentat cea de-a treia strategie de legitimare și instituționalizare a noii politici agrare. La nivel național, în intervalul 1944–1948 a fost adoptată o politică extrem de liberală în admiterea de noi membri în partidul comunist. Potrivit lui Robert King, numărul membrilor de partid a crescut de la 1.000 în 1944 la aproximativ 800.000 în 1948: „noii membri erau admiși uneori în grup, fără formalități prea mari și pe baza unor criterii minimale."[48] O bună parte din consolidarea bazei partidului comunist s-a făcut, e drept, prin absorbția a circa 260.000 de membri ai fostului Partid Social Democrat.[49] Ulterior, politica porților deschise a fost revizuită drastic; la nivelul elitelor, facțiunea Dej a acuzat facțiunea Anei Pauker de lipsă de vigilență în politica de recrutare, concretizată prin admiterea în partid a unor elemente dușmănoase ori cu origini nesănătoase. Pauker ar fi fost de asemenea acuzată de pactizare cu elemente legionare, ale căror cariere politice anterioare ar fi fost trecute cu vederea în schimbul loialității necondiționate față de noua putere. Aici avem de-a face, evident, cu un alt exemplu de continuitate (cu regimul „burghez") – un aspect pe care îl discut pe larg în capitolul următor. King, printre alții, sugerează că în acest pact, căruia nu i s-a opus nimeni (nici măcar Dej) în

1944, ar fi contat foarte mult experiența organizatorică și rețelele din teritoriu ale foștilor legionari – elemente percepute ca esențiale în încercarea de consolidare a noii puteri.

Cei mai mulți dintre (puținii) membri de partid din cele două sate s-au înscris în perioada 1944–1948. Potrivit celor intervievați, în ambele sate au existat cazuri în care foști legionari au sărit printre primii în barca noii puteri. Începând din 1948, politica recrutării de noi membri a cunoscut o cotitură semnificativă: potrivit lui Gheorghiu-Dej, în intervalul 1948–1955, nici un nou membru nu a mai fost primit în partid.[50] Simultan au fost adoptate noi criterii, mult mai stricte, de înscriere în partid: interzicerea explicită a primirii în partid de indivizi aparținând fostelor clase exploatatoare, verificarea atentă atât a potențialilor candidați, cât și a membrilor existenți (prin așa-numita campanie de verificare) și instituirea unei perioade de probă înainte de admiterea cu drepturi depline în partid.[51] Revenind la cele două sate, unii dintre componenții organizațiilor locale de partid au fost admiși după această perioadă. În unele dintre aceste cazuri, recrutarea a avut loc în alte contexte, cum ar fi, bunăoară, pe timpul satisfacerii stagiului militar sau pe parcursul școlarizării (*i.e.*, la liceu, școala de meserii etc.).

Recrutarea și formarea membrilor de partid reprezintă doar o parte din istoria construcției partidului-stat. În special în cazul colectivizării, cealaltă parte a poveștii construcției partidului-stat a constituit-o atragerea de membri în întovărășiri și GAC-uri (ulterior CAP-uri), fără însă ca acești noi membri în întovărășiri (TOZ) sau CAP-uri să fie simultan primiți în partid. Cei care deveneau totuși membri de partid erau de obicei șefii de TOZ/GAC/CAP și unii din șefii de brigadă. Majoritatea celor nou înscriși în gospodăriile colective nu erau automat primiți în partid. Atât recrutarea de membri PMR/PCR, cât și cea a colectiviștilor au fost ghidate de logica *particularismului principial*, parte integrantă a *clientelismului de partid*.[52] Acesta din urmă consta în stabilirea unor relații ori legături sociale între partid și o minoritate loială (muncitori sau, în acest caz, țărani) în scopul obținerii

cooperării și instituirii controlului asupra masei de muncitori și țărani. Particularismul principial, spune sociologul Andrew G. Walder, implica o politică deliberată de promovare și răsplătire a unei minorități de muncitori care se dovedea loială partidului.[53]

Ceea ce distinge clientelismul de partid de alte structuri informale (clici, facțiuni rivale etc.) este că „primul (clientelismul de partid) nu există în afara structurii formale a organizației de partid; în plus, particularismul principal apare explicit formulat în strategiile oficiale de partid".[54] Deși structural este similar relațiilor patron-client, clientelismul de partid se distinge de acestea prin faptul că este deliberat cultivat de sus (elite/patron) în jos (mase/clienți); relațiile clientelare sunt în general formate de jos în sus, se dezvoltă în absența unor structuri organizaționale formale, sunt construite de cele mai multe ori pe afinități și loialități personale și implică în mai mare măsură libera alegere decât în cazul clientelismului de partid.* În cazul muncitorilor industriali, recompensele pentru loialitatea față de partid includeau, printre altele, prime salariale, promovări, aprobări pentru obținerea unor bunuri de uz îndelungat (care [nu] se găseau [greu] pe piața liberă), locuințe, acces la asistența medicală de calitate, precum și accesul la diferite forme de învățământ (începând cu creșe, continuând cu grădinițe, licee și – nu de puține ori – cu aprobări pentru a urma o formă de învățământ superior).[55]

Pentru a atrage țăranii în TOZ/GAC-uri și a le cultiva loialitatea față de noul regim erau utilizate strategii similare celor folosite în cazul muncitorilor din industrie. Întrucât voi trata pe larg aceste strategii în secțiunea următoare, mă

---

* Clientelismul de partid îmbrățișat de partidele comuniste este uneori întâlnit și în formațiuni politice în țări democratice. Clientelismul de partid și, în general, relațiile clientelare implică existența unei orientări de tip instrumental caracteristice și a blatului (în fosta Uniune Sovietică) sau al pilelor, cunoștințelor și relațiilor, în România. Discut diferențele dintre relațiile clientelare și cele de tipul pilelor în Capitolul 3 al acestui volum.

limitez aici doar la a enumera astfel de tactici de recompensare. Pe de o parte, țăranilor intrați în TOZ-uri sau GAC-uri le erau repartizate terenurile cele mai bune din comune; copiilor li se promiteau cariere școlare la oraș sau locuri de muncă în noile centre industriale. Simultan, în zilele de început ale GAC-urilor, recompensele în produse erau însemnate. Conform spuselor primului șef de GAC din Nănești, în primele etape ale formării colectivului, „[d]ădeam mult înapoi la oameni: în 1961, 12 kg de porumb la zi de muncă. Și le dădeam brânză, vin. S-au cumpărat [la GAC] porci, oi. [După recoltare sau de Ziua Recoltei] treceam cu convoiul cu căruțele încărcate prin sat, cu fanfara și cu steagul roșu în față [să le arate celorlalți din comună avantajele de care beneficiau cei din GAC]“.[56] Evident, pentru țăranii neînregimentați încă în TOZ/GAC-uri, noul regim era „ciumă, nu mumă“: acestora li se repartizau de obicei cele mai puțin fertile terenuri din sat, cotele lor erau considerabil mai ridicate, iar ei erau șantajați de regulă în legătură cu soarta și carierele copiilor, asta în cazul în care nu erau pur și simplu rupți în bătaie de echipele de colectivizare. Conform unui intervievat: „dacă te împușca, era mai ușor, dar așa te înnebunea cu bătaia“ (F.A., Nănești).

IMAGINI ALE LIDERILOR COMUNIȘTI

Ken Jowitt discută despre existența în România socialistă a unei culturi politice similare celei a ghetoului: „Precum în trecut, în ghetou, și sub dictatura proletariatului, regimul ori sfera oficială reprezentau „[sursa de] necazuri“, fiind identificate mai degrabă cu locul de unde se emiteau ordine, legi și sancțiuni decât cu o sursă de sprijin și recunoaștere politică. Rezultatul acestei percepții negative a fost adoptarea unei atitudini de tip instrumental, de calcul cost-beneficiu și de disimulare în raport cu sfera publică.“[57]

Jowitt sublinia că această distanță socială și aversiunea față de sfera oficială ce predatau instalării regimului socialist în România. La nivel local, înainte de 1945, reprezentanții

tangibili ai entității abstracte numite „stat“ erau primarii, jandarmii, colectorii de impozite, preoții (într-o oarecare măsură), învățătorii și câteva figuri proeminente la nivel local, cum erau în Nănești reprezentanții partidelor politice (*e.g.* liberali, țărăniști și legionari). Contactul cu noul stat și cu ceea ce avea el să reprezinte pentru destinele localnicilor a avut inițial un caracter *mediat* (adică s-a făcut prin intermediul celor care luptaseră în război împotriva URSS sau prin propaganda regimului antonescian).

Curând după „câștigarea“ alegerilor din 1946 de către alianța comuniștilor, locuitorii celor două sate au început să cunoască mai îndeaproape (inclusiv pe propria piele) noua ordine. În secțiunile anterioare am discutat în amănunțime problema reprezentanților noului regim, începând cu activiștii alogeni, continuând apoi cu „echipele“, cu primarii și comuniștii locali, și terminând cu șefii primelor GAC-uri. Unii dintre aceștia, așa cum am arătat, erau percepuți drept caractere reprobabile, în vreme ce alții aveau o imagine mai bună în context local.

Care erau însă reprezentările despre liderii noului regim? Ce știau sătenii despre noile elite? În studiul de caz realizat într-o altă regiune a țării, Puiu Lățea evidențiază confuzia ce însoțea amintirile despre procesul colectivizării, unii dintre cei intervievați neputând preciza exact când s-a făcut colectivizarea (sub Dej, sau sub Ceaușescu?).[58] Nu am întâlnit o atare confuzie la nici unul dintre respondenții mei din Vrancea. Evident, acest lucru se datorează și prezenței lui Nicolae Ceaușescu, ca tânăr general, după revoltă, în satele din jur, în încercarea de a le pacifica. Conform unui participant de frunte la revoltă, „când m-au arestat, am zis că mă împușcă. Dar nu îmi păsa! M-au băgat într-o cameră și acolo era un băiat negricios, cu părul creț, cam ca mata, așa, și m-a întrebat cum mă numesc. I-am zis și a zis la soldați: «Fă-i control!» Ăla era Ceaușescu, pe urmă am aflat!“ (N.S., Vadu Roșca).

Despre întâlnirea directă cu Ceaușescu după reprimarea revoltei din Vadu Roșca, primarul de atunci al comunei spune: „M-au întrebat [niște soldați și activiști], că eram adunați la

şcoală: «Este cimitir aici, în Vadu Roşca?» S-a învârtit şcoala pe mine! Un activist zice. «Sunt nişte îngeraşi aici [e vorba despre cei împuşcaţi]», şi uite, apare acolo tovarăşu' Ceauşescu, cu pantaloni golf, evazaţi, cu părul negru, creţ, şi zice: «Tu eşti, mă?» Şi i-am dat eu un raport [exemplar] «Eu sunt primarul comunei!» şi el zice: «Tu ştii ce s-a întâmplat aici?» Io i-am spus: «Dar de ce s-a întâmplat ce s-a întâmplat aici, tovarăşu'?» *Eu nu i-am spus că ştiam că au împuşcat oameni* [sublinierea mea] Şi el [Ceauşescu] zice: «A trebuit să fie stinsă scânteia [revoltei]. Cheamă membrii de partid din sat!» (M.A., Vulturul).

Cine era, în opinia respondenţilor, Ceauşescu şi care erau raporturile dintre el şi alţi lideri? Cine erau aceşti alţi lideri? Ghidul de interviu folosit în acest studiu a inclus o serie de întrebări referitoare la liderii comunişti români din perioada colectivizării agriculturii. După cum se poate vedea din fragmentele de mai jos, limitele memoriei umane, precum şi „distanţa" dintre centrul politic şi guvernaţi au o importanţă covârşitoare în modul în care oamenii îşi reprezintă ori amintesc despre responsabilii de la vârf ai noului regim de atunci. Astfel, potrivit unui respondent, „Ceauşescu era secretarul lui Dej. Dej l-a trimis în Franţa [pe Ceauşescu] să-şi facă studiile. Da, dom'ne, aşa a fost!" (N.B., Năneşti).

Amintirile multor respondenţi despre Ana Pauker sunt relativ sărace. Cel mai frecvent răspuns se reducea la „era mare în partidu' comunist", după care se invoca sloganul „Ana, Luca şi cu Dej / Bagă spaima în burgheji". Alt respondent spunea că ar fi zărit-o pe Ana Pauker: „Am văzut-o, dom'ne! Nu avea o ureche! Am văzut-o în gară la Mărăşeşti, pe geamul trenului, când [ea] venise cu pactul de cooperare românosovietic" (S.D., Vadu Roşca). Ce s-a întâmplat totuşi între Gheorghiu-Dej şi Ana Pauker şi cum a ajuns cea din urmă în dizgraţia primului?

„Lui Gheorghiu-Dej nu i-a plăcut de ea. Că voia să-l răstoarne. Jidoavcă, de!" (N.B., Năneşti). Concret, „Gheorghiu-Dej s-a lovit ca de o stâncă de poziţia rigidă a unor comunişti [precum] Ana Pauker, Vasile Luca şi Teohari Georgescu. [Şi Dej s-a dus la Stalin şi i-a spus] «Eu cu ăştia nu pot să fac treabă»

și Stalin i-a spus: «Măi [Dej], fă-ți curat în casă!»" (L.V., Nănești). Cum de s-au retras trupele sovietice de pe teritoriul României, potrivit unora dintre cei intervievați? „Dej l-a îmbătat pe Hrușciov cu vodcă. Așa a reușit să scoată trupele [sovietice] din țară" (L.V., Nănești) – o „poveste" pe care personal am întâlnit-o și în alte zone din țară.

Cele de mai sus ilustrează nu doar distanța socială imensă dintre cetățeni și autorități, ci și existența unui anumit tip de cultură politică, pentru a folosi aici un concept îndelung criticat și revizuit. Această cultură politică tradițională reprezenta un element de continuitate în raport cu epoca precomunistă. Există, cel puțin în literatura română, numeroase relatări cu privire la prăpastia (economică, culturală și socială) dintre cetățeni și politicieni la sfârșitul secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului XX. Istoricul britanic Keith Hitchins tratează pe larg problema distanței sociale dintre mase și partidele istorice în secolul al XIX-lea.[59] Revenind la perioada postbelică, în memoriile sale, Egon Balas relatează un caz trist, ce aruncă lumină asupra chestiunii participării și culturii politice în mediul rural: „Simbolul Blocului [al alianței comuniste de la alegerile din 1946] era soarele; simbolul Partidului Național Țărănesc era ochiul. În ziua alegerilor, observatorii noștri relatau că au văzut țărani, cei mai mulți dintre ei bătrâni și femei, care ieșeau din secțiile de votare cu ochii colorați de ștampila de vot pe care au înțeles că trebuie să o pună «pe ochi» dacă susțin Partidul Național Țărănesc."*

* Egon Balas, *Will to Freedom: A Perilous Journey Through Fascism and Communism*, Syracuse University Press, Syracuse, 2000, p. 169. Egon Balas este relativ necunoscut publicului larg din țară, cu toate că volumul său de memorii a fost tradus și în limba română. A fost atras de ideile comuniste în anii celui de-al Doilea Război Mondial și a activat în rețeaua ilegală a Partidului Comunist maghiar în Translivania (la Cluj). Aproape întreaga familie i-a murit în lagărele de concentrare naziste; închis de câteva ori, a reușit să evite aproape miraculos deportarea în lagăr în 1944. După 1948, a fost cooptat de noul regim și a lucrat îndeaproape cu Ana Pauker. După căderea în dizgrație a acesteia, a fost închis de foștii camarazi. Deținător al unui doctorat în economie, după

Aproape şapte decenii mai târziu, la alegerile pentru Parlamentul European din anul 2014, un număr de 200.000 de buletine de vot au fost anulate deoarece ştampila de vot fusese pusă atât pe lista de candidaţi ai Partidului Social Democrat, cât şi pe Mircea Diaconu – fostul actor devenit politician –, care a intrat ca independent în cursa pentru PE.[60] Atât Diaconu, cât şi reprezentanţii PSD fuseseră promovaţi asiduu de unele televiziuni de ştiri (Antena 3 şi România TV, în special), în programele cărora apăreau împreună şi aveau poziţii politice foarte asemănătoare – un fapt ce a generat probabil confuzii în rândul telespectatorilor care s-au prezentat la vot. *Plus ça change, plus c'est la même chose?*

Constituirea unor noi forme de proprietate

„Când am întors noi, românii, armele, strigau nemţii cu gramofonu': «Fraţi români, aţi văzut cum e în URSS, la colhoz! Vă dă mâncare la gamelă!»"*

„Colectivu-i colţ de rai: Dacă furi, de toate ai!"**

Anterior am pus accentul pe decuplarea dintre noile tipare instituţionale şi practicile folosite pentru implementarea lor.

---

eliberarea din închisoare (în 1954), s-a dedicat studiului economiilor capitaliste, elaborând şi o lucrare critică la adresa concepţiei lui Keynes – lucrare ce l-a dus din nou în dizgraţia autorităţilor comuniste. A reuşit să emigreze în 1965 şi a devenit o personalitate marcantă în domeniul programării lineare, după ce şi-a completat studiile în străinătate. După cum au remarcat şi apropiaţii săi, un scenariu pentru un film bazat pe volumul său de memorii ar fi respins la Hollywood pe criteriul implauzibilităţii.

* Nu sunt, cred, singurul care a întâlnit acest laitmotiv referitor la viaţa în colhozurile din URSS. Unii respondenţi mi-au spus că el îşi are originea în filme propagandistice ale regimului antonescian. Alţii îi indicau pe cei întorşi de pe front drept surse principale ale acestei imagini („vă dă mâncare la gamelă").

** Spusă populară în cele două sate studiate; fără îndoială, acelaşi motiv a circulat şi în alte părţi ale ţării.

Efectele acestei decuplări, spuneam, au dus uneori la rezultate contrare intențiilor noului regim. Cel mai important efect al acestei decuplări a fost chiar delegitimarea noii puteri care a încercat impunerea în agricultură a unor noi forme de proprietate. În ce au constat aceste noi forme de proprietate și care au fost efectele la nivelul indivizilor, subiecți ai transformărilor revoluționare?

Apelez aici la noțiunea lui Andrew G. Walder, „neotradiționalism", o noțiune care are mai degrabă un statut analitic decât unul „care ar reflecta influența tradițiilor culturale precomuniste".* Pentru Walder, neotradiționalismul comunist se traduce prin următoarele elemente: 1) salariile, recompensele și termenii relației angajat–angajator nu fac obiectul negocierii; 2) a avea un loc de muncă are un caracter asistențial; 3) întreprinderea este sursa tuturor bunurilor și serviciilor publice, care nu pot fi obținute în afara acesteia; 4) partidul tinde să exercite un control absolut asupra oricăror forme de organizare ale muncitorilor, iar șefii ierarhici au putere totală în privința alocării beneficiilor și recompenselor.[61]

Caracteristicile enumerate mai sus dau naștere unei așa-numite „dependențe organizate: dependența socială și economică față de întreprindere; dependența politică față de partid și șefii ierarhici; dependența personală față de superiorii imediați".[62] Deși analiza lui Walder se concentrează numai asupra muncitorilor din industrie, consider că, într-o anumită măsură, conceptul de „dependență organizată" se aplică și situației țăranilor din CAP și în general locuitorilor comunelor cooperativizate. În cele ce urmează, descriu modul în care s-a încercat instituționalizarea noilor forme de proprietate colectivă și a dependenței extreme față de stat în satele studiate.

---

* Andrew G. Walder, *Communist Neo-Traditionalism*, ed. cit., p. 6. Jowitt vorbește de asemenea despre „neotradiționalism" în caracterizarea regimurilor leniniste. Deși ideile lui Jowitt și ale lui Walder au elemente comune, în lectura mea, Jowitt se concentrează pe corupție și pe elementele „tradiționale" de organizare socială (patronaj, clientelism, blat) care au reînflorit în regimurile leniniste, în ciuda eforturilor de modernizare.

CONTACTUL CU NOI FORME DE PROPRIETATE ȘI ÎNCEPUTUL COLECTIVIZĂRII

În Vadu Roșca, contactele cu rușii – și deci cu noile forme de proprietate – au avut un caracter indirect, prin intermediul foștilor prizonieri de război întorși din Uniunea Sovietică. Se pare că aceștia ar fi relatat sătenilor despre greutățile vieții colhoznicilor din URSS („nu avea ce să mănânce“ sau „mânca cu toții la cazan [în comun]“); de asemenea, foștii prizonieri de război – dar, evident, nu cei din Divizia „Tudor Vladimirescu“ – s-ar fi aflat printre cei mai îndârjiți opozanți față de orice formă de colectivizare.

Prima întovărășire din satul Vadu Roșca a apărut în 1956 și cuprindea 21 de familii, cu o suprafață totală de 26 ha. Se pare că, încă de la început, procesul de colectivizare în Vadu Roșca s-a bucurat de un succes mai scăzut, comparativ cu celelalte sate ale comunei Vulturul. Astfel, prima întovărășire din Vulturul (satul centru de comună), înființată la 11 martie 1956, cuprindea 51 de familii. În satul Hângulești, în același an, 1956, apar trei întovărășiri – „Viața nouă“, „Răscoala“ și „30 Decembrie“ – ce includeau un număr de 59 de familii, totalizând 67 ha. Tot în 1956, în Maluri (un alt sat al comunei) se formează două întovărășiri, ce cuprindeau 27 de familii și dețineau în total 35 ha.[63]

După revolta de la Vadu Roșca din 1957, acțiunile în forță ce vizau colectivizarea au fost, din spusele celor intervievați, oprite și pentru multă vreme în Vadu Roșca nu și-au mai făcut apariția echipe de colectivizare. „[Deși] campania de colectivizare a început din nou după ceva timp [după revoltă] și a fost continuă, cam cum este acum [în postcomunism] campania electorală“ (D.N., Vadu Roșca), totuși „munca de lămurire [dusă după 1957] a fost cinstită. Se arăta oamenilor avantajele colectivului, se venea cu argumente“ (S.D., Vadu Roșca). Pe fondul reprimării sângeroase din 1957, cei mai mulți săteni din Vadu Roșca au cedat până la urmă, astfel că în 1959 s-a înființat primul GAC din sat, „Pământ desțelenit“.

Primele două întovărășiri din satul Nănești au fost formate în 1956 și cuprindeau circa 37 de familii. Spre deosebire de

Vadu Roșca, satul Nănești s-a „bucurat“ de atenția echipelor de colectivizare. Cei mai mulți dintre chiaburii din sat au fost arestați, iar numeroși săteni refractari la ideea colectivizării au fost bătuți. După revolta de la Vadu Roșca, în 1958, în încercarea de a pacifica locuitorii din comunele învecinate, Nicolae Ceaușescu face o vizită în comuna Nănești pentru a se informa și a discuta despre colectivizare. Campania de colectivizare va continua, e drept, cu mai puține violențe, iar în 1959 se înființează primul GAC, „Tractorul“, cuprinzând în jur de 52 de familii. Atât în Nănești, cât mai ales în Vadu Roșca, „colectivu' a fost ținut de femeile din sat“ (S.D., Vadu Roșca), cei mai mulți dintre bărbați muncind în centrele industriale de la Focșani și Galați.

DESFĂȘURAREA PROCESULUI DE COLECTIVIZARE

În Vadu Roșca, părerile privind începuturile procesului de colectivizare sunt împărțite. Unii dintre cei intervievați consideră că printre primii înscriși s-au numărat membrii organizației PMR din comună (11 în total), „scăpătați, bețivani. Nu ceva doctrinar cred că i-a atras, ci avantajele presupuse ale intrării în GAC. P.C., cel care a oprit mașina primului-secretar de partid [la începutul revoltei], era analfabet“ (M.A., Vulturul). Despre același P.C.: „Ăsta era membru de partid, dar nu știa nici să citească tabla de la intrarea în sat!“ (S.D., Vadu Roșca). Potrivit altor intervievați – printre care și primul președinte de GAC din Vadu Roșca – se pare că alături de acești membri PMR s-au aflat câțiva dintre oamenii mai înstăriți din comună. Foarte probabil că, datorită suprafeței de pământ relativ mai mari pe care o dețineau, aceștia au fost cei mai afectați de nivelul cotelor impuse.

Intrarea în întovărășire și ulterior în GAC s-a dovedit a fi avantajoasă, mai ales în primii ani ai întovărășirilor și ai GAC-ului. Pe lângă faptul că prin înscrierea în TOZ sau GAC cotele individuale nu se mai plăteau, recompensele în produse și bani acordate membrilor erau însemnate, pentru a-i convinge pe cei încă neînregimentați de avantajele și superioritatea

formelor socialiste de organizare a agriculturii. În Nănești bunăoară, liderii primei întovărășiri și ulterior GAC au fost țăranii care erau percepuți ca „buni gospodari“ (nu chiaburi). De altfel, atragerea „gospodarilor“ din comună/sat a fost o strategie majoră în etapele de început ale colectivizării în zonă. Așa cum am discutat în capitolul anterior, se pare că aici a funcționat logica particularismului principial (*i.e.*, cultivarea unei relații speciale cu țăranii loiali noului regim sau cu cei convinși de avantajele colectivizării).

STRATEGII DE ATRAGERE A OAMENILOR ÎN COLECTIV

Foarte des utilizată a fost metoda șantajului în ceea ce privește viitorul copiilor. Celor mai reticenți li se punea în vedere că șansa copiilor de a urma o școală era determinată de înscrierea în GAC. Spre exemplu, tatăl învățătorului căruia i-am luat interviu în Vadu Roșca s-a înscris în întovărășire pentru ca băiatul său să poată urma în continuare Școala Normală (liceul pedagogic) din Galați: „Tata a fost prizonier de război [la ruși] și refuza. Dar [echipele] veneau încontinuu [și întrebau]: «Ce faci cu băiatul ăsta [învățătorul, care urma școala]?» Până la urmă, s-a trecut. Însă a zis, «Trec aici [la TOZ], dar la colectiv nici mort nu trec!»“ După decesul tatălui, mama învățătorului a trecut la GAC: „Eu eram în armată de acuma. Îmi scrie mama că i-a zis un tovarăș că îmi dă drumul acasă în permisie dacă trece la colectiv. Auzi! Ce prostie! Așa mințeau [activiștii] oamenii“.

În alte situații, copiii celor neînscriși în colectiv nu mai erau primiți la școală până când părinții nu se „treceau la colectiv“: „«Ia să vedem», spunea învățătorul, «cine a mai rămas din clasă și nu s-a trecut la colectiv? Uite numai voi doi ați rămas!» și mă arăta pe mine și pe încă o fată. Și eu mă duceam acasă și spuneam «Hai, tată, uite, numai noi am rămas și ne arată cu degetul!» și tata nu voia“ (B.S., Nănești). În cele mai multe cazuri, astfel de presiuni aveau efectul scontat. Au existat, evident, și excepții: unul dintre puținii indivizi care au refuzat să intre în GAC chiar și după reprimarea sângeroasă

a revoltei din 1957 în Vadu Roșca a reușit totuși să-și înscrie fiul la Seminarul Teologic. A realizat acest lucru prin intermediul bunelor relații pe care le avea cu un fost preot din sat – un anume Miștode – care ajunsese să dețină o poziție ierarhică relativ importantă la Episcopia Buzăului.

Fără îndoială, au existat și puternice argumente de ordin economic pentru înscrierea în întovărășiri și ulterior GAC/CAP. Pentru a atrage oamenii în colectiv, avantajele și recompensele materiale oferite celor înscriși erau însemnate, mai ales la începutul colectivizării. „Cotele pe pământ creșteau în proporție geometrică și nu puteam face față datorită faptului că nu aveam mijloace de producție. Și oamenii vorbeau cu vecinul, care era înscris în colectiv, și ăla cică o ducea bine [...]. Era foarte bine: care muncea, o ducea bine. Uite, unul [un vecin] cu 9 copii și-a făcut pentru prima oară [când a intrat în GAC] leasă de porumb [semn de belșug]. Nu a fost rău, s-a trăit bine până prin 1980 sau 1975“ (S.D., Vadu Roșca).

Așa cum am discutat anterior, avantajele primilor intrați în TOZ-uri și GAC implicau constrângeri și dificultăți extreme pentru cei ce refuzau înregimentarea. Pământurile celor înscriși în TOZ și GAC erau comasate (așa-numita „tarlarizare“), operațiune prin care se desființau hotarele dintre loturile individuale. Mai mult, celor înscriși în TOZ și/sau GAC li se repartizau suprafețele de pământ comasate în zonele cele mai fertile ale comunei; celor neînregimentați li se repartiza terenul „pe unde era mai rău în comună“. Și, „făceai, nu făceai producție, cotele tot trebuia să le dai. Și nu aveai de unde. Încerca ei să mai ascundă [din produse], dar nu putea. Ăia cu cotele venea cu Miliția și căuta peste tot“ (N.B., Nănești).

În Vadu Roșca, așa cum am mai spus, echipele de colectivizare nu au pătruns înainte de revoltă. Se pare însă că cel puțin doi oameni din sat au fost siliți, în alte localități, să se înscrie la colectiv. Mulți țărani din Vadu Roșca se ocupau, pe lângă lucrul pământului, cu vânzarea produselor din papură, pe care le comercializau sau le schimbau pe produse agricole în alte sate, uneori la distanțe apreciabile de Vadu Roșca. Doi dintre aceștia au fost, se pare, opriți de echipe de colectivizare

la Suraia și Pechea și au fost întrebați dacă sunt sau nu membri în colectiv. Nefiind membri în GAC, au fost obligați să arate certificatele de producători individuali pentru produsele din papură. Sub amenințarea confiscării produselor, căruțelor și cailor, și ca urmare a folosirii forței fizice, cei doi oameni s-au înscris în GAC. În alt caz, pe drumul spre casă, un localnic din Vadu Roșca ar fi fost prins de trei echipe și ar fi semnat trei cereri de intrare în colectiv până când a ajuns înapoi în sat. Pe lângă mărturiile directe referitoare la violența echipelor de colectivizare, în Vadu Roșca circulau și relatări indirecte privind „natura“ muncii de lămurire duse de „echipele de ghiogași“ (numite așa pentru că foloseau ghioage):

„În Pechea [prima comună cooperativizată din regiunea Galați], s-a ascuns unul în cuptorul sobei [de vară] de echipa care venise la el acasă. I-a ieșit însă piciorul afară. «Te treci, mă [la colectiv]?», îl întreba ăștia cu echipa. Ăla: «Nu!». Și i-a pus cerneala pe [degetul mare de la] picior [care îi ieșea din cuptor]. Și a semnat «de bună voie». Nici nu a mai trebuit să iasă din sobă!“ (C.M., Vadu Roșca).*

Relatările acestor acțiuni se pare că au contribuit foarte mult la radicalizarea celor din Vadu Roșca: „Știam că ne bat. Ziceam: «Măi, ne bate, măi!» Că așa i-a făcut lu' S.S. în Pechea. L-au prins și i-au spus: «Ori la colectiv, ori te omorâm!»“ (N.S., Vadu Roșca). Conform unuia dintre liderii revoltei, „oamenii venea [înapoi în sat] și trecuți la colectiv și bătuți“. Mai mult, „când am aflat că se bate la Suraia, am zis «hai să mergem și noi să vedem cum îi bat»“. Potrivit spuselor acestuia, „La Suraia, înainte de răscoală, am avut un incident cu un milițian [care, se pare, însoțea o echipă]. I-am dat o lopată căpitanului, de s-a îndoit lopata! Și în sat se spunea: «Ia uite ce a făcut S. [la Suraia], a bătut pe un milițian și a bulgărit mașina miliției [a aruncat cu bulgări de pământ în mașina miliției]!». Și mai

* Deoarece unii țărani erau analfabeți, în loc de semnătură se foloseau amprentele degetului mare de la mâini. În acest caz, pentru simplificare și expeditivitate, s-a folosit amprenta degetului mare de la piciorul care îi ieșea din sobă.

spuneau oamenii în sat că să ne unim, că uite ce a făcut S., că [miliția] nu ne face nimica [dacă ne opunem]“ (N.S., Vadu Roșca).

Făurirea „Omului Nou“

După 1945, schimbările revoluționare urmau să fie făcute în numele clasei muncitoare și – în general – a celor exploatați. În mediul urban, „clasele exploatatoare“ includeau bancheri, industriași, intelectuali cu vederi „retrograde“, oficiali ai fostului regim, mici întreprinzători. În mediul rural, categoria generică a „dușmanului de clasă“ includea marii moșieri (mai puțini la număr în 1945), industriașii locali și chiaburii – pentru a nu enumera aici decât trei dintre dușmanii de clasă cei mai importanți din mediul rural. În teorie, lucrurile păreau simple: pentru succesul revoluției socialiste în agricultură trebuiau eliminate aceste categorii sociale. În practică, lucrurile s-au dovedit a fi ceva mai complicate decât au lăsat-o să se întrevadă planurile simpliste ale noilor autorități.

Acțiunile adeseori contradictorii ale autorităților locale, raionale și centrale, alături de conflictele și fricțiunile dintre acestea, pot fi interpretate pe aceeași poziție a decuplării dintre nou impusele forme instituționale (*i.e.*, tiparele sovietice) și (vechile) practici(le) din viața de zi cu zi. Așa cum am menționat anterior, efectele acestei decuplări instituționale au fost însemnate și dramatice. Mă refer în special la faptul că, pe fondul schimbării formelor de proprietate, haosul și acțiunile contradictorii ale reprezentanților noii puteri, nu au făcut *decât să delegitimeze noua ordine*. În cele ce urmează tratez problema relativului haos și a aplicării arbitrare a etichetelor de „chiabur“ după care abordez chestiunea „omului gospodar“ în raport cu „omul nou“ (presupus a fi) creat de colectivizare.

CHIABURI

Termenul ar proveni din turcescul *kibar*, însemnând bogat, înstărit. Conform lui Henri H. Stahl, termenul chiabur a circulat înainte de impunerea sa ca stigmat social de către regimul comunist. Potrivit lui Stahl, „[c]hiabur era omul, bun gospodar, care reușise să ajungă la un nivel ceva mai ridicat decât ceilalți. [...] Pentru că e un fenomen social acesta, al chiaburilor, cu totul extraordinar. Simpli țărani, fără știință de carte, care au reușit sa strângă averi imense, pur și simplu prin te miri ce. [...] Casa unde este acuma Casa Oamenilor de Știință [din Piața Lahovary in București], este casa lui, a acestui Păsărilă [un chiabur care a făcut comerț cu păsări]. Alții, de pildă, ca Pană, care și-a făcut avere în moșii și care și-a trimes copiii să învețe agricultura în străinătate, în America. Și care a fost ministrul agriculturii, până la urmă. Era țăran chiabur".[64]

În terminologia comunistă de la începutul anilor '50, chiaburii erau definiți drept „burghezia satelor", „elemente capitaliste de la sate", „clasa exploatatoare de la sate". În 1949 „procentul chiaburilor se ridica la 5,55% din gospodăriile țărănești; gospodăriile chiaburilor aveau în medie 9 ha de pământ în comparație cu 2.3 ha de pământ, cât reveneau unei gospodarii de țărani mijlocași și săraci".[65] Criteriul mărimii proprietății, deși important, nu reprezenta unicul criteriu de încadrare a unei gospodării în categoria chiaburilor. Un alt criteriu definitoriu îl constituia folosirea ori exploatarea muncii altora. Cu toate acestea, se pare ca în plan local, membrii de partid si echipele de colectivizare aveau dificultăți în a distinge clar între țăranii mijlocași și chiaburi, „luând în considerare numai suprafața de pământ pentru a defini calitatea de mijlocaș sau chiabur".[66]

Pentru a evita confuziile, în 1949 se (re)stabilesc noi criterii pentru încadrarea populației rurale în diverse categorii. Aceste criterii erau: suprafața de pământ deținută în proprietate; regiunea în care se afla pământul; prezența sau absența în gospodărie a unor alte mijloace de producție (*e.g.*, tractor,

batoză, stupi etc.); ponderea producției pentru consum și ponderea producției pentru piață/comercializare; dacă gospodăria exploatează sau nu munca altora.[67] Acestor criterii, să le numesc, „obiective", menite a asigura uniformitatea la nivel național în împărțirea țăranilor în categorii sociale, li se adaugă un ultim criteriu care va acorda o putere relativ însemnată factorilor locali în acest proces de schimbare instituțională coercitivă. Este vorba de criteriul „împrejurărilor locale [pe care le putem aprecia numai cercetând fiecare caz in parte]" și care se traducea de cele mai multe ori prin „ostilitate față de noul regim".[68] Introducerea acestui criteriu va avea un dublu tăiș: pe de-o parte, el va fi folosit de către unii activiști pentru a-și regla conturile la nivel local ori pentru a dobândi avantaje materiale. Pe de altă parte, ambiguitatea criteriului va permite contestarea aplicării lui în unele cazuri.

Cu toate aceste rafinări conceptuale, trei ani mai târziu, în 1952, CC al PMR constata că problema împărțirii țăranilor în categorii sociale este departe de a fi clarificată. Din cauza unor „devieri de dreapta din partid" și procesul de închiaburire/dezchiaburire ar fi avut de suferit în sensul că numeroase gospodării au putut să evite includerea în categoria de chiabur. Ca urmare sunt stabilite noi criterii, aparent mai clare, numite „indici de bază", pentru a defini gospodăriile chiaburești.[69] Se pare însă că nici de această dată lucrurile nu au fost lămurite. Bunăoară, în 1955, într-un raport asupra colectivizării în regiunea Constanța sunt semnalate numeroase „deficiențe" și „aplicări greșite" ale indicațiilor PMR cu privire la situația chiaburilor. Din 3.611 chiaburi existenți în regiunea Constanța în 1954, în urma unei revizuiri totale, „638 au fost trecuți la mijlocași, 2.780 la foști chiaburi, iar numai 193 au rămas în continuare în categoria chiaburilor".[70] Cea mai răspândită strategie de a evita eticheta de „chiabur" era subdeclararea suprafețelor de pământ deținute: „Spre exemplu, producătorul Subțirică V. Stan [...] din raionul Medgidia, deși este proprietar a 49 ha pământ și are 4 cai împreună cu inventarul agricol complet, este categorisit de comisia raională ca fost chiabur, prin simplul fapt că a declarat că poate munci numai 14 ha."[71]

Strategiile țăranilor dobrogeni sunt regăsite și în cazul țăranilor din Vrancea; am prezentat anterior cazul singurului chiabur din Vadu Roșca, care ar fi reușit să fie dezchiaburit prin cedarea unei părți din pământ nou-înființatului IAS. Am întâlnit astfel de strategii și în satul Nănești. Fostul primar al comunei Vulturul (din care face parte Vadu Roșca) mi-a declarat că el personal ar fi dezchiaburit 13 oameni din comună: „M-am dus [la raion] și am spus: «Consider că încadrarea acestora la chiaburi este o eroare!» Că așa era, că nu muncea nimeni la ei [la cei 13 chiaburi din comună]. Doar dacă foloseai munca plătită erai chiabur! Așa spunea legea!“ În plus, încadrarea unora în categoria chiaburilor a avut un caracter arbitrar, ca în multe alte comune din țară, și ilustrează decuplarea dintre noile forme instituționale și practici (noi sau vechi). Unul dintre respondenții din Nănești mi-a relatat că tatăl său ar fi fost „închiaburit“ și „dezchiaburit“ de trei ori, fiindcă avea un mic cazan de țuică. Cum se petrecea „închiaburirea“? Se pare că „garda“ (paza de noapte de la primărie) cerea gratuit țuică de la posesorul cazanului. Acesta refuza, solicitând bani pentru băutura consumată de cei de la garda primăriei. În urma refuzurilor, posesorul cazanului de țuică era trecut din nou la chiaburi. Până la urmă, după trei închiaburiri și dezchiaburiri, posesorul cazanului de țuică s-a hotărât să-l vândă statului pentru 24 de lei. În Nănești se pare că au fost trecute în categoria chiaburilor și arestate alte patru persoane, dintre care una a murit în închisoare.

DEFINIȚII ALE PERSOANEI

După cum am menționat anterior, potrivit uneia dintre ideile centrale acestui proiect și studiu, regimul de proprietate nu poate fi înțeles și studiat doar din perspectivă juridică. Regimul de proprietate implică, dincolo de factori juridici și economici, relații sociale, culturale, politice și reprezentări ori definiții ale persoanei, (*i.e.*, cât pământ are? este gospodar sau nu?).[72] În Vadu Roșca se pare că nu existau inegalități însemnate din punctul de vedere al suprafeței de pământ deținute. Acest

lucru se datora probabil așezării satului între râurile Putna și Siret – așezare care limita serios suprafața de pământ arabil. Cele mai multe dintre familii, conform celor intervievați, aparțineau clasei mijlocii (dețineau între 3 și 5 ha de pământ). Alți intervievați subliniau faptul că oamenii din Vadu Roșca erau în genere săraci (deținând până în 3 ha de pământ). Singurul „chiabur-dezchiaburit" din sat avea între 10 și 11 ha de pământ. Situarea localității între cele două râuri a condus la reorientarea sătenilor către activități lucrative precum realizarea unor produse de răchită și papură pe care le vindeau ori, mai degrabă, le schimbau pentru produse agricole de trebuință la distanțe considerabile de sat.

Cum se traduceau în Vadu Roșca diferențele sociale? Redau în cele ce urmează răspunsurile unora dintre cei intervievați: „țăran sărac era cel care muncea pământul moșierilor [definiție oarecum problematică, ținând cont că nu era nici un moșier în Vadu Roșca]; țăranul mijlocaș avea boi, car [și] tot ce-i trebuia; nu apela la alții și nici nu muncea la alții; chiaburul folosea muncă plătită" (M.A., Vadu Roșca). „Săracul? [Sărac era] ăla care avea sub un hectar; ăla care avea între 3 și 5 hectare era mijlocaș, iar peste 7 hectare era tare înstărit. [Dar] nu a fost nimeni tare înstărit în Vadu Roșca cu excepția lui J. [cel care a fost dezchiaburit fiindcă a donat pământul la stat]" (D.N., Vadu Roșca). Sau, „Sărac ești și dacă ești puturos, nu depinde de cât pământ ai [...]. Omul gospodar era ăla care muncea de foame; nu conta cât pământ aveai" (C.A., Vadu Roșca).

În Nănești, deși inegalitățile pe bază de proprietate erau mai mari, definițiile „săracului", „chiaburului" și „mijlocașului" erau oarecum similare. „Chiaburii aveau pământ mai mult, dar nu munceau ei, ci dădeau la săraci să muncească pe din două" (L.V., Nănești). Ce însemna să fii om gospodar? „Gospodar însemna să muncești ceva [mai mult], dar să și agonisești; să nu pui mâna să furi [...]. Puturos însemna să lași [pământul] pârloage și să dușmănești pe altul că de ce are el mai mult că tine" (N.B., Nănești).

RELAȚII SOCIALE ȘI TRANSFORMAREA LOR

La acest punct, în discursurile celor din Vadu Roșcă am întâlnit următoarele delimitări. Pe de-o parte, înainte de revoltă imaginea – idealizată sau nu – este cea a unei solidarități sociale puternice. De altfel, faptul că „noi eram tare uniți unii cu alții“ (N.S., Vadu Roșca) este invocat ca motiv al mobilizării colective atât de către participanții la revoltă, cât și de neparticipanți. Potrivit fostului profesor de istorie din Vulturul, „ăștia din Vadu Roșca erau mai uniți între ei, că erau și cam izolați ei de restul comunei. Își vedeau de treburile lor, de coșurile și papura lor. Dar erau mai îndrăzneți, mai înțepați datorită vieții dure. Mai izolați și mai uniți, așa cam [ca ăia din] Kosovo“ (B.A., Vadu Roșca).*

Revolta din 1957 și represaliile ce i-au urmat au subminat, se pare, solidaritatea socială a celor din Vadu Roșca: „Era așa o neîncredere: până și ei [cei arestați] s-au turnat unul pe altul în închisoare; că și comuniștii s-au turnat între ei [probabil cu referire la conflictul dintre Dej, Pătrășcanu și/sau Pauker]“ (D.N., Vadu Roșca). Sau, potrivit spuselor unuia dintre participanții la revoltă, după întoarcerea acasă „neamurile se purtau mai bine, că străinul tot străin era. Spunea «Ia uite ce face ăla, nu s-a săturat de pușcărie!»“ (N. S., Vadu Roșca). Alți participanți la revoltă au avut însă alte experiențe: „Era lume la biserică; ne aștepta, că se auzise că venim [acasă din închisoare]. A venit toată lumea din sat să ne vadă. Câte 20, câte 20 de oameni treceau pe la fiecare [din noi, cei ieșiți din închisoare] pe acasă“ (N.S., Vadu Roșca). Totuși, conform aceluiași participant la revoltă: „Era lipsa de încredere; mi-era frică. Nu aveam voie să stau cu 3 inși în drum de vorbă. Dar nici eu nu mă uitam în ochii tăi dacă erai comunist! Eu sunt așa: te-am iertat dar nu te-am uitat [...]. Stăteam numai ascuns când veneam acasă de la șantier [unde a lucrat în

* Referirile la Kosovo se datorează faptului că am realizat aceste interviuri la o perioadă relativ scurtă de timp după încheierea conflictului din fosta Iugoslavie.

construcții după liberarea din închisoare]. Când am venit din pușcărie nu aveam ce să mănânc, am încercat să iau fasole de pe câmp, de pe tarlaua CAP-ului. Dar m-a prins vecinul care era paznic și l-a chemat pe nașul meu care era brigadier la colectiv. Ăsta a venit și m-a pus să zvârl săculețul de fasole acolo în câmp. Mi-au curs două lacrimi mari cât grăuntele; m-am șters la ochi și am plecat. Nașul meu, auzi tu!“ (N.S., Vadu Roșca).

Antropologul american David Kideckel discută despre schimbările survenite în rețelele sociale din mediul rural și despre implicațiile socio-culturale ale acestor schimbări. La acest punct, Kideckel atrage atenția asupra lipsei de încredere presupusă uneori de schimburile din cadrul rețelelor sociale, referindu-se probabil la ceea ce Walder numea „relații de tip instrumental“.[73] Cele constatate de mine tind să sprijine afirmațiile lui Kideckel, însă probabil că sursa neîncrederii își avea originea în evenimentele din 1957 și – în general – în procesul colectivizării. Bunăoară, un respondent din satul Nănești, referindu-se la unul dintre foștii primari ai localității, a spus: „Așa de rău îmi pare că nu i-am dat un pumn atunci când s-a schimbat regimul [în 1989]! Auzi ce spunea pe vremea comuniștilor: «Uite bagabonții, așteaptă americanii! Or să vie americanii când mi-o crește mie stuf în palmă!» Așa zicea! Măcar un pumn să-i fi dat [în decembrie 1989]!“ (N.N., Nănești).

În Vadu Roșca, conflictele personale dintre cei arestați în 1957 și unii dintre colaboratorii locali ai autorităților au răbufnit, evident, după decembrie 1989. Însă nu toți foștii reprezentanți ai regimului comunist au făcut obiectul oprobiului public post-1989. Primarul din 1957, care nu a fost prezent pe 4 decembrie când s-a deschis focul asupra sătenilor, se pare că s-a bucurat de încrederea oamenilor. „Ăsta, M., a ținut cu oamenii. Oamenii zicea că el a chemat miliția și securitatea, dar nu e așa, el a ținut cu oamenii.“ Sau „Când să ne deie drumul [din închisoare], M. a venit și el. M. ne-a eliberat pe noi! Când ne-a întrebat judecătorul dacă o să trecem sau nu la colectiv dacă ne dă drumul acasă, M. a zis: «Îmi iau angaja-

mentul că nu o să mai facă [ce au făcut]! O să se treacă la colectiv cu toții!»" (C.M., Vadu Roșca). De altfel, după decembrie 1989, fostul primar din 1957 a fost numit, cu acordul sătenilor, pentru 2 ani în funcția de primar al comunei Vulturul.

Înainte de a încheia, abordez felul în care munca în CAP a schimbat modul de a fi al oamenilor și atitudinea față de muncă. La acest punct, răspunsurile obținute vizează două direcții majore: una este cea a muncii în colectiv și a efectelor economice ale colectivizării. A doua direcție este cea a efectelor schimbării regimului de proprietate asupra solidarității sociale la nivel local – discutată anterior. În ceea ce privește prima chestiune, am întâlnit câteva tipuri de discursuri. În primul rând, confiscarea ori renunțarea (forțată) la proprietate reprezintă amintiri extrem de dureroase în istoria colectivizării: „Tătica nu vrut deloc să se treacă la colectiv. Zicea «Cum, m-am dus pe front [în Primul Război Mondial] că au zis că ne da pământ, m-a îngropat un obuz în război, și acum să vină ăștia să îmi ieie pământul?! Nu-l dau, cum să-l dau?!» P-ormă, după ce i l-au luat, tătica nu a mai fost același om. Parcă se schimbase, nu mai era el, ăla de dinainte" (G.O., Nănești). Am întâlnit însă și cazuri ale unor țărani mijlocași ale căror narațiuni cu privire la colectivizare, deși marcate de resentimente, aveau tonuri pozitive. „Ei, n-am vrut să dăm pământul la început, dar pe urmă ne-am gândit că, economic, e mai bine. Și am făcut TOZ-ul" (S.D., Vadu Roșca). Sau „Ăștia care trăiseră înainte de CAP spuneau că era mai bine atunci. Noi, ăștia care am trăit numai în CAP, spuneam că era bine la CAP" (N.B., Nănești).

Aprecierile pozitive referitoare la perioada comunistă se sprijină, fără îndoială, pe o serie de elemente factuale. Bunăoară, în Nănești, în anii '60, SMA-ul – acum o ruină – „a devenit prima stațiune pentru mecanizarea agriculturii din mediul rural la nivel național", cu un inventar tehnic (*e.g.*, tractoare, pluguri, semănători, remorci etc.) impresionant.[74] Profitul (sau, în limbajul epocii, „beneficiile") de pe urma unei singure campanii agricole anuale ar fi permis „achiziționarea unui mic parc de automobile Dacia 1300, în total, aproximativ

20 de bucăți [...]".[75] Se pare că prezența SMA-ului în Nănești atrăgea un număr mare de muncitori în comună și se traducea prin venituri mai ridicate ale locuitorilor săi. „De asemenea, în cadrul [SMA-ului], înainte de 1970 a funcționat cea mai puternică școală pentru tractoriști din județ."[76] Într-un spirit oarecum asemănător, „Domnule [după război], era și criză economică, că trebuiau plătite înapoi datoriile la ruși. Și ca să faci asta și să rămâi și tu cu ceva, era necesară apariția unor culturi pe suprafețe mari, [era nevoie] de planificare, de mecanizare, tractoare. Și atunci au apărut – scrieți cu litere mari acolo – întovărășirile, primele forme de socializare a agriculturii. Dar țăranii vedeau în asta o amenințare a proprietății. Dar nu mai puteai lucra pământul ca înainte, era nevoie de modernizare" (M. A., Vadu Roșca).

Am menționat anterior că în primele etape ale constituirii GAC-urilor recompensele economice acordate celor înscriși erau însemnate, urmărindu-se prin aceasta atragerea celorlalți țărani în gospodăriile colective. În general, amintirile anilor '60–'70 par a fi pozitive în raport cu recompensele economice și cu munca în colectiv. Există, e drept, și excepții: „Se muncea, cam toți muncea. Ei, unii munceau mai mult, alții mai puțin. Și a fost oameni care a dus-o bine. Că eram cu toții la grămadă. Se și fura, că știi vorba aia «Colectivu-i colț de rai: dacă furi, de toate ai!»" (G.O., Nănești).[77] Oricum, percepția generală era că șefii (primarul, brigadierii, secretarii de partid etc.) furau mai mult decât cooperatorii de rând.

Și în Vadu Roșca, și în Nănești, experiența muncii în CAP de la sfârșitul anilor '60–'70 contrastează puternic în memoria colectivă cu anii '80, când regimul Ceaușescu a îngreunat până la limita insuportabilului situația țăranilor din CAP: „Dacă Ceaușescu înțelegea și lăsa țăranului ceva mai multe produse, să-i dea un lot de pământ și ăluia care făcea naveta la oraș, să aibă de mâncare, să nu dea pe rație totul, [Ceaușescu] trăia până în ziua de azi. Da' el s-a pus să plătească datoriile [externe]. Și după aia, când a anunțat că s-a plătit [datoriile externe] am crezut și noi că o să o ducem mai bine.

Dar el tot așa a continuat. D-aia l-a dat jos oamenii [pe Ceaușescu], că n-avea ce să mănânce, nu de [dragul] democrație[i]“ (M.A., Vadu Roșca).

Considerații finale

În acest capitol am discutat colectivizarea în două sate din județul Vrancea. În Vadu Roșca, rezistența țăranilor a luat forme extreme și replica autorităților a fost deosebit de dură. În celălalt sat, Nănești, prin comparație, colectivizarea a decurs relativ liniștit. În ambele cazuri am discutat chestiunea construcției partidului-stat și a constituirii unor noi forme de proprietate. Referitor la construcția partidului-stat, am evidențiat modul în care logica particularismului principial și a clientelismului de partid au fost folosite pentru a-i coopta pe țărani în noile structuri politico-economice instituite la finele anilor '40. Drept fundal teoretic am apelat la neoinstituționalismul sociologic și am interpretat perioada post-1945 drept o perioadă de schimbare instituțională de tip coercitiv. Unul dintre efectele importante ale oricărui tip de schimbare este decuplarea dintre, pe de-o parte, noile forme instituționale și practicile folosite pentru implementarea lor și – pe de altă parte – vechile obiceiuri. Am distins la acest punct mai multe niveluri la care a avut loc decuplarea dintre instituții, intenții și practici actuale. În chestiunea colectivizării (dar nu numai), unul dintre efectele majore ale decuplării între forme, intenții și practici a fost chiar delegitimarea noilor forme de proprietate și, implicit, a noului regim.

De asemenea, având în vedere tema centrală a acestui volum, am evidențiat unele elemente de continuitate cu trecutul precomunist. În ciuda eforturilor „modernizatoare“, reprezentanții noii orânduiri s-au confruntat în mod constant cu problema „supraviețuirilor“ din regimul burghez. Aceste „supraviețuiri“ ori „ruine“ au inclus relații, structuri sociale și cultura politică preexistente, care au subminat în mod constant construirea unei noi societăți și a omului nou și au creat, probabil, multe frustrări în rândul elitelor locale și centrale

comuniste. Mai mult, logica internă a unora dintre noile forme adoptate după 1945 a condus, implicit, la supravieţuirea unor practici „tradiţionale". Alături de pile, relaţii, nepotism, şpagă, complicităţi locale bazate pe rudenie sau create ad-hoc, individualism, atomizare, amintesc aici faptul că, potrivit lui Michael Cernea, CAP-ul nu a însemnat nici măcar eliminarea familiei extinse ca matrice de organizare socială, deşi brigăzile CAP au fost create pe principiul vecinătăţii, şi nu pe cel al rudeniei.[78] Ceea ce s-a schimbat prin colectivizare, notează Ken Jowitt, au fost doar modurile şi nivelurile la care familia extinsă a fost încorporată în muncă la CAP, în special prin introducerea sistemului „acordului global".[79] Simultan, nu trebuie subestimată importanţa acestor „supravieţuiri" pentru majoritatea oamenilor, în sensul că ele au amortizat într-o oarecare măsură duritatea schimbărilor rapide induse cu forţa după cel de al Doilea Război Mondial.

Unii dintre cititori ar putea întreba, pe bună dreptate: „Şi totuşi, de ce s-au răsculat ţăranii din Vadu Roşca?" Mărturisesc că nu am nici eu un răspuns clar formulat. Nu pot decât să sugerez câteva răspunsuri ipotetice la întrebarea de mai sus. În momentul în care am ajuns în Vadu Roşca, mă aşteptam ca revolta localnicilor să fi fost determinată, printre altele, de acţiunile violente ale echipelor de colectivizare prezente în sat. Aşa cum aveam să aflu ulterior, echipele de colectivizare – „ghiogaşii" – nu au intrat în Vadu Roşca înainte de revoltă. Experienţele localnicilor cu echipele de colectivizare au avut, în cele mai multe cazuri, un caracter mediat ori indirect: cei mai mulţi dintre localnici aflaseră – prin intermediul unor martori oculari – că în satele învecinate echipele de colectivizare se dedau la violenţe extreme. De asemenea, cei mai mulţi dintre localnici auziseră de faptul că satele învecinate se opuseseră colectivizării.

Potrivit respondenţilor, relatările despre violenţele echipelor, precum şi cele referitoare la rezistenţa ţăranilor în satele învecinate sunt responsabile în mare măsură de mobilizarea din Vadu Roşca. Foarte probabil că şi relativa izolare fizică a satului le-a creat celor din Vadu Roşca iluzia unei posibile reuşite în acţiunea de oprire a intrării în sat a trimişilor de la raion

și regiune. De asemenea, am sesizat existența unor rivalități între locuitorii din Vadu Roșca și cei ai centrului de comună (*i.e.*, satul Vulturul). Colectivizarea și excesele acesteia păreau a fi atribuite într-o oarecare măsură reprezentanților centrului de comună: „«Faceți voi întâi colectivu' acolo la voi, în Vulturu', și pe urmă ne-om trece și noi», spuneau oamenii din Vadu Roșca“ (N.S., Vadu Roșca). Rata relativ ridicată a mobilizării și participării la revoltă a sătenilor din Vadu Roșca poate fi pusă în legătură și cu alți factori. Inegalitățile bazate pe proprietate erau relativ reduse, neexistând clivaje semnificative între țăranii săraci – susceptibili de a îmbrățișa într-o mai mare măsură ideea colectivizării – și cei mijlocași. De asemenea, întovărășirea existentă în sat înaintea revoltei cuprindea un număr foarte mic de localnici, comparativ cu alte sate ale comunei Vulturul. În plus, întovărășirile și GAC-ul aveau o imagine proastă și din pricina foștilor prizonieri de război, care popularizaseră avatarurile vieții în colhoz din Uniunea Sovietică și erau ostili GAC-ului.

Trebuie totuși să consemnez și alte variante ale poveștii revoltei de la Vadu Roșca, variante culese fie de la foștii reprezentanți ai puterii locale, fie de la alți localnici. Potrivit fostului primar, „[s]e crease așa, o psihoză. Că vin [echipele] în sat și îi bat. Omu' atâta vreme cât e stăpânit, e om. Dacă nu e stăpânit, e câine. Când am ajuns acolo în sat [pe 3 decembrie], m-au lăsat la înjurături. Eu eram pornit să-i apăr, că acolo să-i întâlnesc altfel. Mă înjurau. Uite, un prieten, C. Până și ăla mă înjura. [Când au încercat să-l sechestreze pe primar] [l]e-am spus: «Aici mor și eu, dar nici voi nu scăpați! Dobitocilor!» I-am dezmeticit! Am spus: «Trezește-te, măi, ce faci? Că ai nenorocit un sat întreg! Se face colectiv, dar nu așa [cu violență] și nu acum!» Păi puteam eu să-i spun că nu se face colectiv? Dar ei au dat cu topoarele în mașini. Au sărit niște femei să mă apere: «Lăsați omul, că a fost om bun!» Auzi! Vorbeau de mine la timpul trecut: «*a fost* om bun»!“ (M.A., Vadu Roșca – s. m.).

Conform unei alte relatări: „[Participanții la revoltă] era beți. Toată noaptea băuseră și era agitați. De aia a făcut ce a

făcut!" (S.D., Vadu Roșca). Un alt localnic, care însă nu a fost martor la cele petrecute în 1957, susține că „ăștia care avea pământ mai mult, alde B. și ăștia, le dădea să bea și îi întărâta [pe cei mai săraci, fără mult pământ]: «Săriți, mă, că vine ăștia și ne ia pământul!», și ăștia mai prosti a sărit, că n-a sărit ăștia cu pământ! Ăștia cu pământ mai mult a stat ascunși în casele lor" (C.R., Vulturul). Am mai întâlnit o asemenea interpretare și la alți localnici care nu au participat la revoltă; m-am limitat aici doar la consemnarea acestor variante ale poveștii revoltei de la Vadu Roșca.

Mobilizarea țăranilor și caracterul sângeros al acelor petrecute în decembrie 1957 la Vadu Roșca sunt explicate și prin prisma acțiunilor autorităților regionale. În primul rând, trebuie avut în vedere excesul de zel al echipelor de colectivizare în satele învecinate. Acțiunile celor din urmă sunt puse de localnici pe seama secretarului regiunii Galați, Vintilă Marin.[80] În al doilea rând, trebuie remarcat că acțiunile din 1–4 decembrie 1957 ale guvernului comunist au avut un caracter extrem de disproporționat în raport cu cele petrecute propriu-zis în Vadu Roșca. Reamintesc că după 1 decembrie 1957 satul a fost înconjurat de trupe ale batalionului de la Tecuci, izolat de restul comunei, și a fost declarată starea de asediu. Anvergura acestor acțiuni pare surprinzătoare ținând cont că satul nu număra mai mult de 400 de familii.

Care au fost rațiunile unei asemenea desfășurări de forțe? Satul Vadu Roșca este așezat pe fosta linie fortificată Focșani–Nămoloasa–Brăila, care a jucat un important rol strategic în conflictele militare din prima jumătate a secolului trecut. Autoritățile comuniste, așa cum am înțeles din spusele celor intervievați, au crezut că localnicii dețin armament rămas din cel de-al Doilea Război Mondial, în Vadu Roșca și în alte sate de pe malul Siretului existând cazemate și depozite de armament. De altfel, arme, echipament militar și mine neexplodate au fost găsite și la mai bine de 30 de ani de la încheierea celui de-al Doilea Război Mondial în satele aflate pe această linie de fortificații. Așa cum avea să se descopere ulterior, percepția autorităților a fost însă greșită: țăranii din Vadu Roșca nu dețineau arme. „Și a zis unul dintre ăia care a venit

cu batalionul de la Tecuci, după ce ne-au arestat: «Dacă vă găseam arme, aram satul ăsta!» [adică îl ştergeam de pe faţa pământului]“ (N.S., Vadu Roşca).

Vadu Roşca avea să fie însă distrus aproape în întregime de inundaţiile din anul 2005. Locuitorii au fost evacuaţi, iar autorităţile locale le-au oferit teren de case într-o altă parte a comunei Vulturul. Şi Năneştiul a avut de suferit de pe urma inundaţiilor din 2005, dar pagubele au fost mai puţin severe decât în Vadu Roşca (în sensul că nu au determinat strămutarea Năneştiului). Ambele sate au fost însă afectate de emigrarea masivă a tinerilor în Spania şi Italia, riscând să devină în viitorul apropiat pustii, ca alte localităţi rurale din România. Anterior inundaţiilor din 2005, Năneştiul mai reţinuse atenţia publicului doar prin mărturiile cu privire la apariţia unui OZN, în iunie 2001 – un eveniment ce a fost apoi inclus într-un serial al canalului National Geographic, *UFOs Europe: The Untold Stories* (*OZN-uri în Europa: Poveştile nespuse*). Construcţia de locuinţe pentru sinistraţii din Vadu Roşca a luat forma unei întreceri groteşti dintre un milionar român şi autorităţile statului. Milionarul român a reuşit să construiască mai repede locuinţele pentru sinistraţi decât au putut-o face guvernul şi autorităţile locale/judeţene, motiv pentru care noul „cartier“ ori sat i-a împrumutat (temporar) numele milionarului: Vulturul – Gigi Becali.*

---

* Mulţumesc, în primul rând, locuitorilor din Vadu Roşca şi Năneşti, care au acceptat să stea de vorbă şi să revadă împreună cu mine pagini dureroase din trecutul lor. Datorez extrem de mult domnului profesor de istorie Popa Soare din comuna Vulturul, care m-a ajutat enorm în cercetarea şi înţelegerea celor petrecute în Vadu Roşca. Materialul pentru acest capitol nu ar fi existat în cazul în care Katherine Verdery şi Gail Kligman nu m-ar fi implicat în fascinantul lor proiect de cercetare a colectivizării în România – mulţumiri! Dorin Dobrincu şi Constantin Iordachi mi-au furnizat comentarii esenţiale pe marginea unor versiuni de lucru ale acestui studiu. Am beneficiat de asemenea de discuţiile purtate cu Sorin Antohi, Liviu Chelcea, Puiu Lăţea şi Călin Goia. Erorile de interpretare îmi aparţin în întregime. Dedic acest capitol locuitorilor din Năneşti şi mai ales din Vadu Roşca, oameni care s-au opus cu demnitate şi cu sacrificii însemnate colectivizării.

2. „Puțini am fost, mulți am mai rămas!“:

Bazele sociale ale Partidului Comunist Român

Fraza din titlul acestui capitol ar fi fost rostită într-un cerc de prieteni de poetul Stephane Roll, pe numele său real, Ghiță [Gheorghe] Dinu, în mai 1971, la semicentenarul Partidului Comunist Român, când ploua cu decorații acordate „ilegaliștilor“ PCR pentru activitatea lor. Ironia din spusele lui Roll făcea referire la faptul că, deși la 23 August 1944 PCR era o formațiune absolut minusculă, o jumătate de secol mai târziu numărul ilegaliștilor și simpatizanților PCR din interbelic crescuse miraculos.[81]

Cuvintele lui Roll s-au dovedit profetice: 25 de ani mai târziu, proporțional vorbind, Partidul Comunist Român devenise cel mai mare din Europa Centrală și de Est. Conform cifrelor oficiale și altor studii, în 1988, aproximativ 3,7 milioane de români erau membri de partid.[82] Mai exact, în a doua jumătate a anilor '80, 15,8% din populația totală a României[83] sau 33% dintre salariați erau afiliați Partidului Comunist Român (PCR).[84] Unii autori au văzut acest lucru ca pe o încercare a lui Ceaușescu de a-și spori legitimitatea pe plan național și internațional.[85] Și totuși, în momentul arestării din decembrie 1989, soții Ceaușescu au înțeles probabil că, de fapt, mărimea nu contează. Milioanele de membri de partid nu s-au mobilizat să le sară în ajutor; dimpotrivă, cei mai mulți dintre ei probabil au sărbătorit procesul sumar și execuția celor doi în ziua de Crăciun a anului 1989. Mai mult, câteva săptămâni mai târziu, pe 12 ianuarie 1990, nemulțumiți de prezența numeroasă a foștilor comuniști în noul guvern, mii de români s-au adunat

în fața sediului Guvernului și au cerut scoaterea în afara legii a Partidului Comunist. Sub presiunea mulțimii care își ardea carnetele de membru de partid, Ion Iliescu, șeful guvernului provizoriu și el însuși fost demnitar comunist, a promis manifestanților că va scoate PCR-ul în afara legii – o promisiune încălcată chiar a doua zi.

În acest capitol, voi discuta bazele sociale ale Partidului Comunist Român, cândva impresionant ca mărime. Excepționalismul PCR a fost surprins foarte bine de Ghiță Ionescu, iar la începutul anilor 1970, politologul american Ken Jowitt a studiat strategia de construire a națiunii folosită de comuniștii români.[86] O contribuție semnificativă la istoria generală a PCR este cea a lui Robert R. King; Michael Shafir a scris o monografie excelentă a politicii, economiei și societății în România socialistă.[87] Vladimir Tismăneanu ne-a oferit cea mai amănunțită analiză a istoriei politice a României sub comunism.[88]

Desigur, excepționalismul cazului românesc a constituit un motiv firesc de atracție pentru mulți autori, care s-au concentrat asupra elitelor comuniste. În același timp, notez că, încă de la sfârșitul anilor '80, revistele academice de profil americane au publicat periodic studii care utilizau date de anchetă sociologică/sondaje privind pofilele socio-demografice ale membrilor de rând ai partidelor comuniste din Ungaria, din fosta Cehoslovacie, Polonia, Rusia și China.[89] În cazul României studii similare asupra membrilor obișnuiți ai PCR nu au fost întreprinse. Spre deosebire de alte țări „surori", în general în România socialistă sondaje de opinie și anchete sociologice pe eșantioane reprezentative la nivel național și mai ales pe teme considerate sensibile au fost foarte rar realizate. La sfârșitul anilor '40, sociologia a fost declarată „știință burgheză" și interzisă. În urma relaxării ideologice de la mijlocul anilor '60, programele de sociologie au fost reintroduse în universitățile de stat. Către sfârșitul anilor '70 însă, regimul a interzis din nou sociologia în universități. Cursuri de sociologie (cu un pronunțat așa-zis caracter marxist) au continuat să fie predate sporadic în cadrul altor facultăți, însă singura

universitate care acorda diplome în sociologie a rămas Academia „Ștefan Gheorghiu", care pregătea cadrele de partid.

Deși după căderea lui Ceaușescu sondajele de opinie au cunoscut o dezvoltare înfloritoare, sociologii români au evitat să pună întrebări despre calitatea de membru PCR. Afilierea la PCR a constituit un subiect delicat imediat după 1990, perioadă în care partidele anticomuniste și organizațiile civice cereau excluderea foștilor membri de partid din viața publică. În plus, la începutul anilor '90, realizarea de sondaje de opinie pe teme politice era relativ dificilă din cauza faptului că mulți respondenți deveneau imediat suspicioși când erau întrebați despre opțiuni politice personale – chestiuni de care era de obicei interesată defuncta și temuta Securitate a lui Ceaușescu. Elementele de mai sus explică, parțial, raritatea datelor de sondaj despre foștii membri PCR. Pe măsură ce ne-am îndepărtat de momentul 1989, reticența respondenților în a-și declara fosta afiliere la PCR a scăzut considerabil, iar întrebări despre acest subiect au început să fie incluse în sondaje.

Pe de altă parte, lipsa accesului la statistici oficiale privindu-i pe membrii obișnuiți de partid a constituit un impediment serios pentru studierea compoziției sociale ori a membrilor de rând ai PCR. Prin date statistice oficiale, mă refer la arhivele PCR. Fără îndoială, pentru a surprinde cât mai exact bazele socio-demografice ale membrilor PCR, datele din arhive sunt esențiale. Totuși, astfel de date ar fi fost insuficiente pentru a efectua analize de tipul celor incluse în acest capitol, întrucât arhivele PCR cuprind, în teorie, doar informații privind membrii de partid, nu și date referitoare la cei care *nu* au fost membri PCR. Din acest motiv, analize de tip multivariat (cauzal) ale recrutării în PCR folosind doar date din aceste arhive ar fi fost viciate de o eroare metodologică (*i.e.*, *sampling on the dependent variable* – în sensul că în eșantion ar fi intrat doar membri de partid și acest lucru nu ar mai fi permis compararea lor cu cei care nu au fost în PCR). Altfel spus, pentru a compara profilul membrilor de partid cu cel al nemembrilor, datele de anchetă sociologică/sondaje de opinie

pe eșantioane reprezentative la nivel național pentru populația adultă sunt cele mai indicate.

Acesta este primul studiu care tratează bazele sociale ale PCR folosind date despre membrii de rând ai defunctului partid. Fără îndoială, pentru unii autori din înfloritorul domeniu al tranzitologiei, trecutul pare a fi mai puțin interesant decât prezentul sau viitorul. În afară de completarea unor lacune în înțelegerea unui caz particular, un astfel de studiu asupra trecutului apropiat este important din cel puțin două motive: 1) Alături de alți analiști, susțin că, „înainte de a ne întreba cum a schimbat tranziția la economia de piață rolul nivelului de școlaritate și pe cel al capitalului politic în procesele de mobilitate și stratificare socială, trebuie să avem o înțelegere adecvată a importanței acestora în timpul socialismului“[90] și 2) Deși partidele comuniste au dispărut în mod oficial din peisajul majorității țărilor est-europene, se prea poate să ne fi pripit declarându-le moarte. După cum scrie Eric Hanley: „Influența acestor partide nu a dispărut în sensul că membrii de partid [din regiune] continuă să își exercite puterea și să se bucure de privilegii în perioada postcomunistă.“[91] Potrivit lui Yuval Noah Harari, autor al unor sinteze istorice globale extrem de populare, „România democratică și-a privatizat rapid bunurile, pe care le-a vândut pe nimic foștilor comuniști, singurii care au înțeles ce se petrece și au colaborat pentru a se îmbogăți reciproc. Companiile de stat care controlau infrastructura națională și resursele naturale au fost vândute foștilor lideri comuniști la prețuri modice, în vreme ce pălmașii partidului au cumpărat case și apartamente aproape pe degeaba. Noua elită a României, care controlează țara până în ziua de astăzi, este alcătuită preponderent din foștii comuniști și familiile acestora. Masele care și-au riscat viața la Timișoara și București s-au mulțumit cu firimiturile, fiindcă nu au știut cum să coopereze și cum să creeze o organizare eficientă care să își urmărească propriile interese“.[92]

Altfel spus, din moment ce afilierea la Partidul Comunist continuă să influențeze carierele indivizilor în tranziție, studierea caracteristicilor fostelor partide comuniste reprezintă

mai mult decât satisfacerea unei curiozități privind istoria recentă. După cum subliniază, pe bună dreptate, Hanley, un astfel de studiu are o relevanță imediată pentru înțelegerea logicii și efectelor schimbărilor sociale în postcomunism.[93]

În acest capitol încerc să răspund următoarelor întrebări: Care a fost structura socio-demografică a PCR-ului? Ce rol a jucat nivelul de școlaritate în obținerea statului de membru de partid în România? Cu alte cuvinte și parafrazându-l pe sociologul Iván Szelényi, a fost PCR-ul un partid de intelectuali sau unul de muncitori?[94] Cât de importantă era originea socială pentru procesele de recrutare în partid? Ce șanse aveau minoritățile sociale (femeile și minoritățile etnice) să intre în partid? Dintr-o perspectivă mai generală, care a fost evoluția PCR-ului în comparație cu alte partide comuniste din regiune în ceea ce privește compoziția sa socială?

În prima parte, mă opresc asupra istoriei Partidului Comunist Român. Întrucât ea a fost deja excelent analizată de alți autori, în special de Vladimir Tismăneanu, voi evidenția doar schimbările care au afectat politicile și practicile de personal ale partidului. În a doua parte, voi prezenta datele folosite în acest studiu, iar în a treia secțiune, voi discuta profilurile socio-demografice ale membrilor de partid din România și alte patru țări foste comuniste: Bulgaria, fosta Cehoslovacie, Ungaria și Polonia. În partea a patra voi detalia pofilurile socio-demografice ale membrilor PCR, ale funcționarilor PCR și ale celor care nu au fost membri de partid. De asemenea, voi analiza, din perspectivă multi-variată, tiparele de recrutare în PCR. Voi încheia cu un rezumat al principalelor concluzii ale studiului, urmat de o scurtă discuție a relevanței acestora în contextul sociologiei politice și al studiilor despre tranziție.

Politicile de personal ale Partidului Comunist Român: 1944–1989

Contribuțiile sociologice anterioare pe subiectul politicilor și practicilor de personal ale partidelor comuniste[95] au evidențiat următoarele tendințe: 1) În încercarea de a-și transforma și

controla societățile, regimurile comuniste s-au confruntat cu nevoia de a recompensa, pe de-o parte, competențele/meritele individului și, pe de altă parte, loialitatea politică; 2) În diferite perioade, regimurile comuniste au adoptat soluții distincte la dilema loialitate politică *versus* expertiză/merit în recrutarea de noi membri (așa-numita *red versus expert dilemma*). În perioada stalinistă, regimurile din Europa de Est au pus accentul pe loialitatea politică în detrimentul meritelor și a pregătirii profesionale ale (potențialilor) membri(lor). Concret, partidele comuniste au practicat discriminarea împotriva „burgheziei" și altor „dușmani de clasă", căutând să își recruteze membri din rândul categoriilor sociale dezavantajate, respectiv muncitori și țărani.

Confruntate cu o criză de legitimitate după moartea lui Stalin, elitele comuniste est-europene au adoptat o serie de reforme „[invitându-i] pe tehnocrați și chiar pe intelectualii neafiliați ideologic să împartă puterea cu ei".[96] Invitația ar fi fost acceptată și, conform lui George Konrad și Iván Szelényi, în anii '70 intelectualii constituiau deja o clasă dominantă în *statu nascendi*. Sau, în formularea devenită celebră a celor doi autori, intelectualii se aflau pe drumul către puterea de clasă.[97] În continuare, folosesc conceptul de „deproletarizare" al lui Hanley[98] referindu-mă la argumentele lui George Konrad și Iván Szelényi, care au discutat despre tendința de creștere a numărului persoanelor cu niveluri ridicate de școlaritate în rândul partidelor comuniste, în detrimentul muncitorilor.

În ciuda unor elemente comune, regimurile comuniste din Europa de Est au adoptat configurații instituționale diferite după 1945. După cum am menționat deja, povestea „excepționalismului" României a fost tratată pe larg și foarte bine de alți autori. Prin urmare, voi oferi doar o schiță a istoriei PCR după cel de-al Doilea Război Mondial, punând accentul pe schimbările istorice care au marcat politicile și practicile de personal ale acestuia. Nu îmi propun să discut acest subiect în mod exhaustiv; cititorii interesați de o istorie amănunțită a comunismului în România pot consulta sursele originale pe care le folosesc în această secțiune.

Comuniștii români (dar nu numai) s-au confruntat încă din perioada interbelică cu probleme de legitimitate. România de dinaintea celui de-al Doilea Război Mondial era o țară slab dezvoltată industrial și cu un sector agricol considerabil.[99] Muncitorii industriali, potențialii susținători ai Partidului Comunist, nu reprezentau decât 10% din populația activă a României.[100] Mai mult, comuniștii nu erau simpatizați pe plan intern deoarece „partidul [lor] a predicat idei și sloganuri cu un impact minim în rândul clasei pe care pretindea că o reprezintă, caracterizând România drept o «țară imperialistă multinațională» și pledând pentru dezmembrarea statului național român născut în urma tratatelor de la Versailles și Trianon din 1919–1920".[101] Ca urmare, pe aproape întreg parcursul perioadei interbelice și în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, Partidul Comunist a fost efectiv interzis de autoritățile din România. Mulți dintre liderii săi au fost închiși, în timp ce alții s-au refugiat în Uniunea Sovietică.

La 23 august 1944, România, aliată cu Hitler, a întors armele și la putere s-a instalat un guvern pro-Aliați. La momentul respectiv, numărul comuniștilor români era insignifiant, iar ca forță politică erau absolut neglijabili: „[E]rau doar 80 de membri ai PCR în București și mai puțin de 1.000 în restul țării, inclusiv cei aflați în închisori și lagăre. [...] Prin urmare, PCR era, proporțional, cel mai mic partid comunist din Europa de Est. În cifre absolute, PCR avea cam același număr de membri ca Partidul Comunist Albanez".[102]

Cu toate acestea, la presiunile lui Stalin, comuniștilor români li s-a dat un loc de frunte în guvernul proaspăt format. După cum subliniază Robert King, PCR-ul a ieșit din ilegalitate slăbit din punct de vedere organizațional, fără priză la mase și fără cadre instruite.[103] Deschiderea ușilor partidului și consolidarea bazelor s-au făcut după martie 1945, respectiv după instalarea noului guvern condus de dr. Petru Groza – omul de paie al Frontului Național Democrat controlat de comuniști. În șapte luni (februarie–octombrie 1945), „Partidul a adunat aproximativ 240.000 de noi membri noi iar zece luni mai târziu, numărul membrilor PCR ajunsese la 720.000".[104]

În această perioadă, politicile de recrutare au vizat muncitorii, concentraţi toţi în cele câteva oraşe industrializate din România. Conform lui King, PCR-ul a repurtat un succes semnificativ în rândul acestei categorii, astfel că în 1945 muncitorii reprezentau 55% din efectivele PCR-ului.[105] Dat fiind că grupul cel mai bine reprezentat în populaţia României la acea dată erau ţăranii, aceştia se aflau pe locul doi în atenţia politicilor de recrutare comuniste. PCR-ul a recrutat cu succes şi printre ţărani, mai ales după reforma funciară iniţiată de guvernul Groza, prin care era favorizată ţărănimea săracă şi cea de mijloc. Ca urmare, reprezentarea ţăranilor în cadrul partidului a crescut de la o treime în 1945 la aproximativ două cincimi în 1947.[106]

În încercarea de a-şi consolida bazele, conducerea PCR a închis ochii când foşti susţinători ai guvernului Antonescu şi membri ai Gărzii de Fier au schimbat taberele intrând în PCR, la sfârşitul anilor '40. În contextul luptelor interne de la începutul anilor '50, Gheorghe Gheorghiu-Dej şi-a acuzat rivalii, pe Ana Pauker şi Teohari Georgescu şi, mai târziu, în 1961, pe Miron Constantinescu, de faptul că au primit în partid foşti fascişti şi alţi oportunişti. Cu sprijinul lui Stalin, Gheorghiu-Dej va câştiga bătălia, devenind conducătorul absolut al comuniştilor români. Cu toate acestea, după cum arată Tismăneanu, Levy şi King, politica de tip *don't ask, don't tell* (în legătură cu trecutul fascist) a fost promovată în mod activ de întreaga conducere a PCR.[107] Cum la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial PCR-ului îi lipsea reprezentarea teritorială necesară, iar foştii membri ai Gărzii de Fier aveau capacitate organizatorică şi o reţea în teritoriu impresionante, comuniştii nu prea au avut de ales, fiind nevoiţi să coopereze cu foştii fascişti.

Aici, întâlnim desigur un element de continuitate. Se pare însă că partidul comunist nu a fost singura organizaţie în rândurile căreia puteau fi regăsite elemente de paradoxală continuitate. Potrivit lui Katherine Verdery, temuta Securitate a fost construită nu doar cu oameni ai foştilor servicii secrete burgheze (Siguranţa şi Serviciul Secret de Informaţii), dar şi

cu foști legionari.[108] Acest lucru pare a infirma argumentele folosite de apologeți ai fostului regim, potrivit cărora excesele și crimele din anii stalinismului ar fi fost făcute de elementele alogene din partid și servicii. Dimpotrivă, după cum subliniază Verdery, abuzurile pot fi privite prin prisma excesului de zel de care au dat dovadă foștii legionari și membri ai Siguranței și SSI – altminteri români neaoși – pentru a-și dovedi loialitatea față de noul regim.[109]

Concomitent, PCR-ul a fondat și/sau a încercat să se infiltreze în alte organizații: sindicate, organizații ale tineretului și ale femeilor, asociații profesionale și organizații etnice cum ar fi Uniunea Poporului Maghiar.[110] În plus, „conducerea PCR s-a concentrat pe dezvoltarea și pregătirea activului de partid. În acest scop, în februarie 1946, PCR a înființat Școala superioară de partid «Ștefan Gheorghiu», aflată în subordinea sa, și a impus o formare de șase luni în școlile de partid de la nivelul fiecărei regiuni din țară".[111]

Cu ajutorul sovieticilor, prin intimidare și falsificare a voturilor, alianța comunistă a „câștigat" alegerile generale din noiembrie 1946. Treisprezece luni mai târziu, pe 30 decembrie 1947, regele Mihai al României era forțat să abdice și pleca în exil. Ce a urmat constituie, așa cum am mai spus, un exemplu de schimbare instituțională în același timp coercitivă și mimetică.[112] Asemenea altor partide comuniste din regiune, și PCR-ul a început prin a adopta tiparul instituțional stalinist al Uniunii Sovietice. În prima perioadă de schimbări instituționale mimetice, noul regim de la București a urmărit schimbarea rapidă prin mobilizarea tuturor resurselor disponibile, punându-se accentul pe industrializare.[113] Conform lui Jowitt, pentru comuniștii români industrializarea constituia un element-cheie al misiunii lor de transformare revoluționară [*revolutionary breakthrough*] a procesului de construire a națiunii.[114] Politica industrializării urma să „producă" și baza electoratului muncitoresc al PCR, care la mijlocul anilor '40 era doar o ficțiune. Această perioadă de imitație ori copiere a modelului stalinist, a implicat și naționalizarea întreprinde-

rilor economice private, a fondului locativ și începutul colectivizării agriculturii.

Expansiunea PCR a atins apogeul în 1948 când a fuzionat cu Partidul Social-Democrat (PSD), formând Partidul Muncitoresc Român (PMR). Aproximativ 260.000 de membri ai PSD și-au unit forțele cu comuniștii în cadrul congresului fondator al Partidului Muncitoresc Român (PMR) din februarie 1948. Astfel, între 1944 și 1948, numărul membrilor partidului comunist a crescut de la 1.000 la 800.000. În urma unirii cu PSD, după cum arată King, procentul muncitorilor în cadrului proaspăt formatului PMR a scăzut de la 47% în 1947 la 39% la momentul fuziunii – o scădere ce a produs îngrijorare în rândurile conducerii PMR în legătură cu reprezentarea insuficientă a muncitorilor în PMR.[115]

Primul congres al PMR a marcat o schimbare semnificativă a politicilor de recrutare. În primul rând, conducerea a adoptat criterii noi și mai stricte pentru intrarea în partid: „Urmau să nu mai fie admiși «foști membri ai claselor exploatatoare», impunându-se o perioadă obligatorie de șase luni înainte de aprobarea candidaturii la statutul de membru, iar cei care solicitau intrarea în partid urmau să fie selectați cu atenție, unul câte unul.“[116] În al doilea rând, câteva luni mai târziu, PMR iniția o campanie de „verificare“ în scopul epurării și consolidării partidului.[117] Tot în vederea consolidării partidului, s-a instituit controlul direct asupra unor organizații precum Uniunea Tineretului Muncitor sau Frontul Femeilor.[118] Campania de verificare a avut ca scop și creșterea reprezentării muncitorilor în partid, ținta în acest sens fiind de 80% din noii membri de partid. Pentru a-și atinge acest scop, partidul a promovat o politică de încurajare a adeziunii în trei trepte. Astfel, aveau prioritate „muncitorii din industria grea, urmați de muncitorii din alte ramuri industriale și agricultură și, în final, persoanele din celelalte categorii sociale“.[119] Candidații din prima categorie beneficiau de cea mai scurtă perioadă de probă înainte de a fi primiți în partid. Mai mult, aceștia aveau nevoie de mai puține recomandări din partea altor membri de partid decât ceilalți, iar cei care îi recomandau

nu trebuiau să fie neapărat membri de partid cu state vechi. Pentru candidații din celelalte două categorii, „mai ales pentru cei din a treia categorie, condițiile erau mult mai stricte".[120]

În 1950, când s-a încheiat oficial campania de verificare, se estimează că „fuseseră excluse din partid între 192.000 și 300.000 de elemente străine și carieriste".[121] Epurările au continuat câțiva ani după aceea, însă într-un ritm încetinit.* În ciuda acestor măsuri, la evaluarea rezultatelor campaniei, conducerea partidului constata că acestuia continua să îi lipsească o legătură solidă cu populația, relațiile partidului cu alte organizații lăsau încă mult de dorit, iar organizațiile rurale și regionale ale partidului trebuiau restructurate. Conducerea partidului subliniază nevoia de a forma „un activ de partid puternic, 80.000–100.000 de cadre selectate din rândul celor mai instruiți membri de partid".[122] Acest lucru presupunea intensificarea și îmbunătățirea învățământului de partid. „În ciuda eforturilor susținute de a pregăti membri de partid în instituții precum Școala de Științe Sociale «Andrei Jdanov», Școala superioară de partid «Ștefan Gheorghiu» (ulterior Academia «Ștefan Gheorghiu») și alte instituții regionale, nevoia de cadre bine pregătite nu era nici pe departe îndeplinită".[123]

Primirea de noi membri s-a reluat în 1952, politicile de recrutare fiind ușor modificate. Intrarea în partid se făcea tot în trei trepte, însă perioada de probă se aplica acum tuturor candidaților.[124] Deși recrutarea muncitorilor rămânea prioritară, reflectând dorința partidului de industrializare masivă, conducerea sublinia nevoia înrolării în PMR a

---

* Unul dintre cei care au căzut victime campaniei de verificare a fost Lucrețiu Pătrășcanu care, potrivit lui Tismăneanu, era unul dintre comuniștii români cei mai distinși, erudiți, sofisticați și urbani, cu o lungă tradiție în mișcarea comunistă din România interbelică. Gheorghiu-Dej l-a perceput însă pe Pătrășcanu ca pe un rival, acesta din urmă fiind judecat în urma verificării și executat în 1954. Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate: O istorie politică a comunismului românesc*, ed. cit., pp. 148–158.

persoanelor cu pregătire în domenii tehnice. Criza de membri cu pregătire solidă în domenii tehnice se datora parțial chiar măsurilor luate de partid prin trimiterea în închisori a unei mari părți a elitei intelectuale de dinainte de cel de-al Doilea Război Mondial. Potrivit lui Ghiță Ionescu, după preluarea puterii, comuniștii români i-au tratat pe intelectuali ca „dușmani de clasă", însă obsesia comuniștilor legată de industrializare i-a obligat să distingă între intelectualitatea „creativă" și cea „tehnică".[125] Prima categorie, reprezentând un exces burghez și o potențială sursă de probleme, „nu a fost niciodată considerată indispensabilă de către partid, pe când cea din urmă era esențială în procesul de reconstrucție a țării".[126] Astfel, după 1949, „s-a încheiat un armistițiu parțial în ceea ce privește urmărirea și judecarea foștilor arhitecți, agronomi, ingineri, oameni de știință și altor categorii de intelectualitate tehnică burgheză. Unii dintre ei au fost chiar eliberați din închisori, reabilitați rapid și numiți în funcții de răspundere".[127]

Acest armistițiu, notează Jowitt, a fost văzut ca o soluție temporară până partidul va putea să-și formeze propria intelectualitate tehnică.[128] Prin urmare, partidul a creat programe educaționale intensive pentru adulți, prin care să-și instruiască membrii și pe cei cu origini „sănătoase" (muncitori, țărani și copiii acestora). S-au înființat facultățile muncitorești, cu o durată de doi ani (și uneori chiar mai puțin), care urmau să pregătească „muncitorii industriali și agricoli care obținuseră deja un certificat de patru clase și care se remarcaseră în producție".[129] Școlile tehnice și de meserii s-au înmulțit, dar, conform lui Ionescu, rezultatele acestui tip de pregătire tehnică intensivă nu au fost pe măsura așteptărilor, în 1953 începându-se reformarea sistemului.[130]

Epoca de imitație a stalinismului se va sfârși parțial odată cu moartea lui Stalin. Temându-se că ar putea fi înlocuit cu unul dintre favoriții lui Hrușciov, Gheorghiu-Dej a refuzat să urmeze calea destalinizării propovăduită de Moscova. În schimb, a început mobilizarea resurselor interne în vederea construirii unei așa-zise căi naționale către socialism. Printre primele semne de autonomie față de Moscova s-a aflat cultivarea

relațiilor cu țările occidentale, dar și cu alți lideri comuniști pe care sovieticii îi etichetaseră drept eretici.[131] Mai mult, Gheorghiu-Dej a criticat în mod deschis și a respins politicile Consiliului de Ajutor Economic Reciproc (CAER) de specializare economică în cadrul blocului comunist, care limitau suveranitatea economică a României. Pe plan intern, Gheorghiu-Dej a încercat să își asigure sprijinul popular împotriva destalinizării, apelând la sentimentele antirusești ale românilor. De exemplu, au fost publicate scrieri ale lui Marx care fuseseră până atunci interzise sau ignorate pentru că menționau tendințele imperialiste ale Rusiei față de România. De asemenea, au fost reabilitați intelectuali a căror operă fusese anterior interzisă din cauza orientării lor naționaliste.

Încercările lui Gheorghiu-Dej de a mobiliza sprijinul necesar pentru a rămâne la conducere și a deturna planul de destalinizare s-au reflectat și la nivelul politicilor de personal ale partidului. În 1962, sistemul în trei trepte a fost înlocuit cu unul în două trepte, ceea ce înlesnea intrarea în partid. Perioada de candidatură de probă a fost scurtată, iar „conducerea recomanda moderație în ceea ce privește expulzarea membrilor".[132] Ca o tentativă de împăcare, politica privind primirea așa-numitelor „clase burgheze" în partid a devenit mai permisivă, începând să se pună accentul pe recrutarea inginerilor și specialiștilor din domenii tehnice.[133] Aceste măsuri de reconciliere reflectă încrederea crescândă a lui Gheorghiu-Dej în ceea ce privește rolul său de conducător absolut al României comuniste. Important de remarcat, aceste politici „împăciuitoriste" au coincis cu românizarea elitei politice, respectiv eliminarea evreilor și maghiarilor din structurile de conducere ale partidului.[134]

Politica condimentării cu naționalism a unui model de comunism impus din exterior a fost dusă pe noi culmi de către Nicolae Ceaușescu, succesorul lui Gheorghiu-Dej. După moartea acestuia în martie 1965, Ceaușescu s-a dezis de politica „pumnului de fier" stalinist, adoptând un model de dominație inițial mai subtil, bazat pe manipularea simbolurilor naționale.[135] Pe de-o parte, inspirându-se din Hrușciov, Ceaușescu

l-a criticat pe Gheorghiu-Dej, acuzându-și fostul patron politic că ar fi încurajat cultul personalității și excesele în timpul campaniei de verificare. Hotărâți să marcheze o nouă eră a reconcilierii, în cadrul Congresului al IX-lea din 1965, a fost adoptată o politică de recrutare mai relaxată, eliminând oficial categoriile discriminatorii, sistemul în două trepte și perioada de probă.[136] Tot la acest congres, partidul și-a schimbat numele din Partidul Muncitoresc Român în Partidul Comunist Român.

Ceaușescu a dus mai departe politica de independență față de Moscova a lui Gheorghiu-Dej. A început prin a deplânge public anexarea teritoriilor românești de către Uniunea Sovietică în anii 1940. Atitudinea sa față de Moscova și sprijinul pe plan intern pe care și l-a câștigat cu această atitudine au culminat în vara lui 1968 când Ceaușescu a refuzat să se alăture statelor Pactului de la Varșovia și a criticat invazia Cehoslovaciei. Efectele acestei manevre politice nu trebuie subestimate. În primul rând, în ochii Occidentului, Ceaușescu s-a ales cu imaginea unui lider care, deși comunist, părea că este independent față de URSS. În al doilea rând, exploatând sentimentele antirusești ale românilor, Ceaușescu a reușit să obțină un sprijin popular fără precedent pentru regim. Acest lucru explică în parte de ce România, spre deosebire de Ungaria și Polonia în anii '80, nu a avut o mișcare de opoziție reală și semnificativă. Potrivit lui Pavel Câmpeanu, după august 1968, orice critică la adresa lui Ceaușescu a ajuns să fie considerată un indicator al unor sentimente proruse/URSS, în condițiile în care Rusia era percepută drept dușmanul de veacuri al României.[137]

Între 1965 și 1971, partidul a cunoscut o perioadă de deschidere politică, acceptând membri chiar din rândul foștilor „dușmani de clasă“. S-au stabilit obiective explicite privind înrolarea în partid a unui număr mai mare de persoane cu studii superioare, proporția absolvenților de facultate crescând simțitor la sfârșitul anilor '60.[138] Noile politici de recrutare ale PCR-ului au căpătat un caracter universalist și meritocratic. Această „epocă“ ori „ani de aur“ au adus și o relaxare a controlului asupra producției culturale. Cenzura a devenit mai

puțin strictă, intelectualii primind acces la informații și idei până atunci interzise din cauza originilor „subversive", occidentale.

Robert C. Tucker numește aceste tendințe generale de relaxare ideologică și reformă „de-radicalizarea mișcărilor marxiste".[139] Din păcate, România a cunoscut o re-radicalizare a regimului comunist la începutul anilor '70. Mai precis, „epoca de aur" a lui Ceaușescu s-a terminat abrupt în 1971, când, în timpul unor vizite în China și Coreea de Nord, Ceaușescu s-a îndrăgostit de modelele comuniste ale lui Mao și Kim Ir-Sen. Astfel, în 1974, Ceaușescu reușise deja să preia complet conducerea PCR-ului printr-o serie de manevre menite să îi îndepărteze pe baronii predecesorului său, care îl ajutaseră să ajungă în fruntea partidului în 1965. Mai departe, Ceaușescu a pus capăt relativei liberalizări și – mai mult – a resuscitat modelul stalinist, caracterizat printr-o economie autarhică și procese decizionale ultracentralizate și ultrapolitizate. Tot în aceeași perioadă, Ceaușescu a început să-și promoveze fățiș rudele apropiate (cel mai evident, pe soția sa) în poziții de conducere. Deși Ceaușescu nu a fost singurul din regiune care a făcut acest lucru[140], în cazul României „familializarea partidului" a fost dusă pe asemenea culmi încât unii analiști au etichetat regimul Ceaușescu drept „socialism dinastic".

Desigur, pentru a avea o reprezentare adecvată a acestui fenomen ne-ar fi utile instrumentele antropologiei rudeniei. Concret, la sfârșitul anilor '70, Elena Ceaușescu a devenit unul din cei trei prim-viceprim-miniștri ai guvernului României și, cel mai important, a fost numită președintele Comisiei de cadre a Comitetului Central.[141] Frații lui Nicolae Ceaușescu (Ilie, Nicolae A., Marin, Ion și Florea) au deținut funcții de maximă răspundere în Ministerul de Interne, Consiliul de Stat al Planificării, la *Scânteia* – organul de presă al PCR – și în Ministerul Apărării. O soră a lui Ceaușescu a fost chiar ministru adjunct al educației, iar soțul acesteia, Vasile Bărbulescu, prim-secretar de partid în județul Olt și membru în Comitetul Central al PCR.[142] Dintre cei trei copii ai cuplului Ceaușescu, fiul cel mai mic al lui Ceaușescu, Nicu, a ocupat

funcții în Comitetul Executiv al PCR și în Uniunea Tineretului Comunist și a fost șeful organizației județene de partid Sibiu. „Poreclit Prințul și cunoscut ca un petrecăreț notoriu, Nicu a fost pregătit de părinți pentru a-i succeda lui Nicolae la conducerea țării (singurul caz de acest fel într-un regim leninist european).“[143]

Ceaușescu, care anterior denunțase cultul personalității promovat de Gheorghiu-Dej, a început să se prezinte ca salvator al României. Pe lângă practicile propagandistice și cultul personalității, la sfârșitul anilor '70 și '80, cu ajutorul Securității, Ceaușescu a reușit să înăbușe orice tip de opoziție. Începând cu 1971, politicile de personal ale PCR capătă, împrumutând descrierea plastică a lui Shafir, „aspect de zigzag“.[144] Cum Ceaușescu nu avea încredere decât în clica sa de sicofanți și în rudele apropiate, ca să împiedice formarea unor grupuri de opoziție în cadrul PCR, a instituit și împins la extrem politica de rotație a cadrelor. Astfel, cadrele erau transferate periodic la alte subunități administrative de pe tot cuprinsul țării.[145] Politica de recrutare a persoanelor cu niveluri ridicate de școlaritate a fluctuat la rândul său. În urma minirevoluției culturale inspirate de vizitele lui Ceaușescu în China și Coreea de Nord, conform cifrelor oficiale ale partidului, „proporția intelectualilor a scăzut de la 23% în 1969 la mai puțin de 19% în 1972“.[146] Șapte ani mai târziu, în 1979, „statisticile oficiale arată că intelectualii [persoanele cu studii superioare] reprezentau 29% din numărul total al membrilor PCR“.[147] Interesul pentru recrutarea muncitorilor în partid s-a menținut pe tot parcursul anilor '80, în contextul deciziei lui Ceaușescu de a continua politica de industrializare extensivă într-o perioadă de recesiune economică globală și națională. În ceea ce privește cadrele, pe de-o parte, partidul încerca să creeze un nou tip de „manager-ideolog“ (cadre care să fie în același timp și ideologi, și tehnocrați), iar pe de alta, se confrunta cu „un activ de partid îmbătrânit, lupte intergeneraționale incipiente între cadre și epurări ocazionale care vizau elementele necorespunzătoare“.[148] În anii '70 și '80, conducerea PCR și-a exprimat îngrijorarea în legătură cu reprezentarea minorităților etnice

și femeilor în rândul membrilor și cadrelor de partid. Au existat câteva puseuri reformiste care au vizat sporirea prezenței grupurilor respective (mai ales a femeilor) în cadrul PCR. (Voi discuta rezultatele acestor măsuri de discriminare pozitivă în secțiunile următoare.)

După cum notează Shafir, „singura constantă în complicata istorie a politicilor de personal ale PCR-ului a fost creșterea neîntreruptă a numărului de membri, mai ales la sfârșitul anilor '70 și în anii '80".[149] Această creștere se observă și în Tabelul 1 care ilustrează evoluția numărului de membri în șase partide comuniste, în funcție de țară și de an. Dacă în anii '50 și '60 numărul de membri a oscilat din cauza fuziunilor de început cu alte partide de stânga și a campaniilor de epurare care au urmat, începând cu 1970, partidele comuniste din regiune au cunoscut o dezvoltare constantă. Singura excepție este Polonia, care a înregistrat o scădere a numărului de membri ai partidului comunist la mijlocul anilor '80, ca reacție probabilă la acțiunile antiguvernamentale ale sindicatului liber Solidaritatea.

PCR este singurul partid din regiune a cărui rată de creștere a fost considerabil mai mare în anii '70 și '80 în comparație cu alte formațiuni politice înrudite. Sub Ceaușescu, se observă o presiune în direcția creșterii susținute, după cum rezultă din statisticile privind numărul membrilor de partid în anii '70. În primul rând, creșterea bruscă a fost determinată de relaxarea politicilor de primire în partid adoptate în cadrul celui de-al IX-lea Congres al PCR, în 1965. În al doilea rând, opoziția lui Ceaușescu față de intervenția armată în fosta Cehoslovacie, în 1968, a sporit popularitatea partidului și, în consecință, a atras noi membri. După cum am arătat mai devreme, poziția adoptată în problema invadării Cehoslovaciei i-a adus lui Ceaușescu mult sprijin popular. Relatări din perioada respectivă atestă faptul că persoane fără preferințe politice sau chiar cele cu vederi anticomuniste au hotărât să intre în partid datorită poziției antisovietice a lui Ceaușescu.

Și totuși cum se intra în PCR în anii '70 și '80? După cum am menționat deja, sistemul de admitere în două trepte și

TABELUL 1. Evoluția numărului de membri ai partidelor comuniste din România, Bulgaria, (fosta) Cehoslovacie, Ungaria și Polonia, între 1944 și 1988.*

Ani	România[a]	Bulgaria[b]	Cehoslovacia[c]	Ungaria[d]	Polonia[e]
1944	estimat 1.000	(date lipsă)	27.000	estimat 3.000	estimat 20.000
1948/1949	1.060.000	460.000	1.788.383	887.000	1.500.000
1956/1957	595.000	360.000	1.385.610	102.000	1.344.000
1960/1961	834.600	(date lipsă)	1.379.441	467.000	1.270.000
1970/1971	2.194.627	699.990	1.173.183	662.000	2.270.000
1980/1981	3.150.812	826.000	1.325.150	812.992	2.942.000
1985/1986	(date lipsă)	932.055	(date lipsă)	870.992	2.125.762
1987/1988	3.709.735	(date lipsă)	1.607. 578	(date lipsă)	2.130.000

* Surse: [a] Pentru Romania, cifrele privind numărul de membri de partid în perioada 1944–1981 provin din lucrarea lui Shafir (1985, p. 87); numărul membrilor PCR pentru anii 1985 și 1988 sunt din Staar (1988, p. 196). Întrucât nu există cifre disponibile pentru anii 1956 sau 1957, în cazul României, cifrele aferente acestor ani sunt din 1955. [b] Pentru Bulgaria, datele privind numărul de membri între 1944 și 1981 provin din Hanley (2003, p. 1076), iar cele pentru 1986 din Staar (1988, p.41). [c] Pentru Cehoslovacia, datele privind numărul de membri între 1944 și 1981 provin din Hanley (2003, p. 1076), iar cele pentru 1988 din Staar (1988, p. 156). [d] Pentru Ungaria, datele privind numărul de membri între 1944 și 1981 provin din Hanley (2003, p. 1076), iar cele pentru 1985 din Staar (1988, p. 132). [e] Pentru Polonia, toate datele provin din Staar (1988, p. 156).

candidatura de probă au fost eliminate în 1965. Conform statutului care, teoretic, reglementa activitatea PCR-ului în anii '70 și '80, „[p]uteau deveni membri de partid toți cei cu vârsta de sau peste 18 ani".[150] Cei cu vârste sub 26 ani puteau fi admiși în partid numai dacă erau membri UTC (Uniunea Tineretului Comunist). Mai mult, „persoanele care solicitau primirea în partid ca membri [trebuiau] să prezinte recomandări de la doi membri de partid care aveau o vechime de cel puțin trei ani ca membri de partid".[151] Pentru cei cu vârsta de sub 26 ani, recomandările trebuiau să vină de la organizația UTC de care aparținea candidatul.[152] În cazul membrilor de partid care recomandau o persoană pentru a deveni membru de partid, cei doi trebuiau să se fi cunoscut în timpul unei activități comune, de cel puțin un an. Decizia de primire în PCR se lua de către o adunare generală a organizației de bază, după care trebuia aprobată de o organizație a PCR-ului de la un nivel superior (al întreprinderii, județean, municipal, de oraș sau de comună).[153]

În ierarhia PCR, așa-numitele „organizații de bază ale partidului" reprezentau „temelia acestuia; organizațiile de bază se găseau peste tot, în „guvern, industrie, agricultură, școli și unitățile militare. Dimensiunea lor [varia] de la un minimum de 3 la un maximum de 300 de membri".[154] Organizațiile județene ocupau o poziție intermediară, între organizațiile de bază și Comitetul Central (CC) al PCR. Componența CC-ului era decisă în cadrul Congresului PCR care avea loc din cinci în cinci ani. La rândul său, CC-ul stabilea componența Comitetului Politic Executiv și a Secretariatului Comitetului Central.[155] După cum arată Staar, „[componența acestor] organisme nu era decisă prin vot [popular], ci consta dintr-un număr de personalități de seamă ale partidului, alese de un grup de oameni din interior și apoi aprobate de Comitetul Central".[156]

Important de notat, în 1969, cu ocazia celui de-al IX-lea Congres, Ceaușescu a modificat regulamentul privind „alegerea" secretarului general al PCR. Conform noului regulament, secretarul general trebuia ales de Congresul PCR.

„Argumentele [lui Ceaușescu] la momentul respectiv au fost autonomia națională, Congresul fiind mai greu de manipulat de către Moscova, și democrația, întrucât Congresul devenea astfel organismul suveran al partidului.“[157] De fapt, mutând responsabilitatea alegerii secretarului general al PCR asupra Congresului, Ceaușescu – conștient de soarta lui Hrușciov – a încercat să reducă pe cât posibil riscurile unei lovituri de stat din interiorul propriului partid.[158]

După cum am menționat, istoricul Vlad Georgescu explica preocuparea lui Ceaușescu pentru consolidarea partidului ca pe o încercare de a înăbuși criticile interne, dar mai ales externe, care puneau la îndoială popularitatea tipului de socialism promovat de el.[159] Privită dintr-o perspectivă comparativă, în timp ce alte țări socialiste încercau în anii '70 și '80 să își modernizeze, raționalizeze și reformeze economiile, regimul Ceaușescu mergea către un irațional extrem, respectiv căpăta un puternic caracter personalizat și incontrolabil. De asemenea, Ceaușescu a început să pună accentul din ce în ce mai mult pe creșterea numărului de membri PCR într-un moment în care alte țări „surori“ (Polonia și Ungaria, de exemplu) luau în considerare reforme democratice. Chiar în momentul în care PCR-ul devenea un partid-mamut, numărând circa 3,7 milioane de membri, „puterea lui Ceaușescu [...] se clătina. [...] Îl considera pe Gorbaciov principalul trădător suprem al idealurilor leniniste și încerca să mobilizeze o coaliție neostalinistă internațională. În august 1989, a fost atât de iritat de instalarea unui guvern al Solidarității în Polonia, încât a propus o intervenție a Pactului de la Varșovia în acea țară“.[160] În decembrie 1989 însă, românii au devenit atât de iritați de Ceaușescu, încât l-au dat jos printr-o revoltă populară, l-au judecat sumar și l-au executat.[161]

Scurtă prezentare a datelor

În secțiunile anterioare, am făcut o trecere în revistă a evenimentelor importante din istoria postbelică a PCR-ului. Cele mai multe studii menționate se bazează exclusiv pe

statisticile oficiale ale partidului. În continuare, analizez politicile de recrutare ale PCR-ului utilizând date de sondaj. Analiza mea folosește date din două sondaje, efectuate în mai și noiembrie 2000 la solicitarea Fundației pentru o Societate Deschisă, în cadrul proiectului mai larg „Resurse umane și sociale în tranziție".[162] Cele două eșantioane includ în total 3.751 de respondenți cu vârste de 18 ani și peste; eșantioanele au fost stratificate în funcție de regiunea istorică, mediu de reședință (rural sau urban), dimensiunea localităților urbane și tipul de localitate rurală. În etapa finală a eșantionării, subiecții au fost selectați folosind un pas statistic din cele mai recente (pe atunci) liste electorale. Eșantioanele sunt reprezentative pentru populația adultă a României, cu vârsta de 18 ani și peste (în anul 2000); marja teoretică de eroare la nivelul eșantionului total +/–1,6%, la un nivel de încredere de 95%. În analizele mele îi iau în considerare numai pe respondenții născuți înainte de 1972 (un număr de 2.944 respondenți); aceștia aveau cel puțin 18 ani în 1989, vârstă la care, teoretic, erau eligibili pentru a deveni membri de partid.

Înainte de a prezenta rezultatele analizelor statistice, trebuie să menționez unele dintre limitele datelor din aceste sondaje. Povestea recrutării de membri în partidele comuniste nu este liniară. În primul rând, politicile de recrutare au variat mult în funcție de perioada istorică. La sfârșitul anilor '40 și începutul anilor '50, partidele leniniste din Europa de Est recrutau aproape exclusiv candidați cu origine socială „sănătoasă" (muncitori și țărani) și îi excludeau pe cei din familii burgheze și pe intelectuali. După moartea lui Stalin, majoritatea partidelor comuniste est-europene și-au relaxat politicile de personal. La începutul anilor '70, unele dintre ele au început să primească masiv în rândul lor absolvenți de facultate, de unde și concluzia lui Konrad și Szelenyi că intelectualii s-ar fi aflat pe drumul către puterea de clasă.[163] În al doilea rând, vârsta la care se făcea intrarea în partid a influențat la rândul său contururile partidelor comuniste. După cum arată Li și Walder în cazul Chinei, unii candidați erau selectați timpuriu, la începutul vârstei adulte, partidul

sponsorizându-i să își termine studiile, după care li se dădeau funcții importante de autoritate la vârful sistemului.[164] În România, exemple extreme și ilare ale acestui tip de „sponsorizare“ din anii 50 erau cele ale unor cadre de conducere care urmau și reușeau să termine liceul după absolvirea unor forme de învățământ superior. Alții intrau în partid mai târziu, după absolvirea facultății, ceea ce le imprima alte traiectorii profesionale sau cariere politice. În acest din urmă caz, cei recrutați pe baza unor merite și a unei mobilități prin competiție erau destinați unor funcții manageriale ori poziții tehnocrate, aflate imediat sub cele pur politice de la vârful sistemului.

Cele de mai sus fac referire la distincția dintre „mobilitate sponsorizată“ (*sponsored mobility*) și „mobilitate prin competiție“ (*contest mobility*) ale lui Ralph Turner.[165] Mobilitatea socială sponsorizată implică „recrutarea potențialelor vârfuri de către elite recunoscute sau de agenți ai acestora; statutul de elită este *conferit* candidaților pe baza unor presupuse merite și acest statut, odată conferit, *nu poate fi revocat* [...]. În acest caz, ascensiunea socială este similară admiterii într-un club privat unde fiecare candidat trebuie «sponsorizat» de către unul sau mai mulți membri ai clubului“.[166] Mobilitatea prin competiție (*contest mobility*) este „un sistem în care statutul de elită este asemenea unui premiu pe care indivizii îl câștigă prin eforturile lor, într-o competiție deschisă tuturor [...]. Din moment ce «premiul» ascensiunii sociale nu se află în mâinile unei elite, aceasta nu poate decide cine îl câștigă sau nu“.[167] Turner susținea că, în anii '50, fenomenele de mobilitate sponsorizată erau mai numeroase în Anglia decât în SUA, unde ar fi predominat fenomenele de mobilitate prin competiție. Ideile lui Turner au fost infirmate ulterior de studii empirice în cele două țări, însă distincția dintre cele două tipuri de mobilitate socială (în fapt, recrutare la vârful elitelor) a fost preluată și confirmată de studii empirice realizate în China comunistă.[168] Astfel, potrivit lui Li și Walder, „mobilitatea socială sub comunism era [uneori] similară mobilității sponsorizate și implica verificarea și recrutarea

timpurie a potențialelor vârfuri pe baza unei „combinații de elemente de tip ascriptiv (*e.g.*, origine socială) și comportamentale (*e.g.*, loialitate față de partid, entuziasm, atitudine „corectă“, vigilență revoluționară)“.[169]

Din acest punct de vedere, ideal ar fi fost să am date longitudinale, de tip „istorie a vieții“ (*life history*) și să pot folosi tehnici de modelare de tip *event history*, care mi-ar fi permis să lămuresc aspectele istorice complexe ale recrutării în PCR, menționate mai sus.[170] Datele pe care le am însă sunt transversale, furnizând informații despre carierele respondenților în 1989 și în 2000. Acest lucru îmi limitează și strategiile de modelare și concluziile care pot fi trase din analize. Din cauza faptului că nu am avut date de tip serii de timp despre cronologia carierelor individuale, nu am putut include ocupația respondentului ca predictor în analizele multi-variate. De asemenea, cititorul trebuie să interpreteze cu precauție efectele nivelului de școlaritate asupra intrării în partid. Datele mele nu conțin informații care să-mi permită să discern între cazurile de mobilitate sponsorizată și mobilitate prin competiție, cum au făcut Li și Walder.[171] Cu alte cuvinte, datele sondajelor folosite aici nu îmi permit să spun dacă PCR recruta majoritar dintre cei care absolveau o formă de învățământ superior sau dacă cei care erau recrutați timpuriu de PCR aveau șanse mai mari de a termina ulterior o facultate.

În ciuda acestor constrângeri, atunci când sunt aplicate strategii de modelare adecvate și când sunt luate în considerare limitele datelor, studiile care folosesc date transversale reușesc să surprindă complexitatea recrutării în partidele comuniste.[172] În plus, țin să reiterez că acesta este primul studiu care folosește date de sondaj pentru a răspunde la întrebări privind politicile de personal ale PCR-ului.

Profilurile membrilor de partid în șase țări din centrul și estul Europei

În această secțiune, analizez compoziția socială a membrilor de partid și celor care nu au fost membri de partid în România, Bulgaria, fosta Cehoslovacie, Ungaria și Polonia. Pentru profilurile membrilor de partid din ultimele patru țări (cu excepția României), mă bazez în cea mai mare parte pe studiul lui Hanley.[173] Am recodificat datele din sondajele românești pentru a asigura comparabilitatea cu datele folosite de Eric Hanley.

Prima și cea mai izbitoare diferență dintre PCR și celelalte partide frățești este numărul foarte mare de membri. Conform Tabelului 2, excluzând non-răspunsurile și datele lipsă, 38,5% din respondenții din România născuți înainte de 1972 ar fi fost membri de partid. Alte studii, bazate pe statisticile oficiale ale PCR-ului, arată că, în aprilie 1988, numărul total al membrilor PCR era de 3.709.735.[174] La momentul respectiv, membrii de partid reprezentau 15,8% din populația adultă a României[175] și aproximativ 33% din populația sa activă.[176] Diferența dintre datele de sondaj și statisticile oficiale poate fi pusă pe seama următoarelor fapte: în primul rând, le reamintesc cititorilor că eșantioanele românești sunt reprezentative pentru populația României în anul 2000. După cum am menționat, folosesc un subeșantion de indivizi care aveau cel puțin optsprezece ani în 1989. În al doilea rând, procentul membrilor de partid care se regăsește în Tabelul 2 nu include cazurile pentru care informația referitoare la apartenența la partid lipsește (*missing cases*). Dacă includem și observațiile lipsă, 35,5% din respondenții născuți înainte de 1972 au fost afiliați PCR-ului. În al treilea rând, cele mai recente statistici oficiale citate de alte studii sunt din aprilie 1988 și nu de la sfârșitul anului 1989. Sondajele pe care le utilizez în acest capitol i-au întrebat în anul 2000 pe respondenți dacă au fost membri înainte de 1990; respondenții nu au fost întrebați dacă au fost vreodată excluși din partid.

În afara acelor respondenți care ar fi putut fi la un moment dat excluși din partid, ne putem întreba dacă nu cumva

TABELUL 2. Caracteristici socio-demografice ale membrilor partidelor comuniste din șase țări central și est-europene (procente)*

	România[a]		Bulgaria[b]		Ungaria[b]		Polonia[b]		Cehia[b]		Slovacia[b]	
Membri de partid	38,5%[b]		13,5%[c]		10,9%[c]		11,4%[c]		15,2%[c]		14,7%[c]	
	Nemembru	Membru de partid	Nemembru	Membru de partid	Nemembru	Membru de partid	Nemembru	Membru de partid	Nemembru	Membru de partid	Nemembru	Membru de partid
Nivel de școlaritate												
Sub liceu	69,8%	59,0%	59,5%	35,7%	70,9%	48,2%	60,8%	45,1%	68,8%	53,9%	64,4%	45,2%
Secundară	24,0%	28,8%	35,0%	45,6%	22,3%	28,6%	31,9%	36,3%	24,8%	30,4%	27,7%	36,7%
Terțiară	6,1%	12,2%	5,5%	18,6%	6,9%	23,2%	7,2%	18,6%	6,4%	15,7%	7,9%	18,0%
Gen (bărbat)	39,1%	54,7%	46,5%	59,0%	45,4%	65,9%	45,9%	70,7%	43,5%	69,7%	43,5%	73,4%
Număr de cazuri	1570	1045	4144	649	3952	440	2902	375	4720	768	3958	683
Ocupația tatălui												
Ocupație non-manuală	11,6%	14,1%	13,2%	18,5%	13,6%	16,4%	16,1%	20,8%	20,7%	29,0%	18,8%	26,8%
Mic întreprinzător/ pe cont propriu	3,6%	2,1%	19,5%	18,7%	18,9%	19,1%	35,6%	39,9%	8,5%	5,6%	10,4%	9,5%
Număr de cazuri	1672	1045	3661	593	3231	397	2583	327	3881	677	3552	622
Tatăl membru de partid	18,4%	45,5%	14,5%	37,6%	12,7%	20,8%	16,1%	21,5%	22,9%	45,0%	17,9%	35,0%
Număr de cazuri	1672	1045	3189	622	3287	409	2626	339	3766	693	3538	623

respondenții nu și-au supraraportat afilierea trecută la PCR. Nu cred că s-a întâmplat așa deoarece în 1990 și după aceea eticheta „fost membru de partid" era mai degrabă stigmatizantă. Așadar, e puțin probabil ca în anul 2000 o mare parte din români să fi devenit atât de nostalgici după comunism, încât să declare că au fost membri de partid deși acest lucru nu era adevărat.

Ținând cont de aceste limitări, din primul rând al Tabelului 2 reiese că PCR a avut de aproape patru ori mai mulți membri decât omoloagele sale din Ungaria și Polonia și aproape de trei ori mai mulți membri decât partidul comunist din Bulgaria. Pe locul doi după PCR în ceea ce privește numărul de membri se situează fostele partide comuniste ceh și slovac. Unii autori pun caracterul de masă al PCR-ului pe seama încercărilor lui Ceaușescu de a-și consolida legitimitatea, într-un moment în care în alte țări comuniste aveau loc reforme.[177] Pe de altă parte, după cum glumea cu amărăciune Georgescu, nu trebuie exclusă posibilitatea că, în megalomania sa, Ceaușescu să-și fi propus să devină conducătorul celui mai mare partid comunist din regiune.[178]

După cum se vede în Tabelul 2, absolvenții de studii superioare sunt suprareprezentați în rândul membrilor de partid în Bulgaria, fosta Cehoslovacie, Ungaria și Polonia. Și în România, proporția absolvenților de învățământ terțiar este de două ori mai mare în rândul membrilor de partid decât în cel al românilor obișnuiți, ceea ce pare să indice o preferință în recrutarea persoanelor cu nivel ridicat de școlaritate. Și totuși,

* Surse pentru TABELUL 2: Pentru România, sondaje realizate în cadrul proiectului „Resurse umane și sociale în tranziție", mai și noiembrie 2000, (N total = 3.751 de cazuri). Pentru celelalte țări, datele provin din Hanley (2003).
Note: Cazurile lipsă (*missing observations*) sunt excluse; cifrele reprezintă procente, cu unele excepții, precizate în tabel.
[a] Analize proprii utilizând datele din cadrul proiectului „Resurse umane și sociale în tranziție"; cifre calculate numai pentru subeșantionul respondenților născuți până în 1971 (inclusiv). [b] Datele folosite de Hanley (2003) provin din studiul coordonat de I. Szelenyi și D. Treiman (1993) și include respondenți născuți între 1923 și 1971. [c] Hanley (2003: 1088).

în comparație cu alte partide frățești, PCR înregistra cel mai mic procent de absolvenți de facultate (12,2%). La cealaltă extremă se află Ungaria, al cărui partid comunist număra mai mulți absolvenți de facultate (23,2%) decât orice alt partid din regiune. Partidul Muncitoresc Socialist Maghiar avea în rândurile sale de două ori mai mulți absolvenți de studii superioare decât PCR-ul. O parte din diferențe se explică prin proporția de absolvenți de învățământ superior în cadrul populațiilor acestor două țări. De exemplu, potrivit statisticilor oficiale, România avea înainte de 1989 procentul cel mai scăzut de absolvenți de studii superioare în comparație cu cele cinci țări vizate. Variația numărului de absolvenți de facultate în rândul membrilor de partid se explică și prin politicile de recrutare diferite de la țară la țară – un subiect asupra căruia voi reveni în secțiunile următoare.

În Bulgaria, Ungaria, Polonia și fosta Cehoslovacie, cei care nu absolviseră nici măcar liceul sunt subreprezentați în rândul membrilor de partid.[179] Același lucru se constată și în cazul României când comparăm proporția celor care nu au nici măcar studii liceale în rândurile membrilor PCR și al oamenilor obișnuiți (vezi primele două coloane din Tabelul 2). Dintre cele șase țări însă, PCR-ul are numărul cel mai mare de membri care nu au absolvit un liceu (59%). Cehia este cealaltă țară în care respondenții cu niveluri mai scăzute de școlaritate constituiau majoritatea membrilor de partid (53,9%). Absolvenții de liceu sau școală postliceală erau întrucâtva suprareprezentați în rândul membrilor de partid bulgari, cehi, unguri și polonezi. Cât despre România, membrii de partid absolvenți de ciclu secundar reprezentau aproape 29%.

Deși puternic reprezentate în cadrul forței de muncă din toate țările luate în considerare, în rândul membrilor de partid, femeile constituiau o minoritate. De notat, în Bulgaria și România se înregistra cea mai mică discrepanță între numărul femeilor membre de partid și cel al bărbaților membri de partid, femeile reprezentând două cincimi din totalul membrilor. La polul opus se află Ungaria, Polonia și fosta Cehoslovacie, cu numai o treime sau mai puțin de femei membre de partid.

Indivizii ai căror tați aveau ocupații nonmanuale predominau în rândul membrilor de partid în Bulgaria, fosta Cehoslovacie, Ungaria și Polonia. La fel stăteau lucrurile și în cazul României, însă notez că PCR-ul înregistra cel mai mic procent de membri ai căror tați aveau ocupații nonmanuale (personal cu studii superioare și funcționari cu studii medii etc.). Hanley notează în analizele sale că nu există „dovezi clare că indivizii ai căror tați lucrau pe cont propriu [ori erau mici întreprinzători] ar fi fost discriminați în contextul proceselor de recrutare în partid [în Bulgaria, fosta Cehoslovacie, Ungaria și Polonia]".[180] Și în această privință, România constituie excepția: dintre toate țările, PCR-ul avea cel mai mic procent de indivizi ai căror tați fuseseră mici întreprinzători/lucrători pe cont propriu. La fel ca în fosta Cehoslovacie și în Bulgaria, și în România procentul celor ai căror tați erau mici întreprinzători este ușor mai mare în rândul nemembrilor decât în cel al membrilor PCR.

În ansamblu, în toate cele cinci țări analizate de Hanley, copiii membrilor de partid erau suprareprezentați în rândul membrilor de partid obișnuiți/de rând.[181] În Bulgaria și mai ales în fosta Republică Socialistă Cehă, Hanley constată că există o proporție mai mare de membri de partid care declară că și tații lor au fost membri de partid.[182] După cum sugerează Walder, dincolo de originea socială, afilierea politică a părinților reprezenta un important criteriu (cvasiascriptiv) în politicile de recrutare ale partidelor comuniste.[183] Așa cum se vede în Tabelul 2, PCR-ul avea cea mai mare proporție indivizi ai căror tați fuseseră la rândul lor de membri de partid (45,5%), urmat de aproape de partidul comunist din Cehia (45%). Altfel spus, copiii membrilor de partid erau de două ori mai numeroși în rândul membrilor de partid din România și Cehia decât în cazul Ungariei și Poloniei.

Cu toate acestea, în cazul PCR-ului, reproducerea socială a membrilor PCR (prin copii ai căror tați fuseseră membri de partid) pare să fie mai mică decât în cazul Partidului Comunist din Cehia. Dat fiind caracterul de masă al PCR-ului, nu ne surprinde faptul că mai mult de două cincimi din membrii

obișnuiți erau la rândul lor copii ai membrilor de partid. În comparație, partidul comunist din Cehia era mult mai mic decât PCR-ul. După cum reiese din Tabelul 2, numai 15,2% din populația adultă cehă erau membri de partid, în comparație cu 38,5% în cazul României. Luând în considerare dimensiunile diferite ale celor două partide comuniste, reproducerea socială a membrilor de partid pare a fi mai mare în Cehia în comparație cu România.

Profilul socio-demografic al membrilor PCR

Tabelul 3 prezintă profilul membrilor PCR, evidențiind diferențele dintre membri de partid și nemembri, precum și diferențele dintre membri obișnuiți și funcționarii de partid. Detaliile tehnice cu privire la variabilele folosite în analiză sunt incluse în Anexa 1. Pentru a condimenta rezultatele seci ale analizelor statistice, voi folosi fragmente din mărturiile despre anii '80 culese de un grup de cercetători afiliați Muzeului Țăranului Român și publicate în limba română într-un volum coordonat de Ana Vinea.[184]

Din punctul de vedere al genului, comparativ cu femeile, bărbații erau suprareprezentați (ori mai numeroși) în rândul membrilor PCR. La fel, etnicii români erau suprareprezentați, în timp ce etnicii maghiari, romi, germani și alte etnii erau distribuiți în mod egal în rândul membrilor de partid și al nemembrilor. (În secțiunea următoare, analizez politicile PCR

* Surse pentru TABELUL 3: Sondaje realizate în cadrul proiectului „Resurse umane și sociale în tranziție" în mai și noiembrie, 2000.
Note: Cazurile lipsă (*missing observations*) sunt excluse. Cu excepția vârstei, toate celelalte cifre reprezintă procente, calculate pentru subeșantionul celor născuți înainte de 1972. Celulele hașurate indică diferențe semnificative sub raport statistic, calculate cu ajutorul testului χ^2, la un prag < 0,05, între următoarele grupuri: „Membru PCR de rând" *vs* „Ne-membru PCR" și „Membru PCR de rând" *vs* „Cadru PCR". Diferențele de vârstă au fost calculate cu ajutorul testului *t* pentru diferența mediilor.
[a] Diferențe necalculate întrucât, prin definiție (vezi textul anexei), cadrele PCR aveau cel puțin 3 subordonați.

TABELUL 3. Caracteristici socio-demografice ale membrilor PCR, cadrelor PCR și ale celor care nu au fost membri PCR*

Variabile	Toți membrii PCR	Ne-membrii	Membrii PCR de rând	Funcționari de partid
Vârsta medie (în ani)	44,0	42,0	43,0	45,0
Vârsta mediană (în ani)	43,0	41,0	42,0	46,0
Gen (bărbați)	54,7%	39,1%	54,5%	60,6%
Nivel de școlaritate				
Facultate	12,2%	6,1%	11,7%	27,3%
Liceu și postliceală	28,8%	24,0%	28,6%	36,4%
Școală profesională	20,5%	17,3%	20,6%	18,2%
10 clase sau mai puțin	14,8%	32,3%	39,2%	18,2%
Ocupația tatălui				
Personal cu studii superioare	5,8%	4,5%	5,7%	7,4%
Ocupații non-manuale de rutină	7,8%	6,7%	7,8%	7,4%
Muncitor (calificat sau nu)	35,4%	38,6%	35,4%	33,3%
Pe cont propriu/ Mic întreprinzător	2,1%	3,6%	2,1%	3,7%
Agricultor	40,6%	38,6%	40,9%	33,3%
Neocupat/inactiv (pensionar etc.)	7,1%	7,1%	7,3%	3,7%
Tatăl membru PCR de rând	43,0%	17,9%	44,0%	14,8%
Tatăl cadru PCR	0,9%	1,2%	0,8%	11,1%
Ocupația respondentului în 1989				
Personal cu studii superioare	13,3%	7,2%	12,9%	25,0%
Ocupații non-manuale de rutină	17,9%	18,2%	17,4%	31,3%
Muncitor (calificat sau nu)	49,1%	44,9%	49,7%	31,3%
Pe cont propriu/ Mic întreprinzător	2,5%	2,3%	2,5%5	4,3%
Agricultor	9,2%	13,8%	9,2%	9,4%
Neocupat/inactiv (pensionar etc.)	8,0%	13,7%	8,3%	0%
Respondentul avea cel puțin 3 subordonați	30,7%	13,9%	-- a	-- a
Etnie				
Român	93,0%	90,1%	93,0%	93,9%
Maghiar	5,0%	6,4%	4,9%	6,1%
Rom	0,7%	1,7%	0,7%	0%
German	0,5%	0,5%	0,5%	0%
Altă etnie	0,9%	1,3%	0,9%	0%

față de minorităților sociale.) În ceea ce privește vârsta medie, membrii de partid tindeau să fie mai în vârstă decât nonmembrii. De aici s-ar putea deduce că PCR-ul prefera să recruteze indivizi mai în vârstă (sau cu mai multă experiență). În același timp însă, nu putem exclude posibilitatea că persoanele mai tinere, din diverse motive, erau mai puțin interesate să intre în partid: „De două ori mi s-a propus să mă fac membru de partid. În facultate, la un moment dat, secretarul de partid mi-a zis: «Dacă îți iei toate examenele sesiunea asta, intri în partid.» A fost singura dată în facultate când am avut o restanță. M-au lăsat în pace. Pe urmă, la Institutul de Proiectări a venit tot secretarul de partid și mi-a zis între patru ochi: «Ai fi dispus? Pot să fac demersurile necesare.» I-am spus că nu e cazul să continue pe linia asta și de atunci nu s-a mai pus problema."[185]

Tabelul 3 relevă mai multe diferențe interesante între membrii de partid și cei care nu au făcut parte din PCR. În primul rând, se constată o asociere pozitivă (semnificativă statistic ori neîntâmplătoare) între a fi absolvent de învățământ superior și a fi membru PCR. În mod similar, în rândul membrilor de partid se regăsesc mai mulți absolvenți de liceu sau de scoli postliceale decât în rândul nemembrilor. În ansamblu, aceste constatări demonstrează că a existat o „atracție" reciprocă între indivizii cu niveluri ridicate de școlaritate și PCR, un aspect asupra căruia mă voi opri în secțiunea următoare.

După cum am mai spus, copiii membrilor PCR obișnuiți erau suprareprezentați în rândul membrilor de partid. De remarcat, distribuția indivizilor ai căror tați fuseseră funcționari de partid era aproape egală între membrii de partid obișnuiți și nonmembri. Regăsim ceva mai mulți respondenți ai căror tați aveau ocupații nonmanuale sau ocupații ce necesitau studii superioare în rândul membrilor PCR decât în rândul nonmembrilor. Persoanele ai căror tați fuseseră agricultori sunt și ele ușor suprareprezentate în rândul membrilor PCR. Acest lucru este nesurprinzător având în vedere politicile PCR de recrutare a indivizilor din clasele sociale dezavantajate. Muncitorii industriali reprezentau și ei o astfel de categorie

dezavantajată, însă, la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, una extrem de puțin numeroasă. Prin urmare, PCR-ul a fost nevoit să se axeze pe recrutarea copiilor de țărani, respectiv cel mai numeros grup dezavantajat la începutul anilor '50.

Istorii anecdotice sugerează că PCR-ul și-ar fi promovat în mod activ membrii în funcții de răspundere. Punctul maxim al acestei politici s-ar fi înregistrat în anii '80, când deținerea unei funcții de autoritate/conducere era condiționată de afilierea la PCR. Datele de sondaj pe care mă bazez sprijină întrucâtva această ipoteză: indivizii care au deținut funcții de răspundere (adică au avut cel puțin trei subordonați înainte de 1990) erau suprareprezentați în rândul membrilor PCR. Altfel spus, numai 13,9% dintre nonmembri au deținut o funcție de răspundere înainte de 1990 în comparație cu 30,7% dintre membrii de partid. După cum am menționat mai devreme, în absența informațiilor despre cronologia carierelor profesionale și politice ale respondenților, nu pot evalua măsura în care PCR-ul își recruta membri din rândul celor cu funcții de răspundere sau numea membri PCR în funcții de răspundere. Pe baza altor studii pe aceeași temă, s-ar putea specula că a fi membru PCR era mai important pentru accesul la funcții înalte de răspundere decât pentru a obține funcții de răspundere la niveluri inferioare (șef de echipă, șef de atelier etc.)

Întorcându-mă la statutul ocupațional al membrilor de partid, Hanley[186] demonstrează că numai în Ungaria – după cum sugeraseră Konrad și Szelényi[187] – și Bulgaria a avea o ocupație ce necesita studii superioare a avut un impact semnificativ asupra șanselor de a deveni membru de partid. Mai mult, personalul cu studii superioare, dar fără funcții de conducere din fosta Cehoslovacie, Ungaria și Polonia avea șanse mai mici să intre în partid, în comparație cu managerii și persoanele cu funcții de răspundere. În același timp, cu excepția Bulgariei, șansele de a intra în partid ale indivizilor cu ocupații ce necesitau studii medii erau mai mari în comparație cu alți indivizi. Pe acest fundal, „accentul pus de literatura de specialitate pe înrolarea intelectualității tehnice [în partid] a fost întrucâtva greșit“.[188] Cu alte cuvinte, teza deproletarizării

pare valabilă mai degrabă în cazul persoanelor cu ocupații nonmanuale de rutină (funcționari cu studii medii) decât în cel al personalului cu studii superioare.

Cu unele variații, angajații pe cont propriu și cei ce făceau parte din populația inactivă aveau, conform lui Hanley, șanse mai mici să intre în partidele comuniste. Polonia este singura țară în care lucrătorii pe cont propriu/micii întreprinzători și cei ai căror tați făceau parte din această categorie erau bine reprezentați în partidul comunist. Acest lucru se explică prin faptul că în Polonia agricultura a rămas în mare parte privată în timpul socialismului, majoritatea agricultorilor independenți fiind de fapt mica țărănime deținătoare de terenuri.[189] În schimb, lucrătorii din agricultura colectivizată bulgari, cehoslovaci, unguri și polonezi aveau șanse mai mici să intre în partid, în ciuda faptului că în cel puțin una din aceste țări (respectiv Bulgaria), lucrătorii agricoli reprezentau un grup ocupațional numeros.

După cum am mai spus, sondajele pe care le folosesc nu oferă informații privind cronologia deciziilor legate de cariera ocupațională și politică. Astfel, datele nu îmi permit să disting între cei care, bunăoară, au fost recrutați de PCR datorită unor merite profesionale după dobândirea unui statut ocupațional relativ înalt și cei care au fost devenit membri de partid la începutul vieții adulte și apoi au atins poziții relativ importante în ierarhia ocupațională, fiind sponsorizați în carierele profesionale de către partid. Prin urmare, în analizele multivariate nu includ ocupația respondentului printre predictorii afilierii la PCR. Voi folosi însă rezultatele analizei bivariate pentru a clarifica într-o oarecare măsură elementele legate de profilul ocupațional al membrilor de partid.

După cum se poate vedea în Tabelul 3, înainte de căderea regimului Ceaușescu, personalul cu studii superioare era suprareprezentat (semnificativ statistic) în rândul membrilor PCR. Această constatare confirmă ipoteza potrivit căreia absolvenții de învățământ superior au fost vizați cu precădere în vederea înrolării în partid în anii '70 și '80. În cazul PCR-ului, această strategie avea ca scop atragerea de persoane calificate

și controlarea (prin înrolare a) „intelectualilor“ – potențiali agitatori de spirite și critici ai regimului. Din perspectiva absolvenților de învățământ superior, calitatea de membru PCR le oferea mai multe posibilități de avansare în carieră și de acces la bunuri și servicii aflate la mare căutare (în principal, locuințe). Acest lucru era valabil mai ales în anii ’60 și ’70, când statutul de membru de partid avea încă o vagă aură de apartenență la o „elită“. La mijlocul și sfârșitul anilor ’80, când PCR se transformă într-o organizație de masă, până și această vagă aură dispare: „Membrii de partid continuau să se facă și în ultima perioadă, câți mai rămăseseră încă nefăcuți. Nu aveai cine știe ce avantaje: era o condiție necesară, dar nu suficientă, un minimum necesar ca să avansezi, să ai un post de răspundere. Aveai ceva mai multe șanse să pleci pe linie de serviciu în străinătate. În ultimii zece ani era așa de intrat în uz să fii membru de partid, că marea majoritate acceptau să facă pasul“.[190]

Mai mult, la sfârșitul anilor ’70 și în anii ’80, membrii de partid erau nevoiți să ia parte la ședințe de partid numeroase și interminabile, dedicate în cea mai mare parte studiului contribuțiilor „strălucite“ la marxism ale lui Ceaușescu. Un alt absolvent de învățământ superior își amintește: „Membrii de partid făceau învățământ politic. În ultimii ani s-a discutat o singură temă: «Partidul – centru vital». în fiecare lună erau 4 ședințe. Una era de partid, una era de sindicat, una de învățământ politic și una a colectivului de muncă. [Se discutau numai] Operele Lui [Nicolae Ceaușescu] și ale Ei [Elena Ceaușescu]. Și în bibliografie erau numai ei doi“.[191] Pentru a evita studierea documentelor de partid scrise într-o „limbă de lemn“ și a ideilor despre socialism lipsite de sens ale lui Ceaușescu, se foloseau diverse strategii inventive: „La Institutul de Istoria Artei vorbeau adeseori la învățământul politic Gabriel Liiceanu și Andrei Pleșu. Începeau mereu cu democrația greacă, o dezbăteau pe îndelete și niciodată nu aveau timp să ajungă până la Marx.“[192]

Pe lângă participarea periodică și rituală la aceste interminabile ședințe, membrii de partid obișnuiți erau mobilizați

și în cadrul spectacolelor megalomane organizate în cinstea lui Ceaușescu. Membrii PCR din centrele urbane erau, de asemenea, obligați să dea o mână de ajutor țăranilor la culesul recoltei: „Și era cu cules de porumb, de cartofi. Păi d-aia te și făcea membru de partid: ca să aibă cotizație și să te poată obliga să ieși la toate muncile astea. Fiindcă, de exemplu, un coleg de-al meu, care nu era membru de partid, îi refuza: «Eu nu merg, măi frate, nu merg! Ce-o să-mi faceți? Doar nu o să mă băgați la pușcărie că nu vreau să merg la cules de porumb!» Și nu se ducea. Dar tu trebuia sa ai conștiință de membru de partid și trebuia să fii în fruntea maselor și trebuia să fii un exemplu. Doar că secretarii și toți șmecherii sus-puși stăteau cu mâinile la spate și se uitau ca vechilii și tu, ca membru de partid, trebuia să culegi cocenii și toate alea. Iar țăranii ședeau pe marginea drumului, mâncau semințe, fumau și râdeau de noi. Și noi făceam: «Ia te uită, măi frate, de ce m-am făcut eu membru de partid! Să culeg porumbul lu' ăștia și ăștia să râdă de mine!».“[193]

Din istoria și statutul PCR-ului reiese că muncitorii erau preferați de conducerea partidului pentru a fi înregimentați politic. La sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, muncitorii industriali reprezentau un grup ocupațional extrem de mic în economia agrară a României. Odată cu demararea industrializării rapide, partidul s-a îngrijit și de „manufacturarea“ unei clase muncitoare care să-i servească ca bază de susținere. Statisticile oficiale ale PCR-ului arată că în faza sa de transformare revoluționară de după cel de-al Doilea Război Mondial, recrutarea în partid era considerabil mai mare în rândul proaspăt formatei clase muncitoare. Conform Tabelului 3, în 1989 muncitorii reprezentau mai mult de o treime (sau 35,4%) din membrii PCR. În schimb, nu există diferențe semnificative din punct de vedere statistic între numărul de muncitori din rândul membrilor PCR în comparație cu numărul acestora în rândul nemembrilor. Cu alte cuvinte, și în rândul membrilor PCR, și în rândul nemembrilor, numărul muncitorilor era aproximativ egal. Chiar dacă politicile de recrutare acordaseră cândva întâietate muncitorilor,

acest lucru nu mai era valabil în 1989, când PCR-ul devenise deja un partid de masă.

Pe de altă parte, se prea poate ca muncitorii să-și fi pierdut la rândul lor iluziile legate de partid și comunism. Mulți dintre muncitori împărtășeau probabil nemulțumirea intelectualilor în raport cu statutul de membru PCR, mai ales în anii în care Ceaușescu pierduse orice contact cu realitatea. Confruntați cu încercările susținute ale PCR-ului de a înregimenta politic cât mai mulți oameni, o parte din muncitori au rezistat presiunilor partidului: „Eu n-am fost membru de partid, însă mi-am putut permite să refuz pentru că aveau nevoie de mine, eram un bun meseriaș. Întâi ți se făcea propunerea, dacă refuzai, nu te luau cu forța, dar aveai greutăți. Se țineau de capul tău, până mergeai de bunăvoie și te rugai să te facă membru de partid, așa te sictireau, de-ți făceau numai rău. Dacă erai slab de înger, cădeai în plasa lor. Dacă te țineai pe poziție, nu aveau ce să-ți facă, te lăsau în pace, dar condiția era să nu vorbești de rău partidul, să nu faci o serie de lucruri care erau interzise: n-aveai voie să mergi la biserică etc. [...] M-au dus cu forța de trei ori la sector, să mă facă membru – nu m-au luat pe sus, numai au apărut ceva constrângeri totuși (mă înțelegeam foarte bine cu șeful meu și, din cauza asta, n-am vrut să-i creez probleme) – însă tot nu au reușit să mă convingă: eram și un maistru bun în meserie, nu se prea puteau lipsi de mine așa că... Eram invitat la ședințele de partid, mergeam când aveau loc, însă membru de partid tot nu am fost."[194]

Altora le-a fost însă mai greu să refuze oferta partidului: „Cum m-am făcut membru de partid? A fost o istorie foarte tare! A venit șefa de la unitatea noastră de coafură – de fapt ea fusese casieră, habar nu avea de coafură, da' dădea bine din gură, se băgase prin toate organizațiile de partid, peste tot, și ajunsese responsabila unității – și mi-a spus că fiecare avea sarcină să facă membri de partid cât mai mulți, acolo, la grămadă. Și mi-a zis: «Dragă, te-am propus să te facă membru de partid!» Eu zic: «Doamnă, eu n-am calitatea asta. Eu am tot felul de chestii, mai chiulesc de la servici, întârzii...

Nu-s bun!» – «Dom'le, trebuie să te faci membru de partid neapărat! Dă bine. Cum ai tu lipsuri, cum mai lipsești de la servici, tu nu-ți dai seama că ăștia te pot muta pe undeva printr-o baracă, pe la marginea Bucureștiului?! Când ești membru de partid nu se mai ating de tine. Rămâi aici, în centru, boier!» – «Doamnă, pai nu vreau să mă fac!» – «Bă, tu nu-nțelegi că dacă te-am propus trebuie să te faci? N-ai încotro! Trebuie! E musai!» Ca la ardeleni: «Dacă-i musai, atunci cu plăcere!» și mi-a dat un statut d-ăla, să-l învăț și m-a chemat la ședință, am învățat aiurea, m-a întrebat câteva chestii, am răspuns, nu conta cum, și gata, m-a făcut membru. Am plătit o cotizație, mi-a dat un carnet roșu."[195] Ce își mai amintește respondentul citat mai sus din cariera sa de membru de partid și din învățăturile partidului? „Despre învățământul de partid, singurul lucru pe care mi-l amintesc e că chiuleam. Mai ales în dățile când responsabila mă nota că îmi venea rândul să vorbesc. Mă atenționa și până la urmă tot trebuia să mă duc și să zic ceva."[196]

Citatele din interviurile de mai sus surprind foarte bine alienarea și dezamăgirea românilor în raport cu PCR. Pe acest fundal de nemulțumire generalizată, unii cititori se pot întreba pe bună dreptate cum se face că partidul a continuat să crească? Intrarea în PCR (sau în orice alt partid politic) are două fețe. Astfel, împreună cu Li și Walder, susțin că înregimentarea în partidul comunist s-a datorat atât preferințelor partidului, cât și preferințelor ori alegerilor indivizilor.[197] În ceea ce privește preferințele indivizilor, în anii '70 și mai ales în anii '80, când România se afla în recesiune economică și traversa o criză acută de diverse bunuri, unele persoane au continuat să își dorească să devină membri PCR pentru a-și spori șansele de promovare și/sau pentru a se bucura de avantajele aferente acestui statut. Corectă sau nu, percepția românului obișnuit era că membrii de partid beneficiau de mai multe privilegii în ceea ce privește accesul la bunurile și serviciile aflate la mare căutare. Fără îndoială, au existat și persoane care au intrat în partid motivați de devotamentul față de cauza comunistă. Chiar dacă acesta rămâne un motiv

plauzibil, intuiția îmi spune că, de la mijlocul până la sfârșitul anilor ’80, șansele de a întâlni un cetățean român obișnuit care să fi fost dedicat trup și suflet viziunii comuniste a lui Ceaușescu erau aproape nule.

În același timp, creșterea neîntreruptă a PCR-ului a fost dorită și impusă de chiar conducerea partidului. Ion Gheorghe Maurer, unul dintre baronii lui Gheorghiu-Dej, nota – mai în glumă, mai în serios – „[p]robabil că [Ceaușescu] și-a bătut mult capul cum să aibă o stăpânire mai mare. Dacă hotarele țării nu putea să le întindă, atunci a căutat să-și înmulțească supușii. Și a început cu cei din partid“.[198] După cum am mai menționat, există studii care interpretează obsesia lui Ceaușescu de a crește numărul de membri PCR drept o încercare de a combate criticile interne, dar mai ales pe cele externe, ce vizau lipsa sa de popularitate și legitimitate. Așadar au existat numeroase persoane care au intrat în PCR la presiunile acestuia, presiuni izvorâte din politica sa de personal, care viza sporirea neîncetată a bazei partidului.

Proiectul comunist de modernizare a produs schimbări structurale radicale și constituirea unei clase de muncitori industriali. În prima perioadă în care PCR-ul s-a aflat conducerea țării, dat fiind că numărul muncitorilor era insignifiant, membrii de partid au fost recrutați în principal din rândul fiilor și fiicelor de țărani. În 1989 însă, în urma industrializării, proporția lucrătorilor agricoli scăzuse considerabil. Din Tabelul 3 reiese faptul că, statistic, numărul de lucrători agricoli era în mod semnificativ mai mic în rândul membrilor decât în rândul nonmembrilor. Acest lucru înseamnă că nu putem pune subreprezentarea țăranilor în cadrul PCR pe seama unei întâmplări.

Pe de-o parte, în anii ’70 și ’80, lucrătorii agricoli se numărau printre categoriile sociale cele mai reticente față de intrarea în partid, sursa reticenței lor fiind colectivizarea (violentă) a agriculturii din anii ’50.[199] Mai mult, pe tot parcursul perioadei socialiste și mai ales la începutul anilor ’80, cei mai afectați de crizele economice, penurie și măsuri de raționalizare au fost agricultorii – un fapt ce le-a accentuat probabil

neîncrederea istorică față de PCR. Cât despre avantajele aferente statutului de membru de partid, acestea erau mai puțin importante în zonele rurale în comparație cu cele urbane. Într-adevăr, indiferent de situație, țăranii nu depindeau de partid din punct de vedere al obținerii unei locuințe; membrii PCR de rând din Cooperativele Agricole de Producție nu beneficiau de o cantitate mult mai mare de produse agricole sau venituri mai mari decât consătenii lor care nu erau membri de partid. Aici se impune însă o clarificare: afirmația anterioară îi privește strict pe membrii PCR obișnuiți din zonele rurale. Lucrurile stăteau cu totul altfel în cazul cadrelor PCR din aceste zone. Conform datelor etnografice din România, cadrele PCR din mediul rural o duceau bine înainte de 1990. Mai mult, se pare că aceia dintre ei care se aflau în fruntea CAP-urilor și altor întreprinderi de acest fel înainte de 1990 se regăsesc printre câștigătorii tranziției în zonele rurale.[200]

Pe de altă parte, proporția redusă de lucrători agricoli în rândul membrilor de partid poate fi pusă pe seama practicilor discriminatorii ale PCR-ului în raport cu acest grup. În discursul și documentele oficiale „corecte politic" ale PCR-ului din anii '70 și '80 nu vom găsi dovezi în acest sens. Bazându-mă în schimb pe diverse studii citate în capitolul anterior, am motive să cred că cei din conducerea PCR-ului se îndoiau profund de loialitatea țăranilor. Într-adevăr, liderii partidului nu au uitat nici o clipă că țărănimea română s-a opus comuniștilor după al Doilea Război Mondial. În plus, există mărturii din epocă potrivit cărora, în ciuda originilor sale țărănești, Ceaușescu dezvoltase o aversiune profundă față de lucrătorii agricoli, pe care îi considera înapoiați și reacționari.

După cum am arătat în Tabelul 3, persoanele inactive ori neîncadrate în muncă (casnicele, pensionații pe caz de boală și persoanele fără loc de muncă sau ocupație) erau subreprezentați în rândul membrilor de partid. Szonja Szelényi și Eric Hanley demonstrează că și în alte țări „surori", persoanele neîncadrate în sistemul de producție socialist aveau șanse mai mici să intre în partid.[201] De remarcat, distribuția angajaților pe cont propriu în rândul membrilor de partid și

nonmembrilor este egală. Acest rezultat statistic poate da impresia că la sfârșitul anilor ’80 politica de personal a PCR-ului își pierduse caracterul discriminatoriu împotriva lucrătorilor pe cont propriu. La acest punct, nu trebuie însă să uităm că, prin comparație cu partidele comuniste din alte țări est-europene, PCR-ul avea proporția cea mai mică de angajați pe cont propriu. Acest lucru se explică prin faptul că în 1989 sectorul privat românesc era practic inexistent, în contextul unei economii de stat puternic centralizate. Este adevărat că la sfârșitul anilor ’60 și începutul anilor ’70 regimul comunist din România a promovat câteva reforme economice prin care încuraja activitățile din așa-numita economie secundară (activități economice organizate în afara sectorului de stat și tolerate din punct de vedere legal de regimurile socialiste). Aceste politici reformiste însă nu au avut o viață lungă în România. Mai mult, în anii ’80 Ceaușescu a început să critice puternic reformele economice introduse în Ungaria și Polonia. Aceste două țări încurajau economia secundară (cea privată și legală) pentru a corecta distorsiunile din economia primară, de stat. Această strategie i se părea o erezie pură lui Ceaușescu, în ochii căruia „proprietatea capitalistă este proprietate capitalistă, fie ea mică sau mare. Nu se poate vorbi de economie socialistă și să nu se presupună proprietatea socialistă asupra mijloacelor de producție ca bază a acesteia“.[202]

Profilurile socio-demografice ale funcționarilor de partid

Numai treizeci și trei dintre respondenții care au ocupat poziții de autoritate în partid (la nivel județean sau central) au fost incluși în aceste eșantioane reprezentative la nivel național. Cifrele prezentate în Tabelul 3 nu trebuie absolutizate, întrucât, repet, numărul foștilor funcționari de partid incluși în aceste eșantioane este prea mic pentru a permite analize și inferențe mai detaliate. Cu aceste limitări în minte, voi comenta unele dintre diferențele între profilurile socio-demografice ale funcționarilor de partid și ale membrilor de partid obișnuiți (ultimele două coloane ale Tabelului 3).

În primul rând, notez că proporția persoanelor cu studii superioare este mai mare în rândul funcționarilor de partid decât în rândul membrilor obișnuiți de partid. Sensibilitatea partidului la nivelul de școlaritate al activului său este ilustrată foarte bine și de proporția redusă de absolvenți de zece clase sau mai puțin din rândul funcționarilor de partid. În al doilea rând, personalul cu studii superioare și cei cu ocupații nonmanuale de rutină erau mai bine reprezentați în eșaloanele superioare ale partidului decât în rândul membrilor de partid obișnuiți. Cu toate acestea, din pricina caracterului transversal al datelor acestor sondaje, nu pot distinge între situații de mobilitate socială sponsorizată (persoane ce au atins poziții ocupaționale importante datorită sprijinului partidului) și situațiile în care persoanele cu o carieră profesională meritorie erau ulterior recrutate de PCR și promovate în funcții de răspundere. Deși putem discuta măsura în care PCR-ul a fost un partid de muncitori sau unul de intelectuali (în sensul lui Konrad și Szelényi via Hanley[203]), rezultatele analizelor bivariate din Tabelul 3 par a sugera că muncitorii erau mai puțin numeroși printre funcționarii de partid decât printre membrii PCR de rând.

În al treilea rând, numărul copiilor membrilor de partid obișnuiți este mai mic în rândul funcționarilor de partid decât printre membrii PCR obișnuiți. Lucrul este explicabil întrucât analizele bivariate sugerează că, în mod semnificativ din punct de vedere statistic, cei mai mulți funcționari de partid proveneau din părinți care fuseseră funcționari de partid, și nu membri obișnuiți de partid. Această constatare vine în sprijinul argumentelor mele anterioare privind gradul înalt de reproducere socială în cadrul PCR. În același timp, aceste rezultate par să confirme ipoteze ale unor studii anterioare potrivit cărora eșalonul cel mai înalt al PCR-ului constituia o elită închisă, care prefera să își recruteze membrii din rândul propriilor familii.[204]

Recrutarea în PCR

Pentru a studia tiparele de recrutare în PCR folosesc analiza multi-variată. Pentru cititorii mai puțin familiarizați cu jargonul statistic și cu abordările de acest tip, precizez că analiza multi-variată utilizată aici implică, pe de-o parte, o variabilă dependentă ori un „efect“ iar, pe de altă parte, o serie de variabile ori factori independenți („cauze“) care influențează variabila dependentă. La limită și pentru scopurile acestei prezentări, avem de-a face cu o analiză de tip cauzal. Altfel spus, prin intermediul ei, încerc să evidențiez acei factori care au influență statistic semnificativă asupra intrării în PCR. Variabila dependentă este „calitatea de membru de partid“, care ia valoarea 1 dacă respondentul a fost vreodată membru PCR înainte de 1990 și 0 în caz contrar.

În Tabelul 4, prezint rezultatele simplificate ale analizei multi-variate; rezultatele numerice și alte detalii sunt incluse în Anexa 1. Pe fiecare linie a tabelului sunt incluse variabilele independente; dacă o variabilă are o influență statistic semnificativă asupra șanselor de a fi fost membru de partid, acest lucru este hașurat în tabel. Dacă, bunăoară, un anumit factor socio-demografic are efecte pozitive, statistic semnificative asupra șanselor de a deveni membru de partid, acest lucru este marcat cu semnul „+“.

Spre exemplu, dacă ne uităm la linia corespunzătoare variabilei „Gen (bărbați)“ observăm că ea este hașurată și are semnul „+“. Acest lucru înseamnă că, prin comparație cu femeile, bărbații aveau șanse mai mari de a deveni membri de partid, toți ceilalți factori fiind egali. Dacă o variabilă independentă are efecte negative, statistic semnificative, asupra șanselor de a deveni membru PCR, acest lucru este semnalat prin semnul „–“. Bunăoară, în același Tabel 4, semnul „–“ aflat în dreptul absolvenților de maxim 10 clase sau mai puțin indică faptul că aceștia aveau șanse mai mici de a deveni membri de partid, prin comparație cu absolvenții de școli profesionale. Folosesc cifra „0“ pentru a marca situațiile în care diverse variabile independente nu au nici un efect

TABELUL 4. Efecte ale unor variabile independente asupra şanselor de a deveni membru al Partidului Comunist Român*

Variabile independente	
Gen (bărbaţi)[a]	+
Respondent/ă născut/ă înainte de 1941[b]	+
Nivelul de şcolaritate al respondentului/respondentei[c]	
Facultate	+
Liceu sau postliceală	0
10 ani de şcoală sau mai puţin	–
Ocupaţia tatălui[d]	
Personal cu studii superioare	0
Ocupaţii non-manuale de rutină	0
Muncitor	-
Pe cont propriu/mic întreprinzător	-
Neocupat/Inactiv (pensionar etc.)	0
Informaţii lipsă despre ocupaţia tatălui	-
Tatăl membru PCR de rând[e]	+
Tatăl cadru PCR[e]	0
Informaţii lipsă despre apartenenţa tatălui la PCR[e]	+
Etnie[f]	
Maghiar	0
Altă etnie	-
Constantă	-

* Sursă: Sondaje realizate în cadrul proiectului „Resurse umane şi sociale în tranziţie" în mai şi noiembrie, 2000.

Note: Zonele haşurate reprezintă efecte semnificative sub raport statistic; „+" denotă efect statistic semnificativ pozitiv ori de creştere a şanselor de a deveni membru de partid; „–" denotă efecte statistic semnificative negative ori de scădere a şanselor de intrare în partid; „0" semnifică absenţa unui efect statistic semnificativ. Pentru explicaţii despre construcţia fiecărei variabile, vezi anexa. [a] Şansele ori efectele statistice se compară cu grupul femeilor. [b] Şansele ori efectele statistice se compară cu respondenţii născuţi între 1941 şi 1971. [c] Şansele ori efectele statistice se compară cu grupul respondenţilor care sunt absolvenţi de şcoală profesională. [d] Şansele ori efectele statistice se compară cu persoanele din categoria agricultorilor. [e] Şansele ori efectele statistice se compară cu respondenţii care nu au fost membri PCR. [f] Şansele ori efectele statistice se compară cu respondenţii de etnie română.

statistic semnificativ asupra șanselor de a deveni membru de partid. Sintagma-cheie aici este „efect statistic semnificativ" și – în limbajul comun – înseamnă efect care *nu* se datorează întâmplării.

GENUL ȘI APARTENENȚA LA PCR

După cum reiese din analizele comparative prezentate anterior, femeile erau depășite numeric de bărbați în rândul membrilor de partid din Bulgaria, fosta Cehoslovacie, Ungaria și Polonia. Analizele mele multi-variate confirmă că și în cazul PCR lucrurile stăteau la fel. În singurul regim comunist est-european în care soția conducătorului (Elena Ceaușescu) se bucura – oficial și informal – de o putere considerabilă, femeile obișnuite aveau șanse considerabil mai mici decât bărbații de a intra în PCR.[205] Teoretic, conducerea PCR deplângea subreprezentarea femeilor în funcții economice cheie, mai ales în sectoarele în care femeile erau majoritare: agricultură, industria ușoară, învățământ și sănătate.[206]

Pentru a remedia această problemă, conducerea României socialiste a impus norme privind reprezentarea pe sexe în rândul membrilor PCR, mai ales pentru eșaloanele superioare ale partidului și alte organizații guvernamentale. Fischer susține că, în ciuda acestor norme și puseuri reformiste, participarea femeilor la viața politică în România comunistă rămânea redusă, nediferențiindu-se de alte regimuri politice. Concret, în studiul său despre femeile din România care au ocupat poziții de elită, Fischer constată că „numărul de femei [în funcții înalte sau poziții de elită] varia invers cu puterea asociată unei poziții și proximitatea de București. Femeile [erau] concentrate în anumite sectoare economice [vezi mai sus], iar carierele celor care ajungeau în funcții înalte reflectau în mod clar această concentrare sectorială".[207] Înainte de toate însă, „femeile [erau] privite în societate ca un grup separat care avea nevoie de protecție politică specială din cauza dezavantajelor inerente".[208]

În ciuda preocupărilor teoretice față de participarea redusă a femeilor la viața politică și socială a țării, PCR-ul nu se deosebea prin nimic de alte organizații politice în ceea ce privește preferința sa pentru recrutarea bărbaților. Cauzele și mecanismele prin care se punea în practică această preferință sunt complexe și merită mai mult spațiu de discuție decât cel pe care îl am la dispoziție în această secțiune. Notez că, în multe cazuri, preferința PCR-ului pentru recrutarea bărbaților se baza pe stereotipuri tradiționaliste împărtășite de majoritatea cadrelor de partid (bărbați) cu privire la rolul femeii în societate. În alte cazuri, preferința respectivă era rezultatul inegalităților de gen și dezechilibrelor existente în alte domenii. De exemplu, dat fiind că PCR-ul încerca să recruteze persoane bine instruite (mai ales în domenii tehnice), cei vizați erau bărbați deoarece ei erau majoritari în respectivele domenii de expertiză.

Practicile PCR de recrutare a femeilor constituie însă doar un aspect al poveștii. Celălalt aspect este legat de disponibilitatea femeilor (sau a altor grupuri) de a intra în partid. După cum notează Verdery, „În ciuda reorganizării rolurilor în familie și a tendințelor de omogenizare, structura forței de muncă și distribuirea puterii între sexe în cadrul familiei socialiste își păstra caracterul tradițional".[209] În România, participarea politică a femeilor, chiar în calitate de membri obișnuiți de partid, era limitată și de misiunea „specială" pe care regimul comunist le-o încredințase prin politicile sale demografice, cum ar fi interzicerea avortului în 1966. Potrivit lui Gail Kligman, care a analizat în detaliu efectele dramatice ale acestor politici demografice absurde, în contextul dezvoltării României socialiste, femeile aveau rolul de a furniza statului cât mai mulți copii.[210] După cum notează și Verdery, în viziunea lui Ceaușescu, misiunea supremă a femeii era să nască, misiune „prezentată ca o meserie ce necesită calificare, prin folosirea acestei terminologii industriale, încercându-se egalizarea tipurilor de muncă masculine și feminine".[211] Astfel, în cazul româncelor, noțiunea de „povară triplă" (*triple burden*), respectiv menaj, muncă salariată și maternitate, căpăta noi

semnificații. Acest lucru a avut un impact negativ asupra dorinței femeilor de a intra în PCR, calitatea de membru presupunând o serie de activități suplimentare, în plus față de cele aferente muncii și familiei (*i.e.*, participarea la ședințe de partid săptămânale și alte evenimente politice frecvente și îndeplinirea altor „îndatoriri de partid“, cum ar fi munca agricolă în perioada recoltării).

ETNIA ȘI APARTENENȚA LA PCR

După căderea lui Ceaușescu, românii au încercat să înțeleagă cauzele experiențelor de coșmar pe care le-au trăit sub comunism, iar acest proces a presupus găsirea unui țap ispășitor. O parte din intelectuali (mai ales cei care fuseseră înainte afiliați ideologiei „național-comuniste“) au dat vina pe „străini“ pentru greutățile îndurate de români în timpul comunismului.[212] Conform acestor interpretări extremiste, comunismul ar fi fost adus și impus românilor de către alte etnii (în principal, de evrei) care s-ar fi infiltrat în PCR și care „au vândut“ țara Uniunii Sovietice. Evreii nu au fost însă singura etnie pe care unii români s-au grăbit să dea vina pentru experiența nefericită trăită în comunism. Articole apărute în ziarele de la începutul anilor '90, prin care se încerca o exorcizare a răului, au mers până la a sugera că regimul absurd și malefic al lui Ceaușescu s-ar putea explica prin faptul că acesta ar fi fost de origine romă. Conform acestei interpretări, nici un român (întreg la minte) nu le-ar fi putut face altor români ce le-a făcut Ceaușescu. Prin urmare, din moment ce nu era nici maghiar, nici evreu, trebuie să fi fost rom.

Dacă alegațiile privind extracția neromânească a lui Ceaușescu erau nefondate, percepția PCR-ului ca partid controlat de „străini“ conține un sâmbure de adevăr. Citând cifre oficiale ale PCR, Michael Shafir notează că în anii '30, 22,65% din membrii PCR erau etnici români, 26,58% erau etnici maghiari, 18,12% erau evrei, 10,27% ruși și ucraineni, 8,45% bulgari, iar 10,21% făceau parte din alte grupuri etnice.[213] Proporția mare de etnici maghiari în rândul membrilor PCR se explică

și prin faptul că Transilvania, devenită parte a României Mari la sfârșitul Primului Război Mondial, era relativ mai industrializată decât alte regiuni din Vechiul Regat. În plus, etnicii maghiari ar fi putut fi atrași în mod special de atitudinea critică a PCR-ului la adresa tratatelor de la Versailles și Trianon. În ceea ce îi privește pe evrei, Tismăneanu consideră că aceștia erau atrași de PCR (printre alte partide comuniste) din cauza antisemitismului crescând din perioada interbelică. Persecutați și discriminați de guvernele burgheze din întreaga Europă în perioada interbelică, „prezența evreiască semnificativă în cadrul grupurilor radicale de stânga era legată de iluzia, întreținută de mulți evrei, că URSS reprezenta întruchiparea umanismului marxist", un spațiu lipsit de granițe naționale, religioase și etnice.[214]

Vladimir Tismăneanu și Michael Shafir au documentat preocuparea conducerii PCR-ului și în special a lui Ceaușescu față de românizarea istoriei partidului și a compoziției acestuia.[215] În anii '80, misiunea de omogenizare etnică a partidului a fost dusă la îndeplinire indirect, datorită emigrării masive a evreilor și germanilor din România. Maghiarii și romii însă au continuat să aibă o prezență importantă în peisajul socialist românesc. La nivelul discursului oficial, PCR-ul nu practica discriminarea minorităților etnice, încercând să asigure reprezentarea egală în partid. Mai mult, membrii altor etnii erau „aleși" (ori promovați) în diverse organizații guvernamentale și de partid. Cu toate acestea, studiile citate anterior sugerează că prezența „altor naționalități" la nivelul eșaloanelor superioare ale puterii era pur simbolică, conducerea PCR continuând să discrimineze minoritățile etnice.

Din analizele mele reiese că etnicii maghiari nu aveau șanse nici mai mici, nici mai mari să intre în PCR decât etnicii români. Cu toate acestea, germanii, romii și alte minorități aveau șanse semnificativ mai mici să devină membri de partid prin comparație cu etnicii români. A fi membru al unei alte etnii decât cea română scădea cu 59% șansele de a deveni membru PCR. E greu de spus în ce măsură acest lucru este rezultatul discriminării deschise a PCR-ului față de minoritățile

etnice. Probabil o parte din cei care recrutau membri de partid chiar au îmbrățișat retorica naționalistă, menită să exploateze tensiunile istorice dintre români și alte etnii și să deturneze astfel atenția publică de la modul dezastruos în care Ceaușescu conducea țara. În același timp, se poate ca membrii altor grupuri etnice să fi fost ei înșiși prea puțin dispuși să intre într-un partid care doar se prefăcea că protejează drepturile minorităților etnice.[216]

ORIGINEA SOCIALĂ ȘI APARTENENȚA LA PCR

În studiul său, Eric Hanley constata că „originea socială“, surprinsă prin ocupația tatălui, avea efecte neglijabile asupra șanselor de a deveni membru de partid în Bulgaria, Ungaria și fosta Cehoslovacie.[217] Astfel, rezultatele analizelor lui Hanley confirmă parțial teza „deproletarizării“, demonstrând că importanța mediului familial în cazul intrării în partidul comunist cunoscuse o scădere de-a lungul timpului.[218] Concret, pe măsură ce partidele comuniste se îndepărtau de perioada și modelul stalinist, amploarea discriminării împotriva persoanelor cu origini „burgheze“ (mica și marea burghezie, intelectuali și mici proprietari de pământ) a scăzut.[219]

Rezultatele analizelor mele nu indică faptul că fiii/fiicele persoanelor cu studii superioare sau ale celor care aveau ocupații nonmanuale ar fi fost subreprezentați în rândul membrilor PCR. Acest lucru nu înseamnă însă că la începuturile regimului comunist nu se practica discriminarea împotriva acestor categorii. Mai degrabă, constatările mele și ale lui Hanley par să sugereze că în anii ’80 PCR-ul (la fel ca alte partide frățești) încetase să mai practice discriminarea masivă împotriva urmașilor persoanelor cu niveluri ridicate de școlaritate (liceu și facultate, îndeosebi).

Cu toate acestea, potrivit Tabelului 4, în cazul copiilor de lucrători pe cont propriu/mici întreprinzători, șansele de a deveni membri PCR sunt semnificativ mai mici decât în cazul copiilor de țărani. Mai mult, conform Tabelului 4, copiii muncitorilor aveau șanse semnificativ mai mici să devină membri

de partid decât copiii țăranilor. După cum am discutat mai devreme, întrucât la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial România număra foarte puțini muncitori industriali, celălalt grup cvasiproletar numeros era cel al agricultorilor, care au fost vizați cu precădere în vederea înrolării în Partidul Comunist.[220]

Potrivit Tabelului 4, respondenții despre care nu există informații referitoare la ocupația tatălui au șanse semnificativ mai mici să intre în partid decât copiii țăranilor. Din analize bivariate separate, pe care nu le prezint aici din motive de lipsă de spațiu, rezultă că indivizii care nu furnizează informații despre ocupația tatălui au următorul profil: sunt distribuiți egal între femei și bărbați, aparțin cohortei celei mai în vârstă în cadrul eșantioanelor folosite aici (*i.e.*, s-au născut înainte de 1941), sunt în majoritate muncitori industriali și absolvenți de maxim zece clase.

REPRODUCEREA POLITICĂ INTERGENERAȚIONALĂ ÎN CADRUL PCR

Studiul lui Hanley indică faptul că statutul de membru de partid al tatălui avea efecte pozitive asupra șanselor respondentului de a intra în partid.[221] În Bulgaria și fosta Cehoslovacie, efectele erau cele mai mari. În aceste țări, „indivizii ai căror tați fuseseră membri de partid aveau șanse de peste două ori mai mari [...] să intre în partidul comunist [ținând toți ceilalți factori sub control]".[222] Același lucru este valabil și în cazul României: șansele respondentului de a deveni membru PCR creșteau semnificativ dacă și tatăl fusese membru de partid. Copiii membrilor de partid obișnuiți aveau șanse aproape de trei ori mai mari să intre în partid decât copiii celor care nu fuseseră membri PCR.

Așadar afilierea politică reprezenta un mijloc prin care membrii de partid își transferau avantajele copiilor. Acest lucru este adevărat în cazul taților aflați deja în sistem (trăgând foloasele aferente), „care încercau probabil să își aducă în club copiii pentru ca aceștia să se poată bucura și ei de

beneficii similare ca membrii de partid".[223] Alături de Hanley, sunt de părere că aceasta este doar o fațetă a istoriei intrării în PCR. Cealaltă fațetă este reprezentată de politicile de personal ale partidelor comuniste. Walder notează că procesul de selecție a candidaților folosea anumiți „indicatori" ai compatibilității individului cu partidul.[224] În afara originii sociale și a unei atitudini de angajament față de partid, „tatăl membru de partid" constituia un astfel de „indicator" important pentru selectarea unui membru nou. Acest indicator le semnala celor care recrutau pentru partid că, dată fiind afilierea politică a familiei potențialului candidat, acesta prezenta mai multă încredere decât alți candidați. În același timp, includerea în partid a copiilor de membri de partid a constituit și un mijloc de asigurare a conformării întregii familii cu politicile partidului-stat. Rudele membrilor de partid erau supravegheate mai strict decât cele ale nonmembrilor, conform dosarelor de cadre ale acestora. În comparație cu cei care nu erau membri PCR, membrii de partid puteau fi folosiți mult mai ușor în vederea disciplinării unui membru al familiei care manifesta o atitudine antiregim (sau dorea să emigreze).

Interviurile citate anterior indică o alienare a indivizilor față de partid (și reticența unora față de intrarea în PCR) – sentimente ce predominau mai ales în anii '80. Nu putem însă ignora faptul că, în afară de oportuniști și carieriști, au existat și persoane care au intrat în PCR mânate de idealuri, mai cu seamă în perioada interbelică și anii '50. Analiza pe care o face Tismăneanu elitei comuniste abundă de astfel de personaje mesianice și uneori donquijotești care credeau cu adevărat în comunism.[225] Alte biografii ale fostelor elite comuniste confirmă, la rândul lor, angajamentul sincer inițial față de marxism.[226] Într-un interviu cu Vladimir Tismăneanu de dimensiunea unei cărți, Ion Iliescu se dezvăluie ca un idealist, al cărui devotament față de cauza comunistă a fost probabil influențat de activitățile tatălui său în cadrul PCR.[227]

NIVELUL DE ȘCOLARITATE ȘI CALITATEA DE MEMBRU DE PARTID

Teza deproletarizării sugerează că, începând cu sfârșitul anilor '60, prezența în partidele comuniste est-europene a persoanelor cu niveluri ridicate de școlaritate (liceu și peste) devine semnificativă. În formularea sa inițială, teza deproletarizării nu distinge clar între cazurile de „mobilitate sponsorizată“ și alte situații. În studiul său care ia în considerare cinci țări est-europene, Hanley constată că absolvenții de facultate și liceu aveau șanse mai mari să intre în partid decât cei cu niveluri de școlaritate mai scăzute.[228] La fel ca Wong, Hanley demonstrează că efectele diplomei de absolvent de studii superioare asupra intrării în partid erau mai puternice în cazul Bulgariei, Ungariei și Poloniei decât în al fostei Cehoslovacii.[229] Când se includ în analiză efectele perioadei istorice (ca *proxies* pentru schimbarea politicilor de personal), rezultatele lui Hanley indică faptul că partidele comuniste din întreaga regiune au recrutat în mod activ absolvenți de facultate și de liceu între 1949 și 1959.[230] Aceste constatări contrazic alte studii care sugerau că persoanele cu niveluri ridicate de școlaritate ar fi făcut obiectul unei discriminări speciale în această perioadă. Asta nu înseamnă însă că în regiune nu s-a practicat discriminarea împotriva elitelor intelectuale și a altor „dușmani de clasă“. Mai degrabă, analizele lui Hanley, care nu includ însă România, sugerează că amploarea acestor practici discriminatorii a fost mai mică decât crezuseră unii autori.[231]

Întorcându-ne la cazul României, la sfârșitul anilor '40, când PCR-ul încerca să își consolideze puterea și să anihileze grupurile opoziției, o mare parte a elitei intelectuale românești de dinainte de cel de-al Doilea Război Mondial a fost închisă sau trimisă în lagăre de muncă. Conform lui Ionescu, această măsură a avut consecințe nedorite pentru PCR, ducând la o criză de personal calificat necesar proiectului de industrializare.[232] Pentru a rectifica situația, la începutul anilor '50, regimul comunist și-a modificat politicile discriminatorii

împotriva intelectualității tehnice și a început să o înroleze în partid. Concomitent, PCR a început să își creeze propriii intelectuali, sponsorizând membri de partid și persoane din categorii dezavantajate să își continue și/sau termine studiile. Din acest punct de vedere, potrivit unor alte cercetări, se pare că au fost mai numeroase cazurile de sponsorizare a educației membrilor de partid în primele două decenii de conducere comunistă prin comparație cu deceniile următoare. Mai mult, în anii '70 și '80, când se depășise criza de intelectuali tehnici, PCR-ul și-a limitat sponsorizarea la instruirea cadrelor proprii în domenii precum sociologia, economia, dreptul și științele politice (marxiste). Pregătirea respectivă era de obicei oferită de academia de partid, care oferea programe universitare și postuniversitare în domeniile menționate anterior.

Tabelul 4 arată că PCR-ul își făcea recrutările în mod activ din rândul persoanelor bine instruite: membrii PCR care erau absolvenți de facultate reprezintă aproape dublul absolvenților de școli profesionale. Absolvenții de liceu (inclusiv absolvenții de școli postliceale de un an sau doi ani) aveau șanse aproximativ egale de a intra în PCR ca absolvenții de școală profesională. În același timp, „absolvenții de zece clase sau mai puțin“ aveau șanse semnificativ mai mici să devină membri de partid în comparație cu absolvenții de școli profesionale (de obicei, muncitori foarte calificați, cu pregătire tehnică).

De aici rezultă că, asemenea partidelor comuniste din Bulgaria, Ungaria și Polonia, PCR-ul a demonstrat o tendință evidentă spre înrolarea persoanelor cu niveluri ridicate de școlaritate. Se pare că toate partidele menționate au urmărit înrolarea acestei categorii în timpul și după așa-numita perioadă de „reconstrucție“ (1949–1959). Această concluzie trebuie privită cu unele rezerve, întrucât datele mele nu îmi permit să disting câți dintre indivizii bine instruiți erau „creații“ ale politicilor PCR-ului de sponsorizare a membrilor săi în vederea definitivării studiilor. Concluzia cea mai sigură ce se desprinde din analizele mele este că PCR-ul, la fel ca alte partide frățești, a devenit într-un final foarte sensibil la

nivelurile de școlaritate ale membrilor și cadrelor sale. De altfel, Ceaușescu și soția sa constituie cazuri exemplare în acest sens: deși abia absolviseră ciclul primar, cât timp s-au aflat la putere, cei doi au adunat în neștire toate titlurile universitare posibile.*

La nivel mai general, Li interpretează această sensibilitate a Partidului Comunist la diplomele și calificările membrilor săi ca parte integrantă din procesul de „fabricare a meritocrației" (*manufacturing meritocracy*) – încercarea partidelor comuniste de a îmbunătăți calificările școlare ale cadrelor, pentru a le putea invoca ulterior în contextul numirii membrilor de partid în funcții înalte.[233] Această strategie apare ca o soluție elegantă la dilema loialitate politică *versus* merite în recrutarea și promovarea indivizilor.

Considerații finale

În acest studiu am analizat contururile sociale ale PCR-ului pornind de la date de sondaj privindu-i pe membrii de partid obișnuiți ori de rând. În ciuda unor limitări impuse de date, studiul a scos în evidență câteva elemente importante ale PCR. În primul rând, ca și în cazul altor regimuri comuniste est-europene, femeile erau subreprezentate în rândul membrilor de partid obișnuiți și al funcționarilor de partid. În al doilea rând, analizele mele multi-variate au arătat că în cazul anumitor etnii diferite de cea română (germanii, romii, rușii, ucrainenii, turcii, tătarii) șansele de a deveni membru PCR erau mai mici decât în cazul celor de etnie română – fapt ce contrazice discursul oficial al partidului, care promova

---

* În timpul ascensiunii la putere a soțului său, Elena Ceaușescu și-a obținut diploma de licență și titlul de doctor în chimie, devenind ulterior membră a Academiei Române. E greu de spus de ce a ales chimia și nu altă disciplină. Din relatările despre puținele prezentări pe care le-a susținut la conferințe științifice din România reiese că nu reușea nici măcar să pronunțe corect „dioxid de carbon", îl pronunța „codoi", și făcea frecvent greșeli gramaticale.

drepturile minorităților și participarea deplină a acestora la viața politică românească.

În al treilea rând, în anii '50, PCR-ul a manifestat o preferință incontestabilă pentru recrutarea indivizilor cu „origine socială sănătoasă", mai ales țărani și copiii acestora. Pe de-o parte, acest lucru se explică prin faptul că, la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, țărănimea constituia cea mai mare categorie socială. Pe de altă parte, după cum sugerează King și Shafir, „originea țărănească" a rămas de-a lungul anilor categoria ideologică preferată în contextul politicilor de recrutare ale PCR-ului.[234]

În al patrulea rând, asemenea majorității partidelor comuniste din regiune, și PCR a vizat înregimentarea persoanelor cu niveluri ridicate de școlaritate. Cu toate acestea, deși persoanele cu studii superioare erau bine reprezentate în rândul membrilor de partid obișnuiți, ele nu aveau putere semnificativă în eșaloanele de la vârful partidului. Georgescu afirmă că la sfârșitul anilor '70 și în anii '80 România a fost condusă de cea mai puțin educată elită din istoria sa modernă – Ceaușescu și soția sa și numeroasele rude ale acestora aflate în funcții înalte în stat abia dacă absolviseră școala primară.[235]

Deși înainte de cel de-al Doilea Război Mondial era o forță politică insignifiantă, PCR a ajuns să fie, proporțional, cel mai mare partid leninist din Europa Centrală și de Est. Prin mărirea constantă a numărului de membri s-a dorit să se semnaleze publicului străin și celui intern că există „o unitate de nezdruncinat a țării și Partidului în jurul Conducătorului" – ca să parafrazez limba de lemn a regimului. Această strategie, împreună cu temele principale ale cultului personalității, a fost formulată explicit în cadrul celui de-al X-lea Congres al PCR, din 1969, de ideologul-șef, Dumitru Popescu, fiind urmată cu religiozitate până la moartea lui Ceaușescu.[236]

Am revenit astfel la paradoxul menționat la începutul capitolului: în ciuda numărului extrem de mare de membri de partid, aceștia nu s-au deranjat să sară în ajutorul lui Ceaușescu în decembrie 1989. Politicile dictatoriale și, de ce nu, criminale ale acestuia sunt prima explicație care ne vine

în minte pentru faptul că Ceaușescu a fost abandonat de membrii de partid. Însă dincolo de practicile neostaliniste ale lui Ceaușescu, indiferența membrilor de partid față de soarta Conducătorului se explică prin caracterul de masă al PCR conjugat cu așa-numitele practici de „familializare a partidului". Pentru a-și asigura loialitatea susținătorilor, orice mașinărie politică (sau orice altă organizație) trebuie să-i recompenseze simbolic și mai ales material. În cazul PCR-ului (ca și al altor partide frățești), recompensele constau în accesul privilegiat la bunuri, servicii, locuințe și locuri de muncă sau funcții dezirabile. Acest lucru era mult mai ușor de realizat înainte de 1970, când numărul de membri era mai mic și mai ușor de gestionat. Odată cu creșterea numărului de membri, după 1970, s-a instalat și incoerența organizațională. Partidului îi lipseau resursele necesare pentru a-și recompensa membrii din ce în ce mai numeroși. Cu toate acestea, chiar în cazul în care resursele sunt puține, loialitatea și coerența pot fi menținute dacă membrii de partid *cred* că măcar au șanse să urce pe scara ierarhică a organizației. Acest lucru însă era puțin probabil în timpul lui Ceaușescu, întrucât regimul său îi promova în poziții înalte doar pe cei înrudiți cu Ceaușescu și pe sicofanții acestuia. În plus, în anii '80, eșaloanele superioare au început să semene cu o gerontocrație – lucru dezavuat de cadrele de partid mai tinere (și mai „însetate de putere"), precum și de membrii obișnuiți. Astfel, nici cei cu adevărat devotați cauzei comuniste (presupunând că aceștia mai existau încă în 1989) nu aveau de ce să se mobilizeze pentru a salva o persoană care expirase politic și era o anomalie istorică.

Evident, rândurile de mai sus fac trimitere și la una dintre temele centrale ale acestui volum: *continuitatea*. Așa cum am mai spus, comunismul în România (ca și în alte țări) s-a construit nu pe ruinele regimului de dinainte de 1945, ci cu elementele ori ruinele acestuia, pentru a-l parafraza pe sociologul David Stark, care spunea același lucru referindu-se însă la postcomunism. În paginile anterioare, am discutat despre modul în care, pentru a căpăta importanță numerică, PCR a absorbit la sfârșitul anilor '40 membri ai altor formațiuni

politice, inclusiv foști legionari. Potrivit antropologului american Katherine Verdery, la fel au stat lucrurile și la înființarea Securității, proces în care au fost implicate vechile cadre ale serviciilor secrete ale regimului burghez.[237]

Simultan, relativa continuitate cu trecutul precomunist trebuie interpretată și prin prisma persistenței unor practici sociale. Politologul american Ken Jowitt a analizat foarte bine eforturile regimului comunist de a moderniza România.[238] Acest lucru implica nu doar mobilizarea tuturor resurselor disponibile pentru industrializarea țării, ci și raționalizarea vieții sociale și de partid prin eliminarea unor practici asociate ordinii tradiționale, de dinainte de 1945. Astfel de practici retrograde (pentru comuniști) includeau pilele sau blatul, corupția, persistența relațiilor sociale tradiționale, promovarea și recompensarea indivizilor pe principii particulariste (*i.e.*, pe baza legăturilor de sânge, rudenie fictivă – practicile de nășie, încuscrire – prin care se cimentau relațiile cu un patron politic puternic etc.). Așa cum am discutat în paginile anterioare, Jowitt susține că eforturile de modernizare ale regimurilor comuniste au condus la instaurarea unei ordini „neotradiționale“ – o formă mutantă ce conținea elemente de modernitate, raționalitate, dar și – ori, mai ales – vechi practici și mentalități.[239] În cazul românesc, trăsăturile ordinii neotradiționale, în loc să se estompeze, au fost amplificate începând cu anii ’70 și au atins forme bizare, desemnate anterior de Vladimir Tismăneanu prin formule precum „familializarea partidului“ sau „socialism dinastic“, forme ce pot fi interpretate prin prisma continuităților surprinzătoare cu trecutul.[240]

Acest studiu este relevant pentru tranziția postsocialistă românească în cel puțin alte două moduri. La începutul anilor ’90, partidele politice și organizațiile civice proaspăt (re)înființate au adoptat un discurs anticomunist radical. Noile forțe politice și civice erau profund nemulțumite de prezența covârșitoare în primul guvern provizoriu de după 1989 a foștilor nomenclaturiști din eșalonul doi. Din punctul de vedere al grupurilor politice de opoziție din România, supraviețuirea foștilor politicieni comuniști era semnul unei

revoluții incomplete, motiv pentru care cereau excluderea fostelor cadre de partid din viața publică. (În mod ironic, unii dintre cei mai acerbi anticomuniști în cadrul forțelor de opoziție erau tocmai foști activiști de partid sau UTC). Câteva organizații de opoziție foarte radicale au mers până la a propune interzicerea totală a participării foștilor membri de partid la viața politică a României postsocialiste.

Până și apelurile moderate de excludere temporară din politica românească a fostelor cadre de partid care ocupaseră funcții înalte erau profund distorsionate de televiziunea și radioul de stat, cele mai influente media din țară la începutul anilor '90 și controlate la momentul respectiv de așa-zișii „neocomuniști". Aceste canale de informare prezentau cererile opoziției ca pe o potențială vânătoare politică de vrăjitoare, care i-ar afecta pe toți românii. Moderate sau nu, distorsionate sau nu, aceste apeluri ale opoziției au reprezentat cea mai proastă strategie de a-și atrage sprijinul popular într-o țară în care un număr semnificativ de cetățeni obișnuiți fuseseră membri ai Partidului Comunist. Nu încape îndoială că cei mai mulți membri PCR îl disprețuiau pe Ceaușescu la fel de mult precum cei care nu fuseseră membri de partid. Cu toate acestea, stigmatizarea în masă a membrilor de partid obișnuiți i-a făcut pe mulți dintre ei să îl susțină pe Ion Iliescu (el însuși fost *aparatcik*), de teamă că o victorie în alegeri a opoziției i-ar transforma în victime ale represaliilor anticomuniste. Simultan, eșaloanele doi și trei ale fostului regim (inclusiv ale fostei Securități) au profitat de inexistența unor politici minime de lustrație și o parte a lor a rămas în politică, infiltrându-se inclusiv în reînființatele partide istorice. O altă parte a acestor eșaloane doi și trei a virat către sectorul privat al economiei postsocialiste, unde capitalul social ori relațiile și conexiunile pe care le aveau au jucat un rol crucial în convertirea lor cu succes la capitalism. (Voi discuta mai mult despre această convertire în Capitolul 4 al acestui volum.)

Un alt element important în analiza compoziției sociale a PCR este dat de soluțiile oferite dilemei loialitate politică *vs* merit în politicile de recrutare și promovare. În perioada

stalinistă, accentul s-a pus aproape exclusiv pe loialitatea politică a viitorilor membri. După moartea lui Stalin, PCR – la fel ca alte foste partide frățești – a început să acorde o importanță tot mai sporită meritelor, expertizei și pregătirii profesionale a potențialilor membri sau a candidaților pentru poziții importante în aparatul de stat. După vizita lui Ceaușescu în China și Coreea de Nord, macazul se va schimba din nou în politicile de promovare, mai ales la vârful conducerii PCR.

Această dilemă („recrutăm/promovăm în principal pe criterii politice, sau recrutăm în principal ținând cont de merite individuale?") în politicile de cadre nu este în nici un caz specifică fostelor partide comuniste. Dimpotrivă, dacă ne referim doar la cazul românesc, există numeroase mărturii de la sfârșitul secolului al XIX-lea și din perioada interbelică cu privire la politicile de personal ale partidelor politice din acea vreme; aceste politici încurajau promovarea pe criterii particulariste (de loialitate politică/patronaj politic), în detrimentul unor criterii universaliste (ori meritocratice).

După 1990, în ciuda speranțelor multora, practicile corupte de selecție și promovare în funcții publice au reînviat. Sfârșitul anilor '90 și începutul anilor 2000 au fost marcați de apariția baronilor locali și de o parcelizare teritorială a puterii. Eforturile luptei anticorupție au diminuat puterea acestor baroni, însă victoria a fost temporară. Experimentul eșuat al votului uninominal a deschis larg porțile partidelor politice pentru noii îmbogățiți ai tranziției, oameni de afaceri ce dețineau resursele necesare finanțării campaniilor electorale și ale partidelor din partea cărora candidau. E drept, absența unor mecanisme eficiente de control a finanțării partidelor a facilitat capturarea acestora și ulterior captura statului de către oamenii de afaceri (sau interpușii acestora) care au intrat în politică. Revenirea la sistemul de vot pe listă nu a modificat radical această stare de fapt. Politica și administrația publică românești par a fi caracterizate de o stare de cumetrie extinsă, cu foști prim-miniștri care sunt fini ai unor foști șefi de servicii secrete sau ai altor miniștri, cu beizadele numite în funcții ministeriale, cu amante sau partenere plasate în posturi cheie

(consilii de administrație ale unor companii naționale), de unde pot sifona resurse pentru partid și concubini, cu foști colegi de liceu sau de facultate situați strategic în sectorul privat, unde le sunt servite contracte cu statul, cu foste vecine de bloc, concitadini sau consăteni promovați în guvern etc.

La momentul scrierii acestor rânduri, echipa guvernamentală aflată la putere (PSD-ALDE) ține agenda publică prin numeroasele gafe ale prim-ministrului Viorica Dăncilă și prin declarațiile stupefiante ale unora dintre membrii săi. Compoziția actualului guvern este însă și rezultatul unor politici de selecție ce au pus accentul nu pe merite și pregătire profesională, ci pe loialitate politică, obediență față de liderii partidelor din coaliție (în special față de actualul lider PSD, Liviu Dragnea) și legături apropiate ale membrilor cabinetului cu cei aflați la vârful conducerii PSD și ALDE. Din nefericire, nici principalul partid de opoziție de la acest moment (PNL) nu pare a străluci la capitolul selecție meritocratică. Și aici există încrengături de relații și cumetrii, finanțatori ajunși la vârful partidului (sau controlând, din umbră, pe unii membri aflați în conducerea sa) ori lideri teritoriali cu alură de baroni. Amploarea problemelor organizaționale interne ale PNL pare a fi mai redusă decât în cazul PSD, însă acest lucru s-ar putea datora simplului fapt că PNL se află încă în opoziție, privându-i astfel pe unii dintre liderii săi de ocazia de a comite gafe similare celor făcute de membrii guvernului PSD-ALDE. Desigur, ca sociolog, nu pot generaliza; fără îndoială că există oameni competenți în aceste partide. Statistic, ar trebui să existe, însă faptul că ei rareori ajung în fruntea formațiunilor politice în cauză semnalează existența unor politici de recrutare și promovare defectuoase.

În fine, semnalez o altă similaritate sau un alt element de continuitate cu trecutul apropiat: obsesia multor politicieni actuali pentru titluri și diplome. PCR, la fel ca alte partide comuniste, era preocupat de pregătirea formală a cadrelor sale. Cei selectați inițial pe criterii de pură loialitate față de partid erau apoi trimiși la diverse școli ori la cursuri de perfecționare, îndeosebi la Academia „Ștefan Gheorghiu". După

1990, Academia „Ștefan Gheorghiu“ a fost, se pare, înlocuită de Colegiul Național de Apărare și de Colegiul Național de Informații, ale căror programe au fost urmate de multe tinere speranțe ale politicii românești, de funcționari, de jurnaliști și de politicieni mai experimentați. Activitatea Colegiului Național de Informații a fost suspendată, dar, alături de Colegiul Național de Apărare, cele două instituții au reprezentat puncte nodale în rețelele din politica românească, un soi de pepiniere ori locuri de recrutare pentru elitele politice și administrative românești post-1990. Desigur, apetența pentru titluri nu s-a limitat doar la cele două instituții; numeroși politicieni de la nivel central și local, precum și funcționari publici au urmat cursuri de studii aprofundate și mai ales școli postdoctorale în instituții civile de învățământ superior. Unii dintre aceștia au urmat astfel de cursuri întrucât le aduceau beneficii salariale sau le creau oportunități de promovare în carieră, așa cum probabil a fost cazul funcționarilor publici de rang mediu. Alții – foarte puțini, cred – au urmat astfel de școli postuniversitare din pasiune. Pentru alți politicieni, a avea un doctorat era o chestiune de statut, o expresie a obsesiei față de titluri, similară cu obsesia Elenei Ceaușescu. Doctoratele unora dintre actualii politicieni s-au dovedit a fi însă plagiate, dar lucrul acesta, în ciuda oprobiului public, nu le-a afectat în mod semnificativ ori irevocabil carierele administrative și politice.

3. „P.C.R.“ (Pile, Cunoștințe și Relații) în postcomunism

Introducere

Pentru mulți români, „a avea relații“ ori „a avea pile“ rămâne o condiție necesară pentru rezolvarea multor probleme personale chiar și după căderea regimului Ceaușescu. În procesul tranziției la democrație și economie de piață ne-am fi așteptat ca importanța acestor relații sociale să scadă. Conform unor sociologi, legăturile sociale specifice perioadei comuniste nu numai că au supraviețuit tranziției, ci chiar au devenit stâlpi de susținere ai noilor instituții economice și politice din Europa de Est și din China.[241]

Termeni precum „blat“ (în rusă, dar și în română), *guanxi* (în chineză) sau „relații“ și „pile“ (în română) erau folosiți în perioada comunistă pentru a desemna astfel de legături sociale, ce reprezentau o consecință a „penuriei generalizate și a existenței unui sistem de privilegii propriu regimurilor comuniste“.[242] Potrivit unor autori, acest tip de relații sociale extrem de răspândit ar fi contribuit la supraviețuirea regimurilor socialiste în ciuda ineficienței și iraționalității sistemelor lor economice.[243] „În comunism“, spune Eric Uslaner, „[aceste legături sociale] erau lucrul cel mai apropiat de «capitalul social» [în sensul politologului american Robert Putnam] la care putea cineva aspira“.[244] Pe lângă caracterul instrumental și aspectele lor ilicite, respectivele legături sociale presupuneau și o componentă afectivă, tradusă prin considerație și prietenie reciproce.

Pe fondul temei generale a continuității și adaptabilității, în acest capitol voi încerca să răspund următoarelor întrebări:

Care a fost frecvența așa-numitelor legături sociale personale și instrumentale (ori a „pilelor“) în 1989? A scăzut sau a crescut incidența lor pe perioada tranziției? Care sunt factorii individuali și structurali care influențează existența unor astfel de relații sociale în 2010? Așa cum am menționat anterior și cum voi arăta în paginile următoare, sfera „pilelor, cunoștințelor și relațiilor“ include o varietate de relații sociale, de la forme benigne până la forme corupte, ilicite. Pentru a evita parțial conotațiile negative, voi utiliza alternativ sintagmele „relații (sociale) de utilitate“ (folosită de sociologul Dumitru Sandu), „relații utile“ și „capital social“, în sensul lui Pierre Bourdieu, pentru a desemna astfel de legături sociale.[245] Analiza acestor relații se va baza pe date provenind dintr-un sondaj realizat la nivel național în 2010. Chestionarul sondajului a inclus și o serie de întrebări despre relațiile sociale de utilitate ale respondenților într-o serie de domenii (spitale/medici/policlinici, poliție, primărie, notari etc.) în 1989 și, respectiv, în 2010.

Capitolul este structurat astfel: în secțiunea următoare examinez natura relațiilor sociale de dinainte de 1989 și aspectele multiple ale acestor relații. În partea a treia, prezint datele unui sondaj ce a abordat și chestiunea relațiilor și discut modul în care se distribuie acestea la nivelul unor categorii de respondenți. Detaliez apoi rezultatele unor modele de analiză suplimentare care vizează „cauzele“ ori factorii socio-demografici ce au efecte asupra capitalului social al respondenților în 2010. În încheiere, discut implicațiile analizelor mele în contextul dezbaterii despre supraviețuirea legăturilor sociale de utilitate specifice perioadei comuniste.

Legături sociale în comunism: pile, cunoștințe și relații

Studierea acestui tip de relații și a conținutului lor schimbător necesită în primul rând o investigare istorică a originilor lor. De exemplu, ca să denote caracterul extrem de răspândit al

„relațiilor" în comunism, românii obișnuiau să spună în glumă că acronimul Partidului Comunist Român (PCR) ar fi însemnat „Pile, Cunoștințe și Relații". Acestea nu trebuie nicidecum privite drept o anomalie datorată exclusiv regimului comunist. Dimpotrivă, există numeroase producții literare, mărturii și studii despre secolul al XIX-lea și primele decenii ale secolului XX care atestă cât de răspândite erau relațiile de tip clientelar, favoritismele, pilele și nepotismul în România acelor ani.

Cerându-mi scuze cititorilor pentru redundanță, reamintesc faptul că, în ambițiosul lor proiect de modernizare, comuniștii români au făcut eforturi disperate să schimbe natura relațiilor sociale dintre indivizi.[246] După cum am mai discutat în Capitolul 1 al acestui volum, Jowitt afirmă că transformarea comunistă ar fi dus de fapt la „neo-tradiționalism". Prin neotradiționalism, Jowitt înțelege supraviețuirea elementelor ordinii precomuniste (tradiționale) în ciuda accentului pus de partidele leniniste pe modernizare structurală și instituțională.[247] Esențiale pentru neotradiționalism sunt, spune Jowitt, „practicile informale care [au devenit] practici corupte, practici care mai degrabă au subminat în loc să contribuie la atingerea țelurilor oficiale și a intereselor generale ale partidului [leninist]; practici care au devenit o amenințare directă la integritatea organizațională a partidului".[248] Printre aceste practici se numărau blatul, mita, tratamentul preferențial acordat anumitor categorii sociale în încercarea de a le câștiga loialitatea față de partid, ascensiunea unei ordini bazate pe rangul conferit de apartenența la partidul comunist și supraviețuirea relațiilor de tip clientelar de dinaintea celui de-al Doilea Război Mondial. (Pentru o analiză paradigmatică a relațiilor clientelare în general, vezi studiul clasic lui S.N. Eisenstadt și Louis Roniger.[249])

În analiza structurilor de autoritate din China comunistă, Andrew Walder folosește conceptul de „neotradiționalism comunist" pentru a evidenția contrastul dintre „forme moderne de autoritate industrială în cadrul cărora se pune accentul pe independență, autonomie, impersonalitate și anonimat [și] forme tradiționale de autoritate care se bazează pe dependență,

deferență și particularism. [...] Neo-tradiționalismul [mai implică și o] subcultură de relații sociale [care sunt în același timp și] personale și instrumentale".[250]

Termenii „blat" în Uniunea Sovietică sau *guanxi* în China surprind componenta instrumentală a relațiilor sociale în regimurile comuniste (printre alte regimuri). „Blat" a circulat și circulă și în limba română. Pentru Ledeneva, termenul rusesc de „blat" ar proveni din expresia *po blatu* – „în mod ilicit, ilegal".[251] După câte se pare, cuvântul „blat" își are originea într-o expresie evreiască cu înțelesul de „apropiere și familiaritate".[252] Termenul a fost preluat „și în limba polonă pentru a desemna pe cineva care îți oferă adăpost, o umbrelă, fiind abia apoi importat în limba rusă cu sensul de «moduri de a obține ceva sau de a aranja ceva prin relații»".[253]

Potrivit Rodicăi Zafiu, în limba română, „[c]ea mai veche atestare a cuvântului este din 1906, dintr-un articol publicat în ziarul *Dimineața*, unde apar atât blat, cu explicația «unit», cât și «a blătui» – «a mitui»".[254] Termenul era relativ răspândit în argou în perioada interbelică, spune Zafiu, și avea și alte sensuri, acum pierdute, precum „cel care pândește să nu fie surprinși pungașii când săvârșesc un furt: «Punem blatul să ginească»; (...) «tăinuitor, gazdă de hoți», [sau, mai general]... «tovarăș»". Alte sensuri întâlnite și în prezent fac referire la activități ilicite: „a face blatul" (în tren, în mijloace de transport în comun – vezi Dicționarul Explicativ al Limbii Române[255]) sau „pe blat" („a obține ceva gratis"); „am un blat cu cineva de la..." (în sensul de „am intrare la..." ori „am o relație la..."). „Blat" se mai folosește și pentru a desemna competițiile sportive „aranjate" (prin cumpărarea arbitrilor, jucătorilor sau antrenorilor) și – mai recent, după cum notează Zafiu – pentru a desemna înțelegeri imorale, oneroase și oculte între competitori politici („blat politic"). Reținem că, potrivit Rodicăi Zafiu, „sensul central și stabil al cuvântului [blat] este cel de «aranjament ilegal»".[256]

Echivalentul românesc al acestor rețele extinse de schimb și favoruri personale se regăsește în noțiunile de „relații", „cunoștințe" și „pile". Ultimul dintre cei trei termeni este cel

mai evocator când vine vorba de mecanismul intern al acestui tip de relații instrumentale. Termenul desemnează unealta de metal folosită pentru șlefuirea sau fasonarea unei suprafețe aspre. „A avea o pilă“ însemna să cunoști pe cineva care să-ți netezească drumul, să te ajute să obții ceva; „a pune o pilă cuiva“ însemna să-i facilitezi accesul la anumite bunuri, servicii, poziții sau persoane. Totuși, în DEX ediția 2009, pe lângă referirile la „generator de curent electric continuu“, „pilă atomică“ și „pilă electrochimică“, regăsim și următoarele sensuri: „Picior de pod executat din zidărie, din piatră, din beton, sau din metal; contrafort de beton care întărește un baraj“, urmat de „(*fam.*) Sprijin, ajutor (ilegal) dat cuiva de o persoană influentă pentru obținerea unui avantaj; *p. ext.* Persoană care acordă acest sprijin [...]“.[257] Este posibil ca „a pune o pilă“ și „pilă“ să aibă cel din urmă sens (a pune o proptea), și nu de a netezi ori șlefui.[258]

La fel ca în fosta Uniune Sovietică, unde „blatul era mai puternic decât Stalin“, și în România „pilele“, „cunoștințele“ și „relațiile“ au jucat un rol crucial în funcționarea și existența sistemului comunist. Acest tip de legături instrumentale servea mai multor scopuri: 1) accesul la bunuri și produse rare (locuințe, bunuri de folosință îndelungată, autoturisme, îmbrăcăminte [din Vest], cărți, medicamente sau – în ultimii ani ai regimului Ceaușescu – benzină, motorină, carne, pâine, produse lactate, săpun sau chiar hârtie igienică); 2) obținerea accesului la anumite servicii sau bunuri (întreruperi de sarcină, sejururi în stațiuni de vacanță ale partidului sau ale sindicatelor, pașaport pentru călătorii în străinătate) sau la servicii de calitate superioară (îngrijiri medicale în spitalele cu circuit închis, sanatorii, stațiuni balneare ale partidului; sau, mai general, pentru a avea doctor, dentist, cosmetician, coafeză „personal[ă]“); 3) înscrierea copiilor la școli/licee/ facultăți „bune“ și/sau ajutarea acestora să promoveze; 4) obținerea unui loc de muncă și/sau a unui transfer de la un loc de muncă la altul, îndeosebi în marile orașe; 5) înlesnirea interacțiunilor cu aparatul birocratic de stat și cu procedurile absurde, iraționale adeseori ale acestuia. În legătură cu ultimul aspect,

iată mai jos un episod relatat de Vladimir Tismăneanu, episod ce atestă faptul că pe relații și pile se bazau nu doar românii obișnuiți, ci chiar persoanele de la vârful piramidei puterii:

> Odată, era prin 1972, a venit Vasile Bontaș (asistent la matematică, ulterior ajuns secretar al CC al UTC) la noi, la Filozofie, să mă cheme la etajul întâi: „Dorește cineva să vă vadă". Acel cineva era Nicu [Ceaușescu], vicepreședintele Consiliului pe Universitate. [...] Am intrat și m-a luat direct: „Știu că maică-ta lucrează la Sanepid. Am nevoie de ajutor." „Despre ce este vorba?" l-am întrebat. „Pregătim balul de Revelion și avem nevoie de o aprobare de la Sanepidul capitalei ca să putem folosi sala de la Cantina Grozăvești." Am rămas perplex: iată-mă în fața unuia dintre cei mai puternici oameni din România, rugat să intervin pe lângă maică-mea care era șefa secției de igienă școlară la ceea ce se numea Inspectoratul Sanitar al Capitalei. I-am spus că mama era plecată în Bulgaria la o conferință științifică, dar că pot vorbi chiar cu directorul Sanepidului, doctorul Andrei Kelemen. Am făcut-o imediat, i-am spus că este rugămintea lui Nicu Ceaușescu, nu e nevoie să mai adaug că totul s-a rezolvat într-o secundă. L-am întrebat atunci cum de a ajuns să apeleze la mine, când el poate să intervină direct oriunde și lucrurile se rezolvă instantaneu. Mi-a răspuns: „Nu pot suna toată ziua în toate părțile spunând cine sunt".[259]

Lista prezentată anterior cu situațiile în care pilele erau necesare nu este în nici un caz exhaustivă; cititorii interesați de amănunte privind rolul pilelor, cunoștințelor și relațiilor pot consulta, minimal, memoriile lui Gheorghe Florescu (*Confesiunile unui cafegiu*) sau volumul de mărturii coordonat de Rostaș și Momoc (*Bișnițari, descurcăreți, supraviețuitori*).[260] „Relațiile, ori „pilele" au contribuit și la buna funcționare a economiei socialiste. Potrivit antropologului Katherine Verdery, confruntați cu cereri economice absurde și crize majore de forță de muncă și materie primă, directorii

întreprinderilor de stat erau nevoiți să se bazeze pe relații personale pentru a îndeplini țintele aberante de producție dictate de la centru.[261] Folosindu-și pilele la superiori ierarhici din ministere, directorii întreprinderilor reușeau să negocieze planul care le era impus „solicitând investiții și materii prime în cantități mai mari decât cele necesare pentru atingerea țintei. Fiecare director, la fiecare nivel al administrației, umfla bugetele și solicitările în speranța că va avea suficient când va veni momentul să producă efectiv".[262] Bunele relații dintre directorii de întreprinderi de stat le-au permis acestora să facă față cererilor și politicilor iraționale de la centru și deseori să-i păcălească pe cei de la centru. Menținerea bunelor relații între întreprinderile de stat lua deseori forma împrumutului de materii prime, utilaje și muncitori, resurse atât de necesare.[263]

Există, spuneam, numeroase studii care au analizat măsura în care legăturile sociale specifice perioadei comuniste au supraviețuit căderii oficiale a socialismului.[264] În cazul Chinei, unde partidul comunist continuă să se afle la putere și unde, până de curând, nu existau drepturi de proprietate bine definite, relațiile sociale (*guanxi*) ale unui om de afaceri cu administrația publică „produceau" și garantau aceste drepturi.[265] De exemplu, prin „pilele" pe care le avea la diverși funcționari publici, un antreprenor putea obține autorizații ca să desfășoare activități economice în sectoare profitabile care erau de obicei controlate de stat. Mai mult, legăturile respective funcționau și ca sursă de informații despre cererea și oferta de resurse rare și îi puteau ajuta pe antreprenori „să se asigure că legile stipulează o fiscalitate mai scăzută [și] că nu vor fi hărțuiți de agențiile guvernamentale [de control]".[266] Prin intermediul „relațiilor" cu diverși funcționari, antreprenorii chinezi puteau accesa resurse publice sau puteau folosi bunuri ale statului în scop personal. Analizele efectuate în cazul României sugerează la rândul lor că „pilele" și „relațiile" au un rol important pentru desfășurarea activităților economice în postsocialism.[267]

Chiar dacă e adevărat că relațiile sociale continuă să reglementeze multe tranzacții economice în postsocialism, există studii care arată că și în Vest activitățile economice sunt, într-o anumită măsură, încastrate în (ori influențate de) social (*embeddedness*; pentru o formulare clasică a acestei idei, vezi Karl Polanyi; pentru abordările contemporane în sociologia vieții economice, vezi Mark Granovetter).[268] Unul dintre intervievații chinezi ai sociologului american David Guthrie afirma: „Le-am spus [interlocutorilor europeni] că eu nu cred că are importanță în ce țară faci afaceri, toată lumea se bazează pe relații când face afaceri. Altfel nu prea mai ai ce afaceri să faci [...]. Felul în care se fac afaceri în China [pe bază de relații sau *guanxi*] nu e prin nimic special".[269] Mulți cercetători ai tranziției la economia de piață s-ar arăta reticenți în fața acestei afirmații. Totuși, părerea respondentului lui Guthrie merită câteva clipe de reflecție critică. Parafrazându-i pe Gould și colaboratorii săi, nu cumva *guanxi*, „blat", „pile" nu sunt altceva decât termenii folosiți de chinezi, ruși și români pentru a desemna „rețelele personale, capitalul social și economiile bazate pe dar care se regăsesc în toate economiile"?[270]

Alături de Ledeneva și Walder, subliniez faptul că, în ciuda asemănărilor cu fenomene întâlnite pe tot globul (*i.e.*, mită, corupție, relații clientelare, relații de afaceri etc.), *guanxi*, „blat" și „pile" au trăsături distincte.[271] Spre exemplu, folosind concepția lui Pierre Bourdieu despre „capital social"[272], Alan Smart susține că distincția dintre *guanxi* și relațiile pur instrumentale de genul oferirii unei mite în schimbul unor avantaje materiale este dată de coregrafia simbolică a relațiilor *guanxi*.[273] Chiar dacă scopul cultivării unor astfel de relații este pur instrumental (la fel ca în cazul oferirii unei mite), el trebuie „ascuns", „deghizat" ori asezonat cu elemente de ordin personal, sentimental, care pun accentul pe recunoașterea capitalului simbolic al părților, pe deferență, etichetă socială, tradiții și pe caracterul dezinteresat al cultivării unor astfel de relații, care se doresc a fi de lungă durată. Dacă astfel

de elemente nu sunt prezente, există riscul ca una din părţi să se simtă jignită şi sa recunoască „falsul" ori „adevăratele" intenţii ale celeilalte părţi (de cultivarea unei relaţii de moment *doar* pentru obţinerea unor avantaje materiale). Acesta este momentul în care „darurile", spune Smart, sunt reinterpretate ca „mită", iar tranzacţiile încetează.[274] (Pentru tensiunea oarecum similară între „dar" şi „mită," tensiune întâlnită bunăoară în falimentarul sistem medical de stat de la noi, vezi studiul Sabinei Stan.[275])

Alte studii despre tranziţia la economia de piaţă au arătat că acest tip de legături sociale trebuie interpretate în contextul structurilor de putere şi al funcţiilor din ierarhia partidului comunist. Aceste structuri relaţionale au fost interpretate de unii analişti ai transformărilor postcomuniste drept viitori piloni ai unui capitalism aparte, *i.e.*, capitalism politic – o nouă ordine economică şi politică în care foştii demnitari comunişti vor controla şi privatiza resursele publice în beneficiu personal, mult timp după dispariţia formală a regimurilor socialiste.[276] Folosind terminologia lui Pierre Bourdieu, foştii demnitari comunişti şi-au convertit capitalul politic (comunist) în capital economic. În analizele statistice ale tranziţiei la economia de piaţă, „capitalul politic" se măsoară cu ajutorul unor variabile precum „fost membru al partidului comunist" sau „fost cadru de partid". Astfel măsurat, „capitalul politic" nu reprezintă altceva decât o formă particulară de capital social ce se referă la resurse aferente reţelelor sociale, resurse instituţionalizate prin practicile defunctelor partide comuniste.[277] (Voi prezenta pe larg această chestiune în Capitolul 4.) După cum am mai discutat, acest tip de legături sociale ar corespunde unor fenomene asociate aşa-numitului capital social. Acest concept a beneficiat de multă atenţie din partea politologilor şi sociologilor în studii despre stratificarea socială, dezvoltare economică, participare civică şi politică şi democratizare.[278] Întrucât nu mi-am propus să discut în detaliu astfel de studii, mă limitez aici la evidenţierea a două abordări principale ale capitalului social.

Prima abordare o regăsim la politologii care lucrează într-un „cadru teoretic neotocquevillean“[279] precum Francis Fukuyama și Robert Putnam.[280] Pentru Putnam, capitalul social constituie o proprietate a comunităților și națiunilor.[281] Alături de încrederea socială, capitalul social este corelat cu democrația și creșterea economică. Concret, indivizii care au încredere în alții au șanse mari să formeze diverse asociații cetățenești și politice, care stau la baza existenței unui stat democratic. Mai mult, încrederea generalizată, capitalul social și democrația corelează pozitiv cu niveluri ridicate de dezvoltare și prosperitate.[282]

Cealaltă abordare teoretică importantă referitoare la capital social este asociată cu autori precum James Coleman, Pierre Bourdieu și Nan Lin (printre alții).[283] Aceștia nu consideră capitalul social o proprietate a comunităților sau a națiunilor, ci o caracteristică a *relațiilor dintre indivizi*.[284] În acest studiu, folosesc noțiunile „relații utile“ sau „capital social“ în sensul dat de Bourdieu: „[Capitalul social reprezintă] ansamblul resurselor efective sau potențiale asociate deținerii unei rețele [sociale] durabile, alcătuită din relații de cunoaștere și stimă reciprocă, mai mult sau mai puțin instituționalizate – cu alte cuvinte, aferente calității de membru al unui grup – și care asigură fiecărui membru al rețelei susținerea capitalului deținut în mod colectiv, un soi de «certificat» care le dă dreptul să îi crediteze ori recomande pe alții în diferite sensuri ale cuvântului. Aceste relații pot fi instituite și garantate social prin invocarea unui nume (al unei familii, clase, trib, școli, partid politic etc.) și printr-un întreg set de acțiuni constitutive destinate formării și informării persoanelor care sunt parte a acestor grupuri. [...] Volumul capitalului social al unei persoane depinde de mărimea rețelei de contacte pe care o poate mobiliza în sprijinul său și de capitalul (economic, cultural sau simbolic) persoanelor care alcătuiesc această rețea.“[285] Extrem de important este faptul că, în viziunea lui Bourdieu, capitalul social poate fi convertit în alte forme de capital, inclusiv capital economic sau putere financiară, cum s-a întâmplat în cazul capitalismului politic postcomunist.

Am discutat anterior despre caracteristicile legăturilor sociale tipice perioadei comuniste. Deși acestea au multe în comun cu fenomene vestice precum *networking*, „relații clientelare“ sau cu rețelele informale întâlnite în economia „gri“ sau ilegală, argumentele prezentate mai sus arată că „blatul“ și „relațiile“ au trăsături distincte. Important de înțeles este că existența și proliferarea acestui tip de relații sociale erau legate în mod fundamental de existența unei economii de penurie și a unui sistem de recompense specific regimurilor comuniste.[286]

Înainte de a trece la secțiunea următoare, doresc să fac unele precizări. Deși datele folosite în această lucrare surprind noțiuni legate de „pile“ ori de capitalul relațional al unui individ în sensul dat de Bourdieu, pentru a analiza în profunzime „capitalul social“ este nevoie de indicatori mai numeroși și complecși decât cei pe care i-am avut la îndemână aici.* Întrebările și indicatorii pe care mă bazez se referă în principal la așa-numitele „relații de utilitate“ sau legături instrumentale ale respondenților, pentru a folosi terminologia lui Dumitru Sandu.[287] În măsura în care aceste legături instrumentale presupun fenomene de tipul favoritismului, nepotismului sau corupției, atunci ele pot fi descrise, pe bună dreptate, drept „capital antisocial“.[288]

În ciuda acestor limitări, datele de sondaj folosite în paginile următoare au mai multe merite: 1) evaluează relațiile sociale de utilitate ale respondenților în 1989 și în 2010; 2) chestionarul folosit a inclus și întrebări legate de calitatea de membru de partid înainte de 1989. După cum am precizat anterior, unii cercetători ai tranziției la economia de piață au tratat „calitatea de fost membru al partidului comunist înainte de 1989“ ca *proxy* pentru „capital politic înainte de 1989“. Or, am mai spus, acesta din urmă nu reprezintă altceva decât o formă specială de capital social/relație de utilitate. Sondajul

---

* După cum discut în secțiunea următoare, studiul s-a axat pe stratificare socială și mobilitate, și nu pe măsurarea detaliată a capitalului social.

pe care îl utilizez cuprinde informații atât despre relațiile de utilitate, cât și despre afilierea politică a respondentului înainte de 1989, ceea ce îmi permite să explorez legăturile dintre aceste două aspecte (politic și social) ale pilelor și relațiilor.

Scurtă prezentare a datelor

Datele folosite în această lucrare provin dintr-un studiu realizat în cadrul proiectului „Structură de clasă și stratificare socială în România contemporană. Implicații pentru politicile publice și de marketing cultural și politic" (Nr. de Proiect 92-131). Studiul a fost finanțat de Consiliul Național al Cercetării Științifice, fiind o colaborare între Universitatea Babeș-Bolyai (Cluj), Universitatea din Oradea și Centrul de Sociologie Urbană și Regională (CURS, București); director de proiect a fost Lazăr Vlăsceanu. În cadrul său, CURS a realizat un sondaj pe un eșantion național de 4.508 persoane, cu vârsta de 25 de ani sau peste; această limită de vârstă este folosită frecvent în studiile de stratificare și mobilitate socială. Eșantionul a fost probabilist, stratificat în funcție de cele 18 regiuni socio-culturale ale României, reședință (mediu rural și urban), mărimea și tipul localităților urbane și rurale. Localitățile, gospodăriile și respondenții cu vârste de 25 de ani și peste au fost selectați aleator; interviurile au fost efectuate față în față, în octombrie–decembrie 2010. Marja teoretică de eroare la nivelul întregului eșantion a fost de +/-1,46% la un nivel de încredere de 95%.

Întrucât în acest capitol mă concentrez pe schimbările în relațiile utile ale indivizilor între 1989 și 2010, din motive de comparabilitate, folosesc un subeșantion care include respondenți care aveau cel puțin 25 ani în 1989. Aceasta este vârsta la care se presupune că un individ și-ar fi terminat studiile, ar fi intrat pe piața forței de muncă și ar fi devenit membru al diverselor rețele sociale tipice vieții adulte; în acest subeșantion intră 2.668 de respondenți.

Chestionarul sondajului a inclus o serie de întrebări referitoare la capitalul social (folosind terminologia lui Pierre

Bourdieu) sau relațiile de utilitate pe care respondenții îl/le dețin(eau) în 1989 și în 2010. Întrebările din chestionar au fost formulate după cum urmează: „În 1989, ați avut relații sau cunoștințe pe care vă bazați ca să: 1) aveți acces la servicii medicale cum ar fi consultații medicale sau ajutor de urgență? (da/nu/refuz); 2) să rezolvați o problemă la notar, la tribunal sau alte probleme juridice? (da/nu/refuz); 3) să rezolvați o problemă la primărie? (da/nu/refuz); d) să rezolvați o problemă la poliție? (da/nu/refuz); 4) să primiți un împrumut de la bancă sau din altă parte? (da/nu/refuz); 5) să obțineți un loc de muncă (da/nu/refuz). Pentru măsurarea relațiilor utile deținute de respondenți în 2010 s-au folosit aceleași întrebări și variante de răspuns.

Societățile comuniste, spuneam, se caracterizau printr-o penurie severă de servicii și bunuri. „A avea relații" era esențial pentru a putea face față acestei crize de bunuri, pentru a avea acces la (diverse) servicii (de calitate), pentru a obține favoruri sau pentru a rezolva probleme personale mai complexe. Întrebările din chestionarul sondajului se referă tocmai la situațiile în care, înainte de 1989, indivizii ar fi putut apela la ajutorul altor indivizi (inclusiv reprezentanți ai statului) prin intermediul rețelelor informale. De exemplu, a avea relații la primărie înainte de 1989 te putea ajuta să eviți amânările și hărțuirile birocratice, să primești beneficii ori ajutoare sociale, autorizații pentru diverse tipuri de construcții și, cel mai important, o locuință. În mod asemănător, a avea relații la poliție înainte de 1989 însemna să obții mai ușor (dacă nu de-a dreptul ilegal) permise de reședință sau mutații pe buletin, să nu plătești anumite amenzi sau – în cazuri mai rare – să nu fii urmărit penal pentru diverse infracțiuni.

Tabelul 1 prezintă distribuția procentuală a răspunsurilor la întrebările privind relațiile de utilitate ale respondenților în 1989 și în 2010. Reamintesc cititorilor că este vorba de un subeșantion de 2.668 de persoane care în anul 1989 aveau minimum 25 de ani.

Conform datelor din Tabelul 1, cu excepția întrebării „aveați/ aveți relații ca să obțineți un loc de muncă?", în comparație

TABELUL 1. Distribuția procentuală a răspunsurilor la întrebările privind relațiile sociale de utilitate ale respondenților (România, 2010)*

Aveați/aveți relații/ cunoștințe pe care vă puteți baza...	1989 Da (%)	în 2010 Da (%)	Diferență 2010–1989
în caz de boală pentru consultație, tratament, intervenție chirurgicală?	19.3%	28.0%	+8.7%
la tribunal, notar, avocat?	7.6%	11.1%	+3.5%
la primărie?	12.2%	17.9%	+5.7%
la poliție?	8.4%	11.7%	+3.3%
în obținerea unui împrumut/credit?	4.3%	8.3%	+4.0%
în obținerea unui loc de muncă?	6.6%	4.4%	-2.2%

* Sursa: Subeșantion de 2.668 de respondenți din ancheta sociologică a proiectului „Structură de clasă și stratificare socială în România contemporană. Implicații pentru politicile publice și de marketing cultural și politic". Sondajul a fost realizat de CURS în octombrie–decembrie 2010.

cu 1989, în 2010 mai mulți respondenți au declarat că aveau relații utile ori „pile" în vederea accesării de servicii medicale și juridice, a rezolvării unei probleme la primărie și poliție și pentru obținerea unui împrumut financiar. Mai exact, prin comparație cu 1989, se observă o creștere de 8,7% a procentului de persoane care au declarat că au relații în domeniul medical; o creștere de 3,5% a procentului de persoane care au declarat că au relații în domeniul juridic; o creștere de 5,7% a proporției de intervievați care au cunoștințe ce îi pot ajuta să își rezolve o problemă la primărie; o creștere de 3,3% a procentului de persoane care au relații pe care pot conta în vederea rezolvării unei probleme la poliție; și o creștere de 4% a procentului de persoane care au declarat că au relații utile în vederea obținerii unui împrumut de la bancă sau din altă parte.

În cazul respondenților care au declarat că au avut cel puțin o relație utilă ori „pilă" în 1989, pentru 38,7% dintre ei numărul acestor legături utile a rămas același în 2010, iar pentru 24,5% dintre ei, numărul relațiilor a crescut în 2010

în comparație cu 1989. Pentru 36,8% dintre respondenții care au avut cel puțin o legătură socială utilă în 1989, numărul acestui tip de relații a scăzut în 2010 în comparație cu 1989. În ansamblu, pentru 63,2% dintre respondenții care au avut cel puțin o „pilă" în 1989, numărul acestui tip de legături sociale fie a crescut, fie a rămas același.

După cum am menționat, singurul domeniu în care, prin comparație cu 1989, mai mulți respondenți declară că au mai puține relații în 2010 este legat de piața muncii (*i.e.*, „a cunoaște pe cineva care te poate ajuta să obții un loc de muncă"). După cum voi discuta în secțiunile următoare, acest lucru se datorează în parte faptului că 55% din totalul subeșantionului folosit în analiză este alcătuit din pensionari. Alte explicații țin, desigur, de procesele de dezindustrializare și restructurare economică, precum și de crizele ce au afectat piața forței de muncă din țară. Ponderea ridicată de pensionari se explică prin faptul că subeșantionul de analiză este alcătuit din persoane care aveau 25 de ani și peste în 1989. Așa cum am precizat anterior, o analiză pe întreg eșantionul m-ar fi pus în imposibilitatea de a compara situația din prezent cu cea din trecut deoarece în discuție ar fi intrat și cei care erau copii/minori în 1989, or, în cazul lor, nu puteam vorbi de a avea, personal, pile.

Pornind de la întrebările prezentate în Tabelul 1, am construit 12 variabile fictive (variabile care iau valoarea 1 sau 0) pentru a evalua volumul, să zic așa, relațiilor utile ale respondenților în 1989 și în 2010 în domenii precum asistența medicală, asistența juridică (avocați, notari), aplicarea legii, structuri birocratice locale (primării), piața locurilor de muncă și servicii financiare. (Prezint și discut distribuția procentuală a răspunsurilor la aceste întrebări în secțiunea următoare.) Tot pe baza răspunsurilor la aceste întrebări, am construit două variabile, după cum urmează: 1) relațiile de utilitate ori „pilele" unui individ în 1989, calculate ca suma tuturor cunoștințelor/relațiilor avute de respondent/ă înainte de căderea comunismului; 2) relațiile utile ale unui individ în 2010, calculate ca suma tuturor relațiilor declarate de un subiect

în 2010. Aceste două variabile iau valori între 0 (respondentul/respondenta nu are nici o relație) și 6 (respondentul/respondenta are cunoștințe/relații în toate domeniile enumerate mai sus).

Relațiile de utilitate (sau capitalul social) deținut(e) de un individ sunt influențate de o serie de factori precum genul, vârsta, nivelul de școlaritate, mediul rezidențial (urban sau rural), statutul ocupațional și – după cum am discutat deja – calitatea de membru PCR (în 1989). Folosindu-mă de informațiile socio-demografice incluse în chestionarul sondajului, în cele ce urmează analizez modul în care se situează diferite categorii de respondenți din punctul de vedere al capitalului de relații pe care le aveau în 1989 și la momentul sondajului. Pentru cititorii familiarizați cu analizele statistice de acest fel, am inclus detaliile privind construcția variabilelor socio-demografice în Anexa 2.

Tabelul 2 prezintă rezultatele acestor analize; cifrele îngroșate reprezintă diferențele semnificative statistic, calculate cu ajutorul unor teste specifice. În primul rând, notez că inegalitățile de gen prezente în alte structuri ale societății românești par să fie reproduse și la nivelul capitalului social ori al relațiilor utile. Astfel, deși femeile constituie 54,1% din subeșantion, procentul femeilor cu relații utile în majoritatea domeniilor analizate este mai scăzut decât al bărbaților. Singura excepție este cea a relațiilor din domeniul asistenței medicale: la această categorie, respondentele (52,1%) îi depășesc, statistic semnificativ, pe bărbați (47,9%) – vezi cifrele îngroșate ori în bold care indică astfel de diferențe statistic semnificative (ori care nu se datorează purei întâmplări).

Structura inegală a oportunităților în funcție de gen se vede cel mai bine în cazul „relațiilor pentru a obține un loc de muncă“. Concret, deși bărbații reprezintă 45,9% din subeșantionul analizat, 59% dintre ei declară că dețin relații care i-ar putea ajuta să obțină un loc de muncă în comparație cu doar 49% dintre femei care susțin același lucru. Structura de oportunități și inegalități este definită și de mediul rezidențial: în comparație cu zonele rurale, orașele oferă indivizilor

TABELUL 2. Relații în varii domenii în funcție de variabile socio-demografice, în anul 2010*

Variabile socio-demografice	Valori în total sub-eșantion (n=2668)	Respondentul are relații în domeniul medical (% da)	Respondentul are relații la tribunale, notar, avocați (% da)	Respondentul are relații la primărie (% da)	Respondentul are relații la poliție (% da)	Respondentul are relații pentru a obține un credit/împrumut (% da)	Respondentul are relatii pentru a obtine un loc de muncă (% da)
Gen							
Bărbați	45.9%	47.9%	**53.7%**	**54.5%**	**53.8%**	**56.3%**	**59.0%**
Femei	54.1%	52.1%	46.3%	45.5%	46.2%	43.7%	41.0%
Total	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%
Mediu rezidențial							
Urban	52.1%	**57.0%**	55.7%	40.9%	52.2%	**56.3%**	**65.8%**
Rural	47.9%	43.0%	44.3%	**51.9%**	47.8%	43.7%	34.2%
Total	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%
Ultima școală absolvită							
Mai puțin decât liceul	60.4%	43.0%	36.1%	46.3%	42.6%	31.5%	**28.2%**
Liceu și post-liceală	27.4%	**35.2%**	**34.1%**	**32.7%**	**34.6%**	**37.8%**	32.5%
Facultate	12.3%	**21.8%**	**29.8%**	**21.0%**	**22.8%**	**30.7%**	**39.3%**
Total	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%
Apartenența la PCR înainte de 1989							
Cadru de partid	5.2%	**8.3%**	**7.8%**	**10.3%**	**8.7%**	**11.3%**	**10.2%**
Membru obișnuit	26.9%	**35.2%**	**41.2%**	**35.0%**	**35.6%**	**35.0%**	30.8%
Nonmembru	67.2%	56.1%	49.7%	54.3%	55.1%	52.3%	**56.4%**
Informație lipsă despre apartenența la PCR	0.7%	0.5%	1.4%	0.4%	0.6%	1.4%	2.6%
Total	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Variabile socio-demografice	Valori în total sub-eșantion (n=2668)	Respondentul are relații în domeniul medical (% da)	Respondentul are relații la tribunale, notar, avocați (% da)	Respondentul are relații la primărie (% da)	Respondentul are relații la poliție (% da)	Respondentul are relații pentru a obține un credit/împrumut (% da)	Respondentul are relații pentru a obține un loc de muncă (% da)
Ocupația în 2010							
Manageri și funcționari publici superiori	1.6%	**2.7%**	**4.1%**	**3.6%**	**4.2%**	**5.6%**	**5.3%**
Specialiști cu ocupații intelectuale si științifice	4.2%	**9.2%**	**13.9%**	**9.6%**	**10.3%**	**13.1%**	**19.7%**
Tehnicieni, maiștri și asimilați	4.2%	**6.9%**	**7.4%**	**9.0%**	**7.1%**	**7.7%**	**7.7%**
Functionari administrativi	1.7%	2.3%	**3.7%**	**3.4%**	1.9%	3.2%	**4.3%**
Lucrători în servicii și comerț	3.0%	3.7%	**5.7%**	**4.4%**	**6.4%**	4.5%	**7.7%**
Agricultori si lucrători în agricultura, silvicultura și pescuit	7.3%	4.9%	7.1%	9.0%	8.7%	**4.1%**	**1.7%**
Meșteșugari si lucrători calificați in meserii de tip artizanal	6.4%	6.9%	7.1%	8.4%	8.7%	7.7%	10.3%
Operatori mașini și utilaje	1.6%	3.1%	2.4%	**2.9%**	**3.2%**	1.4%	2.6%
Muncitori necalificati	1.9%	1.7%	1.4%	2.1%	**1.3%**	3.2%	2.6%
Forțe armate	0.3%	0.9%	0.7%	0.6%	1%	**1.4%**	**1.7%**
Casnic/ă	8.8%	**5.5%**	**4.4%**	**3.2%**	**6.2%**	**4.5%**	**2.6%**
Pensionar	55.0%	**47.9%**	**36.8%**	**40.5%**	**38.1%**	**38.7%**	**29.9%**
Șomer	2.5%	2.1%	3.4%	1.5%	1.3%	2.7%	1.7%
Cazuri cu informație lipsă despre ocupație	1.5%	2.1%	2.0%	1.9%	1.9%	2.7%	2.6%
Total	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%
Vârsta în 2010							
Vârsta medie (în ani)	62.77	**61.05**	**59.60**	**60.59**	**59.75**	**58.25**	**57.23**
Valoarea mediană a vârstei (în ani)	62.00	60.00	58.00	59.00	58.00	56.50	54.00

*Sursa: Subeșantion de 2.668 de respondenți din ancheta sociologică a proiectului „Structură de clasă și stratificare socială în România contemporană. Implicații pentru politicile publice și de marketing cultural și politic". Sondajul a fost realizat de CURS în octombrie–decembrie 2010. Cifrele îngroșate semnalează diferențe semnificative din punct de vedere statistic de minim p <0,05, calculate cu ajutorul testelor chi-pătrat sau testelor *t* pentru diferența mediilor în cazul vârstei.

șanse mai bune de a accesa, prin intermediul relațiilor personale, servicii medicale, financiare și juridice sau de a-și găsi un loc de muncă (vezi Tabelul 2). Prin comparație cu rezidenții din urban, mai mulți rezidenți din mediul rural declară că au relații utile ori „pile" la primărie. Acest fapt nu este surprinzător dat fiind că localitățile rurale se constituie din comunități relativ mici, cu legături strânse între membrii lor, unde toată lumea pare a cunoaște pe (și este rudă cu) toată lumea, inclusiv pe primar, viceprimar și alți birocrați/consilieri locali.

După cum am discutat la începutul acestui capitol, unii cercetători au susținut că deținerea unei poziții în ierarhia de partid în timpul comunismului s-a dovedit a fi un avantaj esențial în timpul tranziției la economia de piață. Capitalul politic comunist constituie o formă specială de capital social, instituționalizat prin structurile și practicile partidului comunist.[289] Conform sociologilor Elemér Hankiss și Jadwiga Staniszkis, la debutul tranziției la economia de piață, fostele cadre de partid și alți demnitari comuniști au început să-și converteasca fostele poziții de putere și relațiile în putere financiară.[290] În analizele cantitative ale tranziției la economia de piață, „capitalul politic" a fost măsurat cu ajutorul unor variabile precum „(fost) cadru [al partidului comunist]", „fost cadru de partid" sau „[fost] membru de partid obișnuit". Din analizele prezentate în Tabelul 2 (așa-numite analize bivariate) reiese că, la mai mult de douăzeci de ani după ce Nicolae Ceaușescu a fost aruncat la coșul de gunoi al istoriei, atât „fostele cadre de partid", cât și „foștii membri de partid" o duceau mai bine decât cei care nu fuseseră membri de partid în ceea ce privește relațiile de utilitate pe care le dețin.

După se vede în Tabelul 2, a nu fi activ pe piața forței de muncă are un impact negativ asupra capitalului social al respondenților, așa cum este definit în această lucrare. Mai exact, prin comparație cu cei care au loc de muncă ori sunt angajați, numărul celor care declară că au relații utile în domeniile luate în considerare este mult mai mic în rândul pensionarilor și persoanelor neîncadrate în muncă (femei, persoane casnice, șomeri). Mai mult, după cum o arată studiile

realizate în alte țări, și în România, capitalul social al unui individ variază în funcție de poziția sa în ierarhia ocupațională. Concret, „indivizii care lucrează în posturi în care abilitățile sociale ori de relaționare cu ceilalți (*social skills*) sunt relativ importante, acumulează mai mult capital social“.[291] Potrivit cifrelor din Tabelul 2, cei aflați la vârful ierarhiei ocupaționale (înalți funcționari, manageri, antreprenori și personalul cu studii superioare) declară mai frecvent că dețin relații în toate domeniile luate în considerare, prin comparație cu indivizi aflați de la baza ierarhiei ocupaționale (lucrători agricoli, muncitori calificați, necalificați etc.).

În fine, relațiile utile ori „pilele“ unui respondent/ale unei respondente variază invers proporțional cu vârsta; prin comparație cu vârstnicii, respondenții mai tineri declară mai frecvent că au relații în toate domeniile analizate în acest articol. Acest lucru este confirmat și de alte studii care arată că „conform predicțiilor făcute pe baza efectelor legate de ciclurile vieții, capitalul social crește și apoi scade cu vârsta, *ca orice altă formă de capital* [sublinierea mea]“.[292] Această constatare trebuie la rândul său interpretată în raport cu statutul ocupațional al respondenților: după cum am argumentat anterior, ieșirea de pe piața forței de muncă se traduce deseori în contacte mai reduse cu alți indivizi din diferitele domenii asociate cu viața activă.

Ce factori influențează capitalul de relații ori pilele?

Pentru a răspunde acestei întrebări, apelez, la fel cum am făcut-o în Capitolul 2, la analiza multi-variată. Reiau aici o serie de precizări pentru cititorii care sunt mai puțin familiarizați cu analizele statistice și terminologia acestora. La limită și pentru scopurile acestei prezentări, avem de-a face cu o analiză de tip cauzal: ea implică, pe de-o parte, o variabilă dependentă ori un „efect“, iar, pe de altă parte, o serie de variabile ori factori independenți („cauze“) care influențează sau au efecte asupra variabilei dependente. Variabila dependentă

ori efectul este numărul de relații sociale utile pe care un respondent/o respondentă le are în 2010, când a fost realizat sondajul; numărul de relații sociale utile poate varia de la 0 (nici o relație) până la 6 (relații în toate cele 6 domenii luate în discuție).

În Tabelul 3, prezint rezultatele simplificate ale analizei multi-variate. Pe fiecare linie a tabelului sunt incluse variabilele independente; dacă o variabilă are o influență statistic semnificativă asupra capitalului social al unui individ, acest lucru este hașurat în tabel. Dacă, bunăoară, un anumit factor socio-demografic are efecte pozitive, statistic semnificative asupra numărului de relații sociale pe care le are un respondent/o respondentă, am evidențiat acest lucru prin semnul „+". Spre exemplu, în Tabelul 3, se observă că în dreptul absolvenților de facultate apare semnul „+". Acest lucru înseamnă că, raportat la absolvenții de liceu sau de școli postliceale (categoria de comparație așa cum este specificată în subsolul tabelului), a fi absolvent de învățământ superior se traduce printr-un număr mai mare de relații utile.

Dacă o variabilă independentă are efecte negative, statistic semnificative, asupra numărului de pile, acest lucru este semnalat prin semnul „–". Bunăoară, în Tabelul 3 semnul „–" din dreptul persoanelor care au maximum 10 clase indică faptul că un nivel scăzut de școlaritate este însoțit de o scădere a numărului de relații utile, prin comparație cu absolvenții de liceu (sau de școală postliceală). Folosesc cifra „0" pentru a marca situațiile în care diverse variabile independente nu au nici un efect statistic semnificativ asupra capitalului social al unui respondent/respondente. Reiterez faptul că, în astfel de analize statistice, sintagma-cheie aici este „efect statistic semnificativ" și – în limbajul comun – înseamnă efect care *nu* se datorează întâmplării.

După cum o atestă și alte studii, și din analiza mea reiese că nivelul de școlaritate are un impact semnificativ asupra relațiilor sociale utile deținute de un individ. De exemplu, în comparație cu absolvenții de liceu, absolvenții de facultate au cu 28% mai multe relații de utilitate.[293] Și, invers, dacă

TABELUL 3. Efecte ale unor variabile independente asupra numărului de relaţii sociale utile ale unui respondent/ale unei respondente (România, 2010)*

Variabile independente	Efecte
Vârsta (în ani împliniţi)	0
Gen (bărbat)[a]	0
Rezident în urban în 2010[b]	0
Absolvent de facultate[c]	+
Mai puţin decât liceul[c]	-
Număr de relaţii utile în 1989 (de la 0 la 6)	+
Respondentul era cadru PCR în 1989[d]	0
Respondentul era membru obişnuit PCR în 1989[d]	+
Manager sau personal cu studii superioare în 1989[e]	0
Tehnician, funcţionar, lucrător în servicii în 1989[e]	+
Agricultor în 1989[e]	-
Muncitor în 1989[e]	0
Respondentul nu era activ pe piaţa muncii în 1989[e]	0
Respondentul nu era activ pe piaţa muncii în 2010[f]	-

* Sursa: Subeşantion cu 2.668 de respondenţi al sondajului la nivel naţional „Structura de clasă şi stratificare socială în România contemporană. Implicaţii pentru politicile publice şi de marketing cultural şi politic" realizat de CURS în perioada octombrie-decembrie 2010. În analiză au fost incluse 2.282 de cazuri valide. Zonele haşurate reprezintă efecte semnificative sub raport statistic; „+" denotă efecte statistic semnificative pozitive ori de creştere a numărului de relaţii utile; „–" denotă efecte statistic semnificative negative ori de scădere a numărului de relaţii utile; „0" semnifică absenţa unui efect statistic semnificativ. Pentru explicaţii despre construcţia fiecărei variabile, vezi Anexa 2.

Note: [a] Comparaţia se face cu persoanele de sex feminin din subeşantion. [b] Comparaţia se face cu rezidenţii din mediul rural. [c] Comparaţia se face cu absolvenţii de liceu (sau postliceală). [d] Comparaţia se face cu respondenţii care înainte de 1989 nu au fost membri ai PCR. [e] Categoria se face cu respondenţii pentru care lipsesc informaţii cu privire la ocupaţia avută în 1989 (nu au răspuns sau nu au vrut să răspundă). [f] Comparaţia de face cu respondenţii care erau activi pe piaţa muncii în 2010.

un respondent are mai puțin decât liceul, relațiile sale de utilitate sunt cu 21% mai mici, comparativ cu un absolvent de liceu sau școală postliceală. Rezultatele mele sunt similare cu analize realizate în alte țări, analize ce confirmă relația pozitivă dintre nivelul de educație (ori capitalul uman) și capitalul social al indivizilor. După cum spune Glaeser, una dintre cele mai plauzibile interpretări ale relației dintre capitalul social și nivel de școlaritate este că „mare parte din educație constă în învățarea de abilități sociale“.[294] În plus, un capital uman sau un nivel de educație formală sporit este asociat cu funcții înalte de putere și prestigiu în structura ocupațională. La rândul său, ocuparea unor funcții la vârful ierarhiei ocupaționale se traduce într-un număr mai mare de cunoștințe sau relații utile cu alți indivizi din diverse domenii.[295]

Capitalul social deținut de un individ în 2010 este influențat semnificativ de trecut ori de relațiile sociale deținute în 1989. O creștere cu o unitate pe scala relațiilor de utilitate deținute în 1989 duce la o creștere cu 42% a capitalului social global al unui respondent în 2010, în condițiile în care toți ceilalți factori rămân egali. Altfel spus, cu cât un respondent avea mai multe relații sociale utile în 1989, cu atât mai numeroase vor fi relațiile de utilitate deținute de acesta la mai bine de un sfert de secol de la căderea comunismului, toți ceilalți factori fiind egali.

După cum am discutat anterior, studiile despre tranziția la economia de piață au evidențiat importanța „capitalului politic“ în postcomunism. Măsurat de obicei prin variabile precum „membru PCR“ și/sau „fost cadru PCR“, capitalul politic de dinainte de 1989 a fost interpretat ca indicator al unei forme speciale de capital, instituționalizat prin structurile organizaționale ale defunctelor partide comuniste.[296] Cum se vede și în Tabelul 3, prin comparație cu indivizii care nu au fost membri PCR, respondenții care au fost membri de partid înainte de 1989 stau mai bine la capitolul relațiilor sociale utile.* Mai

* Rezultatele unor analize pe care nu le-am prezentat în acest capitol indică faptul că, prin comparație cu respondenții care nu au fost membri

exact, calitatea de membru PCR înainte de 1989 se traduce într-o creștere în 2010 cu 24% a volumului capitalului social. Rezultatele analizei mele confirmă parțial faptul că foștii membri de partid dețin mai multe relații utile decât cei care nu au fost membri PCR. Datele acestui sondaj nu îmi permit să evaluez măsura în care foștii membri PCR și-au folosit efectiv aceste relații ori capitalul politic pentru a face față tranziției.

Dintre variabilele referitoare la ocupația respondentului în 1989, numai „agricultor independent în 1989“ are efecte semnificative asupra relațiilor de utilitate deținute de respondent în 2010. Astfel, prin comparație cu respondenții pentru care îmi lipsesc informațiile privind ocupația în 1989, ocupația de agricultor independent în 1989 duce la o scădere cu 28% a capitalului social deținut de respondent în 2010. În ciuda discursului comunist oficial, agricultorii – fie ei independenți sau cei în cadrul cooperativelor agricole – aveau un statut socio-economic dezavantajat în România lui Ceaușescu. Și în postcomunism, foștii și actualii agricultori de rând continuă să se confrunte cu lipsa infrastructurii și condiții de trai proaste în zonele rurale.

Statutul ocupațional actual al unui individ are un impact semnificativ asupra relațiilor de utilitate pe care le deține. Potrivit Tabelului 4, a nu fi activ pe piața muncii în 2010 scade în mod semnificativ, respectiv cu 40%, capitalul social al respondenților. Așa cum am menționat anterior, capitalul social, la fel ca alte forme de capital, tinde să scadă odată cu vârsta[297] și mai ales în situațiile în care individul nu mai este încadrat în muncă (cazul pensionarilor). De altfel, în România (printre alte țări din regiune), pensionarea echivalează cu o „moarte socială“; pensiile de mizerie îi împiedică pe români să viziteze măcar plajele de pe litoralul bulgăresc, care sunt pline de pensionari germani și din alte țări vestice. Viața socială a multor pensionari se reduce la rolul de „bunici“ în cazul celor care

---

PCR, foștii membri de partid aveau mai multe relații de utilitate și înainte de 1989.

au nepoți aflați încă în țară; chiar și printre pensionarii ai căror copii au emigrat, puțin sunt – la nivel național – cei care își pot vizita regulat copiii. Cluburile sau alte organizații pentru vârstnici sunt mult mai puțin numeroase decât ar fi poate necesar. Singurătatea și excluziunea socială a pensionarilor pare să fie o problemă mai mare în marile orașe decât în localitățile mai mici, unde încă mai dăinuie spiritul de comunitate, cu legături relativ mai strânse între membrii săi.

Discuție

Potrivit analizelor din acest capitol, așa-zisele legături sociale specifice perioadei comuniste au supraviețuit pe perioada tranziției în România, cel puțin la nivelul subeșantionului analizat în acest capitol, eșantion alcătuit din persoane care, în 1989, aveau 25 de ani. Predictori ori „cauze" ai capitalului social deținut de indivizi în 2010 sunt nivelul de școlaritate, calitatea de fost membru PCR și statutul ocupațional (dacă individul este sau nu activ pe piața muncii).

Rezultatele analizelor mele pot face obiectul a două interpretări opuse. Conform uneia dintre aceste interpretări, evident pesimistă, „pilele" și „relațiile" continuă să deschidă multe uși și să ghideze comportamentele indivizilor la mai bine de douăzeci de ani de la căderea regimului comunist. În măsura în care aceste legături sociale presupun, la fel ca în vremea comunismului, practici corupte precum nepotismul, favoritismul, protecția politică în fața justiției și accesul preferențial la diverse servicii și bunuri, se poate vorbi, în mod pesimist, de involuție în postcomunism. Recentele scandaluri de corupție din România (vezi cazurile licențelor Microsoft ori cel al retrocedărilor de la Autoritatea Națională pentru Restituire a Proprietăților, cazul Hexi Pharma sau al contractelor fabuloase cu statul ale afaceristului român, acum azilant politic în Serbia, Sebastian Ghiță etc.), bazate pe o încrengătură de relații sociale cu rolul de a sifona resursele statului în interes privat, nu fac decât să confirme ipoteza

potrivit căreia, într-un context în care partidul comunist și-a pierdut monopolul asupra puterii, iar penuria de bunuri și servicii a fost înlocuită de penuria financiară, componenta instrumentală a „pilelor, cunoștințelor și relațiilor" a devenit prevalentă, transformându-le în fenomene de corupție sau trafic de influență.[298]

Cealaltă interpretare a rezultatelor mele, „perspectiva optimistă", ar fi următoarea: legăturile dintre diversele categorii de indivizi (demnitari, oameni de afaceri, cetățeni obișnuiți) care alcătuiesc aceste rețele sociale există și în economiile și democrațiile dezvoltate.[299] Numărul mai mare de astfel de legături utile în România postsocialistă nu trebuie neapărat interpretat ca un semn de involuție; simpla prezență a relațiilor de utilitate nu indică neapărat că toate aceste legături sociale sunt corupte sau ostile bunei funcționări a acestei țări foste comuniste (și nu numai).

Interpretarea pe care o propun se diferențiază întrucâtva de cele două perspective opuse de mai sus. Pe de-o parte, alături de tabăra optimistă, susțin că datele din studiul meu nu îmi permit să evaluez „calitatea" acestor legături în postsocialism întrucât chestionarul sondajului nu a inclus indicatori privind caracterul ilicit sau corupt al relațiilor de utilitate deținute de un individ în 2010. Sondajul folosit nu a inclus întrebări suplimentare care să-mi permită să evaluez măsura în care respondenții și-au folosit efectiv „relațiile" ca să-și rezolve – de-o manieră ilegală – „problemele" în domeniile analizate (sănătate, justiție, poliție, primărie, piața forței de muncă).

În același timp, persistența relativă sau chiar creșterea numărului acestui tip de relații utile ar putea avea la bază alte procese structurale. Spre exemplu, în privința relațiilor cu instituții precum primăria sau alte autorități oficiale, în timpul comunismului, mulți indivizi făceau tot posibilul să evite interacțiunile cu reprezentații sferei oficiale (de la șefii PCR până la funcționarii de la nivel local ai puterii). Perioada de după 1989 a adus și o deschidere a sferei oficiale, în condițiile în care o mare parte a demnitarilor sunt acum aleși democratic de cetățeni. (Măsura în care aleșii cetățenilor sunt

responsabili în fața alegătorilor și a modului în care își îndeplinesc promisiunile electorale comportă, fără îndoială, o discuție separată, aflată dincolo de scopurile acestui capitol.)

Unul dintre puținele lucruri pe care le-au învățat în postcomunism românii este că, teoretic, demnitarii (ar trebui să) răspund(ă) în fața alegătorilor, aceștia putând să apeleze la diverse mecanisme legale ca să se asigure că persoanele numite sau alese în diverse funcții le satisfac cererile și îi reprezintă. În plus, tranziția românească a presupus și o restructurare a statului. Această restructurare (parțială, politizată și haotică, desigur) a fost făcută după modelele democratice și birocratice occidentale, care implică o deschidere a structurilor birocratice către cetățeni. În acest context, conform perspectivei optimiste, o creștere a numărului de relații ori interacțiuni între indivizi și sfera publică (birocrația centrală sau locală) nu poate fi interpretată neapărat ca semn de involuție și corupție.

Pe de altă parte, studii realizate în România și în alte țări postsocialiste furnizează argumente în favoarea perspectivei pesimiste în legătură cu supraviețuirea la vârf a rețelelor sociale din comunism. Potrivit lui Eyal *et al.*, România sau Bulgaria se apropie de ideal-tipul capitalismului politic – o chestiune pe care o discut pe larg în următorul capitol.[300] Concept inspirat de Max Weber[301], capitalismul politic postcomunist se caracterizează prin supraviețuirea legăturilor sociale corupte din perioada comunistă și, conform excelentei analize a lui Venelin Ganev, prin debirocratizarea statului postcomunist.[302] Această debirocratizare implică faptul că „instituțiile publice sunt acaparate de prădători sociali [și că] administrația publică se comportă ca o mulțime dezordonată de agenți care își urmăresc propriile interese și câștigul financiar imediat“.[303]

Acesta este contextul în care, pentru cei mai mulți români, „pilele“, „cunoștințele“ și „relațiile“ – echivalentele „blatului“ – deschid încă multe uși și rezolvă încă numeroase probleme. Cultivarea și menținerea relațiilor utile (chiar dacă corupte) cu funcționarii publici constituie un mijloc de asigurare a unei

minime predictibilității într-un context instituțional marcat de incertitudine profundă, haos birocratic și legislativ și anomie. Așa cum susține Smart în cazul Chinei, și în România, „pilele" și „relațiile" au funcția de a reduce costurile de tranzacționare (de schimb).[304]

După cum am menționat la începutul capitolului, analizele mele au un caracter exploratoriu determinat de mai multe constrângeri impuse de datele de sondaj. Este nevoie de cercetări sociologice suplimentare care să examineze mai îndeaproape subiectul pilelor în contextul actual. Câteva dintre întrebările la care ar putea răspunde astfel de studii sunt: Care sunt domeniile în care acest tip de legături sociale și-au păstrat caracterul corupt și ilicit? Mă gândesc, bunăoară, la chestiunea angajărilor. Și la noi, atât în sectorul public, dar mai ales în cel privat, s-a răspândit sistemul recomandărilor și al referenților. Cum funcționează el însă în cele două sectoare? Intuitiv, am fi tentați să credem că recomandările pentru angajările în sistemul privat sunt similare celor întâlnite în vestul Europei, iar procesul de angajare în firme private este bazat în principal pe merit.

De cealaltă parte, potrivit dezvăluirilor din mass media, se pare că angajările în sistemul public funcționează încă pe principiul „pilelor" ori al particularismului principial din comunism. Altfel spus, la angajare (sau promovare) contează mai puțin meritele și pregătirea profesională și mai mult „omul cui ești", sau gradul de rudenie al unui candidat în raport cu cineva aflat deja în sistem (de regulă un soi de sponsor, politic sau de altă natură). Ar fi interesant de văzut, folosind un studiu sistematic, în ce măsură aceste percepții despre supraviețuirea formelor corupte de recomandări în sectorul public, dar și în cel privat se confirmă sau nu.

Pe aceleași coordonate, un alt domeniu în care relațiile și pilele par a conta încă foarte mult este cel al asistenței medicale. Posibile explicații pentru persistența pilelor în forma lor malignă (coruptă) în sistemul medical țin, bunăoară, de penuria de medici și asistente medicale, penurie cauzată de exodul acestora către vestul Europei pentru salarii și condiții

de muncă decente. Acestui factor al penuriei de cadre medicale i se adaugă, desigur, și insuficienta finanțare a infrastructurii sistemului medical, care a lăsat spitale și centre medicale în paragină, cu dotări din anii '70–'80, ce nu reușesc să răspundă adecvat nevoilor unei populații sărace, tot mai îmbătrânite și suferinde.

Alte tipuri de întrebări pe tema perenă, se pare, a pilelor, cunoștințelor și relațiilor ar fi următoarele: Cum a schimbat tranziția postcomunistă conținutul relațiilor din comunism, în termeni de încredere interpersonală? Spre exemplu, unele studii susțin că astfel de relații erau caracterizate printr-un grad ridicat de încredere interpersonală.[305] Este posibil ca, după 1989, gradul de încredere interpersonală să fi scăzut pe măsură ce pilele și relațiile au căpătat trăsături pur instrumentale, mercantile. Care sunt configurațiile structurale generale care pot explica supraviețuirea acestui tip de legături sociale? Care este raportul dintre relațiile unui individ și clasa socială a acestuia? La un nivel mai general, care sunt sursele capitalului social deținut de un individ și cum își folosesc indivizii rețelele sociale pentru a-și îmbunătăți statutul socio-economic?

4. Capitalism postcomunist *à la roumaine*?

Recentele scandaluri de corupție la nivel înalt au fost invocate de diverși analiști ca dovezi suplimentare ale excepționalismului românesc (în sensul indicat de Lucian Boia), mai ales în ceea ce privește noua ordine economică postcomunistă. De pe aceste poziții, capitalismul autohton este *altfel* decât cel din Vest. În versiunea sa idealizată și inspirată din liberalismul clasic, capitalismul vestic este bazat exclusiv pe libera concurență, domnia legii, raționalitate, proprietate(a) privată (a majorității companiilor), un stat minimal, dar eficient din punct de vedere administrativ și absența oricăror interferențe (corupte sau nu) ale politicului în piață. Într-o astfel de ordine economică idealizată, succesul în afaceri este dat exclusiv de competențe manageriale, calificări, merite, spirit inovativ, specularea (în sens pozitiv) oportunităților oferite de piață (cerere și ofertă), muncă susținută, cumpătare (în sensul unui ascetism de tip protestant) și reinvestirea profitului.

La noi, potrivit acelorași analiști cu o prezență ubicuă în spațiul public, noua ordine economică se bazează pe cu totul alte criterii și resurse, iar acest lucru se datorează existenței un stat (încă) supradimensionat, cu raționalitate administrativă scăzută și legăturilor oneroase între politic și economic, unde prevalează criterii particulariste (politice și/sau personale) ca elemente definitorii ale obținerii de profit. În opinia celor care deplâng inexistența unui capitalism „adevărat“ în România, de vină pentru această situație ar fi regimul lui

Ceaușescu (trecutul apropiat), reproducerea masivă a fostelor elite comuniste (în sensul de supraviețuire miraculoasă a elitelor, în ciuda violenței căderii regimului comunist), incompetența administrativă, goana după profit cu orice preț etc.

„Excepționalismul" în sens negativ al capitalismului românesc postcomunist își are fără îndoială originea într-o viziune teleologică și unidimensională asupra perioadei post-1990.[306] Bunăoară, termenul „tranziție" ar implica evoluția țărilor din centrul și estul Europei de la „comunism" la „regimuri democratice și economie de piață". Problema e că, pe de-o parte, deși aparțineau așa-numitului bloc comunist, existau diferențe instituționale notabile între țări precum Polonia, Ungaria, România sau fosta Cehoslovacie (vezi primul capitol din acest volum). Pe de altă parte, perioada post-1990 a cunoscut multe sinuozități, iar căile de reformă economică și politică au fost diferite, ducând la configurații politico-economice diferite.[307] Din acest motiv, în literatura internațională, sintagma „tranziție postcomunistă" este utilizată cu precauție sau a fost înlocuită cu cea de „transformări postsocialiste".

În cele ce urmează, îmi propun să examinez îndeaproape aceste laitmotive ale discursului autostigmatizant autohton. Desigur, ordinea economică din România diferă de viziunea idealizată a capitalismului, schițată anterior, însă existența unei diversități a modelelor reale ale capitalismului reprezintă un truism (vezi analiza clasică a lui Weber sau viziunea lui Esping-Andersen asupra varietății regimurilor capitaliste[308]). Sunt însă de părere că trăsăturile capitalismului local postcomunist trebuie examinate și specificate de-o manieră sistematică și fără a glorifica virtuțiile unor modele („capitalismul vestic" ori cel „adevărat"). O astfel abordare ne va releva faptul că noua ordine economică din România nu reprezintă o excepție. Pe de-o parte, fenomene asociate capitalismului politic sunt întâlnite în istoria modernă a României, îndeosebi în prima jumătate a secolului XX. Pe de altă parte, capitalismul politic a fost și încă mai este prezent – cu o amploare mai redusă, e drept – în Polonia, Ungaria sau Cehia. Mai mult, se pare că noțiunea redevine relevantă pentru analize

asupra Ungariei sub Viktor Orbán, deși această țară a reprezentat mulți ani un exemplu de transformări postcomuniste reușite.

Argumentul meu are pe fundal următoarele elemente: după 1990, România a trecut printr-o serie de schimbări instituționale izomorfice.[309] După cum spunea John W. Meyer, „națiunile aflate la periferie manifestă un grad mult mai înalt de izomorfism – din punctul de vedere al formelor administrative sau tiparelor economice – decât l-ar putea prezice toate teoriile sistemului mondial modern de diviziune a muncii".[310] Schimbările instituționale izomorfice despre care vorbeam în cazul României au rezultat din combinarea următoarelor mecanisme: 1) izomorfism coercitiv indus de o autoritate/autorități percepută/percepute ca legitime (inițial „Vestul civizilat", apoi UE, FMI, SUA, NATO etc.); 2) izomorfism mimetic, ce implică adoptarea unor modele de „succes" în condiții de incertitudine ridicată.* Indiferent de tipul lor, schimbările izomorfice

* W. Richard Scott, „Unpacking Institutional Arguments". W.R. Scott distinge între izomorfism coercitiv indus de o autoritate percepută ca legitimă și izomorfism coercitiv indus de o autoritate percepută ca ilegitimă (vezi Capitolul 1 din acest volum). Astfel de schimbări se bazează pe forță, dar aceasta trebuie înțeleasă, mai ales în primul caz, și ca persuasiune sau cereri legitime de schimbare cum sunt, potrivit lui DiMaggio & Powell, cazurile adoptării de către firme a unor standarde de mediu la presiunile guvernului sau a unor măsuri antidiscriminare la angajare. Izomorfismul coercitiv indus de o autoritate percepută ca ilegitimă se bazează într-o mult mai mare măsură pe forță, să-i spunem, brută și generează reacții de rezistență mai numeroase și uneori violente. Așa cum am discutat în primul capitol al acestui volum, schimbările politice, economice și sociale de la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial din România (sau alte țări din regiune) constituie exemple de izomorfism coercitiv indus de o autoritate (fosta URSS) percepută ca ilegitimă. Semnalez aici că fundalul schimbărilor post-1990 include și izomorfism normativ – schimbări instituțional-organizaționale normative, care sunt de obicei induse prin profesionalizare de către diverse corpuri profesionale ori ocupaționale care reușesc să impună la nivel național și global noi norme și standarde (etice, profesionale etc.) Deși importante, economia acestui capitol nu îmi permite detalierea proceselor de izomorfism normativ.

instituționale generează rezistență, manifestată adeseori prin decuplare instituțională și caracterizată prin supraviețuirea vechilor practici în contextul unor nou adoptate forme organizaționale sau instituționale. Coliziunea dintre noi forme instituționale și vechi practici poate da naștere unor „efecte perverse" în sensul dat acestora de sociologul francez Raymond Boudon, *i.e.*, efecte neintenționate și de sens contrar intențiilor actorilor sociali.[311]

Capitalism(e) în Centrul și Estul Europei: puncte de vedere

Tranziția la economia de piață s-a bucurat de foarte multă atenție în spațiul public și mai ales în cel academic. Efectele adoptării sistemului economiei de piață (*marketization*) au făcut obiectul unei dezbateri viguroase, generate de studiul din 1989 al lui Victor Nee „O teorie a tranziției la economia de piață".[312] Pe baza datelor unui sondaj efectuat în partea rurală a provinciei Fujian din China, Nee susține că introducerea mecanismelor de piață a dus la erodarea privilegiilor și puterii membrilor conducerii locale a Partidului Comunist (așa-numitele „cadre de partid"). Conform sociologului american, principalii beneficiari ai adoptării sistemului economiei de piață sunt agricultorii independenți și alți mici întreprinzători, și nu cadrele de partid. Este important de menționat însă că Nee nu și-a propus să identifice originile sociale ale noilor antreprenori, ci s-a concentrat pe efectele intrării în sectorul privat pentru cadre, pentru foste cadre de partid și pentru oameni obișnuiți, efecte măsurate prin mărimea veniturilor.

Studiul lui Nee a fost criticat din mai multe perspective. Pe de-o parte, unii observatori ai Chinei au susținut că, dimpotrivă, introducerea mecanismelor de piață sporește și nu erodează puterea cadrelor de partid.[313] Pe de altă parte, concluziile lui Nee au fost contestate de cercetătorii care studiază Europa de Est. Aceștia din urmă au demonstrat cu dovezi

empirice că în Ungaria[314], Polonia[315] și în Rusia[316] foștii politicieni comuniști se numără printre câștigătorii tranziției. Polemica dintre Nee și alți sociologi a atins punctul culminant în 1996, în așa-numita „dezbatere despre tranziția la economia de piață", găzduită în paginile revistei *American Journal of Sociology*.[317]

O parte din cercetările menționate mai sus prezintă, la rândul lor, o serie de neajunsuri. În primul rând, dezbaterea despre tranziția la economia de piață a avut loc în absența unui cadru teoretic unitar care să permită comparații relevante între China (țară formal comunistă) și Europa de Est, unde partidul comunist și-a pierdut monopolul politic. În al doilea rând, bazându-se exclusiv pe concepte foarte generale, cum ar fi „economie planificată" și „economie de piață", o parte din cercetătorii tranziției au ignorat diferențele instituționale dintre fostele țări comuniste care au adoptat sistemul economiei de piață și al principiilor democratice de organizare politică.[318] Mai exact, cu unele excepții notabile[319], studiile inspirate de „teoria tranziției la economia de piață" a lui Nee nu au reușit să identifice condițiile politice și instituționale care ar putea explica de ce fostele elite comuniste din anumite țări (Bulgaria și România, de exemplu) au avut o rată de supraviețuire superioară celor din alte țări (Ungaria, Polonia sau Cehia).

Dintr-un punct de vedere mai general, întreaga „dezbatere privind tranziția la economia de piață" conține un paradox, deoarece, după cum ne învață istoria, s-au văzut puține schimbări revoluționare care să ducă la o reorganizare completă și radicală a structurii sociale a unei societăți. De-a lungul istoriei, fostele elite și/sau odraslele lor s-au dovedit cât se poate de rezistente, supraviețuind majorității schimbărilor revoluționare. În plus, puține jurnale academice prestigioase sunt dispuse să publice studii din care reiese că succesul generațiilor anterioare tinde să contribuie la succesul generațiilor următoare, la fel ca în Vest. Și totuși, ce i-a făcut pe sociologi să dezbată atât de îndelung rezultatele tranziției la economia de piață? Ce anume a stârnit furia anumitor cercetători puși

în fața ascensiunii fulminante a foștilor politicieni comuniști, a resurselor aferente rețelelor sociale din care aceștia fac parte și de care se bucură și a metehnelor din trecut?

Interesul (și indignarea morală) a cercetătorilor față de supraviețuirea fostei clase politice comuniste se explică prin faptul că, după cum am discutat în capitolele anterioare, și în România și în alte țări est-europene, regimul comunist a fost impus cu forța de Uniunea Sovietică la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial. Prin urmare, în măsura în care vechiul sistem este perceput ca ilegitim, roadele pe care anumiți indivizi (demnitari ai fostului regim, de exemplu) continuă să le culeagă apar, la rândul lor, ca imorale.

În al patrulea rând, modul în care unii sociologi au folosit tipologii precum „capitalismul rațional" sau „capitalismul politic" în analiza parcursurilor postcomuniste deviază întrucâtva de la definiția clasică a respectivelor tipologii.[320] Prin urmare, sunt de acord cu Venelin Ganev, care susține că o întoarcere la înțelesul inițial al „capitalismului politic" poate „clarifica aspectele ascunse și complexe alte postcomunismului și poate nuanța înțelegerea unui spectru larg de dovezi empirice".[321]

Capitalism politic: precizări și nuanțări

Întrucât în centrul analizei mele se află conceptul de „capitalism politic", încep prin a discuta diferitele sale accepțiuni, așa cum apar acestea în studiile despre postcomunism și în scrierile lui Max Weber. Mă voi opri asupra contribuțiilor clasice ale lui Weber și asupra excelentelor analize ale lui Richard Swedberg și Venelin Ganev pe această temă.[322] După cum am menționat, unii cercetători s-au îndoit de faptul că prăbușirea socialismului de stat va duce la un capitalism rațional, de tip occidental. Staniszkis a afirmat că la capătul tranziției postcomuniste ne așteaptă de fapt capitalismul politic: o ordine economică și politică în care foștii demnitari comuniști vor controla și privatiza resursele publice în beneficiu personal.[323]

Staniszkis a discutat modul în care, spre sfârșitul anilor '80, membri ai elitei comuniste din Polonia și-au folosit relațiile personale și informațiile obținute în virtutea funcției publice în activități de intermediere, mai ales în domeniul exporturilor de către întreprinderile de stat.[324] În mod similar, Hankiss și Stark arătau că în Ungaria membrii elitei administrative comuniste au fost printre primii câștigători ai tranziției, prin convertirea puterii decizionale ori a capitalului politic în putere economică.[325] Una dintre formele foarte răspândite de transformare a puterii politice în putere economică a fost subcontractarea în favoarea unor mici firme private în care directorii de întreprinderi de stat dețineau acțiuni sau părți sociale, direct sau prin interpuși.[326]

Odată început procesul de privatizare, valorificarea resurselor asociate unor înalte poziții administrative a cunoscut un și mai mare avânt: „privatizarea întreprinderilor de stat le-a permis elitelor deținătoare de informații privilegiate și de relații avantajoase să-și convertească drepturile de proprietate de facto limitate [...] în drepturi de jure cu un grad mai mare de inalienabilitate".[327] În Polonia, acest proces a fost denumit în mod sugestiv „transformarea nomenclaturiștilor în proprietari."[328] Regăsim același fenomen descris și ca *antrepratciki* (o combinație de „antreprenori" și *aparaticiki*[329]), „cleptocrație" sau „capitalism cu față de tovarăș".[330] Toate aceste imagini se înscriu în categoria abordărilor de tip „dependență de trecut" (*path dependency*) în studiul schimbărilor sociale.

Un alt punct de vedere îl reprezintă „teza managerialismului postsocialist" formulată de Eyal *et al.*, conform căreia, în Cehia, Ungaria și Polonia, agenții principali ai schimbării și posibilii câștigători ai tranziției postsocialiste sunt „deținătorii de capital cultural" (foștii disidenți, intelectualii umaniști și, mai ales, managerii și tehnocrații din socialism).[331] Eyal *et al.* recunosc că s-ar putea ca teza lor să nu se verifice în țări precum România, Bulgaria sau Rusia, asimilate mai degrabă tipului „capitalismului politic".[332] Spre deosebire de cei care folosesc teoria „dependenței de trecut" în studiul postcomunismului[333], Eyal *et al.* pornesc în mod explicit de

la definiția clasică a „capitalismului politic" dată de Max Weber. Concret, pentru Eyal *et al.*, capitalismul politic este un sistem economic orientat spre profit la fel ca și capitalismul rațional, diferența dintre cele două sisteme constând în amestecul patologic al statului și al politicii în economie în cazul capitalismului politic.[334]

În explicarea capitalismului politic, teoria „dependenței de trecut" și teza „managerialismului postsocialist" au câteva puncte comune. Primul dintre ele îl reprezintă importanța acordată de ambele abordări „capitalului politic" deținut de indivizi: „formă specială de capital social, instituționalizată prin practicile Partidului Comunist".[335] În analizele cantitative ale tranziției la economia de piață, „capitalul politic" se măsoară cu ajutorul unor variabile precum „fost cadru de partid". Alte studii empirice ne arată însă că rețelele sociale ce includ atât oameni de afaceri, cât și politicieni și funcționari ai statului sunt foarte răspândite și în economiile capitaliste dezvoltate.[336] În Vest, astfel de rețele nu au un efect neapărat negativ asupra activităților economice, în anumite cazuri legăturile dintre firmele private și sfera politică ducând chiar la o creștere economică semnificativă și la prosperitate.[337]

Cele două abordări menționate anterior evidențiază amestecul politicului în economie și tutela exagerată a statului. Și la noi există analiști pentru care statul reprezintă principala piedică în calea instaurării unui capitalism „adevărat"; așa cum am mai spus, în viziunea acestor analiști, capitalismul „adevărat" mult visat este inspirat din liberalismul clasic și implică elemente precum un stat minimal/statul ca „paznic de noapte," superioritatea absolută a proprietății private în raport cu oricare alte forme de proprietate, glorificarea capacității de autoreglare a pieței, drepturi și beneficii sociale cât mai reduse pentru muncitori, individualism, și nu solidaritate socială etc.

Ceea ce ignoră suporterii capitalismului „adevărat" este faptul că nici țările dezvoltate nu sunt străine de intervenția în economie a birocrațiilor de stat și a actorilor politici. Dimpotrivă, intervenția statului este esențială pentru depășirea

decalajului economic.[338] Statul este indispensabil bunei funcționări a economiilor capitaliste moderne deoarece el asigură aplicarea și respectarea regulilor (legale) în toate tranzacțiile economice.[339] În general, în țările al căror tipar politico-instituțional accentuează statismul ca sursă a suveranității, intervenția statului în economie este de la sine înțeleasă.[340] Un exemplu la îndemână este Franța, o țară unde un guvern central puternic a reprezentat o condiție esențială pentru integritatea națiunii. Ca urmare, dezvoltarea politicii industriale feroviare franceze a fost profund influențată de noțiunile de centru puternic, interes național și funcționar de stat-specialist (vezi analizele lui Frank Dobbin despre sistemul de căi ferate în Franța, Anglia și Statele Unite ale Americii în secolul al XIX-lea[341]). În unele cazuri, tutela statului asupra economiei este asociată cu creșteri economice importante. Acest lucru se vede cel mai bine în cazul „statelor orientate către dezvoltare“ (*developmental states*) caracterizate prin „autonomie încastrată social“ (*embedded autonomy*), *i.e.*, o combinație de «autonomizare» birocratică weberiană și de conectare intensă la structura socială înconjurătoare“.[342] Pentru sociologul Peter Evans, prototipul „statului orientat către dezvoltare“ este reprezentat de Coreea de Sud și de Taiwan.[343]

Împreună cu Swedberg și Ganev, susțin că noțiunea weberiană de „capitalism politic“ implică elemente care le-au scăpat unora dintre cercetătorii postcomunismului.[344] Pentru Weber, capitalismul rațional și capitalismul politic sunt tipuri opuse.[345] În accepțiunea acestuia, caracteristicile-cheie ale capitalismului rațional sunt obținerea de profit prin valorificarea capitalului fix și a forței de muncă, prin comerț și speculație neîngrădită în cadrul unor piețe libere, calcul rațional, producție capitalistă și strategii de reinvestire a profitului.[346] La polul opus, capitalismul politic înseamnă axarea pe „strategii de obținere a profitului pe căi prădalnice, prin mijlocirea organizațiilor politice sau persoanelor cu relații în sfera politică, inclusiv prin finanțarea de războaie sau revoluții și finanțarea liderilor politici cu împrumuturi sau resurse materiale“.[347] Capitalismul politic mai înseamnă și obținerea

de profit „prin forță și dominație sau datorită unei poziții de putere garantată de autoritatea politică“ (cum se întâmplă în cazul exploatării coloniale) și „în urma unor tranzacții oneroase cu organismele politice“.[348]

După cum subliniază Swedberg, aceste moduri de organizare economică trebuie discutate în raport cu tipurile weberiene de autoritate. De exemplu, dominația bazată pe autoritatea charismatică este „la început ostilă tuturor formelor de activitate economică sistematică [...]“, dar introduce ulterior „un nou model de tradiționalism economic, de obicei o formă sau alta de patrimonialism și feudalism“.[349] Dominația prin apelul la autoritatea tradițională e puțin probabil să poată susține dezvoltarea capitalismului rațional „din cauza elementului său arbitrar (patrimonialismul). În schimb, dominația tradițională și patrimonialismul în special sunt propice dezvoltării activităților comerciale tradiționale și a capitalismului politic“.[350] Dominația legală sau birocratică este crucială în cazul capitalismului rațional „datorită predictibilității sale (domnia legii), care este ostilă capitalismului politic“.[351]

Cu unele excepții notabile[352], legătura dintre structurile birocratice ale statului și modul de organizare economică a fost în mare măsură ignorată de cercetătorii care au studiat ascensiunea capitalismului politic în Europa de Est postcomunistă. Într-adevăr, în țări precum România și Bulgaria, capitalismul politic este strâns legat de rata mare de supraviețuire a fostelor elite comuniste. Eyal *et al.* arată că în Cehia, Polonia și Ungaria numai 39,3% din cei care au ocupat poziții aferente elitelor în 1988 se mai aflau în astfel de poziții în 1993.[353] În schimb, potrivit Ralucăi Grosescu, 74,2% din membrii primului guvern provizoriu al României postcomuniste făceau parte în 1989 din nomenclatură.[354] În al doilea guvern postcomunist (1990–1991), 57,1% erau membri ai fostei nomenclaturi, iar în al treilea și al patrulea guvern postcomunist (1991–1996) regăsim 47% și 44% membri ai fostei nomenclaturi.[355] Între 1996 și 2000, prezența acestora în guvernele conduse de forțele anticomuniste se diminuează simțitor. Astfel, guvernele formate între 1996 și 2000 numără numai

8,1% membri ai fostei nomenclaturi. Când foștii comuniști au revenit la putere în 2000, procentul de membri ai fostei nomenclaturi a sărit la 18,5%.[356] Altfel spus, în 2004, la paisprezece ani de la căderea comunismului, aproximativ un demnitar al guvernului din cinci era fost membru al nomenclaturii.[357]

Procentele de mai sus se referă la prezența membrilor fostei nomenclaturi în guvernele postcomuniste. Ponderea membrilor de rând ai PCR și a activiștilor mărunți în legislativ și la niveluri locale de decizie era, foarte probabil, mai însemnată. Acest lucru de datorează, parțial, și faptului că, după cum am discutat într-un capitol anterior al acestui volum, proporțional (raportat, deci, la populația țării) defunctul PCR era cel mai mare partid comunist din lume, cuprinzând aproximativ 15,8% din întreaga populație și 33% din populația activă a țării. Potrivit unui sondaj realizat în 2003 în rândurile a 177 (sau 51%) de membri ai Parlamentului României, 86% dintre aceștia fuseseră membri ai Partidului Comunist Român (PCR) înainte de 1989.[358] O cincime dintre aceștia deținuseră poziții de conducere în ierarhia PCR.[359] Coordonatorul principal al acestui studiu, politologul Laurențiu Ștefan, ne atrage însă atenția că „această cifră nu reflectă neapărat realitatea, dat fiind că politicienii sunt în continuare rezervați în a-și recunoaște participarea activă la viața politică din timpul comunismului“.[360]

Capitalismul politic postcomunist se sprijină, așadar, exact pe rețelele „băieților deștepți“ din timpul comunismului sau pe capitalul lor politic. Cu toate acestea, rata mare de supraviețuire a fostelor elite comuniste și existența acestor rețele nu aveau cum să conducă de unele singure la apariția capitalismului politic. Un element-cheie în povestea capitalismului postcomunist îl constituie caracteristicile birocraților de stat. De exemplu, David Wank sugerează că ceea ce diferențiază China de anumite țări est-europene este gradul de integritate birocratică (însă nu în sens etic).[361] Gradul ridicat de integritate birocratică pe perioada tranziției la economia de piață a păstrat relațiile patron–client relativ intacte în cazul Chinei.[362]

În consecință, „s-a contat pe normele populare și autoritatea ierarhică ca mecanisme de constrângere și control în tranzacțiile dintre stat și agenții comerciali privați".[363] Astfel, structurile ierarhice de autoritate din China – autoritățile locale și structurile de partid – au exercitat un control mai eficient asupra „demnitarilor care depășesc limitele impuse de comunitate în ceea ce privește valoarea acceptabilă sau legitimă a mitei".[364] Mai mult, parafrazându-l pe Wank, țărilor est-europene le-a reușit mai bine dezintegrarea controlului statului decât descentralizarea lui, cum s-a întâmplat în cazul Chinei.

Dincolo de importanța existenței unor mecanisme de control funcționale, factorul crucial pentru țările est-europene pare să rămână prezența (sau absența) unei birocrații independente, coerente, care respectă regulile și care, potrivit lui Max Weber, este esențială pentru capitalismul rațional.[365] Preluând ideea lui Weber, Ganev insistă, pe bună dreptate, asupra faptului că apariția capitalismului politic depinde de câștigarea „unei puteri nelimitate și dincolo de orice formă de control a statului" de către persoane care urmăresc doar profitul.[366] În acest context, există o strânsă legătură între capitalismul politic postcomunist și „debirocratizarea statului".[367] Acest fenomen poate duce la formarea unei birocrații de stat prădalnice asupra căreia, conform lui Evans, societatea civilă nu are nici un fel de control. Birocrația prădalnică „întruchipează coșmarul neoutilitarist al unui stat în care fiecare este pe cont propriu", iar urmărirea obținerii de foloase necuvenite ori rente (*rent-seeking*) devine norma.[368]

Clarificarea noțiunii de „capitalism politic" constituie doar un prim pas în deslușirea cauzelor ascensiunii sale în anumite țări foste comuniste. Pentru a înțelege cum a apărut capitalismul politic postcomunist, trebuie luate în considerare mecanisme și factori instituționali mai generali. Sociologul Andrew Walder a formulat un cadru teoretic unificat care permite comparații relevante între țări extrem de diferite cum ar fi China, Vietnam, Ungaria, Rusia, Cehia și Kazahstan.[369] După cum am menționat deja, ce i-a lipsit dezbaterii despre tranziția la economia de piață din 1996 a fost tocmai un astfel de cadru

teoretic mai larg care să permită tratarea dimensiunilor politice ale construcției piețelor. Potrivit lui Walder, constrângerile și oportunitățile pe care le au elitele în condiții de schimbare a regimului politic și economic sunt influențate de doi factori: 1) „amploarea schimbării de regim“, *i.e.*, „măsura în care, anterior sau concomitent cu instalarea economiei de piață, Partidul Comunist pierde monopolul politic și trebuie să concureze cu alte organizații în vederea obținerii puterii politice“[370]; 2) „barierele [legale] în calea însușirii bunurilor publice în interes privat“, *i.e.*, măsura în care cadrul normativ și de politici „permite elitelor aflate în exercițiul funcțiunii [să păstreze] controlul administrativ asupra bunurilor publice în timp ce acestea sunt privatizate sau să le transforme în bunurile lor private“.[371]

Cadrul teoretic furnizat de Walder permite clasificarea diferitelor economii de tranziție atât în funcție de gradul de înlocuire/circulație a elitelor comuniste (ridicat sau scăzut), cât și de piedicile (mari sau mici) în calea furtului de active/bunuri ale statului. Din acest punct de vedere, Cehia, Ungaria și Polonia sunt țări cu schimbare substanțială a regimului și bariere puternice în calea însușirii bunurilor publice. La polul opus, Uzbekistanul și Kazahstanul sunt țări cu grad scăzut de schimbare a regimului și nivel mic de constrângere în ce privește folosirea abuzivă, în scop personal a bunurilor aflate în proprietate publică. România și Bulgaria reprezintă cazuri intermediare, cu un grad de înlocuire a elitelor scăzut spre mediu, dar și cu puține bariere în calea însușirii abuzive a bunurilor publice.

Capitalismul politic al anilor '90

Afirmam la începutul acestui capitol că după 1990 România a trecut printr-o serie de schimbări izomorfice instituționale ce au rezultat din combinarea următoarelor mecanisme: 1) izomorfism coercitiv indus de o autoritate/autorități percepută/percepute ca legitime (inițial „Vestul civizilat“, apoi

UE, FMI, SUA, NATO etc.); 2) izomorfism mimetic, ce implică adoptarea unor modele de „succes" în condiții de incertitudine ridicată.[372] Indiferent de tipul lor, schimbările izomorfice instituționale generează rezistență adeseori manifestată prin decuplare instituțională, supraviețuirea vechilor practici și ierarhii (simbolice) în contextul unor nou adoptate forme organizaționale sau instituționale; coliziunea dintre noi forme instituționale și vechi practici poate da naștere unor „efecte perverse".[373]

Pentru a înțelege efectele (perverse) ale decuplării instituționale, este important de precizat în primul rând principalele elemente ale contextului în care au avut loc schimbările post-1990. La modul general, susțin că gradul de înlocuire/circulație al elitelor și tipul de capitalism postcomunist de la începutul tranziției au fost influențate de două seturi de factori: 1) istoria reformelor politice și economice din timpul regimului comunist și 2) măsura în care s-a realizat, măcar formal și pentru un prim ciclu electoral, ruptura cu trecutul (*i.e.*, dacă în urma primelor alegeri libere foștii comuniști [rebotezați sau nu] au rămas la putere). Din punctul de vedere al primului set de factori, la sfârșitul anilor '80, prin comparație cu Bulgaria, Cehia, Ungaria și Polonia, România era mult în urmă, având cel mai scăzut grad de urbanizare, cel mai scăzut PIB pe cap de locuitor și cea mai ridicată rată a inflației reprimate și a ratei de schimb pe piața neagră. Mai mult, România a avut cea mai puțin reformistă istorie *economică*, așa cum este ea reflectată de indicele liberalizării măsurat de Banca Mondială. În 1989, indicele liberalizării era 0,34 în Ungaria, 0,24 în Polonia, 0,16 în Cehia, 0,13 în Bulgaria și 0 în România.[374]

Juan Linz și Alfred Stepan caracterizau regimul lui Ceaușescu drept sultanism combinat cu totalitarism. Inspirat de ideal-tipul lui Weber, sultanismul presupune: „fuziunea dintre privat și public, [o] puternică tendință către concentrarea puterii în familie și succesiunea dinastică, [...] nici o deosebire între o carieră în birocrația de stat și deservirea intereselor personale ale conducătorului, [...] absența unei

ideologii raționale impersonale, succesul economic depinde de relația personală cu conducătorul și, mai presus de toate, conducătorul acționează exclusiv după bunul-plac, fără a avea în vedere scopuri mai generale, impersonale".[375]

În ceea ce privește ruptura politică formală cu trecutul, dintr-o listă cu mai multe variabile economice, politice, sociale și culturale, cea care prezice cel mai eficient măsura în care se vor adopta reforme economice este „rezultatul primelor alegeri libere postcomuniste".[376] În țările în care foștii comuniști au câștigat primele alegeri libere, șansele adoptării de reforme profunde au fost mai mici. Într-adevăr, România, unde foștii comuniști au câștigat două alegeri consecutive după 1990, a fost mai puțin entuziastă în acțiunea de desființare a vechii ordini economice. Foarte important, nu s-a încercat nici măcar salvarea de către stat a unor capacități industriale și economice de dinainte de 1990.

Paradoxul de mai sus este doar aparent: menținerea unor elemente ale vechii ordini economice, inclusiv a unor mari întreprinderi de stat, a fost profitabilă atât din punct de vedere electoral (din perspectiva voturilor angajaților din aceste unități economice), cât și financiar. Desigur, avantajele financiare erau resimțite doar de un număr mic de „inițiați" (politicieni, directori de întreprinderi, funcționari din ministere și lideri sindicali) care fagocitau aceste firme de stat prin alte firme private ce le aparțineau (vezi, mai jos, discuția despre firmele căpușă). În momentul în care firmele de stat ajungeau într-un impas financiar (și politic) insurmontabil sau când existența lor punea în pericol dezvoltarea „căpușelor" (a firmelor satelit private), astfel de capacități de producție erau lăsate să moară.

Comuniștii din eșalonul doi au abordat reformele economice și politice într-o manieră ezitantă, care corespunde paradigmei „reformei parțiale".[377]Altfel spus, foștii comuniști au ales o abordare graduală a reformei. De exemplu, în 2001, când proprietatea privată devenise deja un principiu acceptat în alte țări central și est-europene, Ion Iliescu, el însuși fost *aparatcik* și președinte al României timp de unsprezece ani

după moartea lui Ceaușescu, a afirmat că „e doar *un moft*, chestia asta cu sfânta proprietate privată".[378] Mai mult, implementarea reformelor economice parțiale la începutul anilor '90 s-a făcut de mântuială (*i.e.*, nu s-au aplicat constrângeri bugetare ferme) și departe de ochiul public.[379] Privatizarea s-a făcut în principal prin așa-numita metodă MEBO (*Management Employees Buyouts*), care a însemnat trecerea mijloacelor de producție din proprietatea statului în cea a angajaților și membrilor conducerii întreprinderii, lucru ce s-a dovedit deosebit de avantajos pentru directori, agenți ai fostei Securități și alți apropiați ai fostului regim. Toți aceștia au obținut astfel controlul de facto asupra unor resurse economice importante.[380] Odată instalați în poziții de control, acești oameni din interior au făcut tot posibilul să blocheze reforme ulterioare care i-ar fi putut priva de privilegii sau de surse sigure de rente.

Trebuie discutate aici și efectele tipului de regim asupra economiei. De exemplu, în raportul cu privire la primul deceniu al tranziției, Banca Mondială identifică următoarele tipuri de regim: (1) „democrații concurențiale" de tranziție (Ungaria, Polonia, Cehia, asemănătoare democrațiilor occidentale), (2) „regimuri neconcurențiale" (țări precum Belarus, Kazahstan, Uzbekistan, în care participarea politică este mult limitată) și (3) „regimuri politice concentrate" precum România, țări care, în ciuda existenței unui sistem pluripartit și a alegerilor libere, continuă să limiteze într-o oarecare măsură drepturile civile și politice și participarea politică.[381] Regimurilor de mai sus le corespund și tipuri diferite de creștere economică. Astfel, democrațiile concurențiale, precum Polonia sau Ungaria, prezintă rate de creștere economică superioare, în timp ce „regimurile neconcurențiale" „au făcut progrese mici în toate domeniile reformei economice".[382] Pentru România, care pe tot parcursul anilor '90 a avut un regim politic concentrat, concluziile sunt împărțite: „a făcut anumite progrese în ceea ce privește liberalizarea și privatizarea, dar continuă să-i lipsească mijloacele instituționale de susținere a creșterii".[383]

La fel de importantă este și măsura în care fiecare tip de regim favorizează obținerea de rente și captura statului. Democrațiile concurențiale limitează semnificativ frecvența obținerii de foloase necuvenite, în timp ce „regimurile neconcurențiale încurajează arbitrajul și obținerea de rente“.[384] Democrația politică concentrată a României le-a oferit *insider*-ilor vechiului regim numeroase ocazii de deturnare a resurselor statului și de folosire a acestora în afaceri private. Captura statului (*i.e.*, influențarea de către firmele private a legislației și a aplicării legii prin intermediul protecției politice și mituirea demnitarilor publici) este o problemă mai mică în regimurile concurențiale de tranziție precum Ungaria și Polonia. La sfârșitul anilor '90, nivelul de captură a statului în regimurile concentrate (*i.e.*, România) era, în medie, dublu față de cel din regimurile concurențiale.[385]

Astfel, primii paisprezece ani scurși de la căderea regimului lui Ceaușescu au pregătit calea pentru apariția capitalismului politic. Acești ani pot fi descriși ca o perioadă în care puterea a căutat să se îmbogățească (*power seeking wealth*), respectiv fostele elitele comuniste (inclusiv lucrătorii din Securitate) au încercat (și mulți au și reușit) să-și transforme fostele resurse și poziții de putere în capital economic. Resursa-cheie în acest proces de transformare a constituit-o „capitalul politic (comunist)“ al anumitor indivizi, instituționalizat de rețelele sociale constituite sub oblăduirea PCR-ului. De exemplu, pe baza unui studiu comparativ privind rețelele informale din Cehia, Slovenia, Bulgaria și România, Grødeland a arătat că, în România postcomunistă, contactele politice constituiau cea mai des utilizată și cea mai necesară resursă în afaceri, prin comparație cu alte tipuri de contacte care nu vizau sfera politicului.[386] Mai mult, România era singura din cele patru țări analizate de Grødeland în care relațiile sociale din perioada comunistă (și nu cele din postcomunism) erau esențiale și în afaceri, și în politică după 1990.[387]

Valorificând aceste rețele, indivizii cu relații politice suspuse sau „băieții deștepți“ au reușit să obțină acces la resurse financiare (împrumuturi de la bănci) și/sau informații

privilegiate despre privatizări iminente.* Aceleași rețele sociale i-au ajutat pe unii dintre foștii demnitari comuniști sau lucrători din Securitate să obțină licențe pentru a desfășura activități în sectoare economice profitabile, sectoare aflate în mod normal sub controlul statului. Exemplele de mai sus ilustrează una din temele centrale ale acestui volum, și anume continuitatea cu trecutul, continuitate prin indivizi, biografiile și rețelele lor sociale.

Relațiile politice utile și un mediu lipsit de constrângeri legislative le-au permis fostelor elite comuniste din România și proaspăt aleșilor de după 1989 să elaboreze și să implementeze strategii ingenioase de privatizare neoficială a resurselor statului. După cum am mai precizat, o astfel de strategie a fost subcontractarea în favoarea unor mici firme private controlate (direct sau indirect) de directorii de întreprinderi de stat, aliați uneori cu lideri sindicali.[388] Această strategie se aseamănă întrucâtva modului în care regimul de proprietate în Ungaria postsocialistă a fost reorganizat prin intermediul unor rețele de firme.[389] Strategia presupunea existența unor firme de stat, aflate în centrul rețelei, și a mai multor firme private cu rol de sateliți, în jurul lor. Firmele satelit erau controlate sau deținute (direct sau indirect) de directorii firmelor de stat. „Proprietatea recombinată“, cum o numește David Stark, venea la pachet cu practici contabile ingenioase: profiturile mergeau la firmele satelit, în timp ce pierderile erau transferate asupra firmei de stat.[390] Echivalentul românesc al firmelor satelit maghiare este „firma-căpușă“, care, asemenea căpușei, suge resursele („sângele“) întreprinderii de stat.

După cum am subliniat mai devreme, aceste practici corupte apar în contextul debirocratizării statului postcomunist și depind semnificativ de acesta.[391] Debirocratizarea statului înseamnă în acest caz că instituțiile publice sunt

* În acest sens, vezi cazul Bancorex, bancă deținută de stat și cunoscută pentru creditele acordate pe considerente politice clientelare; banca a dat faliment tocmai din cauza politicii de acordare a creditelor.

„abuzate de prădători sociali... [și că] administrația publică se comportă ca o mulțime dezordonată de agenți care își urmăresc propriile interese și câștigul financiar imediat“.[392] Acest stil de debirocratizare a fost în mod sugestiv denumit de către Ganev „prădarea statului“, în excelenta analiză pe care o face Bulgariei postcomuniste.[393] În contextul încercării sale de a documenta încâlcitele căi ale tranziției românești la începutul anilor ’90, Verdery vorbea despre „privatizarea puterii [de stat]“.[394] După cum remarcă Chelcea, Lățea și Mateescu, privatizarea puterii „nu se referă atât la o acaparare completă a puterii de stat de către actori privați, cât la acapararea unor funcții sau organizații pentru a aplica apoi reguli diferite în funcție de persoană“.[395]

Spre ilustrare, voi folosi conceptul de „cultură administrativă națională“ al lui John W. Meyer și al colaboratorilor săi, surprins printr-un „indicator sintetic ce reflectă gradul de raționalitate a culturii administrative dintr-o țară dată“.[396] În cazul României, în 1995, scorul (factorial) al „raționalității administrative“ era – 0,02, care indică: risc ridicat de expropriere, șanse mari de încălcare a contractelor, calitate birocratică scăzută (birocrație slabă și nespecializată), grad înalt de corupție și nivel scăzut de fixare prin tradiție a legii și ordinii. În schimb, tot în 1995, scorul factorial al raționalității administrative în cazul Ungariei era de 0,78, al Poloniei de 1,1, iar al Cehiei de 0,95 – toate indicând un grad mai ridicat de raționalitate administrativă.* Notez și faptul că indicele de percepție a corupției, care variază între 10 (foarte curat) și 0 (foarte corupt), era, în anul 2000, 2,9 pentru România, 5,2 pentru Ungaria și 4,1 pentru Polonia.[397] Și mai important, după cum sublinia Mateescu, România a adoptat o lege care pedepsește în mod explicit corupția abia în 1999.[398] Codul penal anterior acestei date conținea prevederi legate de mită

* Cu titlu comparativ, scorurile factoriale ale raționalității administrative variază între –2,78 (valoare minină, în Liberia) și +1.54 (valoare maximă, în Danemarca, Finlanda, Islanda și Olanda).

și traficul de influență, fără însă a menționa în mod explicit corupția.

Remarcând împletirea strânsă dintre politica la nivel local și interesele de afaceri în România, Verdery a sugerat că, în cazul țării noastre, s-ar putea ca tranziția să nu ducă la capitalism, ci la o ordine neofeudală.[399] Această ordine neofeudală i-ar avea în centrul ei pe așa-numiții „baroni locali", deținători ai unor funcții înalte în administrația locală care s-au îmbogățit peste măsură deturnând resursele statului. În acest context, partidele politice românești ar putea fi descrise foarte bine ca „o rețea de prieteni, rude și asociați – instituționalizată oficial – care participă în grup la procesul legislativ și electoral".[400]

Ne-am fi așteptat ca alegerile libere să aibă drept consecință o mai mare responsabilizare a demnitarilor publici. În ciuda unor schimbări pozitive la nivel formal, structurile birocrației românești postsocialiste au devenit extrem de „volatile". Această volatilitate este consecința practicilor de schimbare a personalului administrației locale și a altor agenții de stat după fiecare rundă de alegeri locale sau generale. Există o percepție larg răspândită conform căreia fiecare proaspăt ales sau numit într-o funcție publică își aduce la birou nu doar fotografii cu prietenii și familia, ci chiar pe oamenii respectivi, în carne și oase. După câte se pare, fiecare nouă rundă de alegeri este urmată de schimbări din temelii, de sus în jos, ale structurii birocrațiilor locale și/sau centrale. Acest lucru se explică, în parte, prin faptul că, până în 1999, România nu a avut o lege a funcționarului public în care să fie clar stipulate drepturile și obligațiile acestuia; o astfel de lege i-ar fi putut proteja pe funcționarii statului de presiunile și modele politice.[401]

În ansamblu, între 2000 și 2004, corupția și comportamentele prădalnice ale demnitarilor publici au avut o evoluție galopantă, iar regimul politic din România a prezentat tendințe semiautoritare[402] și trăsături neopatrimonialie.[403] Debirocratizarea statului a implicat autonomizarea administrației sub tutela forțelor politice ce s-au succedat la guvernare, o

autonomizare care, la limită, a favorizat apariția unei „clase“ ori categorii aparte alcătuite din funcționari publici și politicieni. Fenomenul nu este, desigur, nou; existența unei astfel de „clase“ (nu în sens marxist) și a influenței ei asupra ordinii economice a făcut obiectul unor dezbateri teoretice autohtone aprinse în prima jumătate a secolului XX. Menționez la acest punct analizele lui Ștefan Zeletin[404] asupra originilor capitalismului românesc și criticile aduse acestuia de social-democrații Lotar Rădăceanu și Șerban Voinea, critici inspirate de Constantin Dobrogeanu-Gherea.[405] Originile dezbaterii asupra rolului „funcționărimii“ (ca parte a unei oligarhii) sunt mai îndepărtate și le regăsim, potrivit lui Victor Rizescu, la Titu Maiorescu și ulterior la alți gânditori români, inclusiv cei apropiați de mișcări de dreapta reacționare, xenofobe și antisemite.[406]

Pe parcursul anilor '90, au existat presiuni externe de schimbare, în sensul de izomorfism coercitiv și aici trebuie subliniat rolul unor organisme precum FMI, al unor parteneri externi și al multinaționalelor. Adeseori însă, schimbările ce au rezultat din aceste presiuni au avut un caracter superficial, de formă sau – mai grav – au servit unor interese private (înalți funcționari publici, lucrători din serviciile secrete, politicieni autohtoni și companii străine).

Anii 2000: Capitalism global neoliberal și capitalism politic românesc

În perioada 2000–2004, procesele de izomorfism instituțional coercitv și mimetic cunosc o nouă dinamică, generată de promisiunile integrării României în UE (și NATO). La acest punct menționez vânzarea către firme străine a unor companii sau instituții bancare de stat ori semnarea rapidă a unor contracte dezavantajoase cu multinaționale străine (vezi cazul Bechtel). Negocierile de aderare la UE au avut adeseori un caracter formal în sensul că guvernul Năstase (2000–2004) a acceptat necritic majoritatea condițiilor puse de UE referitoare

la domeniile economic și legislativ. Din exces de zel, dar și din dorința de a câștiga legitimitate externă, același guvern Năstase – considerat corupt și populat cu „baroni" locali – a acceptat să implementeze ca atare și simple recomandări ale UE, care nu aveau un caracter obligatoriu.*

În 2004, forțele de opoziție au reușit să își mobilizeze susținătorii, iar Adrian Năstase a fost învins în alegerile prezidențiale de fostul primar al Bucureștiului, Traian Băsescu, reprezentând Alianța Dreptate și Adevăr. Ulterior, Alianța D.A. a reușit să formeze noul guvern aliindu-se cu alte două partide parlamentare. Guvernul proaspăt format, constând dintr-o coaliție de partide de centru-dreapta, părea hotărât să implementeze reforme legislative și economice radicale, să eradicheze corupția și să asigure intrarea formală a României în Uniunea Europeană în ianuarie 2007.

România a devenit membră UE în 2007, dar, în urma mai multor conflicte, Partidul Democrat (PD) al președintelui Băsescu a fost forțat să iasă de la guvernare. Între 2007 și 2008, guvernul a fost alcătuit în principal din membri ai Partidului Național Liberal (PNL), în frunte cu prim-ministrul Călin Popescu-Tăriceanu. În ansamblul său, perioada 2004–2008 a fost una de relativă prosperitate și creștere economică. Coalițiile de centru-dreapta care au guvernat între acești ani au adoptat o serie de reforme economice și fiscale (*i.e.*, introducerea impozitului unic) menite să încurajeze sectorul privat și investițiile străine. Cu toate acestea, cea mai mare parte a creșterii economice înregistrate în acest interval s-a datorat creditelor, consumului și banilor trimiși acasă de cei peste

---

* Aderarea la UE a generat mult heirupism, care, spre binele conducătorilor politici de atunci, a trebuit temperat. O sursă confidențială mi-a relatat faptul că, în vederea conformării la cerințele UE, a fost alcătuit un proiect de lege care viza declararea averilor. Proiectul, prezentat de către tânărul Victor Ponta la o ședință internă de partid unde erau prezenți Adrian Năstase și alți lideri PSD, era atât de radical, încât, se pare, după ședință, Șerban Mihăilescu (supranumit de presă „Micky Șpagă") ar fi zis: „Bă Victore, o să muriți la bloc, bă [dacă legea va fi adoptată în forma inițială, extrem de dură – *nota mea*]!"

3 milioane de români care trăiesc în străinătate (cei mai mulți, în Spania și Italia).*

Spectrul crizei financiare globale nu a atras atenția politicienilor români, care erau ocupați cu alegerile generale din 2008 și cele prezidențiale din 2009. În 2008, partidul președintelui Băsescu (PD-L) a câștigat majoritatea relativă și a format un guvern de coaliție cu inamicii săi politici, social-democrații. Alianța s-a destrămat înaintea alegerilor prezidențiale, când PSD-ul a plecat de la guvernare. Traian Băsescu a câștigat la mustață un al doilea mandat de președinte al României în 2009. Ulterior, a reușit să formeze un nou guvern de coaliție, condus de partidul său, PD-L.

Tema principală a campaniilor PD-L și ale lui Băsescu a fost lupta împotriva corupției. Subiectul a devenit însă neinteresant la începutul lui 2010, când România s-a pomenit în pragul colapsului economic. Pentru a-l evita, guvernul și președintele Băsescu s-au adresat Fondului Monetar Internațional și Uniunii Europene care au oferit împrumuturi României impunând însă condiții foarte stricte. Pe acest fundal, guvernul României a adoptat în mai 2010 o serie de măsuri dure de austeritate: angajaților bugetari li s-au redus salariile cu 25%, anumite categorii de pensii au fost impozitate, valoarea ajutorului social a scăzut, TVA-ul a crescut de la 19% la 24%, iar numeroși angajați din sectorul public au fost disponibilizați. Criza economică și măsurile de austeritate au constituit o lovitură și pentru sectorul privat și potențialii investitori străini. Consecvent ideologiei asumate, PD-L a marșat în continuare pe necesitatea privatizării companiilor de stat și pe flexibilizarea forței de muncă. Cea din urmă măsură a fost pusă în practică prin adoptarea unui nou cod

* Pe termen mediu și lung, efectele negative ale emigrării masive a românilor peste hotare – numită sugestiv de Sorin Antohi și cu trimitere cinematografică *Marea Evadare* – vor depăși câștigurile pe termen scurt (prin remitențe/banii trimiși rudelor rămase acasă). Deja România se confruntă cu o serie de astfel de efecte negative cum ar fi îmbătrânirea populației, deficit de forță de muncă (mai ales calificată), natalitate scăzută etc.

al muncii, ce avantaja patronatele în raport cu angajații și care a condus practic la o diminuare și mai mare a forței sindicatelor.

Începând cu 2015, după ce PD-L și Traian Băsescu deveniseră istorie, prin intermediul mass-mediei și acțiunilor Departamentului Național Anticorupție (DNA), românii au aflat că, în vreme ce propovăduiau auteritatea, competiția, piața liberă și lupta anticorupție, apropiați ai fostei puteri (PD-L și Traian Băsescu) erau implicați în scheme financiare oneroase și ilicite, care le-au adus profituri uriașe. Mă refer aici la scandalurile legate de Agenția Națională de Restituire a Proprietăților (ANRP), cumpărarea de licențe Microsoft sau contractul EADS (despre care nu se mai știu prea multe lucruri). Cazul ANRP ilustrează cu prisosință fenomenul de privatizare a puterii, înțeleasă ca „acaparare a unor funcții sau organizații distincte care aplică reguli diferite în funcție de persoană".[407] Mai exact, nu toți urmașii și beneficiarii legitimi ai unor proprietăți confiscate de regimul comunist au putut beneficia (cu celeritate sau nu) de restituirea acestora sau de primirea de compensații. Principalii beneficiari au fost intermediarii, așa-numiții „samsari de drepturi litigioase", oameni cu relații în sfera puterii care au cumpărat pe nimic drepturile litigioase de la moștenitorii de drept – și aproape imediat au recuperat respectivele proprietăți sau despăgubiri (adeseori mult peste valoarea reală a respectivelor proprietăți). Cazul ANRP reprezintă un exemplu de efect pervers: efecte contrare intențiilor nobile de reparare a unor nedreptăți din trecut.[408]

Tragedia din clubul Colectiv din București (2015) a fost urmată de noi dezvăluiri despre efectele criminale ale legăturilor corupte dintre sectorul public și cel privat. Infecțiile nosocomiale cărora le-au căzut victimă răniții de la clubul Colectiv au ridicat noi semne de întrebare cu privire la calitatea asistenței medicale din sistemul public. O investigație jurnalistică inițiată de Cătălin Tolontan, Mirela Neag și Răzvan Luțac a dezvăluit faptul că dezinfectanții furnizați către multe spitale din țară de firma privată românească Hexi

Pharma erau diluați și deci ineficienți.[409] Contractele cu unitățile spitalicești de stat ar fi fost câștigate de Hexi Pharma prin mijloace illicite și ilegale (ce au implicat, se pare, sume de bani acordate responsabililor din sistemul public de sănătate). Cu mult înainte de a ajunge în fața judecătorilor, patronul firmei s-a sinucis – un eveniment care a provocat speculații cu privire la posibilele legături dintre acesta și serviciile secrete autohtone.

Anul 2016 a fost marcat și de alte evenimente care făceau trimitere la captura statului de către interese private. De data aceasta, nu mai era vorba de simpli întreprinzători privați care reușiseră să penetreze sferele înalte ale guvernării, ci de persoane care aveau, se pare, legături strânse la vârful serviciilor secrete. Este vorba de cazul lui Sebastian Ghiță, un tânăr cu afaceri în industria IT care a făcut o avere fabuloasă din contractele cu statul, contracte ce vizau informatizarea unor activități din sectorul public și mai ales din domeniul siguranței naționale. Pus sub acuzare, Ghiță a fugit din țară și a făcut dezvăluiri (parțiale) despre relațiile sale strânse cu fostul director operativ al SRI și șefii unor parchete. Dezvăluirile lui Ghiță – care va primi statutul de azilant politic în Serbia – au confirmat suspiciunile unei părți a opiniei publice cu privire la existența unui așa-numit „Sistem" (sau *Deep State*) ori – mai nou – un „Stat paralel" care ar conduce de fapt România. Potrivit lui Ghiță, „Sistemul" ar fi alcătuit din șefi ai serviciilor secrete, procurori și judecători, care – sub umbrela luptei anticorupție – ar exercita o putere discreționară asupra politicii și afacerilor din România. Paradoxal, fostul președinte Traian Băsescu, cel căruia i se atribuise paternitatea „Sistemului", a făcut declarații publice în care susținea afirmațiile fugarului Sebastian Ghiță. Declarațiilor de mai sus li s-au adăugat numeroase alte devoalări cu privire la mecanismele luptei anticorupție. Fără îndoială, aceste dezvăluiri trebuie privite cu rezerve întrucât ele sunt făcute de foști funcționari și politicieni care sunt în prezent puși sub acuzare pentru corupție sau au fost condamnați (în primă instanță sau definitiv) pentru astfel de fapte sau pentru

infracțiuni economice. Cu toate acestea, spusele celor care se consideră acum „victime ale Sistemului“ permit spectatorilor să arunce o privire fugară în culisele spectacolului anticorupție.

Priveliștea nu este deloc atrăgătoare. Pe fundal, există o percepție generală (atât internă, cât mai ales externă) potrivit căreia România este cea mai coruptă țară din UE. Datele Eurobarometrului special pe tema corupției din 2017 ne mai spun însă și altceva. Potrivit acestui sondaj realizat pe eșantioane reprezentative ale populației adulte a țărilor membre ale UE, țările cu cel mai mare procent de cetățeni care susțin că fenomenul corupției este „foarte răspândit“ și „răspândit“ sunt Grecia (96%), Spania, Cipru și Croația (cu câte 94%), Lituania (93%) și Portugalia (91%). În România, 80% dintre cei intervievați spun că actele de corupție sunt „foarte răspândite“ și „răspândite“. Procentele respondenților spun același lucru despre corupția din țările lor sunt de 67% în Franța, 65% în Belgia, 55% în Marea Britanie și 51% în Germania. Potrivit lui Cunnigham, o versiune actualizată a unui raport anticorupție din 2014 al Comisiei Europene care releva probleme similare în țările vestice nu a mai fost publicată din pricina „presiunilor unora dintre aceste țări, inclusiv Franța, care [în 2017, când urma să fie publicat raportul CE actualizat] se afla în toiul campaniei electorale, care se temeau că datele din raport ar putea provoca tumult politic pe plan intern“.[410] Subliniez totuși că, din punct de vedere metodologic, *percepțiile* cu privire la fenomenul corupției sunt indicatori cu un grad de validitate extrem de discutabil cu privire la amploarea fenomenului în cauză.

Unele interpretări extreme par a lăsa impresia că fenomenul corupției ar fi exclusiv românesc – un alt laitmotiv contemporan al excepționalismului (etern) al României. Fără a încerca în vreun fel să justific și cauționez corupția, menționez că, spre dezamăgirea unora, nu suntem unici nici la acest capitol. În 1995, fiul președintelui Slovaciei a fost răpit, sedat și dus în Austria, unde a fost predat poliției întrucât exista un mandat pe numele acestuia pentru infracțiuni economice. Răpirea a fost pusă pe seama premierului de atunci

Vladimír Mečiar, ca exponent al unor interese politice și economice opuse celor ale președintelui Michal Kováč. În februarie 2018, jurnalistul slovac Ján Kuciak și logodnica sau au fost asasinați de persoane rămase până în prezent neidentificate. Kuciak investiga o serie de infracțiuni economice (evaziune fiscală) ale unor oameni de afaceri apropiați de vârfurile puterii din Slovacia. Moartea sa a generat o serie de proteste masive ce au culminat cu demisia prim-ministrului slovac Robert Fico.

Oficiul European de Luptă Anti-Fraudă (OLAF) desfășoară în prezent o investigație cu privire la o posibilă fraudă cu fonduri europene comisă de miliardarul ceh cu afaceri în domeniul agriculturii și mass-mediei, Andrej Babiš, despre care se mai spune că, înainte de 1989, ar fi fost agent al serviciilor de securitate externă cehoslovace. Babiš este în prezent prim-ministrul Republicii Cehe; partidul său ANO2011 („Acțiunea cetățenilor dezamăgiți 2011“) a obținut 29% din voturi la alegerile legislative din 2017, candidând pe o platformă populistă anticorupție.

Vecinul maghiar Viktor Orbán, copilul teribil al UE, a făcut de asemenea obiectul unor acuzații de corupție, iar regimul său este caracterizat de unii autori în termeni de regim neopatrimonial. După cum notează Szelényi, „bineînțeles, regimul [lui Orbán] este de asemenea corupt, dar unicitatea sa este dată nu de amploarea corupției, ci de amploarea redistribuirii ori transferării averilor de la vechii proprietari către noi persoane, loiale regimului“.*

---

* Iván Szelényi, „Capitalisms after Comunism“, *New Left Review*, nr. 96, 2015, p. 12. Potrivit lui Szelényi, „procesul a început cu naționalizarea pensiilor private și a continuat cu reinstituirea controlului statului asupra vânzărilor de produse din tutun. Înainte, toate magazinele și benzinăriile puteau vinde produse din tutun, care reprezentau o parte însemnată a veniturilor acestora. Ulterior, guvernul Orbán a transferat aceste profituri către Agenția Națională de Gestionari ai Magazinelor de Tutun, care au monopol exclusiv asupra vânzărilor produselor din tutun [...]. Cine a primit licențe pentru a gestiona astfel de magazine? Aproape în exclusivitate cei loiali FIDESZ“ (*ibidem*; traducerea îmi aparține).

Dacă, așa cum se spune, Liviu Dragnea – la acest moment liderul absolut al PSD – doar visează la o autostradă ce ar lega Bucureștiul de Alexandria (reședința județului său de baștină), Orbán – un pasionat al fotbalului – a reușit să fie martorul inaugurării unui stadion ultramodern și a unei academii de fotbal în comuna sa natală, Felcsút. Capacitatea stadionului ultramodern cu alură de catedrală este de 3.800 de spectatori, dublul populației localității, iar echipa locală de fotbal poartă numele celebrului fotbalist maghiar Ferenc Puskás, care, probabil, în timpul vieții sale nu a văzut localitatea decât, cel mult, în poze.[411] Potrivit speculațiilor din presa internă și internațională, complexul sportiv reprezintă un cadou făcut lui Orbán de cei pe care i-a ajutat să se îmbogățească în timpul regimului său, printre aceștia numărându-se și primarul din Felcsút.[412] Pe români, exemplul de mai sus îi trimite cu gândul la evoluția din comunism a satului natal al lui Ceaușescu și la fosta echipă de fotbal F.C. Olt Scornicești.[413]

În 2015, Polonia a fost zguduită de așa-numitul scandal „Waitergate“, numit astfel datorită faptului că ospătarii din restaurantele de lux ale Varșoviei ar fi fost implicați în operațiuni de interceptări ilegale ale politicienilor sau oamenilor de afaceri care își făceau veacul prin aceste stabilimente, cheltuind sume echivalente cu sau mai mari decât salariul minim lunar pe economie pentru o singură masă.[414] Prin intermediul înregistrărilor realizate cu ajutorul microfoanelor plasate în scrumiere și alte obiecte, publicul polonez a putut afla cu stupoare ce fel de discuții se poartă între mai-marii Poloniei.

Pe lângă conversații despre aranjamente politice și economice oneroase, aveau loc și – eufemistic spus – „schimburi de idei“ cu privire la politica externă a țării. Ministrul de externe de atunci al Poloniei, Radosław Sikorski, îi spunea ministrului de finanțe Jacek Rostowski că alianța cu SUA este un „rahat“ „lipsit de valoare“ și că se teme că „vom intra într-un conflict și cu rușii, și cu nemții, dar vom considera că totul e minunat fiindcă le-am făcut sex oral americanilor“.[415] Publicul românesc are probabil senzația de déjà vu întrucât presa din țară i-a atribuit fostului președinte Băsescu o serie de declarații

ce trădau disponibilitatea sa de a se angaja în acțiuni similare în raport cu „licuriciul cel mare"; identitatea reală a insectei gigant nu a fost dezvăluită, dar multe voci consideră că ar fi vorba de SUA.

Repet, cele de mai sus nu reprezintă în nici un fel o încercare de cauționare a corupției din România. Am vrut doar să chestionez mitul excepționalismului românesc *absolut* (și) la capitolul corupției și reiterez faptul că exemple similare de corupție, nepotism, trafic de influență se regăsesc cu prisosință și în țări vestice (*e.g.*, Italia, Franța, Spania, Grecia). Desigur, ar fi nu doar interesant, dar și necesar un studiu care să-și propună examinarea mecanismelor prin care doar unele dintre țările corupte sunt singularizate și ajung să reprezinte întruchiparea absolută a răului (ori exemple de manual pentru studiul și condamnarea corupției).

Un element comun al exemplelor anterioare îl reprezintă speculațiile potrivit cărora în spatele acestor scandaluri s-ar afla serviciile secrete. România nu face excepție. Și aici există o percepție larg răspândită (cu ajutorul unor politicieni, oameni de afaceri, dar mai ales al unor canale media) cu privire la implicarea masivă a serviciilor secrete (SRI, de regulă) în politică, justiție și economie. Rețelele acestor servicii în domeniile de mai sus ar alcătui așa-zisul „Sistem" sau „Stat paralel". Vintilă Mihăilescu susține că invocarea acestora de către unii lideri politici echivalează cu apelul la „cel mai vechi și eficient mijloc de influențare: *gândirea magică*".[416] Totuși, o zicală din cultura populară atât de studiată de antropologi ne spune că nu iese fum fără foc și ne-am putea întreba care sunt elementele care stau la baza formării acestei percepții.

Potrivit unei investigații de presă, încă din 2014 România avea 60 de angajați în serviciile interne (doar în SRI, în acest caz) la suta de mii de locuitori și – potrivit acestui criteriu – era pe locul întâi în lume, urmată de Polonia cu 13 angajați la 100.000 de locuitori și de SUA, cu 11,3.[417] În cifre absolute (*i.e.*, număr de angajați), România se afla pe locul al doilea în lume (12.000 de angajați în SRI) după SUA (35.344 de angajați).[418] Când se iau în calcul atât numărul de angajați,

cât și populația țării, perspectiva devine mai puțin sumbră, România aflându-se pe locul 20, ultimul, dintr-un număr de 20 de țări analizate.[419] În evaluarea acestor informații, trebuie avute în vedere următoarele: 1) cifrele se referă doar la SRI, dar acesta nu este singurul serviciu intern de informații; 2) comparativ cu serviciile similare din alte țări analizate, SRI este singurul care ține secret numărul de angajați[420]; 3) cifrele se referă la angajați și nu la agenți secreți; este posibil ca, asemenea multor alte organizații guvernamentale, și SRI-ul să fie afectat de supradimensionarea aparatului tehnic-administrativ (funcționari, personal de deservire etc.) în detrimentul celui operativ.*

Bugetele alocate tuturor serviciilor secrete cresc de la an la an, iar această creștere este mai mare decât cea înregistrată pentru alte domenii. Potrivit unuia dintre singurele articole pe această temă publicat în *Ziarul Financiar*, în 2010 statul român cheltuia 4 miliarde de euro cu 260.000 de angajați ai

---

* Alături de și în conexiune cu supradimensionarea unor segmente, ar trebui luate în discuție și alte procese ce țin de patologia organizațiilor. Multe dintre instituțiile statului român sunt, se spune, afectate de fenomenele nepotismului ori a „familializării" lor (*i.e.*, angajarea soților, soțiilor, copiilor și a altor rude). Dacă admitem că aceste practici sunt larg răspândite în instituții civile în ciuda monitorizării lor de către cetățeni, partide, DNA și organizații non-guvernamentale, ne putem întreba ce se întâmplă în cadrul serviciilor secrete care, prin definiție, sunt închise, opace și scapă controlului civil. Poate că supradimensionarea unor segmente organizaționale se datorează și acestor fenomene de familializare a serviciilor: dacă soția sau copiii unui James Bond autohton nu sunt ei înșiși James Bonzi, copiii și/sau soția pot fi parcați într-un post de analist sau într-unul călduț, funcționăresc, în cadrul serviciilor. Acest lucru ar explica, parțial, nevoia crescândă de fonduri. Nevoia de fonduri mai poate fi explicată și prin supradimensionarea cheltuielilor cu echipamentele necesare pentru SIGINT – culegerea de informații prin interceptarea comunicațiilor. Și în cazul serviciilor din alte țări există tendințe similare; unii analiști critică însă supra-dezvoltarea SIGINT în detrimentul HUMINT – culegerea de informații prin agenți/surse umane. Lucrurile se pot complica, în sensul de suspiciuni de corupție, atât timp cât achizițiile echipamentelor necesare SIGINT nu sunt supuse unui control public/parlamentar strict.

serviciilor speciale și ai armatei; același stat român cheltuia doar 6,7 miliarde de euro cu peste 1,1 milioane de angajați în sectorul de stat (medici, funcționari publici civili, profesori, asistenți medicali, educatoare, învățători etc.).[421] Ironic, creșterea bugetelor serviciilor a avut loc și în timpul guvernărilor PSD, partid care, declarativ, se luptă cu „Statul paralel“ și ai cărui lideri se consideră victime ale acestuia. Potrivit lui Lucian Davidescu, în ultimii patru ani (deci și sub guvernările PSD) „bugetul SRI a crescut cu mai mult de 100%, de la 224 de milioane de euro la 500 de milioane de euro, în vreme ce PIB a crescut cu mai puțin de 50%“.[422] În cifre brute, „SRI a reușit astfel să depășească chiar și la cheltuiala absolută Franța (300 mil. €) și Germania (350 mil. €)“.[423]

Consemnez totuși o recentă încercare de revoltă în raport cu serviciile, revoltă concretizată prin propuneri de reducere a fondurilor la rectificarea bugetară din august 2018. Reuniunea Consiliului Suprem de Apărare a Țării (CSAT) din 4 septembrie, organism care ar fi trebuit să-și dea avizul consultativ asupra rectificării bugetare, s-a încheiat fără nici un rezultat întrucât șefii serviciilor secrete au susținut că aceste tăieri le-ar împiedica să își atingă obiectivele de asigurare a securității naționale. Revolta este doar aparentă pentru că, per total, alocările de la buget pentru siguranță națională au crescut comparativ cu 2017, dar, se pare, nu au crescut atât de mult pe cât și-ar fi dorit-o unii.

Urmare a unor controverse legale în care a fost implicată și Curtea Constituțională, recent au fost denunțate și desecretizate unele protocoale de colaborare între serviciile secrete și diverse instituții din sfera justiției. Potrivit criticilor DNA, aceste protocoale ar atesta faptul că SRI i-ar fi influențat atât pe procurori, cât și pe judecători în înfăptuirea actului de justiție. De altfel, dezvăluirile unor foști apropiați ai puterii care acum sunt ei înșiși puși sub acuzare sau condamnați penal par a da consistență acestor critici sau, cel puțin, par să ilustreze faptul că, în unele cazuri, procurorii DNA au dat dovadă de exces de zel și au comis abuzuri în investigarea unor cazuri.

Elementele de mai sus sugerează faptul că denunțarea existenței unor forțe obscure ori a așa-zisului „Sistem“ de către unii politicieni nu constituie un exemplu de „gândire magică“ pură sau, mai trist, elucubrații. Cel puțin din punctul de vedere al dimensiunilor lor și al resurselor alocate, percepția cu privire la implicarea serviciilor secrete în mai toate punctele-cheie ale societății românești nu pare a fi neîntemeiată. Există și alte tipuri de argumente care ar putea fi invocate. Bunăoară, s-a acceptat necritic ideea potrivit căreia în anii '90 și mai ales în perioada premergătoare aderării la NATO, serviciile secrete românești au fost radical reformate. Pensionarea (forțată sau nu) a personalului fostei Securități reprezintă o parte a schimbării, dar pentru reformă este nevoie și de schimbarea culturii organizaționale și a *Weltanschauung*-ului acesteia. Or cele din urmă se pot perpetua în orice organizație, în ciuda schimbărilor de personal. S-ar putea specula că vechea obsesie a fostei Securități de a se infiltra în tot și în toate s-a transmis noilor de generații de agenți secreți și au fost puse în practică de acestea, mai ales în condițiile în care controlul civil (parlamentar) al serviciilor a fost, mai degrabă, o ficțiune.

În anii '90, când, se spunea, serviciile erau încă timorate și spuse unui proces de restructurare și reformare, chipurile, radical, antropologul american Katherine Verdery, care fusese supravegheată extensiv în România de Securitate pe vremea lui Ceaușescu, a realizat că mai este încă în atenția serviciilor secrete „democrate“, prin – culmea! – același ofițer care se ocupase de cazul ei anterior lui decembrie 1989. Verdery a reușit să obțină o scurtă întrevedere cu Virgil Măgureanu (pe atunci directorul SRI) pe scările din fața clădirii guvernului și, după ce i-a expus cazul ei, acesta i-a replicat: „Nu cred că este pe linia noastră.“ Așadar, „la șase ani după revoluție existau mai multe linii decât cea a SRI-ului“.[424] Pe aceleași coordonate, în 2007, întrebat dacă consideră că sunt prea mulți ofițeri de informații în România, Mircea Geoană – pe atunci liderul PSD – a răspuns: „Nu știm câți suntem, în primul rând“. Bâlba a fost interpretată ca greșeală freudiană

de exprimare și a făcut deliciul adversarilor săi politici vreme îndelungată, dar nu a stârnit alte îngrijorări civico-politice serioase cu privire la tema în sine (*i.e.*, numărul de agenți ai serviciilor interne).

Ceea ce a dat, se pare, avânt încercărilor de extindere a influenței serviciilor în viața publică internă a fost politica principalului aliat strategic al României după atentatele din 11 septembrie 2001. Este posibil ca șefii serviciilor secrete române să fi intuit că, atât timp cât colaborează pe deplin și necondiționat cu SUA în lupta împotriva terorismului interpretând simultan partitura luptei anticorupție, eventualele excese și deraieri rezultate din implicarea lor în politica internă a țării și în sectorul privat, pentru profituri personale, le vor fi trecute cu vederea.*

Amestecul serviciilor în economie s-ar fi făcut și prin intermediul unor firme acoperite ori prin plantarea unor persoane de încredere la vârful unor companii private – un alt element de continuitate cu trecutul apropiat. Pe lângă agenții activi pe deplin conspirați, astfel de persoane erau foști ofițeri care, după pensionare, lucrau cu precădere în firme private de telecomunicații, IT, echipamente de securitate, servicii de pază sau în domeniul financiar-bancar. Cosemnez aici și fenomenul „privatizării Securității“ analizat de istoricul Marius Oprea, care se referă la constituirea unor structuri de spionaj intern

---

* Ronnan Farrow, jurnalist și fost colaborator al administrației Obama, susține că rolul diplomației americane a trecut printr-o serie de transformări radicale după 11 septembrie 2001. Farrow susține că, după sângeroasele atentate de la WTC, armata și serviciile secrete au căpătat o importanță tot mai mare în politica americană externă și deplânge faptul reprezentanții acestora tratează direct, peste capul și uneori fără știrea diplomaților de profesie, cu unele dintre țările implicate în războiul global împotriva terorismului. Astfel de contacte și tratative s-ar realiza direct între serviciile secrete și comandanții armatelor din SUA și din diverse alte state. Autorul menționat se referă la țări precum Pakistan sau Afganistan, însă e posibil ca acest lucru să se întâmple și în cazul altor aliați. Vezi, Ronnan Farrow, *War on Peace: The End of Diplomacy and the Decline of American Influence*, W.W. Norton & Company, Inc., New York, 2018.

în cadrul unor firme private și pentru beneficiile acestora.[425] Cel mai celebru caz este cel al structurii aferente firmei Gelsor, a lui Sorin Ovidiu Vântu. Structura respectivă includea foști ofițeri ai Securității și „specialiști proveniți de la fostul Institut de Economie Mondială, mulți dintre ei foști ofițeri sub acoperire [...]. Dosarele Gelsor constituiau radiografieri complete, inclusiv cu date secrete privind întreprinderile cu capital de stat“.[426] Informațiile respective reprezentau o mină de aur pentru orice actor (român sau străin) interesat de procesul de privatizare. Evident, legăturile acestei structuri cu SRI-ul păreau a fi strânse: Radu Timofte, director al SRI la acea vreme, circula cu o mașină pusă la dispoziție, din mărinimie, de Sorin Ovidiu Vântu, prietenul său.

Prezența (semnificativă, după unii a) serviciilor în economia românească nu părea să stârnească motive de îngrijorare pe plan extern. Dimpotrivă, la mijlocul anilor ’90, ambasadorul de atunci al SUA în România i-a declarat lui Katherine Verdery: „Atât timp cât economia este transformată în direcția capitalismului, de ce să ne îngrijorăm că în spatele acestor transformări s-ar afla serviciile secrete? Nu ne dorim decât să existe oameni care să fie motivați pentru instaurarea domniei legii (*rule of law*, în original).“[427] Ar trebui totuși să ne îngrijorăm, spune Verdery, întrucât „deși serviciile secrete sunt familiarizate cu principiile economiilor de piață, participarea într-o economie globală capitalistă nu le va transforma automat în capitaliști model“.[428] Invocând exemplul lui Putin a cărui Rusie este formal capitalistă, Verdery subliniază faptul că „el și aliații săi s-au dovedit a fi capabil de a corupe alegerile prezidențiale din cea mai puternică democrație a lumii și au făcut acest lucru folosindu-se de manevrele standard ale KGB-ului: cultivarea confuziei, dezinformării și a incertitudinii. [Acest lucru] nu prea seamănă cu procesul de «transformare în capitaliști a agenților serviciilor secrete», cum se aștepta ambasadorul SUA, ci, mai degrabă, cu procesul de corupere definitivă ori ultimă a normelor capitalismului vestic“.[429]

În plus, tot cu titlu ipotetic, nu trebuie să ignorăm rolul unor factori precum arivismul, dorința de putere și/sau de înavuțire a unora dintre capii acestor servicii. Fără îndoială, beneficiile oficiale ale cadrelor și șefilor din servicii (salarii, pensii, alte gratuități etc.) sunt însemnate, comparativ cu cele ale altor angajați ai statului. Simultan, și frustrările sunt mari, mai ales în condițiile în care agenții și șefii lor, prin natura muncii lor de supraveghere ori urmărire, sunt martorii consumului ostentativ al noilor îmbogățiți ai tranziției. Este probabil dificil să reziști tentației de a îi controla (dacă nu chiar de a-i exploata) pe unii dintre acești noi îmbogățiți ai tranziției despre care, potrivit informațiilor culese, *știi* că și-au construit uneori averile prin mijloace necinstite. Aceasta este, de altfel, și cheia în care publicul larg a interpretat probabil „dezvăluirile" cu privire la vacanțele petrecute de afaceristul fugar Sebastian Ghiță alături de fostul prim adjunct al SRI Florian Coldea. Explicația alternativă, care l-ar absolvi pe Coldea de vina cultivării unor relații interesat-oneroase cu un civil controversat, ar fi cea potrivit căreia tânărul mogul ar fi acoperit al SRI și, deci, coleg de muncă al lui Coldea – o explicație care, presupunând că ar fi reală, nu ar putea fi confirmată vreodată.

Pe lângă interesele economice personale ale cadrelor (de conducere) din servicii, nu trebuie neglijat rolul opțiunilor ori al preferințelor personale. Desigur, personalul din serviciile secrete nu are voie să facă politică, dar asta nu înseamnă că acestor oameni le este interzis să gândească în termeni politici sau să aibă propriile simpatii și antipatii politice. Ca în orice altă instituție (de stat sau privată), și în servicii ar trebui să întâlnim tabere politice; în acest caz, este posibil ca existența unor facțiuni de acest tip să fi avut un rol benefic, asigurând un relativ echilibru și temperând excesele unidirecționale ale uneia sau alta din tabere.

Motivul central al controverselor și polarizării politice din ultimii ani l-a reprezentat lupta anticorupție dusă de DNA. Criticii DNA susțin că instituția în discuție a politizat excesiv această luptă, țintindu-i cu precădere pe adversarii fostului

președinte Traian Băsescu și ai PD-L. Susținătorii DNA au încercat să minimizeze aceste acuzații. Una din scuzele oferite de fanii DNA pentru acțiunile sale are următoarea logică: admițând că persoane corupte se găsesc în toate partidele, ponderea acestora tinde să fie mai ridicată în partidele mai mari, mai ales în cazul în care acestea au fost la guvernare perioade (mai) îndelungate (decât alte partide). Cum PSD a fost și este cel mai mare partid politic post-1990, este normal ca acuzațiile de corupție și investigarea acestora să fie mai numeroase în cazul social democraților. Adversarii DNA susțin însă că acest raționament statistic nu poate fi susținut atât timp cât, se pare, unele investigații anticorupție care i-au vizat pe (cei apropiați de) „greii“ PD-L (inclusiv companii multinaționale) s-au soldat fără nici un fel de rezultat, ba unele chiar au fost închise datorită prescrierii faptelor.

În controversele legate de DNA, nu trebuie neglijat rolul extrem de important jucat de mass-media. Percepțiile publice asupra DNA-ului au fost, în mod natural, modelate de pozițiile vehiculate îndeosebi de televiziunile cu cifre de audiență importante. Cum unele dintre aceste televiziuni și instituții media se aflau în proprietatea unor persoane acuzate și/sau condamnate pentru corupție sau alte infracțiuni, distorsiunile partizane erau inevitabile. Dincolo de astfel de distorsiuni, mai există și alte elemente care au ridicat, probabil, semne de întrebare oamenilor obișnuiți.

Efectele acțiunilor DNA, dar mai ales al reflectării lor în mass-media și în rândul votanților sunt, de asemenea, importante. Suspiciunile cu privire la imparțialitatea acțiunilor DNA vizau nu numai politizarea lor, ci și altceva. Așa cum pentru a dansa tango, este nevoie de două persoane, și actele de corupție implică două părți: „corupătorii“ și cei corupți de aceștia. „Corupții“ – mulți dintre ei oameni politici și/sau membri ai administrației publice – erau mediatizați intens, dar „corupătorii“ nu beneficiau de o atenție similară din partea presei. Astfel, s-a creat impresia că unii corupători au scăpat nepedepsiți, mai ales în cazurile în care era vorba de reprezentanți ai unor companii multinaționale. De asemenea, perceputa

ineficiență în recuperarea prejudiciilor din dosarele de corupție – o sarcină care revenea altor instituții ale statului – a alimentat rezervele unei părți a publicului în raport cu DNA.

Mai departe, deși pe plan extern, DNA-ul a fost prezentat ca un model al luptei anticorupție, puține țări din regiune care se confruntă cu aceleași probleme s-au grăbit să îl adopte. Din acest punct de vedere, „România tinde să semene mai puțin cu vecinii săi din Europa Centrală și de Est și mai mult cu Italia [...]. Deși mii de politicieni italieni au fost puși sub acuzare [în operațiunea «Mâini curate» de la începutului anilor '90], iar formele de corupție s-au schimbat, evaluările experților și opiniile exprimate de italieni în sondaje de opinie relevă existența unor dubii larg răspândite cu privire la diminuarea fenomenului de corupție".[430] Poate cel mai important și dramatic efect al exceselor comise în operațiunea „Mâini curate" a fost însă delegitimarea și distrugerea partidelor politice tradiționale din Italia – un fapt ce a permis ulterior apariția unor formațiuni politice populiste antisistem precum cea al lui Silvio Berlusconi sau Mișcarea 5 Stele a lui Beppe Grillo –, efecte perverse ale unei acțiuni cu intenții altminteri onorabile (*i.e.*, lupta împotriva corupției).[431]

Epifenomene recente: conflictul dintre stânga proafaceri și dreapta încremenită în proiect

Cu un scurt intermezzo tehnocrat, PSD (împreună cu diverși aliați) s-a aflat la cârma țării în ultimii șase ani. În „acte", PSD se autodefinește ca partid de stânga și unele măsuri adoptate de acesta au vizat într-adevăr categoriile defavorizate despre care se spune că ar reprezenta electoratul său tradițional. Totuși, PSD nu a făcut mai nimic în direcții care sunt, de obicei, apanajul stângii. Așa cum am mai spus, codul muncii care, în timpul guvernării de centru-dreapta a lui Emil Boc, a făcut obiectul unor modificări radicale ce au sporit puterea angajatorilor și au „flexibilizat" forța de muncă nu a constituit

un subiect pe agenda posibilelor reforme ce ar trebui promovate de un partid de stânga. PSD a rămas surd și mut în raport cu recentele greve și conflicte de muncă din mediul privat, iar abuzurile și acțiunile de intimidare ale patronatelor (îndeosebi ale multinaționalelor) nu reușesc nici măcar să ajungă la știrile televiziunilor anti-PSD.

Atitudinea PSD față de persoanele aflate în sărăcie a cunoscut, recent, o deviere spre dreapta. In iulie 2018, a fost adoptată o nouă variantă a legii privind venitul minim garantat (VMG). Potrivit unora dintre modificările aduse vechii legi, beneficiarii VMG nu vor mai putea refuza locurile de muncă oferite, iar dacă beneficiarul de ajutor social se află în imposibilitatea fizică de a presta activitățile aferente trasate de autoritățile locale (munca la nivelul comunității), un alt membru al familiei sale ar trebui să efectueze aceste activități pentru ca beneficiarul să nu își piardă ajutorul social. Valoarea VMG este de 141,5 lei pe lună pentru o persoană singură. Ulterior, ministrul muncii și justiției sociale (Lia Olguța Vasilescu din partea PSD) a declarat că guvernul va lua măsuri pentru a-i descuraja pe cei care nu vor să muncească (ori, în limbajul dreptei, pe asistații sociali) și va oferi stimulente însemnate angajatorilor privați care angajează șomeri sau alte persoane care primesc ajutor social.

Impozitarea progresivă și adoptarea unor politici de redistribuire menite să reducă amploarea inegalităților reprezintă, de asemenea, subiecte tabu pentru PSD. Nu același lucru se poate spune despre reducerea așa-zisei „poveri“ fiscale și a contribuțiilor la stat ale firmelor private. Dimpotrivă, când vine vorba de noi facilități pentru angajatori, în guvernul PSD-ALDE se găsesc imediat oameni săritori. Acesta pare a fi cazul ministrului (PSD al) finanțelor Orlando Teodorovici, care a declarat recent că obligativitatea oferirii unui salariu minim ar trebui să dispară din sectorul privat.[432] Poziția lui Teodorovici nu e nouă: la conferința „Cooperarea economică româno-germană: Noi perspective“, organizată în iunie 2013 la Berlin de către Deutsche Bank, prim-ministrul pe atunci Victor Ponta declara că intenția sa este de a deveni cel mai probusiness social democrat.[433]

De cealaltă parte, dreapta (parlamentară și extraparlamentară) pare debilă, incapabilă să canalizeze eficient nemulțumirile unora în raport cu PSD. Principala temă de atac este anticorupția, iar sloganul simplist „corupția înseamnă sărăcie" este invocat maniacal și propus ca panaceu al problemelor României. Liderii PNL alături de cei ai USR sau ai inițiativei politice a lui Dacian Cioloș ignoră (deliberat sau nu) faptul că fenomenul corupției are cauze mai numeroase și complexe. Trecută cu vederea este și posibilitatea ca sensul cauzării să fie altul (*i.e.*, sărăcia [generată de politici economice si sociale proaste] generează corupție). De asemenea, notez în treacăt că, deși public susțin independența justiției și lupta împotriva corupției, este posibil ca unii lideri ai PNL – care au, la rândul lor, schelete (a se citi „dosare penale") în dulap – să își dorească la fel de mult ca unii lideri PSD temperarea ori intimidarea justiției.

Fără îndoială, corupția reprezintă un fenomen grav în România (printre alte țări) și fără îndoială că el se regăsește în sfere precum sistemul de învățământ, sistemul public de sănătate (mai ales) și administrația publică. Totuși, a insista obsesiv doar pe problema corupției nu reprezintă o strategie menită să atragă un număr mai mare de votanți atât timp cât alte preocupări legitime ale publicului larg sunt ignorate cu desăvârșire, așa cum este cazul îngrijorărilor legate de nivelul de trai (salarii, pensii etc.).

Referindu-mă doar la cele două partide „tradiționale" PSD și PNL, evoluțiile recente ale liderilor lor par a sugera faptul că, dincolo de etichete și baletul politic pe care îl practică, cetățenii simpli au de-a face cu un conflict generat de orgolii, dorința de putere și mai ales de o teribilă sete de înavuțire sau – mai modest – de încercările de a-și asigura o situație economică confortabilă (și pentru generația următoare) într-un context intern și extern marcat de incertitudine ridicată și volatilitate extremă.*

---

* În ciuda acestor conflicte, atunci când se pune problema supraviețuirii politice, PSD și PNL adoptă aceleași poziții, cum a fost cazul stabilirii de către cele două partide a unor alianțe cu organizația Coaliția

În loc de concluzii

În acest capitol am abordat chestiunea excepționalismului capitalismului autohton, pe fundalul schimbărilor post-1990 și a continuității cu trecutul apropiat. Premisele de la care am pornit au fost următoarele: fără îndoială că există diferențe între noua ordine economică românească și cea existentă în țări dezvoltate cu economie de piață. Diferențe există și între țările capitaliste, însă nu trebuie într-atât absolutizate până la a considera România un caz exotic și unic, așa cum o face discursul autostigmatizant al unor analiști buni la toate. Dimpotrivă, istoria secolului XX ne arată că, cel puțin în perioada interbelică, România se confrunta cu probleme similare (*i.e.*, inegalități economice și sociale dramatice, o birocrație controlată politic sau – uneori – scăpată de sub orice control, corupție, antreprenoriat autohton dependent de politic și de resursele statului etc.).

Forme de capitalism politic au existat la începutul tranziției postcomuniste și în țări precum Ungaria sau Polonia. Mai mult, se pare că asistăm la o reînviere a capitalismului politic în țări care până mai ieri constituiau exemple de bune practici în tranziția la o economie de piață și democrație. În paginile anterioare, am discutat cazul Ungariei care, sub conducerea lui Viktor Orbán, a căpătat accente iliberale, cavsidemocratice și trăsături de sistem patrimonial.[434] Chestiunea influenței intereselor private asupra politicului rămâne o problemă și în țări avansate, unde corporațiile au înregistrat o creștere spectaculoasă a puterii asupra proceselor electorale și legislative. Probleme similare se înregistrează și în unele țări din UE sau chiar la nivelul conducerii UE (vezi, bunăoară, cazul lui José Manuel Barroso care, după ce a condus Comisia Europeană, s-a angajat într-un post de conducere la Goldman Sachs International).

Odată spulberate iluziile unicității cazului românesc, am luat în discuție procesele prin care s-a ajuns la o astfel de

---

pentru Familie, inițiatoarea formală a referendumului pe tema definirii familiei.

nouă ordine economică, subliniind elementele de continuitate cu trecutul. După cum am menționat la începutul acestui articol, după 1990 România a trecut printr-o serie de schimbări izomorfice instituționale: un izomorfism coercitiv indus de o autoritate/autorități percepută/percepute ca legitime (inițial „Vestul civizilat“, apoi UE, FMI, SUA, NATO etc.) și un izomorfism mimetic, ce implică adoptarea unor modele ori tipare de „succes“ în condiții de incertitudine ridicată.[435] Nu adoptarea mimetică este problema; multe țări și organizații copiază formulele de succes ale altor state și/sau organizații/firme. Pe aceeași linie a argumentelor lui Andrew Walder, se poate afirma că ordinea capitalismului politic a înflorit la noi (printre alte țări) în condițiile în care rata supraviețuirii fostelor elite comuniste (din eșaloanele inferioare și mai ales din fostele servicii secrete) a fost ridicată și nu au existat bariere instituțional-legale eficiente care să prevină însușirea bunurilor publice de către persoane private (*i.e.*, noile elite, care, așa cum am spus, erau în majoritate formate din cele vechi).[436] Efectele acestei continuități cu trecutul apropiat au fost înrăutățite de inevitablia expansiune a logicii globale a neoliberalismului; atât ideologia neoliberală, cât și reprezentanții capitalului internațional au găsit în România un teren fertil pentru a-și urmări interesele economice, cu sprijinul unor guvernanți ușor de cumpărat și/sau pe fondul unei birocrații de stat incompetente și prădalnice.

În încheierea acestui capitol, apelez la o serie de indicatori obiectivi pentru a ilustra, parțial, efectele celor peste 20 de ani de capitalism politic combinat cu elemente ale capitalismului global neoliberal. Astfel, în 2016, România se situa pe penultimul loc în UE în privința produsului intern brut calculat la standardul puterii de cumpărare (SPC) 17.000 SPC *versus* 29.200 SPC media UE.[437] Potrivit viceguvernatorului BNR, Florin Georgescu, economia subterană „din țara noastră reprezintă 26,3% din PIB (45 miliarde de euro la nivelul anului 2016), cu mult mai ridicată față de media țărilor UE-28 care se situează la 17,1% din PIB. Această contraperformanță plasează România pe antepenultimul loc în clasamentul european, înaintea Croației cu 26,5% și a Bulgariei cu 29,5%“.[438]

Speranța de viață la naștere – un indicator indirect al nivelului de dezvoltare al unei țări și al condițiilor de trai – era în 2016 de 75,3 ani *versus* 81 de ani media UE.[439] Rata mortalității infantile în România – un alt indicator indirect al condițiilor de viață – era în 2016 una dintre cele mai mari din UE (7 decese la 1.000 de născuți vii) aproape dublul mediei ratei mortalității infantile din UE (3,6 decese la 1.000 de născuți vii).[440]

În 2016, România se situa pe locul al doilea în UE după Bulgaria (eternul competitor în materie de contra-performanță) în privința inegalităților de venit, măsurate prin raportul cvintilelor de venit S80/S20. Astfel, cei mai bine plătiți 20% dintre români câștigau de 7,2 ori mai mult decât cei mai prost plătiți 20% dintre concetățenii lor. Media acestui raport pentru UE era de 5,2.[441] La același capitol al inegalităților, potrivit informațiilor existente la nivelul sistemului financiar bancar, „excluzându-i din calcul pe cele 3,9 milioane de persoane care dețin depozite situate sub 100 de lei, pentru restul de 6,4 milioane de deponenți se înregistrează următoarea structură extrem de inegală: *62% din deponenți*, respectiv cei cu cele mai mici economii (3,9 milioane de persoane), dețin numai *3,45% din valoarea depunerilor la bănci* (depozit mediu de 1.263 lei); 8% din deponenți (0,5 mil. persoane), reprezentând categoria celor cu economisire medie [...], dețin 34% din valoarea economisirii (depozit mediu de 100 mii lei); *1,63% dintre deponenți* (100 mii persoane), cu sume foarte mari, *dețin 40% din totalul economisirilor populației* (depozit mediu de 570 mii lei); *0,13% din deponenți* (cca 10 mii persoane), cu cele mai mari sume, *dispun de 14,4% din economii* (în medie 2,44 mil. lei/deponent), adică de cca 4 ori mai mult decât prima grupă de mici deponenți în număr de 3,9 milioane persoane fizice".[442]

De asemenea, ponderea salariilor în PIB în ultimul trimestru al anului 2017 era de 31,4%, situând țara noastră pe ultimele locuri din UE din acest punct de vedere; media ponderii salariilor în PIB în UE era de 37,6%.[443] După cum recunoștea Valentin Lazea, economist-șef al Băncii Naționale, la recenta lansare a Raportului Economic pentru România 2017, „[î]n România forța de muncă este subplătită, iar capitalul este

supraplătit. Capitalul ia aproape 60% din VNB (venitul național brut), iar forța de muncă ia aproape 40%".[444] Deși o astfel de reacție la vârful BNR este lăudabilă, soluția propusă de Lazea se înscrie în retorica obișnuită a BNR și a actorilor politici situați la dreapta spectrului politic: avem nevoie de investiții în infrastructură și îndeosebi în autostrăzi și drumuri. Regăsim în acest discurs „autostrada" ca metaforă și măsură universală a dezvoltării socio-economice a României postcomuniste. Așa cum Ceaușescu (alături de alți lideri comuniști) avea obsesia „industrializării", iar tona de oțel pe cap de locuitor reprezenta un indicator al progresului, „kilometrul de autostradă pe cap de locuitor" a devenit noua obsesie și măsură a dezvoltării.[445]

Revenind la chestiunea indicatorilor, rata tinerilor cu vârste între 15 si 24 de ani care nu erau cuprinși în nici o formă de școlarizare/pregătire formală și nici nu aveau un loc de muncă (așa-numita rată NEET –*Young people neither in employment not in education*) era în România anului 2017 de 15,2%. Mai rău decât România stăteau Italia, cu o rată NEET de 20% și Grecia – o țară mult mai puternic afectată de recenta criză economică și a datoriilor –, cu o rată NEET de 15,8%. Media UE a ratei tinerilor care care nu erau cuprinși în nici o formă de școlarizare/pregătire formală și nici nu aveau un loc de muncă a fost în 2017 de 10,9%.[446] Rata riscului de sărăcie înainte de transferurile sociale (*i.e.*, fără a lua în calcul pensiile, pensiile pe caz de boală, ajutoarele de șomaj și a alte forme de compensații sociale) era în 2016 de 48,6%. Și alte țări UE aveau rate comparabile de sărăcie înainte de transferuri sociale (între 40% și 50%), însă România ocupa primul loc la rata sărăciei după transferuri sociale (*i.e.*, luând în calcul pensiile, pensiile pe caz de boală, ajutoarele de șomaj și alte forme de compensații sociale), „ceea ce indică o slabă și ineficientă protecție socială din partea statului".[447]

Fără îndoială că în anii care au trecut de la căderea comunismului, România a înregistrat progrese la multe capitole, inclusiv la unii dintre indicatorii menționați anterior. Cu toate acestea, tabloul schițat mai sus ilustrează faptul că, prin comparație cu alte țări din fostul bloc comunist, progresele

înregistrate de România sunt mult mai palide. Situația dezastruoasă din 1989 a avut un efect asupra creșterii sau a decolării economice post-1990. Cel puțin sub aspectul resurselor naturale ale țarii și a situației demografice din 1989, existau unele premise solide pentru dezvoltare, însă acestea nu au fost valorificate. Combinația dintre politic și economic au condus la „capitalism politic"; presiunile globalizării și apostolii neoliberalismului economic au găsit parteneri de nădejde în rândurile politicienilor și guvernanților care au fost interesați de câștiguri imediate (și ilicite sau, cel puțin, imorale) din privatizări sau distrugerea infrastructurii industriale a țării, aducând din nou România într-o stare de dependență accentuată față de capitalul străin.[448] Exemple ale profiturilor însemnate realizate de investitori străini (și transferate în țările de origine) sunt numeroase mai ales în industria de retail sau în domeniul financiar-bancar. Cele de mai sus nu trebuie nicidecum interpretate în cheia unui naționalism economic; investitorii autohtoni nu sunt deloc figuri angelice. Dimpotrivă, aceștia sunt uneori mai duri decât multinaționalele în privința salariilor și a condițiilor de muncă oferite angajaților și – nativi fiind – sunt mai abili în coruperea autorităților publice, indiferent de domeniul de activitate. În plus, după cum am menționat anterior, de multe ori succesul antreprenorilor români nu ar fi fost posibil în absența resurselor statului, a sifonării acestora și/sau a protecției politice oferite de stat.*

---

* Chiar și în cazul afacerilor a căror dezvoltare spectaculoasă nu a depins direct de stat, proprietarii acestora par a căuta „sprijinul" statului. Fiica unuia dintre cei doi patroni români ai lanțului de retail de materiale de construcții și amenajări interioare Dedeman, școlită în Elveția și Marea Britanie, a fost numită recent în consiliul de administrație al CONPET SA Ploiești – transportatorul național de țiței, controlat de stat, în cadrul căruia este acționar minoritar Dedeman. „Indemnizația fixă lunară brută a administratorilor este de 13.022 de lei [...]." Andrei Vișan, „Fata unuia dintre șefii Dedeman numită la conducerea transportatorului național de petrol", *Evenimentul Zilei*, 24 august 2018, https://evz.ro/fata-dedeman-de-24-de-ani.html, data accesării 28 august 2018.

Anexa 1

Elemente tehnice ale analizei recrutării în PCR

Variabilele incluse în analiză

Deşi majoritatea variabilelor pe care le-am folosit în analize nu necesită explicații, le sunt dator cititorilor cu lămuriri în privința unora dintre indicatorii pe care mă bazez. Pentru „membru PCR", am folosit un item care îi întreba pe respondenți dacă au fost membri PCR înainte de 1990. Răspunsurile au fost înregistrate în următoarele categorii: „Nu (=1)"; „Da, [am fost] membru obişnuit" (=2); „Da, [am fost] membru cu o funcție de autoritate la nivel local" (=3); „Da, [am fost] membru cu o funcție de autoritate la nivel central, în C.C. al PCR sau în guvern" (=4); non-răspunsurile (cei care au refuzat să răspundă) au fost înregistrate într-o categorie separată. În chestionare nu au existat întrebări referitoare anul în care respondenții au intrat în partid, cât timp au fost membri de partid şi dacă au fost vreodată excluşi din partid înainte de 1990. Astfel, variabila „membru de partid" se referă la situația în care respondentul a deținut *vreodată* calitatea de membru PCR.

De asemenea, în aceste eşantioane reprezentative la nivel național s-au regăsit şi trei respondenți care susțineau că au deținut funcții de autoritate la nivel central/în guvern sau în C.C. al PCR. Numărul total de funcționari de partid din aceste eşantioane este de 33 (inclusiv funcționarii de partid la nivel local). Numărul fiind prea mic pentru a-mi permite analize

separate, i-am regrupat după cum urmează: din itemul descris mai sus, am construit întâi „membru de partid" – o variabilă fictivă (*dummy*) care ia valoarea „1" dacă respondentul a fost vreodată membru de partid (inclusiv respondenții care dețin useră funcții de autoritate la nivel local și la vârful ierarhiei), și „0" în caz contrar. Variabila „membru de partid" îmi folosește la examinarea tiparelor generale de recrutare în PCR. Pentru a explica diferențele în interiorul partidului, mă bazez pe două variabile dihotomice suplimentare: „membru de partid obișnuit/de rând" ia valoarea „1" dacă respondentul a fost membru obișnuit al PCR (nedeținând o funcție de autoritate în partid) și 0 în caz contrar. „Funcționar de partid" este o variabilă dihotomică care arată dacă respondentul a fost membru de partid și a deținut o funcție de autoritate la nivel local sau la vârful ierarhiei.

„Afilierea politică a tatălui cu PCR" a fost codificată pe baza unor itemi similari, prin care respondenții erau întrebați dacă tații lor au fost membri PCR. Utilizez următoarele variabile fictive pentru a surprinde calitatea de membru PCR a tatălui: „tatăl a fost membru PCR obișnuit" (1 = da), „tatăl a fost funcționar de partid" (1 = da), „tatăl nu a fost membru PCR" (1 = da). Pentru a evita estimări distorsionate, folosesc o variabilă fictivă pentru acele cazuri în care lipsesc informațiile despre afilierea politică la PCR a tatălui.

Originea socială a unui individ – surprinsă de obicei, parțial, prin ocupația tatălui – a constituit un criteriu important în contextul recrutării în PCR. Cele două sondaje au înregistrat ocupația tatălui cu ajutorul unei întrebări deschise. Pe baza recodificării răspunsurilor la aceste întrebări deschise, am construit următoarele variabile fictive pentru originea socială a respondentului: „personal cu studii superioare" (1 = da), „ocupații nonmanuale de rutină (*i.e.*, similar funcționarilor cu studii medii)" (1 = da), „muncitor (calificat sau nu)" (1 = da), „tatăl angajat pe cont propriu/mic întreprinzător" (1 = da), „agricultor" (1 = da) și „neocupat/inactiv (pensionar, pensionar pe caz de boală, șomer etc.)" (1 = da). Ocupația respondentului înainte de 1989 a fost înregistrată cu ajutorul unei întrebări

deschise. Am recodificat răspunsurile în următoarele variabile fictive privind ocupația respondenților înainte de căderea regimului Ceaușescu: „personal cu studii superioare“, „ocupații nonmanuale de rutină“, „muncitor“, „angajat pe cont propriu“, „agricultor“ și „neocupat/inactiv neîncadrat în forța de muncă (pensionar, pensionar pe caz de boală, elev, student, șomer etc.)“. Pentru a evita estimări distorsionate, folosesc două variabile fictive pentru cazurile în care nu am informații despre ocupațiile tatălui și/sau respondentului.

De asemenea, statutul de „funcționar de partid“ era foarte asemănător cu manager sau funcție de răspundere. Astfel, pentru a evita dubla numărare, iau în considerare „funcționar de partid“ ca ocupație principală a respondenților care au răspuns că ei sau tații lor au fost funcționari de partid. Cu alte cuvinte, dacă un respondent (sau tatăl acestuia) a deținut o funcție de autoritate în PCR, atunci „ocupația“ respondentului (sau a tatălui acestuia) este funcționar de partid.

Pentru a evidenția efectele nivelului de școlaritate asupra intrării în PCR, folosesc o serie de variabile fictive/dihotomice: „absolvent de facultate“ (1 = da), „absolvent de liceu și postliceală“ (1 = da), „absolvent de școală profesională“ (1 = da), „absolvent de 10 clase sau mai puțin“ (1 = da). De asemenea, studiile anterioare au arătat predispoziția partidelor comuniste de a-și promova membrii în funcții de răspundere. Pentru a surprinde acest aspect, am folosit o variabilă fictivă ce ia valoarea „1“ în cazurile în care respondentul avea cel puțin trei subordonați în 1989 și „0“ în caz contrar.

Scopul declarat al proiectului comunist românesc (dar nu numai) a fost eradicarea diferențelor de clasă între indivizi. Ceaușescu însă a reușit să ducă această misiune pe noi culmi. După cum notează Gail Kligman în volumul *Politica duplicității: Controlul reproducerii în România lui Ceaușescu*, „[n]ațiunea însăși urma să fie «reconstruită» printr-un proiect neostalinist de inginerie socială, cunoscut sub numele de omogenizare, al cărei scop era să «uniformizeze» populația și să creeze «omul nou socialist». [...] Rasa, genul și etnia trebuiau, toate, omogenizate, la fel ca și deosebirile spațiale sau de altă

natură" (Ed. Humanitas, București, 2000, p. 43). În același timp, minorităților etnice le era recunoscut statutul de categorii care necesită protecție specială și reprezentare echitabilă în toate organismele de partid și guvernamentale. Din interviuri și alte studii reiese însă că, în practică, accesul minorităților la aceste organisme era mult mai limitat decât lăsa să se înțeleagă discursul „corect politic" al partidului. Pentru a surprinde acest aspect, în analizele bivariate, folosesc o serie de variabile fictive pentru etnie: „român" (1 = da), „maghiar" (1 = da), „german" (1 = da), „rom" (1 = da), „alta" (1 = da). Dată fiind incidența mică a etnicilor germani, romi și alții, în analizele cauzale folosesc trei variabile fictive pentru a surprinde etnia respondentului „român" (1 = da), „maghiar" (1 = da), „alta" (1 = da).

Precizări privind analizele multi-variate

Pentru a studia tiparele de recrutare în PCR folosesc o serie de regresii logistice. Variabila dependentă este „calitatea de membru de partid", care ia valoarea 1 dacă respondentul a fost *vreodată* membru PCR înainte de 1990 și 0 în caz contrar. În analiză nu sunt incluse cazurile în care lipsesc informațiile cu privire la apartenența la PCR a respondenților. Primul model – modelul redus – include ca predictori genul, cohorta, ocupația tatălui, capitalul politic al tatălui (dacă a fost membru PCR sau nu) și etnia respondentului. Pentru al doilea model, adaug trei variabile dihotomice pentru educația respondentului.

Tabelul A1.1 prezintă rezultatele analizei descriptive pentru variabilele folosite în analizele privind recrutarea în PCR.

Tabelul A1.2 include rezultatele analizelor multivariate (regresii logistice); valoarea chi-pătrat din cel de-al doilea model este semnificativă la p <0,001, iar modelul indica o îmbunătățire semnificativă a adecvării sale la date, prin comparație cu primul model.

TABELUL A1.1. Analiză descriptivă pentru variabilele folosite în analiza multivariată a recrutării în PCR*

Variabile	Media	Număr de cazuri
Dependentă[a]		
Membru PCR	0,38	2.717
Ne-membru[b]	0,62	2.717
Independente[a]		
Gen		
Bărbat	0,45	2.944
Femeie[b]	0,55	2.944
Respondent născut înainte de 1941	0,35	2.944
Respondent născut între 1941 şi 1972[b]	0,65	2.944
Nivelul de şcolaritate al respondentului		
Facultate	0,08	2.944
Liceu sau post-liceală	0,26	2.944
Şcoală profesională[b]	0,18	2.944
10 ani de şcoală sau mai puţin	0,46	2.944
Ocupaţia tatălui		
Personal cu studii superioare	0,04	2.944
Ocupaţii nonmanuale de rutină	0,05	2.944
Muncitor	0,27	2.944
Pe cont propriu/mic întreprinzător	0,02	2.944
Agricultor[b]	0,28	2.944
Neocupat/Inactiv (pensionar etc.)	0,05	2.944
Informaţii lipsă despre ocupaţia tatălui	0,29	2.944
Tatăl membru PCR de rând	0,25	2.944
Tatăl cadru PCR	0,01	2.944
Tatăl nu a fost membru PCR[b]	0,63	2.944
Informaţii lipsă despre apartenenţa tatălui la PCR	0,11	2.944
Etnie		
Român [b]	0,91	2.944
Maghiar	0,08	2.944
Altă etnie	0,01	2.944

* Sursă: Sondaje realizate în cadrul proiectului „Resurse umane şi sociale în tranziţie" în mai şi noiembrie, 2000.

Note: Construcţia acestor variabile este detaliată în text.

[a] Variabile fictive (*dummy*).

[b] Categorie de referinţă pentru variabilele fictive.

TABELUL A1.2. Coeficienți ai regresiei logistice a apartenenței la PCR asupra variabilelor independente*

Variabile independente	Modelul 1	Modelul 2
Gen (bărbat=1)[a]	0,668***	0,633***
	(0,084)	(0,088)
Respondent născut înainte de 1941[b]	0,132	0,236*
	(0,091)	(0,097)
Nivelul de școlaritate al respondentului		
Facultate[c]	--	0,680***
		(0,176)
Liceu sau post-liceală[c]	--	0,114
		(0,129)
10 ani de școală sau mai puțin[c]	--	-0,231 †
		(0,125)
Ocupația tatălui		
Personal cu studii superioare[d]	-0,008	-0,316
	(0,231)	(0,238)
Ocupații nonmanuale de rutină[d]	0,134	-0,045
	(0,199)	(0,203)
Muncitor[d]	-0,237*	-0,311**
	(0,115)	(0,117)
Pe cont propriu/mic întreprinzător[d]	-0,432	-0,579†
	(0,318)	(0,319)
Neocupat/Inactiv (pensionar etc.)[d]	-0,129	-0,196
	(,203)	(0,206)
Informații lipsă despre ocupația tatălui[d]	-0,191†	-0,215†
	(,111)	(0,112)
Tatăl membru PCR de rând[e]	1,390***	1,364***
	(0,096)	(0,097)
Tatăl cadru PCR[e]	0,791†	0,510
	(,466)	(0,474)
Informații lipsă despre apartenența tatălui la PCR[e]	1,003***	1,004***
	(0,180)	(0,181)
Etnie		
Maghiar[f]	-0,171	-0,203
	(0,186)	(0,188)
Altă etnie[f]	-0,656*	-0,527†
	(0,276)	(0,279)
Constantă	-1,140***	-1,076***
	(0,104)	(0,141)
-2 log-likelihood	3308,81	3275,21
χ^2	311,74***	345,34***
Grade de libertate	13	16

După cum am menționat în secțiunea despre date și variabile, pentru a evita posibile erori de estimare, folosesc două variabile fictive pentru cazurile în care lipsesc informațiile despre ocupația tatălui și despre calitatea de membru al PCR a acestuia. De asemenea, dacă respondentul a raportat că tatăl său a fost funcționar de partid, pentru a evita dubla numărare, „funcționar de partid" devine ocupația principală a tatălui.

Întrucât în chestionarele sondajelor nu a fost inclusă o întrebare privind vârsta la care respondentul a intrat în partid, nu am putut folosi vârsta respondentului ca predictor în analizele mele. În schimb, mă bazez pe un indicator pentru „cohortă" – o variabilă fictivă care ia valoarea 1 dacă respondentul s-a născut înainte de 1941 și 0 dacă s-a născut între 1941 și 1972. După cum se vede din Tabelul A2, în cazul ambelor modele, persoanele născute înainte de 1941 aveau șanse de două ori mai mari să devină membri de partid decât cele născute după 1941. Confruntată cu aceleași probleme, Szonja Szelényi a adoptat o strategie similară în ceea ce privește vârsta respondenților săi din Ungaria, grupându-i în două cohorte/serii: „sub 45 de ani în 1977" și „45 de ani sau peste în 1977" (vezi studiul acesteia citat în Capitolul 2). Rezultatele analizelor bivariate, pe care nu le prezint în acest volum din lipsă de spațiu, m-au determinat să regrupez respondenții în „născuți înainte de 1941" și „născuți după 1941". Cu alte cuvinte, această împărțire a fost cea mai logică din punct de vedere sociologic și statistic.

* Note pentru TABELUL A1.2: Cifrele reprezintă coeficienți de regresie nestandardizați; abaterile standard ale acestora sunt în paranteze.

† p < 0,10; * p<0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001

[a] Efectele statistice se compară cu grupul femeilor.

[b] Efectele statistice se compară cu respondenții născuți între 1941 și 1971.

[c] Efectele statistice se compară cu grupul respondenților care sunt absolvenți de școală profesională.

[d] Efectele statistice se compară cu persoanele ai căror tați erau agricultori/țărani.

[e] Efectele statistice se compară cu respondenții care nu au fost membri PCR.

[f] Efectele statistice se compară cu respondenții de etnie română.

Anexa 2

Elemente tehnice ale analizei statistice a relațiilor de utilitate

Variabilele incluse în analiză

Pentru analiza bi-variată a capitalului de relații utile ale respondenților incluși în subeșantionul de analiză, am construit mai multe variabile fictive (*dummy*) după cum urmează: gen (1 = masculin); nivelul de educație – mai puțin decât liceul (1 = da); absolvent de liceu și postliceală (1 = da); absolvent de universitate (1 = da); respondentul a fost membru de partid obișnuit în 1989 (1 = da); respondentul a deținut o funcție de autoritate în PCR/„cadru“ (1 = da); respondentul nu a fost membru de partid în 1989 (1 = da); respondentul locuiește în mediul urban în 2010 (1 = da).

În analizele descriptive prezentate în Capitolul 3, am folosit și o serie de variabile fictive pentru ocupația și statutul ocupațional al respondentului în 1989 și în 2010. Câteva precizări importante: în cadrul acestui studiu, ocupația și statutul ocupațional al respondentului în 1989 au fost consemnate cu ajutorul unor întrebări deschise. Din cauza modului în care a fost consemnat istoricul ocupațional de dinainte de 1989 al intervievaților, dar și limitelor memoriei respondenților, s-a înregistrat un număr mare de non-răspunsuri (30%) în ceea ce privește ocupația și statutul ocupațional al respondenților în 1989. Pentru a evita posibile distorsiuni de estimare, am creat o variabilă fictivă pentru situațiile în care îmi lipsesc informațiile despre ocupația respondentului în 1989.

În schimb, ocupația și statutul ocupațional în 2010 au fost înregistrate cu ajutorul mai multor întrebări deschise și închise. Prin urmare, proporția non-răspunsurilor la întrebările privind statutul ocupațional în 2010 este mică (1,5% din subeșantion). Concret, am recodificat răspunsurile la întrebările privind ocupația și statutul ocupațional al respondentului în 2010 într-o variabilă nouă denumită „ocupația respondentului în 2010". Această variabilă corespunde clasificării internaționale a ocupațiilor ISCO-88 cu o cifră; în plus, variabila mea conține și câteva categorii pentru persoanele care, la momentul studiului, erau pensionate, casnice sau șomere.

Variabila dependentă este reprezentată de „relații de utilitate deținute de respondent/ă în 2010", calculată ca suma relațiilor raportate de intervievați în 2010 (vezi secțiunea 2 pentru itemii-sursă ai acestei variabile și pentru modul în care ea a fost construită). Variabila ia valori între 0 (nici o relație) și 6 (relații în toate domeniile luate în considerare); cazurile lipsă sunt excluse din analiză.

Lista variabilelor independente include următoare variabile fictive (*dummy*): gen (1 = masculin); mediul de reședință al respondentului în 2010 (1 = urban); absolvent de facultate (1 = da); mai puțin decât liceul (1 = da); respondentul a fost cadru de partid în 1989 (1 = da); respondentul a fost membru de rând al PCR în 1989 (1 = da); respondentul a fost manager sau a avut o ocupație intelectuală în 1989 (1 = da); respondentul a fost tehnician, funcționar sau lucrător în domeniul serviciilor în 1989 (1 = da); respondentul a fost agricultor independent în 1989 (1 = da); respondentul a fost muncitor în 1989 (1 = da); respondentul nu era încadrat în forța de muncă în 1989 (1 = da); respondentul nu era încadrat în muncă la momentul anchetei în 2010 (1 = da). După cum am discutat anterior, din cauza absenței informațiilor despre ocupația respondentului în 1989, pentru a nu face estimări distorsionate, am creat o categorie specială pentru cazurile în care îmi lipsește acest tip de informație; aceasta va fi categoria de referință pentru analizele cauzale prezentate în paginile care urmează. (Pentru construcția celorlalte variabile dihotomice,

vezi Capitolul 3; categoriile de referință pentru restul variabilelor fictive sunt prezentate în Tabelul A2.1) Lista variabilelor independente include și vârsta respondentului în 2010 (exprimată în ani), vârsta ridicată la pătrat și relațiile de utilitate deținute de respondent/ă în 1989.

Precizări privind analiza multi-variată a relațiilor de utilitate în 2010

Variabila dependentă implică o numărare a relațiilor de utilitate (sub forma unui număr întreg pozitiv). Aplicând analiza de regresia liniară multiplă ar fi rezultat un număr „negativ" de legături în cadrul rețelei sociale și din acest motiv am folosit modelul de regresie non-liniară Poisson. În Tabelul A2.2 sunt prezentate rezultatele modelului Poisson de predicție a relațiilor de utilitate deținute de respondenți în 2010.

Valoarea chi-pătrat este semnificativă la p <0,001, iar modelul indica o îmbunătățire semnificativă a adecvării sale la date, prin comparație cu modelul nul ce include doar constanta. În cazul modelului complet, vârsta, genul și reședința urbană nu au efecte statistice semnificative asupra relațiilor de utilitate ale unui individ în 2010.

TABELUL A2.1. Analiză descriptivă pentru variabilele folosite în analizele multi-variate ale determinanților relațiilor sociale de utilitate (România, 2010)*

Variabile	Mediana	Media	Abaterea standard	N
Dependentă				
Relații de utilitate în 2010 ale respondentului (de la 0 la 6) [a]	.00	0.82	1.42	2,668
Independente				
Vârsta (în ani)	62.00	62.77	10.55	2,668
Genul (1=bărbat)		0.45		2,668
Absolvent de facultate (1=da)		0.12		2,668
Mai puțin decît liceul (1=da) [b]		0.27		2,668
Relații de utilitate ale respondentului în 1989 (de la 0 la 6)	.00	0.61	1.33	2,668
Respondentul era cadru PCR în 1989 (1=da)		0.05		2,668
Respondentul era membru obișnuit PCR în 1989 (1=da)		0.26		2,668
Informație lipsă despre apartenența la PCR în 1989 (1=da) [c]		0.01		2,668
Manager sau personal cu studii superioare în 1989 (1=da)		0.07		2,668
Tehnician, funcționar, lucrător în servicii în 1989 (1=da)		0.15		2,668
Agricultor independent în 1989 (1=da)		0.05		2,668
Muncitor calificat și necalificat în 1989 (1=da)		0.32		2,668
Respondentul nu era activ pe piața muncii în (1=da) [d]		0.08		2,668
Respondent nu era activ pe piața muncii în 2010 (1=da) [e]		0.67		2,668

*Note: [a] Variabila dependentă în analiza de regresie a relațiilor de utilitate asupra variabilelor dependente din tabel.

[b] Categoria de referință pentru nivel de școlaritate este „absolvent de liceu sau post liceală".

[c] Categoria de referință pentru apartenența la PCR este „respondentul nu a fost membru PCR în 1989".

[d] Categoria de referință pentru ocupație în 1989 este „informație lipsă despre ocupația respondentului în 1989".

[e] Variabila fictivă include pensionari, casnice, șomeri etc. Categoria de referință este „respondentul era activ pe piața muncii în 2010".

TABELUL A2.2. Model de regresie Poisson cu „relații de utilitate ale respondentului în 2010" ca variabilă dependentă (România, 2010)*

Variabile independente	Modelul 1	Modelul 2
Gen (bărbat=1)[a]	0,668***	0,633***
	(0,084)	(0,088)
Respondent născut înainte de 1941[b]	0,132	0,236*
	(0,091)	(0,097)
Nivelul de școlaritate al respondentului		
Facultate[c]	--	0,680***
		(0,176)
Liceu sau post-liceală[c]	--	0,114
		(0,129)
10 ani de școală sau mai puțin[c]	--	-0,231 †
		(0,125)
Ocupația tatălui		
Personal cu studii superioare[d]	-0,008	-0,316
	(0,231)	(0,238)
Ocupații nonmanuale de rutină[d]	0,134	-0,045
	(0,199)	(0,203)
Muncitor[d]	-0,237*	-0,311**
	(0,115)	(0,117)
Pe cont propriu/mic întreprinzător[d]	-0,432	-0,579†
	(0,318)	(0,319)
Neocupat/Inactiv (pensionar etc.)[d]	-0,129	-0,196
	(,203)	(0,206)
Informații lipsă despre ocupația tatălui[d]	-0,191†	-0,215†
	(,111)	(0,112)
Tatăl membru PCR de rând[e]	1,390***	1,364***
	(0,096)	(0,097)
Tatăl cadru PCR[e]	0,791†	0,510
	(,466)	(0,474)
Informații lipsă despre apartenența tatălui la PCR[e]	1,003***	1,004***
	(0,180)	(0,181)
Etnie		
Maghiar[f]	-0,171	-0,203
	(0,186)	(0,188)
Altă etnie[f]	-0,656*	-0,527†
	(0,276)	(0,279)
Constantă	-1,140***	-1,076***
	(0,104)	(0,141)
-2 log-likelihood	3308,81	3275,21
χ^2	311,74***	345,34***
Grade de libertate	13	16

*Note: În analiză au fost incluse 2.282 de cazuri valide. Cifrele reprezintă coeficienți de regresie parțială; abaterile standard în paranteze.

[a] Categoria de referință pentru nivel de școlaritate este „absolvent de liceu sau post liceală". [b] Categoria de referință pentru apartenența la PCR este „respondentul nu a fost membru PCR în 1989". [c] Categoria de referință pentru ocupație în 1989 este „informație lipsă despre ocupația respondentului în 1989". [d] Categoria de referință este „respondentul era activ pe piața muncii în 2010".

†p <.10; * p<.05; **p<.01 ***p <.001;

Note

Cuvânt înainte

1. Martin Malia, „From under the Rubble, What?", *Problems of Communism*, vol. 41, nr. 1–2, 1992, p. 91. Formularea originală e următoarea: „E ușor să faci o ciorbă de pește dintr-un acvariu, dar nimeni nu a găsit până acum o modalitate de a face un acvariu dintr-o ciorbă de pește."
2. Walter Adams, James W. Brock, *Adam Smith Goes To Moscow: A Dialogue on Radical Reform*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 1994, p. 7. Scrisă de doi profesori americani de științe economice și afaceri, cartea are, spuneam, forma unui dialog imaginar între un șef de guvern al unei foste țări comuniste și un economist american. Replicile din carte sunt însă bazate pe fapte și date reale.
3. Expresia am întâlnit-o ca o memă pe Internet prin intermediul fostului coleg de facultate Victor Ogneru. Am încercat să-l identificăm pe autorul ei, însă eforturile noastre nu au fost încununate de succes.
4. Vezi *Capital*, „Cei mai bogați 300 de români"; Editura Evenimentul și Capital, București, 2017. Clasamentele *Capital* Top 300 trebuie privite cu unele rezerve. Edițiile de început au fost criticate pentru absența din top a unor persoane (politicieni, în special) despre se spunea că au averi considerabile. Estimările cu privire la averile celor din acest top sunt, desigur, imperfecte, ținând cont de lipsa de transparență din mediul de afaceri și de ingineriile menite să ascundă identitatea proprietarilor reali ai unor afaceri de anvergură. Alte publicații, folosind alte metodologii, pot ajunge la clasamente diferite, cum e cazul revistei *Forbes România*. Estimările cu privire la prezența la vârful topului a unor „supraviețuitori" ai trecutului comunist le-am făcut pe baza materialelor apărute în presă sau a unor studii, folosind o bază de date construită la sugestiile mele de către Teodor Constantinescu, pe baza clasamentelor *Capital* din 2003 (prima ediție) și din 2017 (cea mai recentă ediție).

5. Vladimir Tismăneanu, „Frații gemeni: Despre fascism și comunism", *contributors.ro*, 19 ianuarie 2011, https://www.hotnews.ro/stiri-opinii-8221737-fratii-gemeni-despre-fascism-comunism.htm, data accesării: 9 septembrie 2018; Katherine Verdery, *National Ideology under Socialism*, University of California Press, Berkeley, 1991.
6. Elie Wiesel *et al.*, Comisia Internaționaală pentru Studierea Holocaustului în România – *Raport Final*, Polirom, Iași, p. 354.
7. Georgeta Petrovici, „Iosif Constantin Drăgan a murit la 91 de ani, lăsând în urmă un imperiu financiar de peste 1,5 miliarde de dolari și multe controverse", *Evenimentul Zilei*, 23 august 2008, https:/evz.ro/primul-miliardar-roman-isi-ia-secretele-in-groapa-817690.html, data accesării: 15 iulie 2018.
8. Caroline Humphrey, *Marx Went Away – But Karl Stayed Behind*, The University of Michigan Press, Ann Arbor, 1998; lucrarea citată reprezintă o ediție revizuită – după căderea comunismului – a studiului clasic al aceleiași Caroline Humphrey despre o cooperativă agricolă de producție din Siberia, *Karl Marx Collective: Economy, Society and Religion in a Siberian Collective Farm (Cambridge Studies in Social and Cultural Anthropology)*, Cambridge University Press, Cambridge, Mass.; London, 1983.
9. Katherine Verdery, „Thoughts on a Century of Surveillance. Keynote Address at the 2018 Conference of Society for Romanian Studies", Bucharest, Romania, 2018, pp. 13–14.
10. *Ibidem*, pp. 1–2.
11. Ann Swidler, „Culture in Action: Symbols and Strategies", *American Sociological Review*, vol. 51, nr. 2, 1986, p. 273.
12. Ann Swidler, „Culture in Action: Symbols and Strategies", ed. cit.
13. Alena Ledeneva, *Russia's Economy of Favours: Blat, Networking and Informal Exchange*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998, p. 37.
14. Vezi la acest punct volumul Lotar Rădăceanu, Șerban Voinea, *Oligarhia română. Marxism oligarhic*, Victor Rizescu (ed.), Editura Domino, București, 2005.
15. O variantă inițială a acestui studiu se găsește în „Instituționalizarea partidului-stat si a proprietății colective în Vadu Roșca și Nănești", în *Țărănimea și Puterea: Procesul de Colectivizare a Agriculturii în România, 1949–1962* (Dorin Dobrincu și Constantin Iordachi, coord.), Polirom, Iași, 2005, pp. 445–472.
16. Pentru varianta inițială a acestui studiu, vezi „Once Upon a Time There Was a Big Party: The Social Origins of the Romanian

Communist Party", publicat în două părți în *East European Politics and Societies*, nr. 19, 2005 (pp. 686–716) și în nr. 20, 2006 (pp. 447–482).

17. O variantă inițială a acestui studiu poate fi consultată în „Old Habits Die Hard? An Exploratory Analysis of Communist-era Social Ties in Post-Communist Romania", în *European Journal of Science and Theology*, iunie 2012, vol. 8, supliment 1, pp. 171–194.
18. Jadwiga Staniszkis, „Political Capitalism in Poland", *East European Politics and Societies*, nr. 1, 1991; David Stark, „Privatization in Hungary: From Plan to Market or From Plan to Clan?", *East European Politics and Societies*, nr. 3, 1990; David Stark, „Path Dependence and Privatization Strategies in East Central Europe", *East European Politics and Societies*, 1992; David Wank, „Producing Property Rights: Strategies, Networks and Efficiency in Urban China", în Andrew G. Walder, Jean C. Oi (ed.), *Property Rights and Economic Reform in China*, Stanford University Press, Stanford, 1999; *ibidem*.
19. Varianta inițială a acestui studiu se găsește în „Capitalism post-comunist á la roumaine?", în *De ce este România astfel? Avatarurile excepționalismului românesc*, Vintilă Mihăilescu (coord.), Polirom, Iași, 2017, pp. 250–276.

Capitolul I

20. Vezi, pentru detalii, Gail Kligman, Katherine Verdery, *Țărani sub asediu: Colectivizarea agriculturii în România (1949–1962)*, trad.: Justina Bandol, Polirom, Iași, 2015, pp. 17–18.
21. *Ibidem*, p. 24.
22. Katherine Verdery, *What Was Socialism, and What Comes Next?*, Princeton University Press, Princeton, N.J, 1996; Katherine Verdery, *The Vanishing Hectare: Property and Value in Postsocialist Transylvania*, Cornell University Press, Ithaca, 2003.
23. Referitor la alte confuzii de acest gen întâlnite în alte localități, vezi studiul lui Liviu Chelcea, „«Aici, în Reviga, nu a avut cine să facă luptă de clasă»: colectivizarea într-o comună din Bărăgan", în Dorin Dobrincu, Constantin Iordachi (eds), *Țărănimea și puterea. Procesul de colectivizare a agriculturii în România, 1949–1962*, Polirom, Iași, 2004.
24. Gail Kligman, Katherine Verdery, *Țărani sub asediu: Colectivizarea agriculturii în România (1949–1962)*, ed. cit.

25. Călin Goina, „Ce poți face azi nu lăsa pe maine: cazul colhozului-model GAC «Viața Nouă» Sântana“, în Dorin Dobrincu, Constantin Iordachi (eds), *Țărănimea și puterea. Procesul de colectivizare a agriculturii în România, 1949–1962*, ed. cit.
26. Popa Soare, „Antecedente ale cooperativizării comunei Vulturul“.
27. Florinel Agafiței, *Schiță monografică a comunei Nănești*, Editura Zigotto, Galați, 2011, p. 32.
28. Le mulțumesc lui Constantin Iordachi și Dorin Dobincu pentru clarificările aduse asupra acestui punct.
29. Florinel Agafiței, *Schiță monografică a comunei Nănești*, ed. cit., p. 229.
30. Detalierea diferențelor dintre versiunile teoriilor instituționaliste (*i.e.* vechiul instituționalism, noul instituționalism, formulat de economiști și adoptat în teoria politică și sociologie – și neoinstituționalism, formulat în principal de sociologia organizațiilor) este dincolo de scopurile prezentului studiu. Cei interesați în astfel de diferențe pot consulta W. Richard Scott, *Institutions and Organizations*, SAGE Publications, Inc, Thousand Oaks, Calif, 1995; W. Richard Scott, *Organizations: Rational, Natural, and Open Systems*, Prentice Hall, Upper Saddle River, 1998; Ronald L. Jepperson, „The Development and Aplication of Sociological Neo-institutionalism“, manuscris nepublicat, vol. EUI Working Papers, Florence, Italy, 2000; pentru instituționalismul istoric în științe politice și sociologice, vezi Elisabeth Clemens, James Cook, „Politics and Institutionalism: Expaining Durability and Change“, *Annual Review of Sociology*, nr. 25, 1995. Menționez doar că, în vreme ce alte instituționalisme accentuează fie caracterul normativ, fie cel coercitiv, fie cel regulator al instituțiilor, neoinstituționalismul sociologic acordă importanță aspectelor cultural-cognitive ale acestora.
31. Paul J. DiMaggio, Walter W. Powell, „Introduction“, în *The New Institutionalism in Organizational Analysis*, The University Of Chicago Press, Chicago, 1991, p. 66.
32. Paul J. DiMaggio, Walter W. Powell, „The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields“, *American Sociological Review*, vol. 48, nr. 2, 1983, pp. 147–160.
33. W. Richard Scott, „Unpacking Institutional Arguments“, în Walter W. Powell, Paul J. DiMaggio (eds), *The New Institutionalism in Organizational Analysis*, Chicago University Press, Chicago, 1991.

34. Vladimir Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, Univers, București, 1995; Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate: O istorie politică a comunismului românesc*, trad.: Cristina Petrescu, Dragoș Petrescu, Humanitas, București, 2005.
35. Kenneth Jowitt, *Revolutionary Breakthroughs and National Development: The Case of Romania, 1944–1965*, University of California Press, Berkeley, Calif., 1971; Kenneth Jowitt, *New World Disorder: The Leninist Extinction.*, University of California Press, Berkeley, 1992.
36. John W. Meyer, Brian Rowan, „Institutionalized Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony", *American Journal of Sociology*, nr. 82, 1977.
37. Elisabeth Clemens, James Cook, „Politics an Institutionalism: Expaining Durability and Change", *Annual Review of Sociology*, nr. 25, 1995.
38. Ronald L. Jepperson, „Political Modernities: Disentangling Two Underlying Dimensions of Institutional Differentiation", *Sociological Theory*, vol. 20, nr. 1, 2002.
39. Ivan Szelényi *et al.*, *Socialist Entrepreneurs*, University of Wisconsin Press, Madison, 1988, p. 57.
40. Vladimir Tismăneanu, *Reinventing Politics: Eastern Europe from Stalin to Havel*, Free Press, New York, 1992; Akos Rona-Tas, *The Great Surprise of the Small Transformation: The Demise of Communism and the Rise of the Private Sector in Hungary*, University of Michigan Press, Ann Arbor, 1991; Juan Linz, Alfred Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1996.
41. Juan Linz, Alfred Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*; Vladimir Tismăneanu, *Reinventing Politics: Eastern Europe from Stalin to Havel*, ed. cit.; Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate: O istorie politică a comunismului românesc*, ed. cit.
42. Robert Levy, *Ana Pauker: The Rise and Fall of a Jewish Communist*, University of California Press, Berkeley, 2001.
43. Pentru o discuție a acestei ipoteze, vezi Capitolul 1 din Katherine Verdery, *What Was Socialism, and What Comes Next?*, ed. cit. În această accepțiune, „slăbiciunea" statului socialist nu se referă la capacitățile sale de a supraveghea și sancționa opoziția politică; acestea au fost însemnate. Noțiunea de stat slab se referă aici, în

primul rând, la dependența accentuată a nivelurilor superioare de conducere de informația furnizată de nivelurile inferioare, în special în ceea ce privește planificarea economică și cifrele reale referitoare la resurse și productivitate.

44. Un exemplu similar îl furnizează Puiu Lățea, „Cum să câștigi din pierdere: colectivizarea într-un sat din Oltenia", în Dorin Dobrincu, Constantin Iordachi (eds), *Țărănimea și puterea. Procesul de colectivizare a agriculturii în România, 1949–1962*, ed. cit. Cei din satul studiat de Lățea în cadrul proiectului coordonat de Gail Kligman și Katherine Verdery motivau neînscrierea în GAC prin faptul că ceilalți vecini le-ar putea da foc la casă. Ipoteza interesantă lansată de Lățea este că, în încercarea de a-și motiva refuzul de a intra în GAC, sătenii invocau comunitatea – „un tip de persoană relaționată orizontal" – pentru a contracara presiunile exercitate vertical de către autoritățile locale, raionale sau centrale.

45. *Ibidem*. În cele două sate studiate, am constatat și eu existența unor astfel de negocieri purtate în afara – sau, mai bine spus, contra – directivelor oficiale. Totuși, frecvența „tocmelilor" și a negocierilor a fost, se pare, mai redusă în Nănești și Vadu Roșca decât în Dobrosloveni, satul studiat de Lățea în cadrul aceluiași proiect. Revolta din Vadu Roșca a limitat, se pare, amploarea negocierilor de tip informal relatate de Puiu Lățea.

46. Nicoleta Ionescu-Gură, „Categoria socială a «chiaburului» în concepția PMR din anii '50", *Analele Sighet*, nr. 8: Anii 1954–1960. Fluxurile și refluxurile stalinismului, 2000.

47. Lățea relatează, de asemenea, despre fațetele multiple ale interviurilor cu cei din Dobrosloveni în cadrul aceluiași proiect de cercetare. Ca și în cazurile menționate de mine aici, pe măsură ce încrederea dintre intervievator și intervievat se instala, discursurile despre cote, colectivizare și CAP în general deveneau mai nuanțate; vezi Puiu Lățea, „Cum să câștigi din pierdere: colectivizarea într-un sat din Oltenia", ed. cit.

48. Robert R. King, *A History of the Romanian Communist Party*, Hoover Institution Press, Stanford, 1980, p. 60.

49. *Ibidem*, p. 72.

50. *Ibidem*.

51. *Ibidem*, pp. 72–74.

52. Andrew G. Walder, *Communist Neo-Traditionalism: Work and Authority in Chinese Industry*,, University of California Press, Berkeley, Calif., 1988, pp. 24–25. „Particularismul principal" este

opusul „universalismului“ ori al așa-numitei selecții de tip meritocratic; vezi, pentru o discuție detaliată, Capitolul 2 al acestui volum.
53. Andrew G. Walder, *Communist Neo-Traditionalism*, ed. cit.
54. *Ibidem*.
55. Andrew G. Walder, *Communist Neo-Traditionalism*, ed. cit., p. 12.
56. Un exemplu trist de folosire a fanfarei în fosta URSS este citat de Sheila Fitzpatrick: „Cei ce se îndeletniceau cu «colectivizarea» mergeau din casă în casă însoțiți de o fanfară. Îi chemau pe țărani în stradă. Dacă aceștia erau de acord să se alăture colhozului, fanfara intona un cântec de voioșie. Dacă țăranul era indecis, dirijorul făcea un semn cu bagheta și interpreții îl speriau pe țăranul independent cu *Marşul Funebru*.“ (Sheila Fitzpatrick, *Stalin's Peasants: Resistance and Survival in the Russian Village after Collectivization*, Oxford University Press, Oxford, 1994, p. 52.) Nu am întâlnit astfel de exemple sinistre în cele două sate; am întâlnit însă, atât în Nănești, cât și în Vadu Roșca, practica arestărilor în toiul nopții.
57. Kenneth Jowitt, *New World Disorder: The Leninist Extinction*, ed. cit., pp. 70–71; pentru discuții despre disimulare, decepție și „dedublare“, vezi Gail Kligman, *Politica Duplicității*, București, 2000; Katherine Verdery, *What Was Socialism, and What Comes Next?*, ed. cit.
58. Puiu Lățea, „Cum să câștigi din pierdere: colectivizarea într-un sat din Oltenia“, ed. cit.
59. Keith Hitchins, *The Romanians, 1774–1866*, Oxford University Press, Oxford, 1996 (o traducere în română este disponibilă la Humanitas).
60. Vezi declarația liderului PSD de atunci Victor Ponta *apud* R.M., „Victor Ponta: 200.000 de buletine de vot au fost anulate deoarece erau ștampilate atât pe PSD, cât și pe Mircea Diaconu“, *HotNews.ro*, mai 2014, https://revistapresei.hotnews.ro/stiri-politic-17362229-victor-ponta-200-000-buletine-vot-fost-anulate-deoarece-erau-stampilate-atat-psd-cat-mircea-diaconu.htm#self, data accesării: 25 august 2018.
61. *Ibidem*, p. 11.
62. *Ibidem*, p. 12; pentru formularea inițială, vezi Andrew G. Walder, „Organized Dependency and Cultures of Authority in Chinese Industry“, *The Journal of Asian Studies*, vol. 43, nr. 1, 1983.
63. Popa Soare, „Antecedente ale cooperativizării comunei Vulturul“.
64. Henri H. Stahl *apud* Zoltan Rostaș, *Monografia ca utopie: Interviuri cu Henri H. Stahl*, Paideia, București, 2000, pp. 71–72.

65. Nicoleta Ionescu-Gură, „Categoria socială a «chiaburului» în concepția PMR din anii '50", ed. cit., pp. 286–287.
66. Gheorghiu-Dej *apud* Nicoleta Ionescu-Gură, „Categoria socială a «chiaburului» în concepția PMR din anii '50", ed. cit., p. 287.
67. *Ibidem*, p. 288.
68. *Ibidem*.
69. Pentru o discuție detaliată a acestor indici de bază, vezi Ionescu-Gură, *op. cit.*, pp. 289–292.
70. Camelia Moraru, „Agricultura dobrogeană și împărțirea țăranilor pe criterii de clasă", *Analele Sighet*, vol. 8: Anii 1954–1960. Fluxurile și refluxurile stalinismului, 2000, p. 302.
71. Din Dosarul 43/1955, fondul CC al PCR, *apud* Camelia Moraru, „Agricultura dobrogeană și împărțirea țăranilor pe criterii de clasă", *Analele Sighet*, ed. cit.
72. Gail Kligman, Katherine Verdery, *Țărani sub asediu: Colectivizarea agriculturii în România (1949–1962)*, ed. cit., p. 24.
73. David Kiedeckel, *The Solitude of Collectivism: Romanian Villagers to the Revolution and Beyond*, Cornell University Press, Cornell, 1993, pp. 165–172; Andrew G. Walder, *Communist Neo-Traditionalism*, ed. cit.
74. Florinel Agafiței, *Schiță monografică a comunei Nănești*, ed. cit., pp. 235–237.
75. *Ibidem*, pp. 237–238.
76. Constantin Iordachi, „«Constanța: prima regiune colectivizată»: specific regional, colectivizare și propagandă în Dobrogea, 1949–1962. Studiu de caz: satul Jurilovca, județul Tulcea", ed. cit., p. 238.
77. În contextul Ungariei, Martha Lampland consideră că în ciuda scopurilor declarat egalitariane ale socialismului, acesta a dat naștere în Ungaria unui „individualism și utilitarism accentuate, similare celor din capitalism". (Martha Lampland, *The Object of Labor: Commodification in Socialist Hungary*, Chicago University Press, Chicago, 1995, p. 2.)
78. Cernea *apud* Kenneth Jowitt, *New World Disorder: The Leninist Extinction*, ed. cit., p. 33.
79. Kenneth Jowitt, *New World Disorder: The Leninist Extinction*, ed. cit.
80. Vezi nota de la p. 45 și studiul lui Constantin Iordachi, „«Constanța: prima regiune colectivizată»: specific regional, colectivizare și propagandă în Dobrogea, 1949–1962...", ed. cit.

Capitolul II

81. Îi mulțumesc lui Vladimir Tismăneanu pentru clarificările aduse asupra acestui aspect, într-o comunicare personală.
82. Richard Staar, *Communist Regimes in Eastern Europe*, Hoover Institution Press, Stanford, 1988, p. 196.
83. *Ibidem*, p. 195.
84. King *apud* Richard Staar, *1989 Yearbook on International Communist Affairs*, Hoover Institution Press, Stanford, 1989.
85. Vlad Georgescu, *Istoria românilor de la origini până în zilele noastre*, Humanitas, București, 1992.
86. Ghiță Ionescu, *Communism in Rumania: 1944–1962*, Oxford University Press, London, 1964; Kenneth Jowitt, *Revolutionary Breakthroughs and National Development: The Case of Romania, 1944-1965*, ed. cit.
87. Robert R. King, *A History of the Romanian Communist Party*, ed. cit.; Michael Shafir, *Romania. Politics, Economics, and Society. Political Stagnation and Simulated Change*, Frances Pinter, London, 1985. Lista lucrărilor prezentată mai sus nu este exhaustivă; cititorii interesați de acest subiect pot consulta bibliografiile incluse în studiile menționate de mine.
88. Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate: O istorie politică a comunismului românesc*, ed. cit. Contribuțiile lui Tismăneanu pe acest subiect sunt extrem de numeroase (și în engleză, și în română).
89. Eric Hanley, „A Party of Workers or a Party of Intellectuals? Recruitment into Eastern European Communist Parties, 1945–1988“, *Social Forces*, vol. 81, 2003; Bobai Li, Andrew G. Walder, „Career Advancement as Party Patronage: Sponsored Mobility into the Chinese Administrative Elite, 1949–1996“, *American Journal of Sociology*, vol. 106, nr. 5, 2001; Andrew G. Walder, „Career Mobility and the Communist Political Order“, *American Sociological Review*, vol. 60, nr. 3, 1995; Szonja Szelényi, „Social Inequality and Party Membership: Patterns of Recruitment into the Hungarian Socialist Workers' Party“, *American Sociological Review*, vol. 52, nr. 5, 1987; Raymond Sin-Kwok Wong, „The Social Composition of the Czechoslovak and Hungarian Communist Parties in the 1980s“, *Social Forces*, vol. 75, nr. 1, 1996; Andrew G. Walder, Bobai Li, Donald J. Treiman, „Politics and Life Chances in a State Socialist Regime: Dual Career Paths into the Urban Chinese Elite, 1949 to 1996“, *American Sociological Review*, vol. 65, nr. 2, 2000.

90. Andrew G. Walder, Bobai Li, Donald J. Treiman, „Politics and Life Chances in a State Socialist Regime: Dual Career Paths into the Urban Chinese Elite, 1949 to 1996", ed. cit., pp. 191–192.
91. Eric Hanley, „A Party of Workers or a Party of Intellectuals? Recruitment into Eastern European Communist Parties, 1945–1988", ed. cit., p. 1075. De exemplu, așa cum arăt în altă lucrare (Cătălin Augustin Stoica, „From Good Communists to Even Better Capitalists? Entrepreneurial Pathways in Post-Socialist Romania", *East European Politics and Societies*, vol. 18, nr. 2, 1 mai 2004), și în capitolul 4 al acestui volum, la zece ani de la căderea comunismului, fostele cadre de partid din România aveau șanse mai mari decât oamenii obișnuiți să devină patroni cu angajați, mai degrabă decât mici întreprinzători fără angajați sau întreprinzători pe cont propriu. Pentru avantajele foștilor membri de partid în Rusia postcomunistă, vezi Theodore P. Gerber, „Membership Benefits or Selection Effects? Why Former Communist Party Members Do Better in Post-Soviet Russia", *Social Science Research*, vol. 29, nr. 1, 1 martie 2000;. Akos Rona-Tas, Alya Guseva, „The Privileges of Past Communist Party Membership in Russia and Endogenous Switching Regression", *Social Science Research*, vol. 30, nr. 4, 1 decembrie 2001.; Theodore P. Gerber, „Paths to Success: Individual and Regional Determinants of Self-Employment Entry in Post-Communist Russia", *International Journal of Sociology*, vol. 31, nr. 2, 2001.
92. Yuval Noah Harari, *Homo Deus: Scurtă istorie a viitorului*, trad.: Lucia Popovici, Polirom, Iași, 2018, p. 125.
93. Eric Hanley, „A Party of Workers or a Party of Intellectuals? Recruiment into Eastern European Communist Parties, 1945–1988", ed. cit.
94. *Ibidem.*
95. Din lipsă de spațiu, nu voi discuta în detaliu analizele sociologice publicate anterior pe tema structurii sociale a partidelor comuniste. Cei interesați de o trecere în revistă cuprinzătoare a acestui tip de studii, pot consulta studiile lui Hanley (2003); Li și Walder (2001); S. Szelényi (1987); Walder, Li și Treiman (2000).
96. George Konrad, Iván Szelényi, *The Intellectuals on the Road to Class Power*, Harcourt Brace Jovanovich, New York, 1979, p. 3.
97. Iván Szelényi *et al.*, *Socialist Entrepreneurs*, ed. cit., pp. 216–218.
98. Eric Hanley, „A Party of Workers or a Party of Intellectuals? Recruitment into Eastern European Communist Parties, 1945–1988", ed. cit.

99. Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate: O istorie politică a comunismului românesc*, ed. cit., p. 61.
100. Vlad Georgescu, *Istoria românilo: de la origini până în zilele noastre*, ed. cit., p. 215.
101. Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate: O istorie politică a comunismului românesc*, ed. cit., p. 47. Potrivit lui Tismăneanu, în perioada interbelică, și comuniștii polonezi, urmând instrucțiunile Cominternului, au denunțat tratatele de la Versailles și Trianon. Contestarea existenței naționale a Poloniei, respectiv a României, după Primul Război Mondial a fost cea mai proastă strategie pentru a câștiga sprijin popular, dat fiind că ambele națiuni suportaseră o lungă perioadă în care teritoriile le fuseseră împărțite între vecini puternici.
102. *Ibidem*, pp. 314–315.
103. Robert R. King, *A History of the Romanian Communist Party*, ed. cit.
104. *Ibidem*, p. 63.
105. *Ibidem*.
106. *Ibidem*, p. 65.
107. Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate: O istorie politică a comunismului românesc*, ed. cit.; Robert Levy, *Ana Pauker: The Rise and Fall of a Jewish Communist*, ed. cit.; Robert R. King, *A History of the Romanian Communist Party*, ed. cit.
108. Katherine Verdery, „Thoughts on a Century of Surveillance. Keynote Address at the 2018 Conference of Society for Romanian Studies", Bucharest, Romania, 2018.
109. *Ibidem*, pp. 10–12.
110. Robert R. King, *A History of the Romanian Communist Party*, ed. cit., p. 68.
111. *Ibidem*, pp. 69–70.
112. Paul J. DiMaggio, Walter W. Powell, „The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields", ed. cit. În discuția sa despre importarea de către comuniștii români a matrițelor instituționale sovietice, Ken Jowitt folosește termenul „emulație". Noțiunea lui Jowitt de „emulație" și cea de „schimbare instituțională coercitivă și mimetică" a lui Powell și DiMaggio (1983) denumesc procese similare în acest caz.
113. Kenneth Jowitt, *New World Disorder: The Leninist Extinction*, ed. cit.

114. Kenneth Jowitt, *Revolutionary Breakthroughs and National Development: The Case of Romania, 1944–1965*, ed. cit., p. 111. Potrivit lui Jowitt, „Transformarea revoluționară (*revolutionary breakthrough*) este modificarea radicală sau distrugerea acelor valori, structuri și comportamente pe care elita revoluționară le percepe ca alcătuind sau susținând puterea efectivă ori existența unor potențiale centre alternative de putere" (p. 1; traducerea mea).
115. Robert R. King, *A History of the Romanian Communist Party*, ed. cit., p. 80.
116. *Ibidem*, p. 72.
117. Robert R. King, *A History of the Romanian Communist Party*, ed. cit.
118. *Ibidem*, p. 74.
119. *Ibidem*.
120. *Ibidem*.
121. *Ibidem*, p. 73.
122. Robert R. King, *A History of the Romanian Communist Party*, ed. cit.,p. 75.
123. *Ibidem*, pp. 75–76.
124. *Ibidem*, p. 78.
125. Ghiță Ionescu, *Communism in Rumania: 1944–1962*, ed. cit.
126. *Ibidem*, p. 176.
127. Ghiță Ionescu, *Communism in Rumania: 1944–1962*, ed. cit.
128. Kenneth Jowitt, *Revolutionary Breakthroughs and National Development: The Case of Romania, 1944–1965*, ed. cit.
129. Ghiță Ionescu, *Communism in Rumania: 1944–1962*, ed. cit., p. 174.
130. Ghiță Ionescu, *Communism in Rumania: 1944-1962*, ed. cit.
131. Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate: O istorie politică a comunismului românesc*, ed. cit.
132. Robert R. King, *A History of the Romanian Communist Party*, ed. cit., p. 79.
133. *Ibidem*.
134. Îi mulțumesc lui Vladimir Tismăneanu pentru clarificările aduse la acest punct.
135. Ely, John, Cătălin Augustin Stoica, „Re-Membering Romania", în Henry C. Carey (ed.), *Romania since 1989: Politics, Economics, and Society*, Lexington Books, Oxford, 2004.
136. Robert R. King, *A History of the Romanian Communist Party*, ed. cit., p. 80.

137. Pavel Câmpeanu *apud* Juan Linz, Alfred Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, ed. cit., p. 348.
138. Robert R. King, *A History of the Romanian Communist Party*, ed. cit., p. 80.
139. Robert C. Tucker, *The Marxian Revolutionary Idea*, Norton, New York, 1969, pp. 172–214.
140. Michael Shafir, *Romania. Politics, Economics, and Society. Political Stagnation and Simulated Change*, ed. cit., p. 89.
141. *Ibidem*, p. 76.
142. Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate: O istorie politică a comunismului românesc*, ed. cit., p. 258.
143. *Ibidem*, p. 295.
144. Michael Shafir, *Romania. Politics, Economics, and Society. Political Stagnation and Simulated Change*, ed. cit. p. 89.
145. Robert R. King, *A History of the Romanian Communist Party*, ed. cit., pp. 94–95.
146. Michael Shafir, *Romania. Politics, Economics, and Society. Political Stagnation and Simulated Change*, ed. cit., p. 89.
147. Michael Shafir, *op. cit.*.
148. *Ibidem*, pp. 90–93; vezi și Robert R. King, *A History of the Romanian Communist Party*, ed. cit., pp. 80–84.
149. Michael Shafir, *op. cit.*, p. 89.
150. PCR, *Regulamentul Partidului Comunist Român*, Editura Meridiane, București, 1975, p. 26.
151. *Ibidem.*
152. *Ibidem.*
153. *Ibidem*, p. 27.
154. Richard Staar, *1989 Yearbook on International Communist Affairs*, p. 195.
155. *Ibidem*, p. 191.
156. *Ibidem.*
157. Juan Linz, Alfred Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, ed. cit., p. 349.
158. Îi mulțumesc lui Vladimir Tismăneanu pentru clarificările aduse la acest punct.
159. Vlad Georgescu, *Istoria românilor de la origini până în zilele noastre*, ed. cit.

160. Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate: O istorie politică a comunismului românesc*, ed. cit., pp. 263–264.
161. Pentru o serie de analize foarte bune ale „evenimentelor din decembrie“ și a legendelor/teoriilor create în jurul căderii lui Ceaușescu, vezi Gail Kligman, Katherine Verdery, „Romania after Ceaușescu: Post-Communist Communism“, în Ivo Banac (ed.), *Eastern Europe in Revolution*, Cornell University Press, Ithaca, 1992; Richard Andrew Hall, „The Uses of Absurdity: The Staged War Theory and the Romanian Revolution of December 1989“, *East European Politics and Societies*, vol. 13, nr. 3, 1999; pentru o analiză a reprezentărilor colective ale momentului „decembrie 1989“, zece ani mai târziu, vezi Ely și Stoica, în Henry C. Carey, „Re-Membering Romania“, ed. cit.
162. Sondajele au fost efectuate de două companii de cercetare: Metro-Media Transilvania (mai 2000) și Centrul de Sociologie Urbană și Regională – CURS (noiembrie 2000). Chestionarele celor două sondaje au avut o secțiune principală (*core questionnaire*) identică, iar metodologiile de eșantionare au fost aceleași, fapt ce mi-a permis unificarea bazelor de date și analiza lor globală.
163. George Konrad, Iván Szelényi, *The Intellectuals on the Road to Class Power*; așa cum am menționat anterior, I. Szelényi a revenit asupra acestei idei (Iván Szelényi, „The Prospects and Limits of the East European New Class Project: An Auto-critical Reflection on the Intellectuals on the Road to Class Power“, *Politics and Society*, vol. 15, nr. 2, 1987; Iván Szelényi *et al.*, *Socialist Entrepreneurs*;). Vezi, de asemenea, și studiul despre recrutarea de membri în cazul a cinci partide comuniste din Centrul și Estul Europei al lui Eric Hanley, „A Party of Workers or a Party of Intellectuals? Recruitment into Eastern European Communist Parties, 1945–1988“, ed. cit.
164. Bobai Li, Andrew G. Walder, „Career Advancement as Party Patronage: Sponsored Mobility into the Chinese Administrative Elite, 1949–1996“, ed. cit.
165. Ralph Turner, „Sponsored and Contest Mobility in the School System“, în Thomas Shapiro (ed.), *Great Divides: Readings in Social Inequality in the United States*, Mayfield Publishing Company, Mountain View, 1998.
166. *Ibidem*, p. 75; sublinieri în original; traducerea îmi aparține.
167. *Ibidem*, pp. 74–75.

168. Andrew G. Walder, Bobai Li, Donald J. Treiman, „Politics and Life Chances in a State Socialist Regime: Dual Career Paths into the Urban Chinese Elite, 1949 to 1996“, ed. cit.; Bobai Li, Andrew G. Walder, „Career Advancement as Party Patronage: Sponsored Mobility into the Chinese Administrative Elite, 1949–1996“, ed. cit.; pentru testarea inițială a acestor ipoteze folosind date transversale, vezi Andrew G. Walder, „Career Mobility and the Communist Political Order“, ed. cit.
169. Bobai Li, Andrew G. Walder, „Career Advancement as Party Patronage: Sponsored Mobility into the Chinese Administrative Elite, 1949–1996“, ed. cit., p. 1375.
170. „Event history analysis“ se referă la „modele statistice de analiză a schimbărilor între stări (sau categorii) succesive, pe un interval de timp continuu, având la bază înregistrări complete ale evenimentelor de interes în cadrul unui eșantion“. (Karl Ulrich Mayer, Nancy Brandon Tuma, *Event History Analysis in Life Course Research*, The University of Wisconsin Press, Madison, 1990, p. 4.) Ideea centrală a acestui tip de abordare este cea potrivit căreia multe fenomene demografice și sociale sunt dependente de anumite momente temporale ale vieții/carierelor indivizilor (*i.e.*, căsătorie, nașterea copiilor, schimbări în cariere ocupaționale, traiectorii profesionale etc.). Producerea de date de acest tip folosind eșantioane reprezentative de respondenți din diverse categorii este extrem de costisitoare și comportă probleme de natură metodologică. Lucrul acesta se datorează faptului că „event history analysis“ necesită date *complete* despre succesiunea temporală a evenimentelor de interes. Spre exemplu, folosirea acestei metode de analiză în studiul mobilității ocupaționale ar presupune realizarea unor anchete sociologice care să culeagă *retrospectiv* (prin apelul la memoria respondenților) informații detaliate, de tip longitudinal, despre carierele școlare și ocupaționale ale respondenților incluși în eșantion (*e.g.*, când [lună și an] a început respondentul o anumită formă de școlarizare? Când [luna și an] a terminat această formă de școlarizare? Când [în ce an și ce lună] a început respondentul să activeze într-un anumit loc de muncă? Când [în ce an și ce lună] a încetat lucrul la acel loc de muncă? Ce loc de muncă i-a urmat? Cât a durat? etc.). Culegerea acestor date factuale și validitatea lor pot fi serios afectatate de limitele memoriei umane.

171. Bobai Li, Andrew G. Walder, „Career Advancement as Party Patronage: Sponsored Mobility into the Chinese Administrative Elite, 1949–1996“, ed. cit.
172. Vezi, de exemplu, studiul lui Szonja Szelenyi, „Social Inequality and Party Membership: Patterns of Recruitment into the Hungarian Socialist Workers' Party“, ed. cit.
173. Eric Hanley, „A Party of Workers or a Party of Intellectuals? Recruitment into Eastern European Communist Parties, 1945–1988“, ed. cit.
174. Richard Staar, *1989 Yearbook on International Communist Affairs*, ed. cit., p. 196.
175. Richard Staar, *Communist Regimes in Eastern Europe*, ed. cit., p. 195.
176. Library of Congress, *Country Studies: Romania Area Handbook Studies 1989*, http://memory.loc.gov/frd/cs/rotoc.html; Robert R. King, *A History of the Romanian Communist Party*, ed. cit.
177. Vlad Georgescu, *Istoria românilor de la origini până în zilele noastre*, ed. cit.; Richard Staar, *Communist Regimes in Eastern Europe*, ed. cit.; Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate: O istorie politică a comunismului românesc*, ed. cit.
178. Vlad Georgescu, *op. cit.*
179. Eric Hanley, „A Party of Workers or a Party of Intellectuals? Recruitment into Eastern European Communist Parties, 1945–1988“, ed. cit., p. 1092.
180. *Ibidem.*
181. *Ibidem.*
182. *Ibidem*, p. 1090.
183. Andrew G. Walder, „The Political Dimension of Social Mobility in Communist States: Reflections on the Soviet Union and China“, *Research in Political Sociology*, nr. 1, 1985, p. 105.
184. Ana Vinea, *Anii '80 și bucureștenii*, Paideia, București, 2003.
185. A.M. *apud* Ana Vinea, *op. cit.*, p. 219.
186. Eric Hanley, „A Party of Workers or a Party of Intellectuals? Recruitment into Eastern European Communist Parties, 1945–1988“, ed. cit.
187. George Konrad, Iván Szelenyi, *The Intellectuals on the Road to Class Power*, ed. cit.
188. Eric Hanley, „A Party of Workers or a Party of Intellectuals? Recruitment into Eastern European Communist Parties, 1945–1988“, ed. cit., p. 1095.

189. *Ibidem*, p. 1090.
190. B.R. *apud* Ana Vinea, *op. cit.*, p. 218.
191. S.A. *apud* Ana Vinea, *op. cit.*, p. 198.
192. A.M. *apud* Ana Vinea, *op. cit.*, p.198.
193. I.O. *apud* Ana Vinea, *op. cit.*, p. 219.
194. D.E. *apud* Ana Vinea, *op. cit.*, p. 220.
195. I.O. *apud* Ana Vinea, *op. cit.i*, p. 219.
196. *Ibidem*, p. 197.
197. Andrew G. Walder, „The Political Dimension of Social Mobility in Communist States: Reflections on the Soviet Union and China", ed. cit., p. 1392.
198. Maurer *apud* Lavinia Betea, *Maurer şi lumea de ieri. Mărturii despre stalinizarea României*, ed. cit., p. 188.
199. Vezi Capitolul 1 al acestui volum, precum și Dorin Dobrincu, Constantin Iordachi, *Ţărănimea şi puterea. Procesul de colectivizare a agriculturii în România, 1949–1962*, ed. cit.; Gail Kligman, Katherine Verdery, *Ţărani sub asediu: Colectivizarea agriculturii în România (1949–1962)*, ed. cit.
200. Katherine Verdery, „Seeing like a mayor: Or, how local officials obstructed Romanian land restitution", *Ethnography*, vol. 3, nr. 1, 2002; Katherine Verdery, *The Vanishing Hectarei*, ed. cit.
201. Szonja Szelényi, „Social Inequality and Party Membership: Patterns of Recruitment into the Hungarian Socialist Workers' Party", ed. cit.; Eric Hanley, „A Party of Workers or a Party of Intellectuals? Recruitment into Eastern European Communist Parties, 1945–1988", ed. cit.
202. Ceaușescu *apud* Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate: O istorie politică a comunismului românesc*, ed. cit., p. 262.
203. Eric Hanley, „A Party of Workers or a Party of Intellectuals? Recruitment into Eastern European Communist Parties, 1945–1988", ed. cit.
204. Vlad Georgescu, *Istoria românilor de la origini până în zilele noastre*, ed. cit.; Richard Staar, *Communist Regimes in Eastern Europe*, ed. cit.; Michael Shafir, *Romania. Politics, Economics, and Society. Political Stagnation and Simulated Change*, ed. cit..
205. Cealaltă femeie cu influență din istoria comunismului românesc a fost Ana Pauker, la sfârșitul anilor '40 – supranumită „Pasionaria Balcanilor" (Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate: O istorie politică a comunismului românesc*, ed. cit.); pentru

o excelentă descriere a parcursului Anei Pauker, perioada ilegalistă, exilul în Uniunea Sovietică, ascensiunea politică și îndepărtarea ei ulterioară din partid, vezi Robert Levy, *Ana Pauker: The Rise and Fall of a Jewish Communist*, ed. cit.

206. Mary Ellen Fischer, „Women in Romanian Politics: Elena Ceaușescu, Pronatalism, and the Promotion of Women", în Sharon L. Wolchik, Alfred G. Meyer, *Women, State, and Party in Eastern Europe*, Duke University Press, Durham, 1985, p. 126. Studiul lui Fischer folosește cifrele oficiale publicate de PCR.
207. *Ibidem*, p. 135.
208. *Ibidem*, p. 127.
209. Katherine Verdery, *What Was Socialism, and What Comes Next?*, ed. cit., p. 66.
210. Gail Kligman, „Abortion and International Adoption in Post-Ceausescu Romania", *Feminist Studies*, vol. 18, nr. 2, 1992; Gail Kligman, *Politica Duplicitatii*, ed. cit.
211. Katherine Verdery, *What Was Socialism, and What Comes Next?*, ed. cit., p. 66.
212. Pentru a înțelege fuziunea dintre naționalism și ideologia marxistă în România socialistă este indispensabil volumul lui Katherine Verdery, *National Ideology under Socialism*, University of California Press, Berkeley, 1991.
213. Michael Shafir, *Romania. Politics, Economics, and Society. Political Stagnation and Simulated Change*, ed. cit., p. 26.
214. Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate: O istorie politică a comunismului românesc*, ed. cit., p. 100.
215. Vladimir Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, ed. cit.; Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate: O istorie politică a comunismului românesc*, ed. cit.; Michael Shafir, *Romania. Politics, Economics, and Society. Political Stagnation and Simulated Change*, ed. cit.
216. Michael Shafir, *Romania. Politics, Economics, and Society. Political Stagnation and Simulated Change*, ed. cit.; Richard Staar, *Communist Regimes in Eastern Europei*, ed. cit.
217. Eric Hanley, „A Party of Workers or a Party of Intellectuals? Recruitment into Eastern European Communist Parties, 1945-1988", ed. cit. p. 1093.
218. *Ibidem*, p. 1101.
219. *Ibidem*.

220. Robert R. King, *A History of the Romanian Communist Party*, ed. cit., pp. 63–66.
221. Eric Hanley, „A Party of Workers or a Party of Intellectuals? Recruitment into Eastern European Communist Parties, 1945–1988", ed. cit., p. 1094.
222. *Ibidem.*
223. *Ibidem.*
224. Andrew G. Walder, „The Political Dimension of Social Mobility in Communist States: Reflections on the Soviet Union and China", ed. cit., p. 105.
225. Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate: O istorie politică a comunismului românesc*, ed. cit.
226. Lavinia Betea, *Maurer şi lumea de ieri. Mărturii despre stalinizarea României*, ed. cit.; Silviu Brucan, *The Wasted Generation: Memoirs of the Romanian Journey from Capitalism to Socialism and Back*, Westview Press, Boulder, 1993; Paul Niculescu-Mizil, *O istorie trăită: memorii*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2002.
227. Vladimir Tismăneanu, *Marele şoc din finalul unui secol scurt. Ion Iliescu în dialog cu Vladimir Tismăneanu – Despre communism, postcomunism, democraţie*, Editura Enciclopedică, 2004.
228. Eric Hanley, „A Party of Workers or a Party of Intellectuals? Recruitment into Eastern European Communist Parties, 1945–1988", ed. cit.
229. Raymond Sin-Kwok Wong, „The Social Composition of the Czechoslovak and Hungarian Communist Parties in the 1980s", ed. cit.
230. Eric Hanley, „A Party of Workers or a Party of Intellectuals? Recruitment into Eastern European Communist Parties, 1945–1988", ed. cit.
231. *Ibidem.*
232. Ghiţă Ionescu, *Communism in Rumania: 1944–1962*, ed. cit.
233. Bobai Li, „Manufacturing Meritocracy: Adult Education, Career Mobility, and Elite Transformation in Socialist China", ed. cit.
234. Robert R. King, *A History of the Romanian Communist Party*, ed. cit.; Michael Shafir, *Romania. Politics, Economics, and Society. Political Stagnation and Simulated Change*, ed. cit.
235. Vlad Georgescu, *op. cit.*
236. Îi mulţumesc lui Vladimir Tismăneanu pentru clarificarea acestui aspect.
237. Katherine Verdery, „Thoughts on a Century of Surveillance. Keynote Address at the 2018 Conference of Society for Romanian Studies", ed. cit.

238. Kenneth Jowitt, *Revolutionary Breakthroughs and National Development: The Case of Romania, 1944–1965*, ed. cit.; Kenneth Jowitt, *New World Disorder: The Leninist Extinction*, ed. cit.
239. Kenneth Jowitt, *New World Disorder: The Leninist Extinctioni*, ed. cit.
240. Vladimir Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Deji*, ed. cit; Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate: O istorie politică a comunismului românesc*, ed. cit.

Capitolul III

241. Jadwiga Staniszkis, „Political Capitalism in Poland", *East European Politics and Societies*, nr. 1, 1991; David Stark, „Privatization in Hungary: From Plan to Market or From Plan to Clan?", *East European Politics and Societies*, nr. 3, 1990; David Stark, „Path Dependence and Privatization Strategies in East Central Europe", *East European Politics and Societies*, 1992; David Wank, „Producing Property Rights: Strategies, Networks and Efficiency in Urban China", în Andrew G. Walder, Jean C. Oi (ed.), *Property Rights and Economic Reform in China*, Stanford University Press, Stanford, 1999; David Wank, *Commodifying Communism: Business, Trust and Politics in a Chinese City*, Cambridge University Press, New York, 1999.
242. Alena Ledeneva, *Russia's Economy of Favours: Blat, Networking and Informal Exchange*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998, p. 37.
243. Gil Eyal, Ivan Szelenyi, Eleanor Townsley, *Making Capitalism without Capitalists: The New Ruling Elites in Eastern Europe*, Verso, London, 1998; Alena Ledeneva, *op. cit.*; Katherine Verdery, *What Was Socialism, and What Comes Next?*, ed. cit.; Andrew G. Walder, *Communist Neo-Traditionalism*; Janine Wedel, *The Private Poland*, Facts on File Books, New York, 1986.
244. Eric Uslaner, „Coping and Social Capital: The Informal Sector and the Democratic Transition", în Joseph D. Lewandowski, Milan Znoj (ed.), *Trust and Transitions: Social Capital in a Changing World*, Cambridge Scholars Press, Newcastle upon Tyne, 2008, p. 4.
245. Dumitru Sandu, *Sociologia tranziției. Valori si tipuri sociale în România*, Editura Staff, 1996; Dumitru Sandu, „Drumul antreprenorial: Fără încredere dar cu relații", *Sociologie Românească*, nr. 2, 1999; Pierre Bourdieu, „The Forms of Capital", în Mark Grano-

vetter, Richard Swedberg (ed.), *The Sociology of Economic Life. Second Edition.*, Westview Press, Boulder, 2001.

246. Dorin Dobrincu, Constantin Iordachi, *Țărănimea și puterea. Procesul de colectivizare a agriculturii în România, 1949-1962*, ed. cit.; Kenneth Jowitt, *Revolutionary Breakthroughs and National Development: The Case of Romania, 1944-1965*, ed. cit.; Kenneth Jowitt, *New World Disorder: The Leninist Extinction*, ed. cit.
247. Kenneth Jowitt, *New World Disorder: The Leninist Extinction*, ed. cit., p. 123.
248. *Ibidem*, p. 121.
249. S. N. Eisenstadt, Luis Roniger, *Patrons, Clients and Friends: Interpersonal Relations and the Structure of Trust in Society*, Cambridge University Press, Cambridge; New York, 1984.
250. Andrew G. Walder, *Communist Neo-Traditionalism*, ed. cit., p. 10.
251. Alena Ledeneva, *Russia's Economy of Favours: Blat, Networking and Informal Exchange*, ed. cit., p. 12.
252. *Ibidem.*
253. *Ibidem.*
254. Rodica Zafiu, „Păcatele limbii: Blaturi", *România literară*, nr. 2, 2009, http://www.romlit.ro/blaturi.
255. Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan-Al. Rosetti" Academia Română., *Dicționarul explicativ al limbii române. Ediție revăzută și adăugită*, Univers Enciclopedic Gold, București, 2009, p. 108.
256. Rodica Zafiu, „Păcatele limbii: Blaturi". Pentru alte ipoteze interesante cu privire la originile germane sau rusești ale termenului „blat", vezi articolul Rodicăi Zafiu
257. Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan-Al. Rosetti" Academia Română, *Dicționarul explicativ al limbii române. Ediție revăzută și adăugită*, p. 818.
258. Sugestiile cu privire la sensurile termenului „pilă" (proptea/sprijin) și aparțin Mirunei Voiculescu, traducătoarea primei versiuni a acestui articol, căreia îi mulțumesc.
259. Vladimir Tismăneanu, „Întâlnirile mele cu Nicu", *Radio Europa Liberă*, 1 august 2018, https://www.europalibera.org/a/întâlnirile-mele-cu-nicu/29398305.html.
260. Gheorghe Florescu, *Confesiunile unui cafegiu*, Humanitas, București, 2008; Zoltan Rostaș, Antonio Momoc, *Bișnițari, Descurcăreți, Supraviețuitori.*, Editura Curtea Veche, București, 2013.
261. Katherine Verdery, *What Was Socialism, and What Comes Next?*, ed. cit.
262. *Ibidem*, p. 21.

263. Pentru o discuție generală a acestui tip de fenomene, vezi Janos Kornai, *Economics of Shortage*, Elsevier, New York, 1980; Janos Kornai, *The Socialist System: The Political Economy of Communism*, Princeton University Press, Princeton, 1992. Pentru cazul românesc, vezi Katherine Verdery, *What Was Socialism, and What Comes Next?*, ed. cit.
264. Jadwiga Staniszkis, „Political Capitalism in Poland“, ed. cit.; David Stark, „Privatization in Hungary: From Plan to Market or From Plan to Clan?“, ed. cit.; David Stark, „Path Dependence and Privatization Strategies in East Central Europe“, ed. cit.; David Wank, *Commodifying Communism: Business, Trust and Politics in a Chinese City*, ed. cit.; David Wank, „Producing Property Rights: Strategies, Networks and Efficiency in Urban China“, ed. cit.; Katherine Verdery, *What Was Socialism, and What Comes Next?*, ed. cit.; Elemer Hankiss, *East European Alternatives*, Clarendon Press, Oxford, 1990; Akos Rona-Tas, „The First Shall Be Last? Entrepreneurship and Communist Cadres in the Transition from Socialism“, *American Journal of Sociology*, vol. 100, nr. 1, 1994.
265. David Wank, *Commodifying Communism: Business, Trust and Politics in a Chinese City*, ed. cit.
266. David Wank, „Producing Property Rights: Strategies, Networks and Efficiency in Urban China“, ed. cit., p. 225.
267. Liviu Chelcea, Oana Mateescu, *Economia informală în România: Piețe, practici sociale și stransformări ale statului după 1989*, Paideia, București, 2004; Țse Berit Grødeland, „'Red Mobs', 'Yuppies', 'Lamb Heads', and Others: Contacts, Informal Networks, and Politics in the Czech Republic, Slovenia, Bulgaria, and Romania“, *Europe-Asia Studies*, vol. 59, nr. 2, 2007; Cătălin Augustin Stoica, „From Good Communists to Even Better Capitalists? Entrepreneurial Pathways in Post-Socialist Romania“, ed. cit..
268. Karl Polanyi, *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*, Beacon Press, Boston, 1957; Mark Granovetter, „Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness“, *American Journal of Sociology*, vol. 91, 1985; Mark Granovetter, *Society and Economy: Framework and Principles*, Belknap Press: An Imprint of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 2017.
269. Douglas Guthrie, „The Declining Significance of Guanxi in China's Economic Transition“, *The China Quarterly*, 1998, p. 225.

270. Thomas Gould, Douglas Guthrie, David Wank, „An Introduction to the Study of Guanxi“, în Thomas Gould, Douglas Guthrie, David Wank (ed.), *Social Connections in China: Institutions, Culture, and the Changing Nature of Guanxi*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, p. 8.
271. Alena Ledeneva, *Russia's Economy of Favours: Blat, Networking and Informal Exchange*, ed. cit.; Andrew G. Walder, *Communist Neo-Traditionalism*, ed. cit.
272. Pierre Bourdieu, „The Forms of Capital“, ed. cit..
273. Alan Smart, „Gifts, Bribes, and Guanxi: A Reconsideration of Bourdieu's Social Capital“, *Cultural Anthropology*, nr. 3, 1993.
274. *Ibidem.*
275. Sabina Stan, „Neither commodities nor gifts: Post-socialist informal exchanges in the Romanian healthcare system“, *Journal of the Royal Anthropological Institute*, nr. 1, 2012.
276. Jadwiga Staniszkis, „Political Capitalism in Poland“, ed. cit.; Elemer Hankiss, *East European Alternatives*, ed. cit.; David Stark, „Privatization in Hungary: From Plan to Market or From Plan to Clan?“, ed. cit.; Gil Eyal, Ivan Szelenyi, Eleanor Townsley, *Making Capitalism without Capitalists: The New Ruling Elites in Eastern Europe*, ed. cit.; Venelin Ganev, „Postcommunist Political Capitalism: A Weberian Interpretation“, *Comparative Studies in Society and History*, vol. 51, nr. 3, 2009.
277. Gil Eyal, Iván Szelényi, Eleanor Townsley, *Making Capitalism without Capitalists: The New Ruling Elites in Eastern Europe*, ed. cit., p. 22.
278. Pentru o foarte bună trecere în revistă a acestor studii, vezi Alejandro Portes, „Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology“, *Annual Review of Sociology*, vol. 24, 1998; Michael Woolcock, „Social Capital and Economic Development: Toward a Theoretical Synthesis and Policy Framework“, *Theory and Society*, nr. 27, 1998.
279. Forment *apud* Mark Granovetter, „A Theoretical Agenda for Economic Sociology.“, în Mauro Gullien *et al.* (ed.), Russell Sage Foundation, New York, 2002, p. 52.
280. Francis Fukuyama, *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*, Hamish Hamilton, London, 1995; Robert Putnam, *Making Democracy Work*, Princeton University Press, Princeton, 1993; Robert Putnam, „Bowling Alone: America's Declining Social Capital“, *Journal of Democracy*, nr. 1, 1995.

281. Michael Woolcock, „Social Capital and Economic Development: Toward a Theoretical Synthesis and Policy Framework", ed. cit.
282. Pentru o evaluare empirică a afirmației lui Putnam conform căreia asocierea și participarea civică au scăzut în SUA, vezi Pamela Paxton, „Is Social Capital Declining in the United States? A Multiple Indicator Assessment", *American Journal of Sociology*, vol. 105, nr. 1, 1999; Pamela Paxton, „Social Capital and Democracy: An Interdependent Relationship", *American Sociological Review*, vol. 67, nr. 2, 2002; Mark Granovetter, „A Theoretical Agenda for Economic Sociology", ed. cit.; Alejandro Portes, „Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology", ed. cit.; Michael Woolcock, „Social Capital and Economic Development: Toward a Theoretical Synthesis and Policy Framework", ed.cit.; Dumitru Sandu, *Sociologia tranziției. Valori si tipuri sociale în România*, ed. cit.; Eric Uslaner, Gabriel Bădescu, *Social Capital and the Transition to Democracy*, Routledge, London, 2003; Gabriel Bădescu, Eric Uslaner, Paul Sum, „Civil society Development and Democratic Values in Romania and Moldova", *East European Politics and Societies*, nr. 18; Bogdan Voicu, *Penuria Pseudo-Modernă a Postcomunismului Românesc* (2 vol.), Editura Expert Project, Iași, 2005; Bogdan Voicu, „Participative immigrants or participative cultures? The importance of cultural heritage in determining involvement in associations", *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, vol. 25, nr. 3, 2014.
283. James S. Coleman, „Social Capital in the Creation of Human Capital", *American Journal of Sociology*, vol. 94, 1988; Pierre Bourdieu, „The Forms of Capital", ed. cit.; Nan Lin, *Social Capital. A Theory of Social Structure and Action*, Cambridge University Press, New York, 2001.
284. Michael Woolcock, „Social Capital and Economic Development: Toward a Theoretical Synthesis and Policy Framework", ed. cit..
285. Pierre Bourdieu, „The Forms of Capital", ed. cit., p. 102.
286. Vezi la acest punct și Liviu Chelcea, „The Culture of Shortage during State-Socialism: Consumption Practices in a Romanian Village in the 1980s", *Cultural Studies*, nr. 1, 2002.
287. Dumitru Sandu, *Sociologia tranziției. Valori si tipuri sociale în România*, ed. cit.; Dumitru Sandu, „Drumul antreprenorial: Fără încredere, dar cu relații", ed. cit.

288. Vezi la acest punct Eric Uslaner, „Coping and Social Capital: The Informal Sector and the Democratic Transition", ed. cit.; Alejandro Portes, Patricia Landolt, „The Downsides of Social Capital", *American Prospect*, nr. 26, 1996.
289. Gil Eyal, Iván Szelenyi, Eleanor Townsley, *Making Capitalism without Capitalists: The New Ruling Elites in Eastern Europe*, ed. cit., p. 22.
290. Elemer Hankiss, *East European Alternatives*, ed. cit.; Jadwiga Staniszkis, „Political Capitalism in Poland", ed. cit..
291. Edward Glaeser, David Laibson, Bruce Sacerdote, „The Economic Approach to Social Capital", p. 12, http://www.nber.org/papers/w7728.
292. *Ibidem*, p. 15.
293. Efectele pozitive nete ale diferitelor variabile independente asupra relațiilor de utilitate sunt obținute din coeficienții prezentați în Tabelul 4 aplicând formula 100*(*e*b-1). În cazul efectelor negative nete, formula este 100*(1-*e*b).
294. Edward Glaeser, „The Formation of Social Capital", p. 17, http://www.oecd.org/innovation/research/1824983.pdf.
295. Edward Glaeser, David Laibson, Bruce Sacerdote, „The Economic Approach to Social Capital", ed. cit..
296. Gil Eyal, Iván Szelenyi, Eleanor Townsley, *Making Capitalism without Capitalists: The New Ruling Elites in Eastern Europe*, ed. cit.
297. Edward Glaeser, David Laibson, Bruce Sacerdote, „The Economic Approach to Social Capital", ed. cit.
298. Alena Ledeneva, *Russia's Economy of Favours: Blat, Networking and Informal Exchange*, ed. cit.
299. Peter Evans, *Embedded Autonomy: States and Industrial Transformation*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 1995; Mark Granovetter, „A Theoretical Agenda for Economic Sociology", ed. cit.; Mark Granovetter, *Society and Economy*, ed. cit.
300. Gil Eyal, Ivan Szelenyi, Eleanor Townsley, *Making Capitalism without Capitalists: The New Ruling Elites in Eastern Europe*, ed. cit..
301. Max Weber, *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*, Guenther Roth, Claus Wittich (eds), Bedminster Press, New York, 1968.
302. Venelin Ganev, „Postcommunist Political Capitalism: A Weberian Interpretation", ed. cit.
303. *Ibidem*, p. 656.

304. Alan Smart, „Gifts, Bribes, and Guanxi: A Reconsideration of Bourdieu's Social Capital“, ed. cit.
305. David Wank, *Commodifying Communism: Business, Trust and Politics in a Chinese City*, ed. cit.; Alena Ledeneva, *Russia's Economy of Favours: Blat, Networking and Informal Exchange*, ed. cit.

Capitolul IV

306. David Stark, „Privatization in Hungary: From Plan to Market or From Plan to Clan?“, ed. cit.
307. David Stark, Lászlo Bruszt, „One Way or Multiple Paths: For a Comparative Sociology of East European Capitalism. Review symposium“, *American Journal of Sociology*, vol. 101, nr. 4; David Stark, László Bruszt, *Post-Socialist Pathways: Transforming Politics and Property in East Central Europe*, Cambridge University Press, 1998.
308. Max Weber, *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*, ed. cit.; Gøsta Esping-Andersen, *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Princeton University Press, Princeton, 1990.
309. Așa cum am precizat anterior, prin izomorfism DiMaggio & Powell au în vedere „procese de constrângere ce forțează un «individ» (organizație, firmă, stat național) al unei populații să devină similar cu alți «indivizi» ori «unități» ce se confruntă cu aceleași condiții de mediu“. Paul J. DiMaggio, Walter W. Powell, „The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields“, ed. cit., p. 66
310. John W. Meyer *apud* Paul J. DiMaggio, Walter W. Powell, „The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields“, ed. cit., p. 170.
311. Raymond Boudon, *Efecte perverse și ordine socială*, Eurosong & Book, București, 1998.
312. Victor Nee, „A Theory of Market Transition: From Redistribution to Markets in State Socialism“, *American Sociological Review*, vol. 54, nr. 5, 1989.
313. Yanjie Bian, John R. Logan, „Market Transition and the Persistence of Power: The Changing Stratification System in Urban China“, *American Sociological Review*, vol. 61, nr. 5, 1996; Nan Lin, „Local Market Socialism: Local Corporation in Action in Rural China“, *Theory and Society*, vol. 24, nr. 3, 1995; Anthony Oberschall, „The Great Transition: China, Hungary, and Sociology Exit Socialism Into the Market“, *American Journal of Sociology*,

vol. 101, nr. 4, 1996; Andrew G. Walder, „Property Rights and Stratification in Socialist Redistributive Economies“, *American Sociological Review*, vol. 57, nr. 4, 1992; Andrew G. Walder, „Markets and Inequality in Transitional Economies: Toward Testable Theories“, *American Journal of Sociology*, vol. 101, nr. 4, 1996; Andrew G. Walder, „Privatization and Elite Mobility: Rural China, 1979–1996“; Andrew G. Walder, „Markets and Income Inequalities in Rural China: Political Advantage in an Expanding Economy“, *American Sociological Review*, vol. 67, nr. 2, 2002; David Wank, *Commodifying Communism: Business, Trust and Politics in a Chinese City*, ed. cit.; David Wank, „Producing Property Rights: Strategies, Networks and Efficiency in Urban China“, ed. cit.

314. Elemer Hankiss, *East European Alternatives*, ed. cit.; Akos Rona-Tas, „The First Shall Be Last? Entrepreneurship and Communist Cadres in the Transition from Socialism“, ed. cit.; David Stark, „Privatization in Hungary: From Plan to Market or From Plan to Clan?“, ed. cit.; David Stark, „Path Dependence and Privatization Strategies in East Central Europe“, ed. cit.; David Stark, „Recombinant Property in East European Capitalism“, *American Journal of Sociology*, vol. 101, nr. 4, 1996.

315. Jadwiga Staniszkis, „Political Capitalism in Poland“, ed. cit.

316. Eric Hanley, Natasha Yershova, Richard Anderson, „Russia – Old Wine in a New Bottle? The Circulation and Reproduction of Russian Elites, 1983–1993“, *Theory and Society*, vol. 24, nr. 5, 1995; Gil Eyal, Iván Szelényi, Eleanor Townsley, *Making Capitalism without Capitalists: The New Ruling Elites in Eastern Europe*, ed. cit.

317. Victor Nee, „The Emergence of a Market Society: Changing Mechanisms of Stratification in China“, *American Journal of Sociology*, vol. 101, nr. 4, 1996; Iván Szelenyi, Eric Kostello, „The Market Transition Debate: Toward a Synthesis?“, *American Journal of Sociology*, vol. 101, nr. 4, 1996; Anthony Oberschall, „The Great Transition: China, Hungary, and Sociology Exit Socialism Into the Market“, ed. cit.; Andrew G. Walder, „Markets and Inequality in Transitional Economies: Toward Testable Theories“, ed. cit.; Neil Fligstein, „The Economic Sociology of the Transitions from Socialism“, *American Journal of Sociology*, vol. 101, nr. 4, 1996; David Stark, „Recombinant Property in East European Capitalism“, ed. cit., p. 199. *American Journal of Sociology* a mai găzduit o dezbatere pe aceeași temă, în 2001. Deși s-a

recunoscut contribuția lui Nee, de data aceasta dezbaterea a fost declanșată de publicarea cărții lui Gil Eyal, Iván Szelényi, Eleanor Townsley, *Making Capitalism without Capitalists: The New Ruling Elites in Eastern Europe.*

318. Andrew G. Walder, „Markets and Income Inequalities in Rural China: Political Advantage in an Expanding Economy", ed. cit.
319. Gil Eyal, Ivan Szelényi, Eleanor Townsley, *op. cit.*; Andrew G. Walder, „Elite Opportunity in Transitional Economies", *American Sociological Review*, vol. 68, nr. 6, 2003.
320. Venelin Ganev, „Postcommunist Political Capitalism: A Weberian Interpretation", ed. cit., p. 650.
321. *Ibidem.*
322. Richard Swedberg, *Max Weber and the Idea of Economic Sociology*, Princeton University Press, Princeton, 1998; Venelin Ganev, „Postcommunist Political Capitalism: A Weberian Interpretation", ed. cit.
323. Jadwiga Staniszkis, „Political Capitalism in Poland", ed. cit.
324. *Ibidem*, p. 129.
325. Elemer Hankiss, *East European Alternatives*, ed. cit.; David Stark, „Privatization in Hungary: From Plan to Market or From Plan to Clan?", ed. cit.
326. Katherine Verdery, *What Was Socialism, and What Comes Next?*, ed. cit., p. 211.
327. Edgar Feige, „Underground Activity and Institutional Change: Productive, Protective, and Predatory Behavior in Transition Economies", în Joan M. Nelson, Charles Tilly, Lee Walker (ed.), *Transforming Post-communist Political Economies*, National Academy Press, Washington, D.C., 1997, p. 29.
328. Jadwiga Staniszkis, „Political Capitalism in Poland", ed. cit., p. 129.
329. Katherine Verdery, *What Was Socialism, and What Comes Next?*, ed. cit., p. 33.
330. Roman Frydman, Kenneth Murphy, Andrejz Rapaczynski, *Capitalism with a Comrade's Face*, Central European University Press, New York, 1998.
331. Gil Eyal, Ivan Szelenyi, Eleanor Townsley, *op. cit.*
332. *Ibidem.*
333. Elemer Hankiss, *East European Alternatives*, ed. cit.; Jadwiga Staniszkis, „Political Capitalism in Poland", ed. cit.; David Stark, „Privatization in Hungary: From Plan to Market or From Plan to Clan?", ed. cit.; David Stark, „Path Dependence and Privatization

Strategies in East Central Europe", ed. cit.; David Stark, „Recombinant Property in East European Capitalism", ed. cit.

334. Gil Eyal, Ivan Szelényi, Eleanor Townsley, *op. cit.*; Venelin Ganev, „Postcommunist Political Capitalism: A Weberian Interpretation", ed. cit.

335. Venelin Ganev, „Postcommunist Political Capitalism: A Weberian Interpretation", ed. cit., p. 22.

336. Vezi Walter W. Powell, Laurel Smith-Doerr, „Networks and Economic Life", în Neil Smelser, Richard Swedberg (ed.), *The Handbook of Economic Sociology*, Russell Sage Foundation, New York, 1994; Mark Granovetter, „A Theoretical Agenda for Economic Sociology", ed. cit.; Mark Granovetter, *Society and Economy*, ed. cit.

337. Peter Evans, *Embedded Autonomy: States and Industrial Transformation*, ed. cit.

338. Alexander Gerschenkron, *Economic Backwardness in Historical Perspective: A Book of Essays*, Belknap Press of Harvard University, Cambridge, 1962.

339. Neil Fligstein, „Markets as Politics: A Political-Cultural Approach to Market Institutions", *American Sociological Review*, vol. 61, nr. 4, 1996.

340. Ronald L. Jepperson, „Political Modernities: Disentangling Two Underlying Dimensions of Institutional Differentiation", ed. cit.

341. Frank Dobbin, *Forging Industrial Policy: The United States, Britain, and France in the Railway Age*, Cambridge University Press, New York, 1994; Frank Dobbin, „Why the Economy Reflects the Polity: Early Rail Policy in Britain, France, and the United States", în Mark Granovetter, Richard Swedberg (ed.), *The Sociology of Economic Life. Second Edition*, Westview Press, Boulder, 2001.

342. Peter Evans, *Embedded Autonomy: States and Industrial Transformation*, ed. cit., p. 50.

343. Peter Evans, *Embedded Autonomy: States and Industrial Transformation*, ed. cit.

344. Richard Swedberg, *Max Weber and the Idea of Economic Sociology*, ed. cit.; Venelin Ganev, *Preying on the State: The Transformation of Postcommunist Bulgaria.*, Cornell University Press, Ithaca, 2007; Venelin Ganev, „Postcommunist Political Capitalism: A Weberian Interpretation", ed. cit.

345. Richard Swedberg, *Max Weber and the Idea of Economic Sociology*, ed. cit.; Venelin Ganev, „Postcommunist Political Capitalism: A Weberian Interpretation", ed. cit.

346. Max Weber, *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*, ed. cit., pp. 164–166.
347. *Ibidem*, p. 164.
348. *Ibidem*, p. 165. Conform interpretării pe care Swedberg o dă teoriei lui Weber, putem vorbi de trei tipuri de capitalism: rațional, politic și tradițional-comercial, acesta din urmă putând fi identificat în trecut sub forma activităților comerciale nesistematice și schimbului de bani. Richard Swedberg, *Max Weber and the Idea of Economic Sociology*, ed. cit., p. 86.
349. Richard Swedberg, *op. cit.*, p. 65.
350. *Ibidem*, p. 69.
351. *Ibidem*.
352. Venelin Ganev, *Preying on the State: The Transformation of Postcommunist Bulgaria*, ed. cit.; Venelin Ganev, „Postcommunist Political Capitalism: A Weberian Interpretation", ed. cit.; Katherine Verdery, *What Was Socialism, and What Comes Next?*, ed. cit.; Katherine Verdery, *The Vanishing Hectare*, ed. cit.
353. Gil Eyal, Ivan Szelenyi, Eleanor Townsley, *op. cit.*
354. Raluca Grosescu, „Conversia elitelor comuniste din România în perioada de tranziție 1989–2000", *Anuarul Institutului de investigare a crimelor comunismului*, vol. 1, 2006, p. 238.
355. *Ibidem*, pp. 248–249.
356. *Ibidem*, p. 249.
357. Raluca Grosescu, „Conversia elitelor comuniste din România în perioada de tranziție 1989–2000", ed. cit.
358. Laurențiu Ștefan, *Patterns of Political Elite Recruitment in Post-Communist Romania*, Editura Ziua, Bucharest, Romania, 2004.
359. *Ibidem*, p. 122.
360. *Ibidem*.
361. David Wank, „Producing Property Rights: Strategies, Networks and Efficiency in Urban China", ed. cit.
362. *Ibidem*, p. 270.
363. *Ibidem*.
364. *Ibidem*, p. 271.
365. Max Weber, *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*, ed. cit.
366. Weber *apud* Venelin Ganev, „Postcommunist Political Capitalism: A Weberian Interpretation", ed. cit., p. 654.
367. *Ibidem*, p. 657.

368. Peter Evans, *Embedded Autonomy: States and Industrial Transformation*, ed. cit., pp. 45–46.
369. Andrew G. Walder, „Elite Opportunity in Transitional Economies", ed. cit.
370. *Ibidem*, p. 901.
371. *Ibidem*, p. 902.
372. Paul J. DiMaggio, Walter W. Powell, „The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields", ed. cit.
373. Raymond Boudon, *Efecte perverse și ordine socială*, ed. cit..
374. Martha de Melo, Cevdet Denzier, Alan Gelb, „From Plan to Market: Patterns of Transition", ed. cit.
375. Juan Linz, Alfred Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, ed. cit., p. 52.
376. Steven M. Fish, „The Determinants of Economic Reform in the Post-Communist World", *East European Politics and Societies*, vol. 12, nr. 1, 1998.
377. Timothy Frye, „The Perils of Polarization: Economic Performance in the Postcommunist World", *World Politics*, vol. 54, 2002; World Bank, *Transition: The First Ten Years. Analysis and Lessons for Eastern Europe and the Former Soviet Union*, World Bank, Washington, D.C., 2002.
378. Iliescu *apud* Katherine Verdery, *The Vanishing Hectare*, ed. cit., p. 77.
379. Daniel Dăianu, „Fiscal and Monetary Policy", în Henry C. Carey (ed.), *Romania since 1989: Politics, Economics, and Society*, Lexington Books, Lanham, 2004.
380. Anneli Ute Gabanyi, „The New Business Elite: From Nomenklatura to Oligarchy", în Henry C. Carey (ed.), *Romania since 1989: Politics, Economy, and Society*, Lexington Books, Lanham, 2004.
381. World Bank, *Transition: The First Ten Years. Analysis and Lessons for Eastern Europe and the Former Soviet Union.*
382. *Ibidem*, p. 105.
383. *Ibidem.*
384. *Ibidem*, p. 109.
385. *Ibidem*, p. 106.
386. Tse Berit Grødeland, „«Red Mobs», «Yuppies», «Lamb Heads», and Others: Contacts, Informal Networks, and Politics in the Czech Republic, Slovenia, Bulgaria, and Romania", ed. cit., p. 230.

387. *Ibidem*, p. 249.
388. Katherine Verdery, *What Was Socialism, and What Comes Next?*, ed. cit.
389. David Stark, „Recombinant Property in East European Capitalism", ed. cit.
390. *Ibidem*. Decizia guvernului Ungariei de a privatiza cele mai mari întreprinderi de stat cu ajutorul investitorilor străini a dus într-un final la restrângerea fenomenului „proprietății recombinatorii" (vezi Eric Hanley, Lawrence King, István Tòth János, „The State, International Agencies, and Property Transformation in Post-communist Hungary", *American Journal of Sociology*, vol. 108, nr. 1, 2002).
391. Venelin Ganev, „Postcommunist Political Capitalism: A Weberian Interpretation", ed. cit.
392. *Ibidem*, p. 656.
393. Venelin Ganev, *Preying on the State: The Transformation of Post-communist Bulgaria*, ed. cit.
394. Katherine Verdery, *What Was Socialism, and What Comes Next?*, ed. cit.
395. Liviu Chelcea, Puiu Lățea, Oana Mateescu, „90 % Off the Books. Corruption and the Informal Economy of Alcohol in Romania", ed. cit., p. 29.
396. John W. Meyer, Gili S. Drori, Yong Suk Yang, „The Impact of Education and Science on Administrative Rationalization: 1985–1995", ed. cit., p. 8.
397. Transparency International, *Press Release: The Year 2000 Corruption Perception Indexes*, 2000, http://www.transparency.org/cpi/2000/cpi2000.html.
398. Oana Mateescu, „'Ours is a Bandit State!': Power and Corruption in Romania", *Polish Sociological Review*, nr. 4, 2001, p. 390.
399. Katherine Verdery, *What Was Socialism, and What Comes Next?*, ed. cit.
400. *Ibidem*, p. 193.
401. Oana Mateescu, *op. cit.*, p. 390.
402. Peter Gross, Vladimir Tismăneanu, „The End of Post Communism in Romania", *Journal of Democracy*, vol. 16, nr. 1, 2005.
403. Frank Sellin, „Democratization in the Shadows: Post-Communist Patrimonialism", în Henry C. Carey (ed.), *Romania since 1989: Politics, Economics, and Society*, Lexington Books, Laham, 2004; pentru evoluții mai recente, vezi Sebastian Burduja, *Între speranță*

şi deziluzie: Democraţie şi anticorupţie în România postcomunistă, Editura Curtea Veche, Bucureşti, 2016.

404. Ștefan Zeletin, *Burghezia română: originea și rolul ei istoric*, Humanitas, Bucureşti, 1991.

405. Lotar Rădăceanu, Șerban Voinea, *Oligarhia română. Marxism oligarhic*, Victor Rizescu (ed.), Editura Domino, București, 2005.

406. Pentru o excelentă prezentare a dezbaterii și a altor elemente contextuale, vezi Victor Rizescu, „Marxism și oligarhie, sau sociologia înapoierii înainte de comunism", în *Oligarhia română. Marxism oligarhic*, Editura Domino, București, 2005 și Victor Rizescu, *Tranziţii discursive: despre agende culturale, istorie intelectuală şi onorabilitate ideologică după comunism*, Editura Corint, București, 2012.

407. Liviu Chelcea, Puiu Lățea, Oana Mateescu, *op. cit.*, p. 24.

408. Pentru înţelegerea procesului de restituire a proprietăţilor imobiliare, vezi studiile foarte bune ale lui Liviu Chelcea, „Ancestors, Domestic Gropus, and the Socialist State: Housing Nationalization and Restitution in Romania", *Comparative Studies in Society and History*, vol. 45, nr. 4, 2003; Liviu Chelcea, „Marginal Groups in Central Places: Gentrification, Property Rights, and Post-Socialist Primitive Accumulation (Bucharest, Romania)", *Social changes and social sustainability in historical urban centres: The case of central Europe*, 2006, ediţie de Center for Regional Studies of the Hungarian Academy of Sciences.

409. Cătălin Tolontan, Mirela Neag, Răzvan Luțac, „Investigația GSP în dosarul dezinfectanţilor diluaţi Hexi Pharma, neregulile din sistemul medical românesc și cazul «Colectiv»", *Tolo.ro*, 2017 2016, București, http://www.tolo.ro/2016/09/13/scandalul-dezinfectantilor-diluati-toate-partile-investigatiei-hexi-pharma/.

410. Benjamin Cunningham, „Effets pervers de la lutte anticorruption en Europe centrale", *Le Monde diplomatique*, aprilie 2018. Astfel, spune Cunningham, „s-a reîntărit iluzia unei Europe divizate între ţările corupte (aflate în sudul și estul continentului) și ţările ireproșabile, din nord și vest" (traducerea îmi aparţine).

411. David Goldblatt, Daniel Nolan, „Viktor Orbán's reckless football obsession", *The Guardian*, ianuarie 2018, https://www.theguardian.com/news/2018/jan/11/viktor-orban-hungary-prime-minister-reckless-football-obsession.

412. *Ibidem*.

413. Celor interesați de subiectul Scornicești, le recomand volumul Alina Mungiu-Pippidi, Gerard Althabe, *Secera și buldozerul: Scornicești și Nucușoara. Mecanisme de aservire a țăranului român*, Polirom, Iași, 2002.
414. Michael E. Miller, „Secret recordings, posh restaurants, Cuban cigars and intrigue finally catch up to Polish government“, *The Washington Post*, iunie 2015, https://www.washingtonpost.com/news/morning-mix/wp/2015/06/11/sex-lies-and-audio-tape-secret-recordings-finally-catch-up-to-polish-government/?noredirect=on&utm_term=.c04d5a660dcc.
415. *Ibidem.*
416. Vintilă Mihăilescu, „Mineriada albă a domnului Dragnea și poporul paralel“, *contributors.ro*, iunie 2018, http://www.contributors.ro/editorial/mineriada-alba-a-domnului-dragnea-și-poporul-paralel/, data accesării 15 august 2018; sublinieri în original.
417. Lucian Davidescu, „Cât de mare este SRI față de serviciile din alte țări“, *România curată*, 29 septembrie 2014, http://www.romaniacurata.ro/cat-de-mare-este-sri-fata-de-serviciile-din-alte-tari/, data accesării 20 august 2018.
418. *Ibidem.*
419. *Ibidem.*
420. *Ibidem.*
421. Adelina Mihai, „Secretele bugetului: 260.000 de «paznici» consumă 40% din fondul public de salarii. Cum comentati?“, *Ziarul Financiar*, mai 2010, https://www.zf.ro/eveniment/secretele-bugetului-260-000-de-paznici-consuma-40-din-fondul-public-de-salarii-cum-comentati-6125333, data accesării 7 august 2018.
422. Lucian Davidescu, „Știați că bugetul SRI e mai mare decât al serviciului secret din Germania?“, *România curată*, 6 august 2018, http://www.romaniacurata.ro/stiati-ca-bugetul-sri-e-mai-mare-decat-al-serviciului-secret-din-germania/, data accesării 25 august 2018.
423. *Ibidem.*
424. Katherine Verdery, „Thoughts on a Century of Surveillance. Keynote Address at the 2018 Conference of Society for Romanian Studies.“, Bucharest, Romania, 2018, p. 15; traducerea mea.
425. Marius Oprea, *Moștenitorii Securității*, Polirom, Iași, 2018.
426. *Ibidem*, p. 184.
427. Katherine Verdery, „Thoughts on a Century of Surveillance. Keynote Address at the 2018 Conference of Society for Romanian Studies.“, Bucharest, Romania, 2018, pp. 20–21, traducerea mea.

428. *Ibidem*, p. 21.
429. *Ibidem*.
430. Alina Mungiu-Pippidi, „Romania's Italian-Style Anticorruption Populism", *Journal of Democracy*, vol. 29, nr. 3, 2018 p. 105 (traducerea mea); pentru strategii de combatere a corupției, vezi și Alina Mungiu-Pippidi, *În căutarea bunei guvernări: Cum au scăpat alte țări de corupție?*, Polirom, Iași, 2017.
431. Alina Mungiu-Pippidi, „Romania's Italian-Style Anticorruption Populism", ed. cit.
432. Elena Deacu, „Teodorovici: Salariul minim trebuie eliminat din sectorul privat, să rămână doar în sectorul public. Dacă pleacă 20% din funcționari, nu le-ai simți lipsa", *Adevărul*, 3 august 2018, https://adevarul.ro/economie/bani/teodorovici-salariul-minim-trebuie-eliminat-sectorul-privat-ramana-doar-sectorul-public-pleaca-20-functionari-nu-le-ai-simti-lipsa-1_5b6418c3df52022f75f5 2285/index.html.
433. Agerpres, „Victor Ponta: Mi-am propus să fiu cel mai «pro-business" social-democrat din Europa", *Agerpres*, iunie 2013, https://www1.agerpres.ro/politica/2013/06/10/victor-ponta-mi-am-propus-sa-fiu-cel-mai-pro-business-social-democrat-din-europa-17-06-48.
434. Iván Szelényi, „Capitalisms after Comunism", ed. cit.; Iván Szelényi, „Weber's Theory of Domination and Post-Comunism Capitalisms", *Theory and Society*, nr. 45, 2015.
435. Paul J. DiMaggio, Walter W. Powell, „The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields", ed. cit.; W. Richard Scott, „Unpacking Institutional Arguments", ed. cit.
436. Andrew G. Walder, „Elite Opportunity in Transitional Economies", ed. cit.; Raluca Grosescu, „Conversia elitelor comuniste din România în perioada de tranziție 1989–2000", ed. cit.; Laurențiu Ștefan, *Patterns of Political Elite Recruitment in Post-Communist Romania*, ed. cit.
437. Eurostat, „PIB per capita la standardul puterii de cumpărare", http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=nama_10 r_2gdp&lang=en.
438. Florin Georgescu, „Conținutul și calitatea politicii fiscale în pas cu evoluția și obiectivele societății românești", http://www.opiniibnr.ro/index.php/politica-monetara/236-continutul-si-calitatea-politicii-fiscale-in-pas-cu-evolutia-si-obiectivele-societatii-romanesti, data accesării 25 decembrie 2017.

439. Eurostat, „Speranța de viața la naștere", http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=demo_mlexpec&lang=en.
440. Eurostat, „Rata mortalității infantile", http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=demo_minfind&lang=en, data accesării 10 august 2018.
441. Eurostat, „Raportul cvintilelor de venit S80/S20", http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_di11&lang=en, data accesării 16 august 2018; pe subiectul inegalităților și a claselor sociale, vezi studiul excelent al lui Cristian Pop, *Clase sociale în România: Metodologia inegalităților*, Presa universitară clujeană, Cluj-Napoca, 2016.
442. Florin Georgescu, „Conținutul și calitatea politicii fiscale în pas cu evoluția și obiectivele societății românești"; sublinierile îmi aparțin.
443. Eurostat, „Compensarea salariatilor ca procent din PIB brut", http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=namq_10_a10&lang=en, data accesării 19 august 2018.
444. Sorin Alexandru, „Lazea (BNR): 'În România forța de muncă este subplătită, iar capitalul supraplătit'", *Capital*, 2017, București, http://www.capital.ro/lazeabnr-in-romania-forta-de-munca-este-subplatita-iar-capit-1.html, data accesării 18 martie 2017.
445. Remarcile de mai sus au fost inspirate de antropologul Bogdan Iancu, alături de care scriu în prezent un material pe această temă. Îi mulțumesc aici pentru discuțiile purtate pe tema fetișizării autostrăzii, ca țel al dezvoltării.
446. Eurostat, „Rata tinerilor cu vârste intre 15 si 24 de ani care nu se află cuprinși în nici o formă de educație și nici nu lucrează (NEET)", http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do, data accesării 9 august 2018.
447. Fundația Friedrich Ebert – România, „Monitor Social: Riscul de sărăcie înainte și după transferurile sociale", https://monitorsocial.ro/indicator/riscul-de-saracie-inainte-si-dupa-transferurile-sociale-2016/, data accesării 17 martie 2017.
448. Vezi excelentul studiu al lui Cornel Ban, *Dependență și dezvoltare: Economia politică a capitalismului românesc*, Editura Tact, Cluj-Napoca, 2014.

Bibliografie

Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan-Al. Rosetti", *Dicționarul explicativ al limbii române. Ediție revăzută și adăugită*, Univers Enciclopedic Gold, București, 2009.

Adams, Walter; Brock, James W., *Adam Smith Goes To Moscow: A Dialogue on Radical Reform*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 1994.

Agafiței, Florinel, *Schiță monografică a comunei Nănești*, Editura Zigotto, Galați, 2011.

Agerpres, „Victor Ponta: Mi-am propus să fiu cel mai «pro-business» social-democrat din Europa", Agerpres, iunie 2013, https://www1.agerpres.ro/politica/2013/06/10/victor-ponta-mi-am-propus-sa-fiu-cel-mai-pro-business-social-democrat-din-europa-17-06-48.

Alexandru, Sorin, „Lazea (BNR): «În România forța de muncă este subplătită, iar capitalul supraplătit»", *Capital*, 2017, București, http://www.capital.ro/lazeabnr-in-romania-forta-de-munca-este-subplatita-iar-capit-1.html, data accesării 18 martie 2017.

Balas, Egon, *Will to Freedom: A Perilous Journey Through Fascism and Communism*, Syracuse University Press, Syracuse, 2000.

Ban, Cornel, *Dependență și dezvoltare: Economia politică a capitalismului românesc.*, Editura Tact, Cluj-Napoca, 2014.

Bădescu, Gabriel; Uslaner, Eric; Sum, Paul, „Civil society Development and Democratic Values in Romania and Moldova", *East European Politics and Societies*, nr. 18, pp. 316–341.

Betea, Lavinia, *Maurer și lumea de ieri. Mărturii despre stalinizarea României.*, Dacia, Cluj-Napoca, 2001.

Bian, Yanjie; Logan, John R., „Market Transition and the Persistence of Power: The Changing Stratification System in Urban China", *American Sociological Review*, vol. 61, nr. 5, 1996, pp. 739–758.

Boudon, Raymond, *Efecte perverse și ordine socială*, Eurosong & Book, București, 1998.

Bourdieu, Pierre, „The Forms of Capital", în Mark Granovetter, Richard Swedberg (eds), *The Sociology of Economic Life. Second Edition.*, Westview Press, Boulder, 2001, pp. 96–111.

Brucan, Silviu, *The Wasted Generation: Memoirs of the Romanian Journey from Capitalism to Socialism and Back*, Westview Press, Boulder, 1993.

Burduja, Sebastian, *Între speranță și deziluzie: Democrație și anticorupție în România postcomunistă*, Editura Curtea Veche, București, 2016.

Capital: Saptămânal Economico-Financiar, *Capital Top 300 cei mai bogați 300 de români*, Editura Evenimentul și Capital, București, 2017.

Capital: Săptămânal economico-financiar, „Cei mai bogați 300 de români."

Chelcea, Liviu, „The Culture of Shortage during State-Socialism: Consumption Practices in a Romanian Village in the 1980s", *Cultural Studies*, nr. 1, 2002, pp. 16–43.

Chelcea, Liviu, „Ancestors, Domestic Gropus, and the Socialist State: Housing Nationalization and Restitution in Romania", *Comparative Studies in Society and History*, vol. 45, nr. 4, 2003, pp. 714–740.

Chelcea, Liviu, „‚Aici, în Reviga, nu a avut cine să facă luptă de clasă': colectivizarea într-o comună din Bărăgan", în Dorin Dobrincu, Constantin Iordachi (eds), *Țărănimea și puterea. Procesul de colectivizare a agriculturii în România, 1949–1962*, Polirom, Iași, 2004, pp. 426–444.

Chelcea, Liviu, „Marginal Groups in Central Places: Gentrification, Property Rights, and Post-Socialist Primitive Accumulation (Bucharest, Romania)", *Social changes and social sustainability in historical urban centres: The case of central Europe*, 2006, ediție de Center for Regional Studies of the Hungarian Academy of Sciences.

Chelcea, Liviu; Lățea, Puiu; Mateescu, Oana, „90 % Off the Books. Corruption and the Informal Economy of Alcohol in Romania".

Chelcea, Liviu; Mateescu, Oana, *Economia informală în România: Piețe, practici sociale și stransformări ale statului după 1989*, Paideia, București, 2004.

Clemens, Elisabeth; Cook, James, „Politics an Institutionalism: Expaining Durability and Change", *Annual Review of Sociology*, nr. 25, 1995.

Coleman, James S., „Social Capital in the Creation of Human Capital“, *American Journal of Sociology*, vol. 94, 1988, pp. S95–S120.
Cunningham, Benjamin, „Effets pervers de la lutte anticorruption en Europe centrale“, *Le Monde diplomatique*, aprilie 2018, pp. 20–21.
Davidescu, Lucian, „Cât de mare este SRI față de serviciile din alte țări“, *România curată*, 29 septembrie 2014, http://www. romaniacurata.ro/cat-de-mare-este-sri-fata-de-serviciile-din-alte-tari/, data accesării 20 august 2018.
Davidescu, Lucian, „Știați că bugetul SRI e mai mare decât al serviciului secret din Germania?“, *România curată*, 6 august 2018, http://www.romaniacurata.ro/stiati-ca-bugetul-sri-e-mai-mare-decat-al-serviciului-secret-din-germania/, data accesării 25 august 2018.
Dăianu, Daniel, „Fiscal and Monetary Policy“, în Henry C. Carey (ed.), *Romania since 1989: Politics, Economics, and Society*, Lexington Books, Lanham, 2004, pp. 391–418.
Deacu, Elena, „Teodorovici: Salariul minim trebuie eliminat din sectorul privat, să rămână doar în sectorul public. Dacă pleacă 20% din funcționari, nu le-ai simți lipsa“, *Adevărul*, 3 august 2018, https://adevarul.ro/economie/bani/teodorovici-salariul-minim-trebuie-eliminat-sectorul-privat-ramana-doar-sectorul-public-pleaca-20-functionari-nu-le-ai-simti-lipsa-1_5b6418c3df52022f75f52285/index.html, data accesării 6 august 2018.
DiMaggio, Paul J.; Powell, Walter W., „The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields“, *American Sociological Review*, vol. 48, nr. 2, 1983, pp. 147–160.
DiMaggio, Paul J.; Powell, Walter W., „Introduction“, în *The New Institutionalism in Organizational Analysis*, The University Of Chicago Press, Chicago, 1991, pp. 1–40.
Dobbin, Frank, *Forging Industrial Policy: The United States, Britain, and France in the Railway Age*, Cambridge University Press, New York, 1994.
Dobbin, Frank, „Why the Economy Reflects the Polity: Early Rail Policy in Britain, France, and the United States“, în Mark Granovetter, Richard Swedberg (ed.), *The Sociology of Economic Life. Second Edition*, Westview Press, Boulder, 2001, pp. 401–425.
Dobrincu, Dorin; Iordachi, Constantin, *Țărănimea și puterea. Procesul de colectivizare a agriculturii în România, 1949-1962*, Polirom, Iași, 2004.

Eisenstadt, S. N.; Roniger, Luis, *Patrons, Clients and Friends: Interpersonal Relations and the Structure of Trust in Society*, Cambridge University Press, Cambridge Cambridgeshire ; New York, 1984.

Ely, John; Stoica, Cătălin Augustin, „Re-Membering Romania", în Henry C. Carey (ed.), *Romania since 1989: Politics, Economics, and Society*, Lexington Books, Oxford, 2004, pp. 97–114.

Esping-Andersen, Gøsta, *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Princeton University Press, Princeton, 1990.

Eurostat, „PIB per capita la standardul puterii de cumpărare", http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=nama_10r_2gdp&lang=en, data accesării 6 august 2018.

Eurostat, „Speranța de viața la naștere", http://appsso.eurostat.ec. europa.eu/nui/show.do?dataset=demo_mlexpec&lang=en, data accesării 8 august 2018.

Eurostat, „Rata mortalității infantile", http://appsso.eurostat.ec. europa.eu/nui/show.do?dataset=demo_minfind&lang=en, data accesării 10 august 2018.

Eurostat, „Raportul cvintilelor de venit S80/S20", http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_di11&lang=en, data accesării 16 august 2018.

Eurostat, „Compensarea salariatilor ca procent din PIB brut", http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=namq_10_a10&lang=en, data accesării 19 august 2018.

Eurostat, „Rata tinerilor cu vârste intre 15 si 24 de ani care nu se află cuprinși în nici o formă de educație și nici nu lucrează (NEET)", http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do, data accesării 9 august 2018.

Evans, Peter, *Embedded Autonomy: States and Industrial Transformation*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 1995.

Eyal, Gil; Szelényi, Ivan; Townsley, Eleanor, *Making Capitalism without Capitalists: The New Ruling Elites in Eastern Europe*, Verso, London, 1998.

Farrow, Ronnan, *War on Peace: The End of Diplomacy and the Decline of American Influence*, W.W. Norton & Company, Inc., New York, 2018.

Feige, Edgar, „Underground Activity and Institutional Change: Productive, Protective, and Predatory Behavior in Transition Economies", în Joan M. Nelson, Charles Tilly, Lee Walker (eds), *Transforming Post-communist Political Economies*, National Academy Press, Washington, D.C., 1997, pp. 21–34.

Fish, Steven M., „The Determinants of Economic Reform in the Post-Communist World“, *East European Politics and Societies*, vol. 12, nr. 1, 1998, pp. 31–78.

Fitzpatrick, Sheila, *Stalin's Peasants: Resistance and Survival in the Russian Village after Collectivization*, Oxford University Press, Oxford, 1994.

Fligstein, Neil, „The Economic Sociology of the Transitions from Socialism“, *American Journal of Sociology*, vol. 101, nr. 4, 1996, pp. 1074–1081.

Fligstein, Neil, „Markets as Politics: A Political-Cultural Approach to Market Institutions“, *American Sociological Review*, vol. 61, nr. 4, 1996, pp. 656–673.

Florescu, Gheorghe, *Confesiunile unui Cafegiu*, Humanitas, București, 2008.

Frydman, Roman; Murphy, Kenneth; Rapaczynski, Andrejz, *Capitalism with a Comrade's Face*, Central European University Press, New York, 1998.

Frye, Timothy, „The Perils of Polarization: Economic Performance in the Postcommunist World“, *World Politics*, vol. 54, 2002, pp. 308–337.

Fukuyama, Francis, *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*, Hamish Hamilton, London, 1995.

Fundația Friedrich Ebert – România, „Monitor Social: Riscul de sărăcie înainte și după transferurile sociale“, https://monitorsocial. ro/indicator/riscul-de-saracie-inainte-si-dupa-transferurile-sociale-2016/, data accesării 17 martie 2017.

Gabanyi, Anneli Ute, „The New Business Elite: From Nomenklatura to Oligarchy“, în Henry C. Carey (ed.), *Romania since 1989: Politics, Economy, and Society*, Lexington Books, Lanham, 2004, pp. 353–372.

Ganev, Venelin, „Postcommunist Political Capitalism: A Weberian Interpretation“, *Comparative Studies in Society and History*, vol. 51, nr. 3, 2009, pp. 648–674.

Ganev, Venelin, *Preying on the State: The Transformation of Postcommunist Bulgaria.*, Cornell University Press, Ithaca, 2007.

Georgescu, Florin, „Conținutul și calitatea politicii fiscale în pas cu evoluția și obiectivele societății românești“, http://www.opiniibnr.ro/index.php/politica-monetara/236-continutul-si-calitatea-politicii-fiscale-in-pas-cu-evolutia-si-obiectivele-societatii-romanesti, data accesării 25 decembrie 2017.

Georgescu, Vlad, *Istoria românilor: de la origini până în zilele noastre*, Humanitas, București, 1992.

Gerber, Theodore P., „Membership Benefits or Selection Effects? Why Former Communist Party Members Do Better in Post-Soviet Russia", *Social Science Research*, vol. 29, nr. 1, 1 martie 2000, pp. 25–50.

Gerber, Theodore P., „Paths to Success: Individual and Regional Determinants of Self-Employment Entry in Post-Communist Russia", *International Journal of Sociology*, vol. 31, nr. 2, 2001, pp. 3–37.

Gerschenkron, Alexander, *Economic Backwardness in Historical Perspective: A Book of Essays*, Belknap Press of Harvard University, Cambridge, 1962.

Glaeser, Edward, „The Formation of Social Capital", http://www.oecd.org/innovation/research/1824983.pdf.

Glaeser, Edward; Laibson, David; Sacerdote, Bruce, „The Economic Approach to Social Capital", http://www.nber.org/papers/w7728.

Goina, Călin, ."Ce poți face azi nu lăsa pe maine: cazul colhozului-model GAC «Viața Nouă» Sântana", în Dorin Dobrincu, Constantin Iordachi (eds), *Țărănimea și puterea. Procesul de colectivizare a agriculturii în România, 1949-1962*, Polirom, Iași, 2004, pp. 368–392.

Goldblatt, David; Nolan, Daniel, „Viktor Orbán's reckless football obsession", *The Guardian*, ianuarie 2018, https://www.theguardian.com/news/2018/jan/11/viktor-orban-hungary-prime-minister-reckless-football-obsession.

Gould, Thomas; Guthrie, Douglas; Wank, David, „An Introduction to the Study of Guanxi", în Thomas Gould, Douglas Guthrie, David Wank (eds), *Social Connections in China: Institutions, Culture, and the Changing Nature of Guanxi*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, pp. 3–20.

Granovetter, Mark, „Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness", *American Journal of Sociology*, vol. 91, 1985, pp. 481-510.

Granovetter, Mark, *Society and Economy: Framework and Principles*, Belknap Press: An Imprint of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 2017.

Granovetter, Mark, „A Theoretical Agenda for Economic Sociology.", în Mauro Gullien, Randall Collins, Paula England, Marshall Meyer (eds), Russell Sage Foundation, New York, 2002, pp. 35–59.

Grødeland, Țse Berit, „'Red Mobs,' 'Yuppies,' 'Lamb Heads,' and Others: Contacts, Informal Networks, and Politics in the Czech Republic,

Slovenia, Bulgaria, and Romania", *Europe-Asia Studies*, vol. 59, nr. 2, 2007, pp. 217–252.

Grosescu, Raluca, „Conversia elitelor comuniste din România în perioada de tranziție 1989–2000", *Anuarul Institutului de investigare a crimelor comunismului*, vol. 1, 2006, pp. 229–254.

Gross, Peter; Tismăneanu, Vladimir, „The End of Post Communism in Romania", *Journal of Democracy*, vol. 16, nr. 1, 2005, pp. 146–192.

Guthrie, Douglas, „The Declining Significance of Guanxi in China's Economic Transition", *The China Quarterly*, 1998, pp. 255–282.

Hall, Richard Andrew, „The Uses of Absurdity: The Staged War Theory and the Romanian Revolution of December 1989", *East European Politics and Societies*, vol. 13, nr. 3, 1999, pp. 501–542.

Hankiss, Elemer, *East European Alternatives*, Clarendon Press, Oxford, 1990.

Hanley, Eric, „A Party of Workers or a Party of Intellectuals? Recruitment into Eastern European Communist Parties, 1945–1988", *Social Forces*, vol. 81, 2003, pp. 1073–1105.

Hanley, Eric; King, Lawrence; János, István Tóth, „The State, International Agencies, and Property Transformation in Postcommunist Hungary", *American Journal of Sociology*, vol. 108, nr. 1, 2002, pp. 129–167.

Hanley, Eric; Yershova, Natasha; Anderson, Richard, „Russia – Old Wine in a New Bottle? The Circulation and Reproduction of Russian Elites, 1983-1993", *Theory and Society*, vol. 24, nr. 5, 1995, pp. 639–668.

Harari, Yuval Noah, *Homo Deus: Scurtă istorie a viitorului*, traducere de Lucia Popovici, Polirom, Iași, 2018.

Hitchins, Keith, *The Romanians, 1774-1866*, Oxford University Press, Oxford, 1996.

Humphrey, Caroline, *Marx Went Away – But Karl Stayed Behind*, The University of Michigan Press, Ann Arbor, 1998.

Humphrey, Caroline, *Karl Marx Collective: Economy, Society and Religion in a Siberian Collective Farm (Cambridge Studies in Social and Cultural Anthropology)*, Cambridge University Press, Cambridge, Mass.; London, 1983.

Ionescu, Ghiță, *Communism in Rumania: 1944-1962*, Oxford University Press, London, 1964.

Ionescu-Gură, Nicoleta, „Categoria socială a ‚chiaburului' în concepția PMR din anii '50", *Analele Sighet*, nr. 8: Anii 1954-1960. Fluxurile și refluxurile stalinismului, 2000, pp. 284–298.

Iordachi, Constantin, „«Constanța: prima regiune colectivizată»: specific regional, colectivizare și propagandă în Dobrogea, 1949–1962. Studiu de caz: satul Jurilovca, județul Tulcea“, în Dorin Dobrincu, Constantin Iordachi (eds), *Țărănimea și puterea. Procesul de colectivizare a agriculturii în România, 1949-1962*, Polirom, Iași, 2004.

Jepperson, Ronald L., „Political Modernities: Disentangling Two Underlying Dimensions of Institutional Differentiation“, *Sociological Theory*, vol. 20, nr. 1, 2002, pp. 61–85.

Jowitt, Kenneth, *Revolutionary Breakthroughs and National Development: The Case of Romania, 1944-1965*, University of California Press, Berkeley, Calif., 1971.

Jowitt, Kenneth, *New World Disorder: The Leninist Extinction.*, University of California Press, Berkeley, 1992.

Kiedeckel, David, *The Solitude of Collectivism: Romanian Villagers to the Revolution and Beyond*, Cornell University Press, Cornell, 1993.

King, Robert R., *A History of the Romanian Communist Party*, Hoover Institution Press, Stanford, 1980.

Kligman, Gail, „Abortion and International Adoption in Post-Ceausescu Romania“, *Feminist Studies*, vol. 18, nr. 2, 1992, pp. 405–419.

Kligman, Gail, *Politica Duplicitatii*, București, 2000.

Kligman, Gail; Verdery, Katherine, *Țărani sub asediu: Colectivizarea agriculturii în România (1949–1962)*, traducere de Justina Bandol, Polirom, Iași, 2015.

Kligman, Gail; Verdery, Katherine, „Romania after Ceaușescu: Post-Communist Communism“, în Ivo Banac (ed.), *Eastern Europe in Revolution*, Cornell University Press, Ithaca, 1992, pp. 117–142.

Konrad, George; Szelényi, Ivan, *The Intellectuals on the Road to Class Power*, Harcourt Brace Jovanovich, New York, 1979.

Kornai, Janos, *Economics of Shortage*, Elsevier, New York, 1980.

Kornai, Janos, *The Socialist System: The Political Economy of Communism*, Princeton University Press, Princeton, 1992.

Lampland, Martha, *The Object of Labor: Commodification in Socialist Hungary*, Chicago University Press, Chicago, 1995.

Lățea, Puiu, „Cum să câștigi din pierdere: colectivizarea într-un sat din Oltenia“, în Dorin Dobrincu, Constantin Iordachi (eds), *Țărănimea și puterea. Procesul de colectivizare a agriculturii în România, 1949–1962*, Polirom, Iași, 2004, pp. 394–411.

Ledeneva, Alena, *Russia's Economy of Favours: Blat, Networking and Informal Exchange*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998.

Levy, Robert, *Ana Pauker: The Rise and Fall of a Jewish Communist*, University of California Press, Berkeley, 2001.

Li, Bobai, „Manufacturing Meritocracy: Adult Education, Career Mobility, and Elite Transformation in Socialist China".

Li, Bobai; Walder, Andrew G., „Career Advancement as Party Patronage: Sponsored Mobility into the Chinese Administrative Elite, 1949–1996", *American Journal of Sociology*, vol. 106, nr. 5, 2001, pp. 1371–1408.

Library of Congress, *Country Studies: Romania Area Handbook Studies 1989*, http://memory.loc.gov/frd/cs/rotoc.html.

Lin, Nan, „Local Market Socialism: Local Corporation in Action in Rural China", *Theory and Society*, vol. 24, nr. 3, 1995, pp. 301–354.

Lin, Nan, *Social Capital. A Theory of Social Structure and Action*, Cambridge University Press, New York, 2001.

Linz, Juan; Stepan, Alfred, *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1996.

M., R., „Victor Ponta: 200.000 de buletine de vot au fost anulate deoarece erau ștampilate atât pe PSD cât și pe Mircea Diaconu", *Hotnews.ro*, mai 2014, https://revistapresei.hotnews.ro/stiri-politic-17362229-victor-ponta-200-000-buletine-vot-fost-anulate-deoarece-erau-stampilate-atat-psd-cat-mircea-diaconu.htm#self, data accesării 25 august 2018.

Malia, Martin, „From under the Rubble, What?", *Problems of Communism*, vol. 41, nr. 1–2, 1992, pp. 89–106.

Marin, Gaston, *În serviciul României lui Gheorghiu-Dej. Însemnări din viață*, Evenimentul Românesc, București, 2000.

Mateescu, Oana, „«Ours is a Bandit State!»: Power and Corruption in Romania", *Polish Sociological Review*, nr. 4, 2001, pp. 379–395.

Mayer, Karl Ulrich; Tuma, Nancy Brandon, *Event History Analysis in Life Course Research*, The University of Wisconsin Press, Madison, 1990.

de Melo, Martha; Denzier, Cevdet; Gelb, Alan, „From Plan to Market: Patterns of Transition".

Meyer, John W.; Drori, Gili S.; Yang, Yong Suk, „The Impact of Education and Science on Administrative Rationalization: 1985–1995".

Meyer, John W.; Rowan, Brian, „Institutionalized Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony", *American Journal of Sociology*, nr. 82, 1977.

Mihai, Adelina, „Secretele bugetului: 260.000 de «paznici» consumă 40% din fondul public de salarii. Cum comentati?“, *Ziarul Financiar*, mai 2010, https://www.zf.ro/eveniment/secretele-bugetului-260-000-de-paznici-consuma-40-din-fondul-public-de-salarii-cum-comentati-6125333, data accesării 7 august 2018.

Mihăilescu, Vintilă, „Mineriada albă a domnului Dragnea și poporul paralel“, *contributors.ro*, iunie 2018, http://www.contributors.ro/editorial/mineriada-alba-a-domnului-dragnea-și-poporul-paralel/, data accesării 15 august 2018.

Miller, Michael E., „Secret recordings, posh restaurants, Cuban cigars and intrigue finally catch up to Polish government“, *The Washington Post*, iunie 2015, https://www. washingtonpost. com/news/morning-mix/wp/2015/06/11/sex-lies-and-audio-tape-secret-recordings-finally-catch-up-to-polish-government/?noredirect=on&utm_term=.c04d5a66odcc.

Moraru, Camelia, „Agricultura dobrogeană și împărțirea țăranilor pe criterii de clasă“, *Analele Sighet*, vol. 8: Anii 1954–1960. Fluxurile și refluxurile stalinismului, 2000, pp. 299–304.

Mungiu-Pippidi, Alina, „Romania's Italian-Style Anticorruption Populism“, *Journal of Democracy*, vol. 29, nr. 3, 2018, pp. 104–116.

Mungiu-Pippidi, Alina, *În căutarea bunei guvernări: Cum au scăpat alte țări de corupție?*, Polirom, Iași, 2017.

Mungiu-Pippidi, Alina; Althabe, Gerard, *Secera și buldozerul: Scornicești și Nucușoara. Mecanisme de aservire a țăranului român*, Polirom, Iași, 2002.

Nee, Victor, „The Emergence of a Market Society: Changing Mechanisms of Stratification in China“, *American Journal of Sociology*, vol. 101, nr. 4, 1996, pp. 908–949.

Nee, Victor, „A Theory of Market Transition: From Redistribution to Markets in State Socialism“, *American Sociological Review*, vol. 54, nr. 5, 1989, pp. 663–681.

Niculescu-Mizil, Paul, *O istorie trăită: memorii*, Editura Enciclopedică, București, 2002.

Oberschall, Anthony, „The Great Transition: China, Hungary, and Sociology Exit Socialism Into the Market“, *American Journal of Sociology*, vol. 101, nr. 4, 1996, pp. 1028–1041.

Oprea, Marius, *Moştenitorii Securităţii*, Polirom, Iași, 2018.

Paxton, Pamela, „Is Social Capital Declining in the United States? A Multiple Indicator Assessment“, *American Journal of Sociology*, vol. 105, nr. 1, 1999, pp. 88–127.

Paxton, Pamela, „Social Capital and Democracy: An Interdependent Relationship“, *American Sociological Review*, vol. 67, nr. 2, 2002, pp. 254–277.

PCR, *Regulamentul Partidului Comunist Român*, Editura Meridiane, București, 1975.

Petrovici, Georgeta, „Iosif Constantin Drăgan a murit la 91 de ani, lăsând în urmă un imperiu financiar de peste 1,5 miliarde de dolari și multe controverse“, *Evenimentul Zilei*, 23 august 2008, https://evz.ro/primul-miliardar-roman-isi-ia-secretele-in-groapa-817690.html, data accesării 15 iulie 2018.

Polanyi, Karl, *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*, Beacon Press, Boston, 1957.

Pop, Cristian, *Clase sociale în România: Metodologia inegalităților*, Presa universitară clujeană, Cluj-Napoca, 2016.

Portes, Alejandro, „Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology“, *Annual Review of Sociology*, vol. 24, 1998, pp. 1–24.

Portes, Alejandro; Landolt, Patricia, „The Downsides of Social Capital“, *American Prospect*, nr. 26, 1996, pp. 18–22.

Powell, Walter W.; Smith-Doerr, Laurel, „Networks and Economic Life“, în Neil Smelser, Richard Swedberg (eds), *The Handbook of Economic Sociology*, Russell Sage Foundation, New York, 1994, pp. 368–402.

Putnam, Robert, „Bowling Alone: America's Declining Social Capital“, *Journal of Democracy*, nr. 1, 1995, pp. 65–78.

Putnam, Robert, *Making Democracy Work*, Princeton University Press, Princeton, 1993.

Rădăceanu, Lotar; Voinea, Șerban, *Oligarhia română. Marxism oligarhic*, ediție de Victor Rizescu, Editura Domino, București, 2005.

Rădăceanu, Lotar; Voinea, Șerban, „Marxism și oligarhie, sau sociologia înapoierii înainte de comunism“, în *Oligarhia română. Marxism oligarhic*, Editura Domino, București, 2005, pp. 5–23.

Rizescu, Victor, *Tranziții discursive: despre agende culturale, istorie intelectuală și onorabilitate ideologică după comunism*, Editura Corint, București, 2012.

Róna-Tas, Akós, „The First Shall Be Last? Entrepreneurship and Communist Cadres in the Transition from Socialism“, *American Journal of Sociology*, vol. 100, nr. 1, 1994, pp. 40–69.

Róna-Tas, Akós, *The Great Surprise of the Small Transformation: The Demise of Communism and the Rise of the Private Sector in Hungary*, University of Michigan Press, Ann Arbor, 1991.

Rona-Tas, Akos; Guseva, Alya, „The Privileges of Past Communist Party Membership in Russia and Endogenous Switching Regression", *Social Science Research*, vol. 30, nr. 4, 1 decembrie 2001, pp. 641–652.

Rostaş, Zoltan, *Monografia ca utopie: Interviuri cu Henri H. Stahl*, Paideia, Bucureşti, 2000.

Rostaş, Zoltan; Momoc, Antonio, *Bişniţari, Descurcăreţi, Supravieţuitori.*, Editura Curtea Veche, Bucureşti, 2013.

Sandu, Dumitru, „Drumul antreprenorial: Fără încredere dar cu relaţii", *Sociologie Românească*, nr. 2, 1999, pp. 123–142.

Sandu, Dumitru, *Sociologia tranziţiei. Valori si tipuri sociale în România*, Editura Staff, 1996.

Scott, W. Richard, „Unpacking Institutional Arguments", în Walter W. Powell, Paul J. DiMaggio (ed.), *The New Institutionalism in Organizational Analysis*, Chicago University Press, Chicago, 1991, pp. 143–163.

Sellin, Frank, „Democratization in the Shadows: Post-Communist Patrimonialism", în Henry C. Carey (ed.), *Romania since 1989: Politics, Economics, and Society*, Lexington Books, Laham, 2004, pp. 180–197.

Shafir, Michael, *Romania. Politics, Economics, and Society. Political Stagnation and Simulated Change*, Frances Pinter, London, 1985.

Smart, Alan, „Gifts, Bribes, and Guanxi: A Reconsideration of Bourdieu's Social Capital", *Cultural Anthropology*, nr. 3, 1993, pp. 388–408.

Soare, Popa, „Antecedente ale cooperativizării comunei Vulturul".

Staar, Richard, *Communist Regimes in Eastern Europe*, Hoover Institution Press, Stanford, 1988.

Staar, Richard, *1989 Yearbook on International Communist Affairs*, Hoover Institution Press, Stanford, 1989.

Stan, Sabina, „Neither commodities nor gifts: Post-socialist informal exchanges in the Romanian healthcare system", *Journal of the Royal Anthropological Institute*, nr. 1, 2012, pp. 65–82.

Staniszkis, Jadwiga, „Political Capitalism in Poland", *East European Politics and Societies*, nr. 1, 1991, pp. 127–141.

Stark, David, „Privatization in Hungary: From Plan to Market or From Plan to Clan?", *East European Politics and Societies*, nr. 3, 1990, pp. 351–392.

Stark, David, „Recombinant Property in East European Capitalism", *American Journal of Sociology*, vol. 101, nr. 4, 1996, pp. 993–1027.

Stark, David, „Path Dependence and Privatization Strategies in East Central Europe“, *East European Politics and Societies*, 1992, pp. 17–54.

Stark, David; Bruszt, László, „One Way or Multiple Paths: For a Comparative Sociology of East European Capitalism. Review symposium.“, *American Journal of Sociology*, vol. 101, nr. 4, pp. 1129–1137.

Stark, David; Bruszt, Laszlo, *Post-Socialist Pathways: Transforming Politics and Property in East Central Europe*, Cambridge University Press, Cambridge.

Stoica, Cătălin Augustin, „From Good Communists to Even Better Capitalists? Entrepreneurial Pathways in Post-Socialist Romania“, *East European Politics and Societies*, vol. 18, nr. 2, 1 mai 2004, pp. 236–277.

Swedberg, Richard, *Max Weber and the Idea of Economic Sociology*, Princeton University Press, Princeton, 1998.

Swidler, Ann, „Culture in Action: Symbols and Strategies“, *American Sociological Review*, vol. 51, nr. 2, 1986, pp. 273–286.

Szelényi, Iván, „The Prospecte and Limits of the East European New Class Project: An Auto-critical Reflection on the Intellectuals on the Road to Class Power“, *Politics and Society*, vol. 15, nr. 2, 1987, pp. 103–144.

Szelényi, Ivan, „Weber's Theory of Domination and Post-Comunism Capitalisms“, *Theory and Society*, nr. 45, 2015, pp. 1–24.

Szelényi, Ivan, „Capitalisms after Comunism“, *New Left Review*, nr. 96, 2015, pp. 39–52.

Szelenyi, Ivan; Kostello, Eric, „The Market Transition Debate: Toward a Synthesis?“, *American Journal of Sociology*, vol. 101, nr. 4, 1996, pp. 1082–1096.

Szelényi, Ivan; Manchin, R; Juhasz, P.; Martin, B, *Socialist Entrepreneurs*, University of Wisconsin Press, Madison, 1988.

Szelényi, Szonja, „Social Inequality and Party Membership: Patterns of Recruitment into the Hungarian Socialist Workers' Party“, *American Sociological Review*, vol. 52, nr. 5, 1987, pp. 559–573.

Ștefan, Laurențiu, *Patterns of Political Elite Recruitment in Post-Communist Romania*, Editura Ziua, Bucharest, Romania, 2004.

Tismăneanu, Vladimir, „Frații gemeni: Despre fascism și comunism“, *contributors.ro*, 19 ianuarie 2011, https://www.hotnews.ro/stiri-opinii-8221737-fratii-gemeni-despre-fascism-comunism.htm, data accesării 9 septembrie 2018.

Tismăneanu, Vladimir, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, Univers, București, 1995.

Tismăneanu, Vladimir, *Stalinism pentru eternitate: O istorie politică a comunismului românesc*, traducere de Cristina Petrescu și Dragoș Petrescu, Humanitas, București, 2005.

Tismăneanu, Vladimir, *Reinventing Politics: Eastern Europe from Stalin to Havel*, Free Press, New York, 1992.

Tismăneanu, Vladimir, *Marele şoc din finalul unui secol scurt. Ion Iliescu în dialog cu Vladimir Tismăneanu — Despre communism, post-comunism, democrație*, Editura Enciclopedică, 2004.

Tismăneanu, Vladimir, „Întâlnirile mele cu Nicu", *Radio Europa Liberă*, 1 august 2018, https://www.europalibera.org/a/ântâlnirile-mele-cu-nicu/29398305.html.

Tolontan, Cătălin; Neag, Mirela; Luțac, Răzvan, „Investigația GSP în dosarul dezinfectanților diluați Hexi Pharma, neregulile din sistemul medical românesc și cazul «Colectiv»", *Tolo.ro*, 2017 2016, București, http://www.tolo.ro/2016/09/13/scandalul-dezinfectantilor-diluati-toate-partile-investigatiei-hexi-pharma/.

Transparency International, *Press Release: The Year 2000 Corruption Perception Indexes*, 2000, http://www.transparency.org/ cpi/2000/ cpi2000.html.

Tucker, Robert C., *The Marxian Revolutionary Idea*, Norton, New York, 1969.

Turner, Ralph, „Sponsored and Contest Mobility in the School System", în Thomas Shapiro (ed.), *Great Divides: Readings in Social Inequality in the United States*, Mayfield Publishing Company, Mountain View, 1998, pp. 74–79.

Uslaner, Eric, „Coping and Social Capital: The Informal Sector and the Democratic Transition", în Joseph D. Lewandowski, Milan Znoj (eds), *Trust and Transitions: Social Capital in a Changing World*, Cambridge Scholars Press, Newcastle upon Tyne, 2008, pp. 3–28.

Uslaner, Eric; Bădescu, Gabriel, *Social Capital and the Transition to Democracy*, Routledge, London, 2003.

Verdery, Katherine, „Seeing like a mayor: Or, how local officials obstructed Romanian land restitution", *Ethnography*, vol. 3, nr. 1, 2002, pp. 5–33.

Verdery, Katherine, *National Ideology under Socialism*, University of California Press, Berkeley, 1991.

Verdery, Katherine, „Thoughts on a Century of Surveillance. Keynote Address at the 2018 Conference of Society for Romanian Studies.“, Bucharest, Romania, 2018.

Verdery, Katherine, *What Was Socialism, and What Comes Next?*, Princeton University Press, Princeton, N.J, 1996.

Verdery, Katherine, *The Vanishing Hectare: Property and Value in Postsocialist Transylvania*, 1 edition, Cornell University Press, Ithaca, 2003.

Vinea, Ana, *Anii '80 şi bucureştenii*, Paideia, Bucureşti, 2003.

Vișan, Andrei, „Fata unuia dintre șefii Dedeman numită la conducerea transportatorului național de petrol“, *Evenimentul Zilei*, 24 august 2018, https://evz.ro/fata-dedeman-de-24-de-ani.html, data accesării 28 august 2018.

Voicu, Bogdan, „Participative immigrants or participative cultures? The importance of cultural heritage in determining involvement in associations“, *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, vol. 25, nr. 3, 2014, pp. 612–635.

Voicu, Bogdan, *Penuria Pseudo-Modernă a Postcomunismului Românesc* (2 volume), Editura Expert Project, Iași, 2005.

Walder, Andrew G., „Organized Dependency and Cultures of Authority in Chinese Industry“, *The Journal of Asian Studies*, vol. 43, nr. 1, 1983, pp. 51–76.

Walder, Andrew G., „The Political Dimension of Social Mobility in Communist States: Reflections on the Soviet Union and China“, *Research in Political Sociology*, nr. 1, 1985, pp. 101–117.

Walder, Andrew G., „Career Mobility and the Communist Political Order“, *American Sociological Review*, vol. 60, nr. 3, 1995, pp. 309–328.

Walder, Andrew G., „Markets and Inequality in Transitional Economies: Toward Testable Theories“, *American Journal of Sociology*, vol. 101, nr. 4, 1996, pp. 1060–1073.

Walder, Andrew G., *Communist Neo-Traditionalism: Work and Authority in Chinese Industry*, 1st Edition edition, University of California Press, Berkeley, Calif., 1988.

Walder, Andrew G.; Li, Bobai; Treiman, Donald J., „Politics and Life Chances in a State Socialist Regime: Dual Career Paths into the Urban Chinese Elite, 1949 to 1996“, *American Sociological Review*, vol. 65, nr. 2, 2000, pp. 191–209.

Walder, Andrew G., „Markets and Income Inequalities in Rural China: Political Advantage in an Expanding Economy“, *American Sociological Review*, vol. 67, nr. 2, 2002, pp. 231–253.

Walder, Andrew G., „Property Rights and Stratification in Socialist Redistributive Economies“, *American Sociological Review*, vol. 57, nr. 4, 1992, pp. 524–539.

Walder, Andrew G., „Elite Opportunity in Transitional Economies“, *American Sociological Review*, vol. 68, nr. 6, 2003, pp. 899–916.

Walder, Andrew G., „Privatization and Elite Mobility: Rural China, 1979–1996“.

Wank, David, „Producing Property Rights: Strategies, Networks and Efficiency in Urban China“, în Andrew G. Walder, Jean C. Oi (ed.), *Property Rights and Economic Reform in China*, Stanford University Press, Stanford, 1999, pp. 248–276.

Wank, David, *Commodifying Communism: Business, Trust and Politics in a Chinese City*, Cambridge University Press, New York, 1999.

Weber, Max, *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*, ediție de Guenther Roth, Claus Wittich, Bedminster Press, New York, 1968.

Wedel, Janine, *The Private Poland*, Facts on File Books, New York, 1986.

Wiesel, Elie; Tuvia, Friling; Ioanid, Radu; Ionescu, Mihail E., *Comisia Internațională pentru Studierea Holocaustului în România – Raport Final*, Polirom, Iași, 2004.

Wolchik, Sharon L.; Meyer, Alfred G., „Women in Romanian Politics: Elena Ceaușescu, Pronatalism, and the Promotion of Women“, în *Women, State, and Party in Eastern Europe*, Duke University Press, Durham, 1985, pp. 121–137.

Wong, Raymond Sin-Kwok, „The Social Composition of the Czechoslovak and Hungarian Communist Parties in the 1980s“, *Social Forces*, vol. 75, nr. 1, 1996, pp. 61–89.

Woolcock, Michael, „Social Capital and Economic Development: Toward a Theoretical Synthesis and Policy Framework“, *Theory and Society*, nr. 27, 1998, pp. 165–188.

World Bank, *Transition: The First Ten Years. Analysis and Lessons for Eastern Europe and the Former Soviet Union*, World Bank, Washington, D.C., 2002.

Zafiu, Rodica, „Păcatele limbii: Blaturi“, *România literară*, nr. 2, 2009, http://www.romlit.ro/blaturi.

Zeletin, Ștefan, *Burghezia română: originea și rolul ei istoric*, Humanitas, București, 1991.